

Əziz Mirəhmədov

Əziz Mirəhmədov

**AZƏRBAYCAN
JURNALİSTLƏRİ
VƏ NAŞİRLƏRİ**
(Ensiklopediya)

-12884-

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı — 2013

Redaktoru: *İmaməddin Zəkiyev*

Tərtib edən: *Dilarə Əziz qızı Mirəhmədova (Əlizadə)*
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

Əziz Mirəhmədov “Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri”
 (Ensiklopediya). Bakı, “Ərgünəş”, 2013, 272 səh.

XIX-XX əsr “Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri” ensiklopediyası bir elmi-tədqiqat institutunun, yaxud müəlliflər kollektivinin görə biləcəyi əzəmətli iş olsa da, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi professor Əziz Mirəhmədov bu işi təkbəşinə görmüşdü. Görkəmli alimin 1940-cı illərdən 2000-ci ilin sonuna qədərki axtarırlarının və gərgin əməyinin bəhrəsi olan bu kitab 500 nəfərə qədər yazıçı, jurnalist və nəşirin müxtəlif istiqamətli mətbuat orqanlarında, mətbəə və nəşriyyatlardakı əməyinin nəticələrini əhatə edən tam mətnin əlimizə çatdıran az bir qismidir.

Inam hissi ilə demək olar ki, bu ensiklopediya tələbələr, müəllimlər, elm, ədəbiyyat, kitab və mətbuat xadimləri ilə yanaşı, neçə-neçə tədqiqatçılar nəslini də məlumatlandıracaq, istiqamətləndirəcək, dərin axtarırlara sövq edəcək və əsərin təkmilləşdirilmiş ikinci nəşrinə yol açacaqdır.

© Ə.Mirəhmədov, 2013

MÜQƏDDİMƏ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Əziz Mirəhmədov hərtərəfli biliyə və dünyagörüşünə malik ziyalı olmaqla yanaşı, ədəbiyyatşünas, kitabşünas, mətnşünas, arxivşünas və tənqidçi kimi daha çox tanınır və sevilir.

Görkəmli alim Azərbaycan mətbuat tarixi sahəsində də əvəzsiz xidmətlər göstərmiş tədqiqatçılar nəslinin parlaq nümayəndəsidir. O, “Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri” mövzunu elmi-tədqiqat işi kimi araşdırmağa 1940-cı illərdən başlamışdır. Mövzunu Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki BDU) təsdiq etdirmiş və imzalı, möhürlü sənədləri arxivində saxlamışdır. Lakin son məqamda məlum olmuşdur ki, həmin mövzuda doktorluq işi yazmaq qeyri-mümkündür. Əsas səbəb də ilk Azərbaycan-türk qəzeti “Əkinçi”dən (1875-1877) 1920-ci ilə qədərki əksər dövrü nəşrlərin və nəşirlərin fəaliyyətinin ha kim ideologiyasının (yəni SSRİ-nin) tələblərinə cavab verməməsi idi.

Bu fikirlə razılaşımayan Ə.Mirəhmədov belə hesab etmişdir ki,

XIX əsrin ortalarından bəri iqtisadi-siyasi, mədəni inkişaf yolunda ciddi maneələrlə üzləşən mütərəqqi fikir sahiblərinin qəzet, jurnal, kitab nəşri uğrunda fəal və ardıcıl mübarizəyə qoşulması yüksək fədakarlıq işidir. O, bu həqiqəti nəzərə alıb o dövrün bütün ağırlıqlarına tab gətirən ziyahlar ordusunun fəaliyyətini xalqa çatdırmaq və unudulmaq təhlükəsindən qorumaq ümidi ilə mükəmməl ensiklopedik lüğət hazırlamaq qərarına gəlmişdi. Belə bir ensiklopediyanın nəşri milli mətbuat tariximizi öyrənməyə doğru atılan ilk addımlardan biri idi.

Ə.Mirəhmədov yazdığı öçerklərdə Azərbaycan mətbuatının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuş jurnalistlərin, ictimai-siyasi xadimlərin, nəşirlərin həyat və fəaliyyətini işıqlandırmışdır. Əsərdə M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, O.Faiq, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli və başqa görkəmli simaların layiqli varisləri haqqında da geniş və maraqlı məlumatlar verilmişdir.

Ə.Mirəhmədov “Ensiklopedik lüğət” adlandırdığı əsərin ilk variantı üzərində 40 ildən artıq çalışmışdır. Əlyazma mətni və maki-

nada yazdırılmış Ensiklopediya sözlüyünün (adlar siyahısının) ikinci nüsxəsi müəllifin arxivində bu günə kimi saxlanılır. Burada müəllif həyatı, fəaliyyəti demək olar ki, heç kəsə məlum olmayan mətbuat xadimlərinin adlarını da çəkir.

Ə.Mirəhmədovun həmin kitaba yazdığı ön sözü olduğu kimi oxuculara çatdırırıq:

“Azərbaycan xalqının ən qiymətli mənəvi sərvətlərindən biri olan mətbuatın keçdiyi inkişaf yolu, onun tərəqqisinə bu və başqa dərəcədə xidmət eləyənlərin həyatı, fəaliyyəti, təəssüf ki, indiyədək az öyrənilmişdir. Mətbuat tarixinə aid səmballı tədqiqat əsərləri, xüsusilə bioqrafik ədəbiyyat yox dərəcəsindədir. Halbuki xalqın şərəfli tarixini mətbuatsız layiqincə öyrənib işıqlandırmaq mümkün deyil.

Oxuculara təqdim olunan lüğət müəllifin 40 ildən artıq müddət ərzində azərbaycanşünaslıq sahəsində apardığı tədqiqatın elmi məhsullarından biridir.

Bu lüğət Azərbaycan dövrü mətbuatı, kitab mədəniyyəti və nəşriyyat işi sahəsində çalışmış yazıçı, jurnalist, mütərcim, poliqrafist, redaktor, rəssam, bibliofil və başqaları haqqında müxtəssər bioqrafik məlumatlardan ibarətdir. Bioqrafik məlumatlarda haqqında danışılan şəxsin doğum və ölüm tarixi, doğulduğu və öldüyü yer, mətbuatın hansı sahəsində (jurnalistika, poliqrafiya, kitab mədəniyyəti, biblioqrafi-

ya, tərcümə, kitab satışı və s.) işlədiyi, əməkdaşlıq etdiyi, yaxud, çıxardığı qəzet, jurnal, almanax, ilk əsəri, həyatda ideya-siyasi mövqeyi, hansı ədəbi cərəyana mənsub olduğu, əsas mövzuları və s.b.k. məsələlər əhatə olunur.

Azərbaycan dilində çap olunan mətbuatla yanaşı, fəaliyyəti Azərbaycan tarixi ilə sıx bağlı olmuş bəzi rus, erməni, gürcü mətbuatı xadimləri haqqında da məlumat verilir.

İnqilabdan əvvəlki mətbuatın kəskin ideya-siyasi mübarizədə inkişaf etdiyini göstərmək məqsədilə lüğətə qabaqcıl, demokratik mətbuat xadimləri ilə bərabər mürtəcə, burjua mətbuatı nümayəndələri də daxil edilmişdir.

Bolşevik mətbuatının görkəmli rəhbərləri və yaradıcıları, Azərbaycan sovet jurnalistikasının məşhur xadimləri haqqında məlumat lüğətdə xüsusi yer tutur.

Adı lüğətə daxil edilmiş şəxslərin böyük bir qisminin həyat və fəaliyyəti ilk dəfə işıqlandırılır. Onlardan bir çoxu haqqında elmi ədəbiyyat, arxiv sənədləri, xatirə və s. məxəzlər az olduğundan verilən bioqrafik məlumat çox müxtəssərdir. Ümidvarıq, belə şəxslərin bir qismi üzərində gələcəkdə aparılacaq xüsusi tədqiqatlar onlar haqqında təsvürləri xeyli genişləndirəcəkdir.

Oçerklərin xeyli hissəsi hazırda mətbuatda işləyən xadimlərin özlərinin yaxından iştirakı ilə yazılmış və bu oçerklərdə həmin xadimlərin

müəllifə verdiyi sənədlərdən, bioqrafik qeydlərdən, söylədikləri xatirə və faktlardan istifadə olunmuşdur.

Haqqında kifayət qədər məxəz olan şəxslərə aid məqalələrin axırında biblioqrafiya verilir.

1980-ci illərin ortalarında Ə.Mirəhmədov belə bir müxtəssər ön sözlə nəşriyyata təqdim etdiyi kitabın makina nüsxəsinin “itməsi”ndən pərişan olsa da, gücünü toplayaraq, yenidən arxivindəki mənbələr və müasiri olan jurnalistlərdən, nəşirlərdən xeyli məlumat toplayır. 1940-1980-ci illərdə yazdığı oçerklərin əksəriyyətini Azərbaycan ikinci dəfə milli müstəqillik qazandıqdan sonrakı illərdə yenidən işləyib, köhnə stereotiplərdən təmizləyir. Nəticədə XX əsrin sonuna qədərki dövrü əhatə edən daha mükəmməl ensiklopedik topla alınır.

Ə.Mirəhmədovun Abdulla Tofiq Sur, Əhməd bəy Ağaoğlu, Gülarə Köylü qızı, Fərhad Ağazadə, Teymur bəy Bayraməlibəyov, Əliskəndər Cəfərzadə, Heydər Hüseynov, Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Aydın Hüseynzadə, Əjdər Xanbəbəyev, Nəsir İmanquliyev, Şərif Mirzəyev və başqa görkəmli şəxsiyyətlər haqqında yazdığı oçerklərin hər biri müstəqil bir məqalə gücündədir.

Ümumilikdə, ensiklopediyada kitab və mətbuat tarixinə, əməli, nəzəri, təcrübi məsələlərinə dair kül-

ilk təşəbbüs olan bu lüğət haqqında təəssüratı, habelə tənqidi qeydləri öyrənmək müəllifə çox xoş olardı.

Müəllif

li miqdarda faktın olması, informasiya, üslub, ifadə zənginliyi və s. məziyyətləri ilə heyran doğurur. Vəfat etmiş mətbuat xadimləri haqqında məlumatlar isə öz dəsti-xətti ilə avtoqraf nüsxələrində ailə üzvlərindən əldə olunmuşdur. Bu kimi qeydlər əsərdə toplanan məlumatların dəqiqliyini bir daha sübut edir.

Ə.Mirəhmədov 1980-ci illərdə çapa verdiyi nüsxədə işıqlandırdığı 300-ə qədər jurnalistin və nəşirin sayını 2001-ci ilə qədər 500-nəfərə çatdırmışdı.

Bu arada alimin xəstələnməsi, bir neçə aydan sonra dünyasını dəyişməsi ilə nəşrini görmək intizarında olduğu iki iri həcmli kitabı gözlənilmədən qeyb oldu. Əhatəli müqəddimə ilə nəşrə verdiyi 14 çap vərəqi həcmində olan “Əhməd bəy Ağaoğlu” monoqrafiyası və “Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri” kitabları nəşriyyatdan yoxa çıxdı. 1990-cı illərin ortalarında redaktə edib əhatəli müqəddimə yazdığı M.Hadinin “Seçilmiş əsərləri”nin ilk dəfə toplanılmış 800 səhifəlik ikinci cildinin makina nüsxəsi də iş yerində “itmədi”.

Bizə belə gəlir ki, həmin kitablara göz dikən plagiator müəyyən vaxtdan sonra onları öz adına çap etdirmək niyyətindədir. Bunun qarşısını almaq məsədilə biz hər iki "itkin" kitabın Ə.Mirəhmədovun arxivində qalmış yarımçıq mətnini nəşr etməyi lazım bildik. "Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri" ensiklopediyasının indiki variantı

"itmiş" nüsxəsinin yarısından da azdır.

"Əhməd bəy Ağaoğlu" monoqrafiyasının isə çox hissəsi atamın arxivində saxlanılır. Hər iki natamam kitabın tədqiqatçıların və oxucuların marağına səbəb olacağına əminik.

Ümidimiz özünü doğrultsa, atamın da ruhu şad olar.

Dilarə Mirəhmədova (Əlizadə)
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

A

1. Abbaszadə Bayraməli (1869-1926)
2. Abdulla Şaiq (1881-1959)
3. Abdulla Tofiq Sur (1882-1912)
4. Ağaoğlu Əhməd bəy (1869-1939)
5. Ağamalı oğlu Səmədağa (1867-1930)
6. Ağayev Eynulla (1907-1978)
7. Ağayev Həsən bəy (1875-1920)
8. Ağayev Novruz (1868-1948)
9. Ağazadə Fərhad (1880-1931)
10. Axundova Elmira (1953)
11. Axundov İsmayıl (1907-1969)
12. Axundov Kərim (1911-1997)
13. Axundov Məmmədsadiq (1887-194?)
14. Axundzadə Mirzə Məhəmməd (1875-1923)
15. Aşurbəyov İsa (1881-1938)

A

ABBASZADƏ BAYRAMƏLİ (1869-1926)

Bayraməli Abbas oğlu Abbaszadə (1869, Sərab mahalı, Dünni – 1926, Bakı şəhəri) Mollanəsrədinçi şair, Səttarxan hərəkatının fəal iştirakçısıdır. «Hambal» imzalı ilk mətbu əsəri «Molla Nəsrəddin» jurnalının 1906-cı ilin 18 avqustunda «Həmşəri söhbəti» sərlövhəsi ilə çıxmışdır. Bayraməli Abbaszadə satirik şeirlərini «Hambal», «Hambal qardaş», «Bayraməli Hambal», «Mirzə Gülzari-Sərabı» imzaları ilə «Molla Nəsrəddin», «Tazə həyat», «İttifaq», «Məşəl», «Yeni yol», «Yeni fikir», «Kommunist», «Məzəli», «Səda», «Yeni həqiqət», «Yeni irşad» və s. orqanlarda çap etdirmişdir.

Bayraməli Abbaszadənin yaradıcılığında xalqın azadlığı və müstəqilliyi, hüriyyətpərvər və istiqlalsevər mücahidlərin tərənnümü, xarici imperialistlərin müstəmləkə siyasətindən, vətənin xilas, daxili satqınların və xainlərin ifşası, mövhumat və fanatizmin qamçılanması, elmin və mədəniyyətin təbliği xüsusi yer tutur. B.Abbaszadənin «Seçilmiş əsərləri» (1948) və «Seçilmiş şeirlər» (1964) kitabları çap olunmuş, 1970-ci ildə anadan olmasının 100 illiyi qeyd edilmişdir. Mollanəsrədinçi şair haqqında Əmin Sadiq, Cəfər Xəndan, Mübariz Əlizadə, İslam

Ağayev, Məmmədəli Məsəddiq, Firudin Hüseynov, Asif Rüstəmli və b. müəlliflər elmi məqalələr yazmışlar. Həyat və yaradıcılığı haqqında elmi tədqiqat əsəri çap olunmuşdur.

Həyatı haqqında qısa məlumat və yaradıcılığında bəzi nümunələr «Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası»nın ikinci cildinə daxil edilmişdir (Bakı, Elm, 1983, s.98-122).

ABDULLA ŞAIQ (1881-1959)

Kürün sahilində, Tbilisi şəhərində Qafqazın tanınmış müsəlman din xadimi Axund Mustafanın ailəsində dünyaya gələn, istedadı, mükəmməl təhsili sayəsində gəncliyindən yazıçı, müəllim, tərcüməçi kimi tanınan Abdulla Talıbzadə təhsilini Tiflis və Xorasanda almış, cavan vaxtlarından Şərq və rus ədəbiyyatını – Nizami, Füzuli, Zakir, Krılov, Puşkin və başqalarını öyrənməyə başlamışdır. Folklorla da böyük marağı vardı.

1901-ci ildə o, Bakıya gələn N.Nərimanovun köməyi ilə müəllimliyə imtahan verir və bu zamandan 1934-cü ilədək maarif sahəsində işləyir. yaradıcılığa şeirlə başlayan Abdulla Talıbzadə özünə «Şaiq» təxəllüsünü seçir. 1905-ci il inqilabının təsiri ilə A.Şaiq ictimai-mədəni həyatda fəal çalışır, xalq şairi M.Ə.Sabir, habelə Ə.Haqverdiyev, S.Sani,

A.Səhhət, F.Köçərli kimi tərəqqipərvər ziyalılarla dostlaşır.

İyirminci illərdə yaradıcılığında realizm və romantizm xüsusiyyətləri, demək olar, müvazi inkişaf etmişdir. Lirik şeirlərində azadlıq, tərəqqi arzuları, nikbin, mübariz ruh ifadə olunur. O zamankı lirika-sında həmçinin həzin bir kədər duyulur; şairin dərdi əməlpərvər bir vətəndaşın dərvidir. A.Şaiqin «Məktub yetişmədi» hekayəsi (1908) və «Əsrimizin qəhrəmanları» (1913-1918) povesti kapitalist Bakısındakı ictimai ziddiyyətləri, iqtisadi bərabərsizliyi əks etdirir. Uşaqlıq xatirələri üzərində qurulub sentimental bir ruhda yazılmış «Köç» (1910) hekayəsində təbiətin füsunkar gözəllikləri, sadə xalq məişəti, kərim babaların, çoban orucların qayğısız həyatı idillik surətdə təsvir olunur.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidməti olan A.Şaiqin «Tülkü həccə gedir», «Yaxşı arxa», «Tıq-tıq xanım» və «Şələquyruq» mənzum hekayələri folklorlardan yaradıcı istifadə yolu ilə yazılmışdır.

Vətəni, xariqələr yaradan əməkçi insanları tərənnüm etmək şair Şaiqin bu zamankı yaradıcılığının başlıca ideya-mövzu xüsusiyyəti idi («Bizimdir», «Hər şey var», «Azadlıq pərisinə», «Zərbəci» və s.). Böyük Vətən müharibəsi illərində də o bir sıra mübariz, vətənpərvər şeirlər yazmışdır («Döyüş nəğməsi» və s.). 1938-ci ildə ədib «Araz» romanını yazır. Bu, müasir Azərbaycan nəsrində tarixi roman janrının inkişafı yolunda ilk mühüm addımlardan

idi. Romanın qəhrəmanı Araz Bakı neft mədənlərində işləyən mübariz ruhlu fəhlədir.

Abdulla Şaiqin Gənc Tamaşaçıları Teatrı üçün folklor əsasında yazdığı «El oğlu» (1939), «Vətən» (1941), «Ana» (1946) pyesləri uşaqlarda zülmə nifrət, azad, əməkçi insanlara məhəbbət hissləri tərbiyə edən, sadə, səmimi xalq ruhunda yazılmış əsərlərdir. Böyüklər üçün «Nüşabə» (1945) dramı Nizamidən istifadə yolu ilə yazılmışdır. Nüşabə zülmə, işğalçı müharibələrə nifrət edən ağıllı qadın hökmdardır.

Ana dili ilə yanaşı, rus və fars dillərində mükəmməl yazıb oxuya bilən A.Şaiq bədii tərcümə ustası idi. O, Nizami, Şekspir, Defo, Krılov, Puşkin, Lermontov, Qorki kimi klassiklərdən çoxlu tərcümə və təbədlər etmişdir.

Bütün bu xidmətlərinə görə Abdulla Şaiq xalqın dərin məhəbbətini qazanmışdı, 1940-cı ildə ona Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilmişdi; 1946-cı ildə SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilmişdi.

Ədib mətbuatda 1906-cı ildən iştirak etmişdir. Mətbu sözə dərin rəğbət bəsləyən Şaiq xüsusilə «Molla Nəsrəddin» jurnalını yüksək qiymətləndirirdi. 1907-ci ildə «Molla Nəsrəddin» hökumət tərəfindən müvəqqəti bağlandığı zaman o başqa tərəqqipərvər ziyalılarla bərabər öz təəssüfünü bildirmişdi. Bu jurnalda rəvac tapmış realist satiranın, Mirzə Cəlil və Sabirin təsiri ilə bir neçə satirik şeir yazmışdır («Aldanma», 1912; «Xan və əkinçi», 1913 və s.).

Mətbuatda Şaiqin bir sıra elmi, publisist məqalələri də çap olun-

muşdur («İqbal» qəzetində, «Məktəb» jurnalında və i.a.). «Dilimiz və ədəbiyyatımız» adlı məqaləsində yazıçı Azərbaycan klassik və şifahi ədəbiyyatının zəngin ənənələrindən bəhs edərək yazırdı: «Məişətimizin birer aynası olan hədsiz-hesabsız bayatı-şikəstlərimiz, məsəllərimiz, tapmacalarımız, ürəkləri ən dərin-dən çırpındıran, ruhları səmadaki şəfəqlərə qədər yüksəldən mahnılarımız, nəğmələrimiz qibtə ediləcək səadətlərdən deyilmi»; yaxud: «Xaqani və Nizami kimi müqtədir türk şairlərimiz fars lisanında törətdikləri bədilər şərəfi (...) bizlərə rəcdir» («İqbal», 21 oktyabr 1913, №483, 485).

«Məktəb» jurnalını çox xoşlayan A.Şaiq «Çoban» pyesini, İ.A.Krıllov təmsillərindən tərcümələrini və s. əsərlərini onun səhifələrində çap etdirir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra A.Şaiq şeir, dramaturgiya, nəsr, ədəbiyyat tarixi, pedaqoji, metodika, tərcümə və s. sahələrdə işləyirdi. 1920-1940-cı illərdə «İşçi fakültəsi», Maarif və mədəniyyət», «Pioner» jurnallarında, «Kommunist», «Bakinski raboçi», «Azərbaycan gəncləri» qəzetlərində dərc olunmuş bədii, elmi, kütləvi, metodik əsərləri bu mövzulardadır; Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi məsələləri; ədəbiyyat və dil tədrisi metodikası; Azərbaycan-rus əlaqələri; Qorki və Mayakovski ənənələri; Ə.Haqverdiyev və C.Cabbarlı haqqında xatirələr və s.

Şaiqin məqalələrinin xeyli hissəsi ədəbi-tənqidi əsərlərdən ibarətdir; onlarda Füzuli və M.F.Axundzadə

nin dünya ədəbiyyatındakı mövqeyi, «Molla Nəsrəddin» jurnalının, C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabirin ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətləri, XX əsrin əvvəllərindəki romantik ədəbiyyatımız və s. məsələlər şərh olunur, qiymətli mülahizələr irəli sürülür («Mirzə Fətəli Axundov haqqında mülahizələrim», «1905-ci il inqilabından sonra yetişmiş ədəbiyyatımıza səthi bir nəzər», «Al-danmış kəvakib haqqında» və s.).

1954-cü ildə zəngin həyat təcrübəsi və şəxsi müşahidələri əsasında yazdığı «Xatirələrim» əsərində A.Şaiq öz tərcümeyi-halı ilə birlikdə dövrünün bir çox mühüm tarixi, ədəbi hadisələrini, o cümlədən Azərbaycan mətbuatı və onun xadimlərinin keçdiyi yolu işıqlandırmışdır.

1959-cu ildə gözlərini əbədi yuman ədib Bakıda, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

P.S. Böyük ədibin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər mənim 8-9 yaşından oxumağa başladığım ilk bədii kitablardan idi. «Tülkü həccə gedir»i hələ o zaman oxumuşdum. Sonra Abdulla Şaiqin 1935-ci ildə çapdan çıxmış nəfis «Seçilmiş əsərləri»ni, xüsusilə onun «Köç» povestini heyranlıqla mütləq etdim.

İllər keçdi, 1942-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu ikicildlik «Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»ni çapa hazırlayanda direktorumuz Məmməd Arif məni Şaiqilə göndərdi ki, ondan həmin «Tarix» üçün foto-şəklini alıb gətirim; mənə uşaqlıqda müəllimi olmuş A.Şaiqə çox şirin bir dillə yazdığı məktub da verdi. Şaiq müəllim xəstə olsa da, məni mehribanlıqla qarşılayıb, işi-

miz barədə suallar verdi; sonra o, «böyük oğlum Kamal da ədəbiyyatçı olmaq istəyir, indi darülfünunun IV kursunda oxuyur» - dedi.

Üç il sonra Kamal bizim institutumuzda işə gəldi. Dostlaşdıq. Bir-birimizin evində də olurduq. Bu mənimlə Şaiq müəllim arasında səmimi həmkarlıq, ədəbi və elmi münasibət yaranmasına kömək elədi. Məclislərində də olardım. Bir dəfə A.Şaiqin də çox xoşladığı Məmməd Cəfər müəllimlə gedib yaxşı bir məclis keçirdik. Şaiqin cavanlıq dostları Məhəmməd Hadi və Abbas Səhhət barədə söhbətləri bizi bir çox bioqrafik, ədəbi məsələlərdən hali elədi.

Ədibin 75 illiyinə hazırlıq zamanı onun barəsində 4-5 m.v. həcmində elmi-kütləvi очерк yazmaq həvəsinə düşdüm. Bioqrafiyasına, xüsusilə gənclik dövrünə dair ətraflı məlumatı Şaiq müəllimin özündən aldım. Kitabı qısa müddətə, özü də yay vaxtı Jeleznovodskda yazdım. «Abdulla Şaiq» kitabçasının yubiley gecəsi üçün məxsusi qəşəng cildlə hazırlanmış iki nüsxəsini Şaiqə direktorumuz professor Mirzə Quluzadə təqdim etdi.

Sevimli sənətkarın vəfatı zamanı Peterburqda elmi ezamiyyətdə olduğumdan ailəsinə kədərli başsağlığı teleqramı vurdum.

ABDULLA TOFIQ SUR (1882-1912)

İstedadlı jurnalist, yazıçı, müəllim, ədəbiyyat tarixçisi Abdulla Ağaməhəmməd oğlu Məhəmməd-zadə (Abdulla Tofiq Sur) ilk təhsili-

ni Gəncə xeyriyyə məktəbində almış, fars və ərəb dillərini öyrənmişdir. O, 16 yaşında müəllimliyə başlamışdır. 1906-cı ildə təhsilini davam etdirmək üçün İstanbula gedib, 1908-ci ildə qayıdır, ömrünün axırınadək Gəncə ruhani seminariyasında ana dili və tarixdən dərs deyir, mədəni həyatda fəal rol oynayır, şairlərdən Əli Razi Şamçızadə, Əhməd Cavad və başqalarının ədəbi inkişafına yaxından kömək edir.

Abdulla Tofiq geniş, çoxcəhətli bilik sahibi idi. Bədii ədəbiyyatdan əlavə, tarix və dil, fəlsəfə və iqtisadiyyat, maarif və mətbuat məsələləri ilə dərin-dən maraqlanırdı. «Elmi-iqtisadi» adlı qeyri-mətbu əsərindən məlum olur ki, Spenser, David Rikardo, Sismondi kimi klassik iqtisadçıların nəzəriyyələrini yaxşı öyrənibmiş. Gürcü ədəbiyyatının Ş.Rustavelli, N.Barataşvili, Q.Eristavi, D.Conqadze və başqa klassikləri haqqında «Həyat» qəzetində (1905) çap etdirdiyi dolğun məzmunlu məqalə də onun bilik dairəsinin genişliyinə dəlalət edir.

Jurnalistik fəaliyyətə 1903-cü ildə «Şərqi-Rus» qəzetində başlamışdır. Əvvəlcə bu qəzetin redaksiyasında müsahib işləmiş, sonra onun səhifələrində məqalələr çap etdirməyə başlayıb. 10 ilədək Azərbaycan dövrü mətbuatının tanınmış xadimlərindən biri olmuşdur. İmzaları «A. Sur», «Məhəmməd-zadə», «Qafqasiyalı», «A.Tofiq», «Abdulla Məhəmməd-zadə», «Bir adam», «Gənçəli» və s. idi.

«Şərqi-Rus» redaktoru M.Şah-taxtinski gənc jurnalistin istedadına

yüksək qiymət verərək, onun «Ay müsəlman qardaşlar!» müraciəti ilə başlanan məqaləsinin altında yazmışdı: «Dərd çox isə də, həmd olsun, müalicə edəcək təbiblər də az deyil ki, onların gələcək üçün ən ziyadə ümid verəni həmin bu atəşzəban müəllifdir... Madam ki, türk anaları belə oğullar doğurlar, belə millətin istiqbalından əmin olmaq mənasız və əsassız bir bədbinlik və yəsdən başqa bir şey olmaz» («Şərqi-Rus», 22 iyun 1903, №35).

A.Tofiqin ilk məqalələri maarifpərvərlik, milli intibaha çağırış ruhunda idi. «Şərqi-Rus» bağlanan sonra o, «Həyat», «İrşad», «Həqiqət», «Tərəqqi» qəzetlərində, «Füyuzat» jurnalında iştirak edirdi. Bəzən İ.Qaspiralının «Tərcüman» qəzetinə və onun qızı Şəfiqə xanımın redaktorluğu ilə çıxan «Aləminisvan» jurnalına da yazırdı.

Məqalələri müxtəlif ictimai mövzulara, mədəni inkişafın yolları, qadın təhsili, ailə-məişət, elm, maarif və s. məsələlərə aid idi.

Hərçənd 1905-ci il inqilabı publisist A.Tofiqin dünyagörüşünə müsbət təsir edib, onun ictimai varlığa ayıq, tənqidi münasibətini və maarifpərvər arzularını qüvvətləndirmişdi; bununla bərabər, istər 1905-ci il ərəfəsində, istərsə sonra onun dünyagörüşü demokratizmdən uzaq idi. O, əsasən liberalizm mövqeyində dayanır, dindar ideoloqların təbliğatına səs verib yazırdı ki, «həqiqi-mədəniyyət – islamiyyət deməkdir», «Əsil mədəniyyət nə isə, islamiyyət

də odur» («Şərqi-Rus», 18 iyun 1903, №33).

Abdulla Tofiqin məqalələrinin böyük bir qismi ədəbiyyatın tarixi və nəzəri məsələlərinin şərhinə həsr olunmuşdur («Füzuliyə bir nəzər», «Nəfiyə bir nəzər», «Türk ədəbiyyatına bir nəzər» və s.).

Ən yaxşı əsərlərindən olan «Füzuliyə bir nəzər» adlı iri məqaləsində o, dahi Azərbaycan şairinin yaradıcılığını təhlil etmiş, Füzuli sənətindəki məzmun gözəlliyinin, elmi dərinliyin və bədii söz ustalığının sirrlərini şərhə çalışmışdır. Füzulinin özündən əvvəlki bədii, elmi və fəlsəfi irslə – Xaqani, Nizami, Xəyyam, Nəsimi, Qətran Təbrizi, Nəvai, həmçinin İbn Sina, Ərəstun və başqa klassiklərlə əlaqəsi üzərində ayrıca dayanmışdır. Məqalənin bir yerində deyilir ki, «aşıqanə qəzəllərində Füzuli türkün Hafizidir».

Mərhum ədəbiyyatşünas Əbül-fəz İbadoğlu «Abdulla Surun ədəbi-tənqidi görüşləri» adlı məqaləsində (Azərbaycan, 1969, №1, s.194-199) Füzuli poeziyası haqqında yazanlar sırasında F.Köçərli, N.Hikmət, Gibb, A.Qaraxan, H.Araslı, Mir Cəlal, Hasibə Mazıoğlu, M.Cəfər, M.Quluzadə, A.Rəhimzadə, K.Talıbzadə kimi alimlərin adını çəkir. (Cəlal Qasimovun «Abdulla Surun həyatı və yaradıcılığı» monoqrafiyası haqqında professor Xeyrulla Məmmədov «Qısa ömür, zəngin yaradıcılıq» adlı əhatəli məqalə yazmışdır. «Ədəbiyyat qəzeti», Bakı, 2005, 1 iyul, №26 (3465), s.5. –Red).

AĞAOĞLU ƏHMƏD BƏY
HƏSƏN BƏY oğlu
(fam. Ağayev – 1869,
Şuşa – 1939, İstanbul)

Azərbaycan publisisti və mütəfəkkiri, yazıçı, pedaqoq, alim, ictimai xadim. Orta təhsilini Şuşada və Tiflis gimnaziyasında almış, Parisdə hüquq məktəbi «Colleg de Franse» və Sorbonna universitetini (1892) bitirmişdir. Tələbəlikdən jurnallarda Şərqi tarixi, ədəbiyyatı, fəlsəfə, din və etnoqrafiyasına dair məqalələr nəşr etmişdir. Müəllimi prof. C.Darmesteterlə birgə Zərdüşün «Avesta» əsərini farscadan fransız dilinə tərcümə etmiş və Beynəlxalq Şərqşünaslar seminarının (London, 1892) nümayəndəsi olmuşdur. «Şiə məzhəbinin mənşəyi» mövzusunda məruzəsi yüksək qiymət alıb kitabça halında buraxılmışdır. Parisdə məşhur mütəfəkkir, jurnalist, ictimai xadim Cəmaləddin Əfqani ilə görüşlərində Şərq xalqlarının milli-azadlıq hərəkatı barədə fikir mübadilələri aparmışdır. O illərdə Ə.Ağaoğlunun Tiflisdə çıxan «Kavkaz» qəzetində də məqalələri nəşr olunurdu.

Doğma yurduna qayıdandan sonra Şuşa məktəbində fransız dilindən dərs deyir, kitabxana açır. 1905-1908-ci illərdə Ə.Ağaoğlu Azərbaycanda milli zülmə qarşı mübarizə hərəkatının ən fəal xadimlərindən idi. Əsas fəaliyyət sahəsi publisistika idi. 1905-ci ildə ailəsilə birlikdə «Həyat» qəzetini redaktə edirlər (naşir H.Z.Tağıyevdi). O illərdə Ə.Ağaoğlu redaktoru olduğu «İrşad», «Həqiqət», «Tərəqqi» qə-

zetlərində Ü.Hacıbəyli ilə sıx əməkdaşlıq edir, bəzən Ü.Hacıbəyli bu qəzetlərin müvəqqəti redaktoru olur.

Çarizm və erməni-daşnak terroristlər Azərbaycanda milli qırğın törətdikləri zaman Ə.Ağaoğlu həmvətənlərinin «Difai» partiyasını və onun hərbi qüvvələrini yaradır. 1909-cu ilin yayında Türkiyəyə köçüb gedən Ə.Ağaoğlu orada məsul dövlət vəzifələrində işləyir, professor adı alır, milli mətbuata rəhbərlik edir, İstanbul və Ankara universitetlərində rus ədəbiyyatı və türk hüquq tarixindən mühazirə oxuyur, ədəbi-bədii, publisist, fəlsəfi əsərlər yazır. Əsərlərində Qərbə, doğma ədəbiyyata və orta əsr Şərq şeirinə münasibətinə dair baxışlarında polemik cəhətlər də vardı.

«Kaspi» qəzetində çap etdirdiyi məqalələrindən Ə.Ağaoğlunun cavanlıqdan Qarabağ musiqiçiləri və onların ifa etdikləri xalq mahnıları və muğamlarını məhəbbətlə dinləyib sevdini öyrənirik. Oçerklərindən birində yazırdı ki, cavanlıqda biz Şuşadakı Topxana deyilən yerdə aşiq və zurnaçı dəstələrinin «Kərəm və onun gözəl sevgilisi barədə dastanlarına» ləzzətlə qulaq asardıq».

Ü.Hacıbəylinin səmərəli fəaliyyəti və Ə.Ağaoğlu ilə yaradıcılıq dostluğu bəzi mühafizəkar mətbuat orqanlarında onun əleyhinə hücumlara səbəb olmuşdu. Bəstəkarın Azərbaycan musiqisini nota salmaq sahəsində işi də müqavimətə rast gəlir; onun «Şeyx Sənan» operasını müsəlmanlara qarşı təhqiramiz əsər

kimi qələmə verirlər. Bu zaman C.Məmmədquluzadə, M.Hacınski və b. ilə birlikdə Ə.Ağaoğlu da «Kaspi», «Baku», «Tərəqqi» qəzetlərində, «Molla Nəsrəddin» jurnalının da əleyhdarlarının istehza ilə «Bala Molla (Molla Nəsrəddin. – Red.) adlandırdıqları qələm dostlarına qahmar çıxırlar. 1909-cu ildə Ə.Ağaoğlu gənc dostu Üzeyir bəyə yazırdı. «Belə şeylərə cavab verməməyinizi rica və tövsiyə edirəm». «Kaspi» qəzetində deyilirdi: «Ü.Hacıbəylinin «Leyli və Məcnun» operası Şərqi «Romeo və Cülyettası» idi».

Məzhəb ixtilafı zamanı fəsad əhli Ə.Ağaoğluna qarşı hücum edəndə Azərbaycan yazıçıları onu da Ü.Hacıbəyli kimi müdafiə edib qaragüruhçuları pisləyirdilər. Ə.Hüseynzadə «Füyuzat» jurnalında yazırdı: onlar o qədər azgındırlar ki, «həqiqətlərin hələ yəzdə birini deməmiş olan Əhməd bəyin əleyhinə» çıxmağa tələsirlər. Ü.Hacıbəyli özü də onlara kəskin cavablar verib yazırdı ki, bu cənablar millətpərəstlik pərdəsi altında aşkar şəxsi qərəz və xüsusi mənfəət güdürdü.

1920-1930-cu illərdə Türkiyədə yazdığı «Mən nəyəm?», «Könülsüz olmaz», «Tanrı dağında» və s. Əsərlərində Ə.Ağaoğlunun musiqinin bəşər həyatındakı böyük ilhamverici roluna dair görüşləri həyatı səhnələr, müdrik düşüncələr vasitəsilə əyanlaşmışdır. «Könülsüz olmaz» povestində türk qızı Fatmanın «yanıqlı bir səslə bayatı oxuması» təsvir olunur. «Sərbəst insanlar ölkəsində

traktatı Ə.Ağaoğlunun həm türk xalq mahnıları, həm də professional musiqi barədə təsvirləri və mülahizələri ilə zəngin bir əsərdir: ideal cəmiyyət qurmuş adamların həyatında musiqi böyük yer tutur, «xanımlardan birinin çaldığı pianonun müşayiəti ilə» oxunan ümummilli türkü dinləyiciləri valeh edib onlarda vətən məhəbbətini möhkəmləndirir.

Ə.Ağaoğlunun «Yakuşlar» kitabından iqtibas etdiyi «Tanrı dağında» adlı mifoloji hekayətdə musiqiyə aid bədii lövhələr daha çoxdur. «Əski türk həyatından alınma bir olonxo», yəni improvizasiya ədəbi-musiqi əsəri olan bu hekayətdə qədim məişətdə musiqinin böyük mövqeyindən, ilahi mahiyyət daşımasından danışılır. Süjetin mərkəzində türklərin İslama qədər və sonralar Allahla paralel surətdə sitayiş etdikləri Tenqri (Tanrı) və qədim Ural-Altay, Sibir, Qazaxıstan, Azərbaycan, Türkiyə, Qırğızıstan, Türkmənistan və s. ölkələrdə universal xasiyyətli, yarıməfsanəvi, yarımhəyatı şəxsiyyət sayılan Kam (Qam, Şaman) durur. Elin müqəddəsləşdirdiyi bu şamanlar, eyni zamanda, melodiya və şeir qoşan bəstəkar-şairdirlər. «Tanrı dağında» əsərində çalınan musiqi alətləri Göğçənin əlindəki dəf, «Göygöldən alınmış» qamışdan düzəlmə tütək, habelə «bilməcə müsabiqəsi» (deyişmə), mahnılar, əyləncə havaları bizə Ü.Hacıbəylinin «Koroğlu» operasından, Azərbaycan alimlərinin musiqişünaslıq əsərlərindən tanış olan səhnələri, obrazları, qəhrəmanları

xatırladır. Hekayət uca Tanrının haqq yola, insanlığa, hürriyyət və istiqlalə, «binəsiblərə yardım göstərməyə» çağıran müraciəti və baş Şamanın bu andı ilə qurtarır: «Sönmüş ocaqlarımızı işıqlandırmaq, dağılmış yurdumuzu qurmaq üçün yürüyəcəyiz!»

AĞAMALI oğlu SƏMƏD AĞA HƏSƏN oğlu (1867, Qıraxkəsəmən, Gəncə qub. – 1930, Moskva)

Görkəmli ictimai və dövlət xadimi, jurnalist. 1887-ci ildə Vladıqafqaz hərbi progimnaziyasını qurtarıb, bir neçə il Gəncə, İrəvan və Tiflis quberniyalarında yerölçən işləmişdir. 1905-ci il inqilabı dövründə və sonra sosial-demokrat təşkilatlarının işində fəal iştirak edib, kütlələr içərisində inqilabi təbliğat aparmış, çar hökumətinin, burjuaziya və mülkədarların millətlər arasına ədavət salan fitnəkar siyasətini ifşa etmişdir.

Fevral inqilabından sonra Tiflis menşevik «Hümmət» təşkilatının üzvü olub, qızgın inqilabi iş aparır, Gəncə fəhlə və soldat deputatları sovetində ciddi fəaliyyət göstərir.

Jurnalistik fəaliyyətə 1905-ci il inqilabı illərində başlamış, ilk məqalələri Tiflisdə çıxan rusdilli qəzetlərdə çap olunmuşdur. «Zakavkazye», «Probujdeniye», «Zakavkazskaya reç» qəzetlərində çap etdirdiyi publisist məqalələrində mühüm ictimai məsələlərdən, zəhmətkeş kütlələrin dözülməz həyatından, demok-

ratik mədəniyyətin növbəti vəzifələrindən və irticaya qarşı mübarizə zərurətindən danışılır, burjua qəzetləri ifşa olunurdu.

«Tatar (Azərbaycan – Ə.M.) ədəbiyyatı» adlı məqaləsində o zamanlı Azərbaycan ədəbi həyatının icmalını verir, və bəzi mübahisəli və səhv fikirlərinə baxmayaraq, cəsarətli mülahizələr irəli sürürdü. Ədəbiyyat və incəsənətlə elmi təfəkkür arasındakı əlaqədən danışarkən L.N.Tolstoyu yad edib deyirdi: «Böyük sənətkar L.N.Tolstoy deyir ki, ürəklə cigər kimi, incəsənətlə elm də bir-biri ilə möhkəm bağlıdır» (Zakavkazskaya reç», 1911, №153).

İrtica illərində S.Ağamalı oğlu da, Azərbaycanın bir çox tərəqqipərvər adamları kimi, inqilabi-demokratik «Molla Nəsrəddin» jurnalının əksinqilabi, mühafizəkar qüvvələrə qarşı apardığı mübrizəyə kömək edirdi. 1914-cü ildə «Musulmanskaya qazeta»da yazırdı ki, «Ölü sükutu çökmüş bu zülmət səltənəti» içərisində ancaq «Molla Nəsrəddin» jurnalı Valpurgiya gecəsinə baxaraq dəlicəsinə qəhqəhə çəkir...»

«Panislamizm və gələcək müsəlmanlıq» adlı məqaləsində yazırdı: «...Müsəlmanların gələcək səadəti və ağ günü panislamizmdə deyil, xalqların qardaşlığında və mədəni insanlar arasında öz tarixi qiymətini tapmaqdadır» (Probujdeniye, 1918, 27 oktyabr, №1).

1918-1919-cu illərdə Tiflisdə S.Ağamalı oğlunun redaktorluğu ilə «Gələcək» və «Probujdeniye» qəzet-

ləri nəşr olunur. Qazax, Gəncə, Borçalı və başqa qəzalarda geniş yayılan bu qəzetlərin səhifələrində çarizmi, mülkədar və bəyləri, habelə Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti yeridənləri ifşa edən bir çox kəsin publisist yazılar nəşr edilir.

Azərbaycanın parlaq gələcəyi uğrunda mübarizələrdə fəal iştirak edən S.Ağamalı oğlu sovet dövründə məsul partiya-dövlət vəzifələrində işləyir: 1921-ci ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sədrinin müavini, 1922-1929-cu illərdə respublika MİK sədri, Zaqafqaziya federasiyası yaradıldığı zaman isə ZSFSR MİK sədrilərindən biri olur.

1922-ci ildə Vİ.Leninlə görüşmüşdü.

S.Ağamalı oğlu 1927-ci ildə yaradılmış Ümumittifaq Türk əlifbası komitəsinin sədri idi. O, Azərbaycanda, ümumiyyətlə Sovet Şərqində və bir sıra xarici ölkələrdə mühüm mədəni hadisə olan yeni əlifbanın yayılmasında görkəmli iş görmüşdür.

Şərqdə milli-azadlıq hərəkatının tarixinə, 1905-ci ildən sonrakı ideoloji mübarizələrə, sovet mədəniyyətinin növbəti vəzifələrinə və s. məsələlərə dair bir neçə elmi-kütləvi və publisist kitabçanın müəllifidir. «Bizim yolumuz hayandır», «İki mədəniyyət», «Türk-tatar xalqlarının təxirəsalınmaz mədəni ehtiyacları» və s.

«İki mədəniyyət» kitabı ölkəmizdə mədəni inqilab məsələlərinə həsr olunmuşdu. Kitabda deyilir:

«Mədəniyyət müəyyən səviyyəyə çatmayınca elektrikləşmə üzrə nailiyyətlər qazanmaq, elliklə koonerasiyaya nail olmaq, bürokratiya, rüşvətxorluğu və sairəni ləğv etmək (...) mümkün deyildir» («Bakinski raboçi», 27 dekabr 1967, №301).

Məqalələri «Yeni yol», «Kommunist», «Bakinski raboçi», «Dan ulduzu», Naşi dostijeniya», «Şərq qadını» kimi qəzet və jurnallarda çap olunmuşdur. Bu məqalələrdə cəhanşümul əhəmiyyətli böyük mövzular işıqlandırılmışdır.

M.F.Axundzadənin dahiyənə fəlsəfi əsəri «Kəmalüddövlə məktubları»nın Bakıda ilk dəfə nəşr olunmasına (1924) böyük kömək etmiş və həmin kitaba dərin məzmunlu bir müqəddimə yazmışdır.

AĞAYEV EYNULLA (1907-1978)

Bakı yaxınlığındakı Ramana kəndində neftçi ailəsində doğulub, cavanlıq illərindən uşaq və gənclərin təhsili, tərbiyəsi sahəsində çalışmış Eynulla Xankiş oğlu Ağayev 1955-ci ildən SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuş, ömrünün çox hissəsini jurnalistika və ədəbiyyata vermişdir.

Kənd məktəbini qurtarandan sonra, 23 nömrəli Bakı ikinci dərəcəli məktəbində təhsil almışdır. O, 22 yaşından orduda xidmət etmiş, sonra Suraxanı neft mədənlərində işləmişdir. İlk şeir, məqalə və hekayələri «Kommunist», «Yeni yol» və daha sonra «Gənc işçi» qəzetlərində

çıxmışdır. 1931-ci ildən «Kommunist» qəzetində ədəbi işçi kimi iş qəbul olunub.

İlk hekayəsi «Balıqçı Kamil» 1928-ci ildə Tiflisdə çıxan «Qızıl Şəfəq» jurnalında nəşr olunmuşdur; Xəzər sahilindəki doğma yerlərdə balıqçılıqla dolanan Kamilin sərgüzeştindən bəhs edirdi.

Ümumiyyətlə, uşaq ədəbiyyatını özünə əsas profil seçən Eynulla müəllim balacalardan ötrü müasir mövzularda maraqlı, əyləncəli süjeti olan əsərlər qələmə alırdı. 1935-ci ildə institutda qiyabi təhsilini başa vuraraq «Gənc işçi» qəzetində işləyib (şöbə müdiri, məsul katib).

O, Böyük Vətən müharibəsinin əvvəlindən axırınadək hərbi xidmətdə olub, 416-cı Taqanroq diviziya-sının tərkibində Mozdok, Kuban, Krım, Qərbi Ukrayna, Polşa və başqa ölkələrdə ağır döyüş yolu keçir, yaralanır.

Dinc yaşayış dövründə 1946-cı ilin mayından «Azərbaycan pioniəri»nin məsul redaktoru vəzifəsində çalışan E.Ağayev bu qəzetin vaxtlı-vaxtında, yaxşı səviyyədə çıxması üçün həvəslə, var qüvvə ilə işləyirdi. Mərhumla söhbətlərimdə mən də ondakı bu səyin şahidi olurdu.

Eynulla müəllimin yaxşı sifətlərindən biri uşaq ədəbiyyatının istedadlı yaradıcılarını işə cəlb etmək səyləri idi. Belə yazıçılar arasında Abdulla Şaiq, Mikayıl Rzaquluzadə, Mirvarid Dilbazi kimi ustadlar vardı.

1942-1976-cı illərdə E.Ağayevin «Dəcəllər», «Şişpapaq», «Dağlarda

şimşək çaxır» povestləri, «Tək qayıq» hekayələr məcmuəsi və s. Əsərləri nəşr olunmuşdur. Ona «Qırmızı ulduz», «Şərəf nişanı», «Qafqazın müdafiəsinə görə» və s. orden, medallar verilmişdi.

E.Ağayev 1978-ci ildə Bakıda ağır xəstəlikdən vəfat etmiş, doğulduğu kənddə torpağa tapşırılmışdır.

AĞAYEV HƏSƏN BƏY (1875-1920)

Fəal jurnalist, həkim, tərcüməçi, dövlət xadimi Həsən bəy Hüseynqulu oğlu Ağayev Gəncədə yoxsullaşmış bəy ailəsində dünyaya gəlib, doğma şəhərində gimnaziyanı, sonra isə H.Z.Tağıyevin pulu ilə Moskva universitetinin tibb fakültəsini (1901) qurtarmışdır. Bir neçə il Bakıda Hacınin qız məktəbində həkim işləyəndən və şəhərdə xəstələri müalicə edəndən sonra Gəncəyə qayıdıb orada şəhərin ictimai-mədəni həyatında fəal xadimlərdən olmuşdur.

1905-ci il inqilabı dövründə H.Ağayev inqilabçı demokratlara yaxınlaşır və onların kütlələr arasında təbliğatına kömək edir. «Silk=sinif=fırqə» adlı siyasi məzmunlu kütləvi kitabçanı da azərbaycancaya bu məqsədlə çevirmiş və 1906-cı ildə Tiflisdə C.Məmmədquluzadənin «Qeyrət» mətbəəsində çap etdirmişdi.

1907-ci ildə Həsən bəy ailəsi ilə birlikdə İrana gedib bir il qədər Allahabad qalır. Gəncəyə qayıdandan sonra «Vilayət tibb cəmiyyəti»ndə katib olur, əhali üçün

18884

təbabətin müxtəlif məsələlərinə dair mühazirələr oxuyur; beynəlxalq «Esperanto» dilinin tarixi və nəzəri məsələləri ilə məşğul olub, bu dilin mütəxəssisi polyak alimi L.Zomenhofla məktublaşır, tibbi mülahizə ilə hipnotizm məsələlərini tədqiq etməyə başlayır.

Jurnalist Həsən bəy Ağayevin ilk məqalələri «Həyat» qəzetində çıxmışdır («Şəhri-müqəddəs» və s.). «Kaspi», «Baku» kimi rus qəzetlərində də siyasi, sosial, tibbi məzmununda məqalələri çap olunurdu.

1909-cu ildə satirik «Zənbur» jurnalında bir neçə yazı nəşr etdirəndən sonra bu jurnaldan üz döndərüb «Baku» qəzetində yazmışdı ki, guya «Zənbur»da könülsüz iştirak edirmiş. Bununla əlaqədar olaraq «Zənbur» tərəfindən, «ikiüzlülük»də ittiham olunmuş («Zənbur», 2 oktyabr 1909, №30) və bu hadisə ona bərk təsir etmişdir.

1911-1912-ci illərdə Fyodorov və P.M.Qrivsovla bərabər «Yujni Kavkaz» adlı gündəlik siyasi, ictimai və ədəbi qəzetin redaktoru idi. Liberal orqan olan bu qəzetdə «X.A.» imzası ilə publisist məqalələri çıxmışdır.

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və hərbi illərdə müsavət hökuməti başçılarından biri və parlamentin sədri olur.

Əllinci illərdə qızı professor Nəzakət xanımın ailəsində onun parlament əməkdaşlarından Seyid Hüseyn və Cəfər Cabbarlı ilə birgə şəklini gördüm. Deməliyəm ki, mən müsavətçi Həsən bəyə görə Nəzakət

xanımın və kürəkəni, görkəmli dilçi alim, akademiyaımızın müxbir üzvü Əliheydər Orucovun uzun illər rəsmi təqiblərdən böyük əziyyət çəkdiqlərinin şahidlərindənəm.

H.Ağayev «Tibbi müsahibələr. Xolera» adlı əsər (Gəncə, 1910) yazmış və «Tənəkiyə adət» kitabçasını tərcümə etmişdir (Gəncə, Əhməd Hacıhəsənzadə mətbəəsi, 1910); leyşmanioz (il yarası) xəstəliyi və hipnoz haqqında da elmi əsərləri vardır ki, hələ çap olunmamışdır.

Həsən bəy Ağayevin şəxsiyyəti və fəaliyyəti erməni-daşnak canilərdə düşmənçsinə münasibət oyadırdı. 1920-ci ildə vəzifəsi ilə əlaqədar Tiflisdə ezamiyyətdə olduğu zaman onlar xalqımızın bu ləyaqətli oğlunu vəhşicəsinə qətl etmişlər.

İmzaları: «T.Ağayev», «Aqaxas» (Ağayev Xasan) və s.

AĞAYEV NOVRUZ (1870-1948)

XX əsrdə Azərbaycan bibliofil və biblioqrafları arasında bir kitab aşiqi kimi tanınıb hörmət qazanan Novruz Ağagül oğlu Ağayev Bakının Saray kəndində doğulmuşdur. Doqquz yaşında olanda ailələri Bakı şəhərinə köçür, o burada bir neçə il mollaxanada oxuyur; ailə vəziyyətlərinin ağırlığına görə gənc Novruz təhsili yarımçıq qoymalı olur. Bir müddət baqqal, sonra daşyonan şagirdi işləyir. 1905-ci ildən Bakıda, Rusiya şəhərlərində ticarətlə məşğul olub indiki Mərkəzi universitetin yerində qab-qacaq mağazası açır.

1917-1920-ci illər arasında müsavət partiyasının üzvü olub siyasi fəaliyyət göstərir.

Sovet hakimiyyəti illərində təsərrüfat idarələrində işləmiş, hökumət tapşırığı ilə dəfələrlə İrana gedib orada çəyirtgəyə qarşı mübarizə kampaniyasında fəal iştirak etmişdir.

N.Ağayev şəxsi mütaliə yolu ilə fars dilini, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixi və ədəbiyyatını yaxşı öyrənmişdir. Xüsusilə Məhəmməd Füzuli, Ömər Xəyyam, Əlişir Nəvayi kimi klassikləri gözəl bilirdi. O, Bakıdakı «Məcmuəş-şüəra» (Şairlər məclisi) ilə təmasda olmuş, bu məclisin ən görkəmli iştirakçılarından olan Mirzə Əbdülxalq Cənnəti ilə dostluq etmişdir.

N.Ağayevin «Neyyir» təxəllüsü ilə yazdığı şeirlər əsasən məhəbbətə dair lirik qəzəllərdən ibarətdir; onların ancaq bir neçəsi «Deyilən söz yadıgardır» məcmuəsində çap olunub. «Söz» rədifli qəzəldən: «Bəs ki, şirin zəbanı var yarın, Olur ağzında şəhd şəkkər söz. Açılarda dəhanı misli-sədəf, Saçar ətrafa dürrü gövhər söz».

Hələ cavan vaxtlarından kitab, qəzet, jurnal, əlyazması toplamağa və onları öyrənməyə böyük həvəsi varmış. Qazancının xeyli hissəsini bu əsərlərin toplanmasına sərf etmişdir. Təsədüfi deyil ki, 30-cu illərin axırlarından SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əlyazmaları şöbəsində işləməyə başlayır. Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatı

əsərlərinin bu fonda toplanılması sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərir.

O, Azərbaycanın ən görkəmli bibliofillərindən biridir. Yüzlərlə mətbu və əlyazma – kitabından, qəzet və jurnal komplektindən ibarət olan zəngin şəxsi kitabxanasında Azərbaycan, İran, Türk və s. Şərq xalqlarının klassik və bədii fəlsəfi irsinin qiymətli nümunələri toplanmışdı. Bu kitabların içərisində məşhur İran şairi Salman Sevecinin yeganə yadıgarı – əlyazma divanı da vardı. Kitabxanasında Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Füzuli, Firdovsi, Xəyyam, Cəlaləddin Rumi və başqa klassiklərin nəfis əlyazma – kitabları və divanları da olmuşdur. 30-cu illərdə bu kitablar Azərbaycan Dövlət muzeyinin kitabxanasına verilmişdir; hazırda Azərbaycan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır.

Ömrünün son illərində Azərbaycan dövrü mətbuatının tədqiqi ilə məşğul olurdu. Əlyazması halında qalmış «Azərbaycan mətbuatı haqqında qeydlər» adlı bir neçə əsəri var ki, burada bir neçə mətbuat orqanı haqqında müxtəssər məlumat verilir və dövrü mətbuatda təsadüf olunan gizli imza və təxəllüslərin sahibləri göstərilir. Səhvlərinə, habelə elmi cəhətdən bəsitliyinə baxmayaraq, bu əlyazması mətbuat tarixini öyrənənlərə kömək edən mənbələrdən biridir.

P.S. Mən Nizami İnstitutunda işə başlayanda günlərimin çoxu Novruz əminin işlədiyi əlyazmaları şöbəsində keçdiyinə görə onun özü,

biliyi, xasiyyəti, dostluq və müsahiblik elədiyi adamlarla səmimi, işgüzar söhbətlərini dinləyənlərdən olmuş, onlardan çox şey öyrənmişəm. «Azərbaycan mətbuatı haqqında qeydlər» əsərinin hazırlanması prosesində o, Ə.Nəzmi, Ə.Əzimzadə, Ə.Vahid, Ə.İ.Cəfərzadə, B.Mürşüd kimi jurnalist və yazıçılarla sıx əlaqə saxlayıb məsləhətləşirdi.

AĞAZADƏ FƏRHAD (1880-1931)

Azərbaycan milli mədəniyyətinin çox fəal, görkəmli simalarından olan Fərhad Rəhim oğlu Ağazadə tariximizə alim, jurnalist, müəllim, ictimai xadim kimi daxildir. O, Şuşada doğulub şəhər məktəbini və Qori Müəllimlər Seminariyasını (1890) qurtarmışdır.

Hələ tələbəlik illərində biliyə hədsiz şövqü varmış. Çalışqanlığı və müntəzəm mütaliəsi sayəsində F.Ağazadə Azərbaycan, rus və Qərb mədəniyyəti tarixini, ədəbiyyat, dil, pedaqogika, fəlsəfə və estetikanı mükəmməl öyrənmişdir. 19-20 yaşlarında ikən o, Milton, Petrarka, Karamzin, Puşkin, Şevçenko, Russo, Qonçarov kimi klassik yazıçıların, Lokk, Bekon, Komenski, Pestalotsi, Uşinski, Pirogov, Disterveq, Frebel, Fenelov, Lesqaft kimi məşhur filosof və pedaqoqların əsərləri ilə tanış idi. Bu müəlliflərin bədii və elmi irsinə necə məhəbbət bəslədiyini Ağazadənin qeyd dəftərlərindən aydın görmək

mümkündür (Azərb.EA Əlyazmalar İnstitutu, arx. 19, №152).

İki il Şuşa, Gəncə və Xaçmazda müəllimlik edəndən sonra Fərhad Ağazadə 1901-ci ildə Bakıya köçüb ictimai-mədəni həyatda fəal işləmiş. «Səadət» məktəbində dərs demiş, Azərbaycan müəllimlərinin I və II qurultaylarında iştirak etmişdir (katib sifətilə bu qurultayların protokollarının xeyli hissəsini yazmışdır).

XX əsrin əvvəlində o, N.Nərimanov, F.Köçərli, S.Ağamalı oğlu kimi görkəmli ziyalılarla yaxın olmuş, elmi əməkdaşlıq etmişdir. N.Nərimanov Həştərxanda sürgündə ikən iki dəfə onun görüşünə getmişdir.

Dövri mətbuatda 1906-cı ildən fəaliyyətə başlayan F.Ağazadə «Həyat», «İrşad» qəzetlərinə publisist məqalələr yazır, «İrşad» səhifələrində «nasionalizm ya sosializm?» mövzusunda açılan mübahisədə iştirak edir, çar dumasının müsəlmanlara münasibətinin pis olduğunu göstərir. Bu məqalələrdə milli istiqlal arzuları aşkar görünür. «Dəbistan» jurnalında məşhur maarifpərvər və ictimai xadim Həsən bəy Zərdabi haqqında çap etdirdiyi məqaləsində də belə bir ruh güclüdür («Dəbistan», 1908, №9).

F.Ağazadə Tiflisdə C.Məmmədquluzadənin «Qeyrət» mətbəxində çap olunmuş və sonralar dəfələrlə buraxılmış «İkinci il» (1907) dərsliyinin müəlliflərindən biridir. Onun məktəb və mədrəsələrdə, həmçinin axşam kurslarında və ailələrdə oxunmaq üçün yaratdığı 370

səhifəlik qiraət kitabı «Ədəbiyyat məcmuəsi» adı ilə çap olunmuşdur. Doğma Azərbaycan ədəbiyyatının əsas yer tutduğu bu dərslik oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdı.

1918-20-ci illərdə F.Ağazadə keçmiş müəllim yoldaşı Ü.Hacıbəyli ilə birlikdə «Azərbaycan» qəzetində əməkdaşlıq edir. Arvadı Gövhər xanımın xatirələrində F.Ağazadə ilə Ü.Hacıbəylinin ailəvi yaxınlığından danışılır («Azərbaycan qadını» jurn., 1969, №2).

İyirminci illərdə Fərhad Ağazadə «Azərbaycanı tədqiq və tətəbbə cəmiyyəti»nin fəal üzvlərindən biri olur. O, 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji qurultayda məruzə edir: Bir il sonra Moskvada Pedaqoji kurslarda mühazirə oxumağa dəvət olunur.

F.Ağazadənin elmi irsi içərisində mətbuat tarixini, xüsusilə «Əkinçi» qəzeti və H.Zərdabinin fəaliyyətini işıqlandıran əsərlər vardır. 1926-cı ildə Azərbaycan mətbuatının 50 illiyi münasibətilə buraxılan kitabda alim-jurnalistin H.Zərdabinin jurnalist fəaliyyəti haqqında yaxşı bir məqaləsi çap olunmuşdur.

Azərbaycanda nəşriyyat işinin və poliqrafiyanın inkişafı məsələləri ilə çoxdan maraqlanan Ağazadə bu işini Moskvada davam etdirir. Moskvalı dostları professor Jirkov, R.O.Şor və başqaları ilə birlikdə litoqrafiya sərəgisinə baxandan sonra o, türkdilli xalqlar arasında nəşriyyat işlərinin təkmilləşdirilməsi barəsində öz təkliflərini yazıb o zaman SSRİ MİK sədri olan S.Ağamalı oğluna təqdim edir.

Elmi-tədqiqat işində F.Ağazadə məşhur şərqsünaslardan professor Samoyloviç və professor İ.Meşşaninovla, görkəmli tatar ədibi və alimi Qalimcan İbrahimovla əməkdaşlıq edirdi. O, Azərbaycan yazıçı və alimlərindən C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, B.Çobanzadə və başqaları ilə çox yaxın idi; onlarla tez-tez görüşüb elmi və ədəbi məsələlər ətrafında məsləhətləşirdi.

F.Ağazadə 20-ci illərdə ərəb əlifbasından yeni əlifbaya keçmək işinə rəhbərlik edən ümumittifaq hökumət komissiyasının tərkibinə daxil idi. Bu komissiyada o, böyük fəaliyyət göstərmişdir. 1921-ci ildə məqalələrindən birində yazırdı ki, «Əlifba məsələsi əvvəlcə Azərbaycanda doğduğu kimi, yalnız orada da həll ediləcəkdir». Professor A.Abdullayevin yazdığı kimi, 1922-ci ildə Bakıda yeni əlifbaçılar dəstəsi yaranmışdı; buraya Səmədağa Ağamalı oğlu, Cəlil Məmmədquluzadə, Fərhad Ağazadə, Məhəmməd ağa Şahtaxtinski və bunlar kimi bir neçə qabaqcıl maarifçi ziyalılar və müəllimlər daxil idi («Azərbaycan dilinin tədrisi tarixinə dair», Azərnəşr, B., 1958, s.187).

F.Ağazadə yeni əlifbaya keçmək zəruriyyəti və yolları haqqında bir sıra elmi-nəzəri əsər, qəzet və jurnal məqalələri yazmışdır («Nə üçün ərəb hərfləri türk dilinə yaramır?», B., 1926, 196 səh. və s.).

F.Ağazadənin tarixçi Q.Qaraqaşlı ilə birlikdə yazdığı «Yeni əlifba hərəkətinin inkişafı tarixi öçerkləri və onun nailiyyətləri» adlı

ələri 1928-ci ildə Kazanda çap olunmuşdur. Kitabda M.F.Axundzadə və M.Şaxtaxtinskiyin bu sahədəki xidmətləri və s. məsələlər işıqlandırılır. Lakin müəlliflər Azərbaycanda ta XIX əsrədək nəşriyyat və mətbuatın inkişaf etmədiyini, əsasən ərəb əlifbasının törətdiyi çətinliklərlə izah edirlər ki, bu iddia birtərəflidir.

Hələ 1905-1907-ci illər inqilabı dövründə başlanan jurnalistik fəaliyyətini F.Ağazadə daha genişləndirərək «Kommunist», «Bakinski raboçi», «Yeni yol», «Füqəra füyuzatı», «Dan ulduzu» və s. mətbuat orqanlarında fəal iştirak etmişdir. Məqalələrində o, yeni iqtisadi siyasət, mədəniyyət quruculuğu, din, Azərbaycan dilçiliyi, əlifba, mətbuat və s. məsələlərdən yazırdı («Yeni iqtisadi siyasətdən türk zəhmətkeşləri nə istəyirlər», «Din və hökumət» və s.).

«Dan ulduzu»nda (1928, №10) F.Ağazadənin türkmən jurnalı «Qızıl yol» və özbək jurnalı «Qızıl damğa» haqqında bibliografik məqaləsi də çıxmışdır. O, görkəmli alim, tənqidçi və jurnalist F.Köçərlinin ətraflı tərcümeyi-halını yazmışdır (bax: makina çapı, Azərb. EA Nizami adına Ədəbiyyat institutunun elmi arxivi). Cəmi 12 adda kitabı çıxmışdır.

Əsərlərinin bir çoxunda imzası «Şərqli»dir.

Fərhad Ağazadə 1931-ci ildə Bakıda vəfat edib, burada da dəfn olunmuşdur.

AXUNDOVA ELMİRA HÜSEYN qızı (1953)

Tanınmış ictimai-siyasi xadim, görkəmli yazıçı-publisist Elmira Hüseyn qızı Axundova 1953-cü il may ayının 26-da Moskva vilayətinin Ramenskoye qəsəbəsində anadan olmuşdur. O, 1976-cı ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

1977-1980-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində müxbir kimi işləmiş, yerli və ümumittifaq televiziyası üçün reportajlar, verilişlər hazırlamışdır.

1980-1988-ci illərdə Elmira Axundova Azərbaycan Yazıçılar Birliyində referent, sonra isə məsləhətçi vəzifəsində çalışmışdır. 1983-cü ildə o, SSRİ Yazıçılar Birliyinə üzv qəbul edilmişdir. 1988-1990-cı illərdə Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi vəzifəsində işləmişdir.

1991-ci ildə Respublika Yazıçıları qurultayında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi seçilən Elmira xanım hal-hazırda Azərbaycan Yazıçılar Birliyi məclisinin üzvü, həmçinin Rəsul Rza adına Beynəlxalq Ədəbiyyat Fondunun vitse-prezidentidir.

Elmira Axundova 1980-1990-cı illərdə həm də bədii tərcümə ilə ciddi məşğul olmuş, Azərbaycanın tanınmış yazıçılarından – İsmayıl

Şıxlının, Vidadi Babanlının, Məhəmməd Süleymanovun, Elçinin, Anarın, Ramiz Rövşenin, Baba Vəziroğlunun və başqa ədiblərin əsərlərini respublikamızın və keçmiş ittifaqın rusdilli oxucularına çatdırmışdır. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Elmira Axundova «Cəlil Məmmədquluzadə realizmi və XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində rus ədəbiyyatının təcrübəsi» monoqrafiyasının (1988) müəllifidir. (O, «Həqiqət anı» (2003), «Dövri nəşrin müasir janrları və tərcümənin problemləri» (2011), «Jurnalistika nəzəriyyəsi və dövri nəşrin müasir problemləri» (2012) kimi bir sıra dərsliklər də çap etdirmişdir. – Tərtibçi).

1990-1998-ci illərdə Elmira Axundova «Literaturnaya gazeta»nın Azərbaycan üzrə müxbiri olmuş, daha sonra Rusiyanın digər kütləvi informasiya vasitələrində – «Delovoy Mir», «Obşaya gazeta», «Vek», «İzvestiya»da – respublikamızı təmsil etmişdir. On ilə yaxın müddət ərzində (1993-2002) «Azadlıq» radiosunun müxbiri olmuşdur. O, yerli və xarici mətbuatda dərc edilən yüzlərcə məqalə və очерkin müəllifidir. Rusiya və xarici kütləvi informasiya vasitələrində müxbir kimi fəaliyyəti Elmira Axundovaya layiqli uğur gətirdi və ən çox oxunanlar sırasına düşməyə imkan verdi.

1998-2000-ci illərdə o, «Populyar» jurnalının baş redaktoru olmuşdur.

2002-ci ildən E.Axundova Bakı Slavyan Universitetində dosent kimi çalışır.

1995-ci ildən Prezident yanında Əfv məsələləri üzrə Komissiyanın üzvüdür.

(Elmira Axundova həmçinin bədii publisistika janrında da yazır. O, «Fərmanla bağışlanıb...» (2000), «Naşirin qətli» (2001), «Ələvsət Quliyev: o, tarix yazırdı» (2003), «Bu bizim» (2003) «Yaşamaq vaxtıdır» (2004), «Şüşə saray» (2007) kimi kitabların müəllifidir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin ilk bioqraflarından olan Elmira Axundova «Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və zaman» adlı 6 cildlik roman-tədqiqatı yazmışdır. E.Axundovanın ssenariləri əsasında ümumillik lider haqqında ölkədə bədii telefilmlər və kino-filmlər çəkilmişdir.

Elmira Axundovanı Jurnalistlər Birliyi «Həsən bəy Zərdabi», Yazıçılar Birliyi «Nəcəf Nəcəfov» və Beynəlxalq Ədəbiyyat Fondu «Rəsul Rza» mükafatları ilə təltif etmişlər.

2003-cü ildə Elmira Axundova Azərbaycan publisistikasının inkişafındakı xidmətlərinə görə Prezident Heydər Əliyevin sərəncamı ilə «Şöhrət» ordeni ilə mükafatlandırılmışdır. 2005-ci ildə isə «Əməkdar jurnalist» fəxri adına layiq görülmüşdür.

III və IV çağırış Milli Məclisin deputatı, Sosial Siyasət Komissiyasının üzvüdür – Tərtibçi).

AXUNDOV İSMAYIL (1907-1969)

Azərbaycan xalq rəssamı, ictimai xadim, kitab qrafikası ustası İsmayıl Mirhüseyn oğlu Axundov

Bakının Maştağa kəndində axund ailəsində doğulmuşdur. Ruhani olmasına baxmayaraq axund Mirhüseyn açıqfikirli bir şəxs idi, elmə və mədəniyyətə böyük əhəmiyyət verirdi. Qardaşı Bağır müəllim «Əyri çalma», «Bacın», «Sancan» imzaları ilə bir neçə il «Molla Nəsrəddin» jurnalında əməkdaşlıq etmişdir. Digər qardaşı Seyidağa dövrünün yaxşı mürəttiblərindən idi.

Kiçik yaşlarından incəsənətlə maraqlanan İsmayıl qardaşları ilə birlikdə həvəskar artist olmuşdur. O, 1926-cı ildə Bakı darülmüəlliminin, 1928-ci ildə Rəssamlıq məktəbini, sonra Moskva Poliqrafiya İnstitutunu qurtarmışdır. 20-ci illərin axırlarından təsviri sənət və mətbuat sahəsində fəaliyyətə başlamışdır.

İsmayıl Axundovun ilk karikaturları 1926-cı ildə «Molla Nəsrəddin» səhifələrində çap olunmuşdur.

Respublikanın ictimia-mədəni həyatında fəal iştirak edən İ. Axundov Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının ilk sədri olmuş, Azərbaycan SSR Ali Sovetinə dəfələrlə deputat seçilmişdir. Qırmızı Əmək Bayrağı və «Şərəf nişanı» ordenləri ilə, bir neçə medalla təltif olunmuşdur. V.İ. Leninə həsr olunmuş böyük bədii xalçanın yaradıcıları sırasında Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

İ. Axundov respublika jurnal və qəzetlərində səmərəli əməkdaşlıq edir, kitablara tərtibat verir və şəkillər çəkir, siyasi plakatlar, karikaturlar yaradırdı. M.Ə. Sabirin

1936-cı ildə çıxmış «Bütün əsərləri»nin tərtibatı və rəsmləri onundur. Böyük Vətən müharibəsi illərində 135 plakat çəkmiş və həmin plakatların bəziləri üçün satirik şeirlər yazmışdır.

İsmayıl Axundov yaradıcılığında müəllimi Əzim Əzimzadənin realist ənənələrini davam etdirirdi.

Tarix və ədəbiyyatı yaxşı bilən Axundov xüsusilə C. Məmmədquluzadə və M. Ə. Sabir irsini çox sevirdi. O, illər boyu satirik «Kirpi» jurnalında redaksiya heyətinin üzvü olmuş, satirik qrafika və ədəbiyyatın inkişafına yaxından kömək etmişdir. «Kirpi» redaktoru S. Dağlı yazır: «İsmayıl Axundov-xəmiri gülüşlə yoğrulmuş, gülə-gülə doğulan və gülə-gülə də ölənlər idi. Təbiətən canına və qanına hopmuş bu gülüş onu gənc yaşlarından əlinə fırça alıb karikatura çəkməyə sövq etmişdi (...). Jurnalımızın ilk nömrəsindən redaksiya heyətinin üzvü olan İsmayıl müəllim ömrünün sonunadək öz satira cəbbəxanasının barıt ehtiyatını bizdən əsirgəməmişdir (...). İ. Axundov gənc karikaturacılarımızın qayğıkeş müəllimi idi («Kirpi», oktyabr, 1969, №19).

Teatr tərtibatı və muzeyşünaslıq sahəsində İ. Axundovun görkəmli xidmətləri olmuşdur. O, «Hacı Qara», «1905-ci ildə», «Səyavuş», «Günahsız müqəssirlər» və s. tamaşaların tərtibatını vermişdir.

İsmayıl Axundov Azərbaycan EA Nizami adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat muzeyinin təşkilatçı və yaradıcılarından biridir. 25 il bu

muzeyin direktoru və baş rəssamı işləmişdir.

Ədəbi yubileylərlə əlaqədar təşkil olunan bir çox respublika sərgilərinin bədii tərtibatına İ. Axundov rəhbərlik etmişdir. Professor H. Araslinin dediyi kimi, «Füzuli lirikasını, Məcnunun romantik məhəbbətini dərinlən duyan, Sabir satirasının ifşa qüdrətini yüksək qiymətləndirən, Axundov komediya-larının tarixi əhəmiyyətini başa düşən rəssam bu sərgiləri məharətlə tərtib etmişdir» («Gözəl tərtibatçı», «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1967, 22 aprel, №16).

İsmayıl Axundov sovet rəssamlığının, dekorativ-tətbiqi sənətin, o cümlədən Nizami adına Muzeydə tərtibat işlərinin vəzifəsi və vəzifələri haqqında elmi, kütləvi, tənqidi məqalələr yazmışdır. Bu məqalələr «Kommunist», «Ədəbiyyat və incəsənət», «Nizami adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat muzeyinin Əsərləri» və s. orqanlarda nəşr olunmuşdur.

AXUNDOV KƏRİM (1911-1997)

Azərbaycanın ən qocaman, ən fəal, ən mötəbər jurnalist və tərcüməçilərindən ömrünün 60 ilini mətbuata sərf etmiş Kərim Axundovun 1990-cı ildə mənim xahişimlə qələmə aldığı avtobiografiyasının nağılvari üslubda yazılmış ilk cümlələri belədir: «Jurnalistliyimin ilk ili – 1933-cü il – yadıma düşəndə o zamanın aşkarlığına lap heyran qalı-

ram. «Müxbir vəsiqəsi»nin üzünə bütün qapılar açıq idi. Təkcə bu vəsiqə ilə istədiyim şəxsin yanına, hətta hökumətin iclasına da gedirdim. Hətta bir dəfə yenə həmin vəsiqə ilə Az.K(b) P MK birinci katibinin evinə də getdiyim yadıma gəlir (...). K. Axundovun o vaxt 22 yaşı vardı. Avtoqrafını yadigar saxladığım, bütünülklə «nağılvari» olan bu xoşxətli yazı əvvəldən-axırınadək həmin üslubdadır; mən jurnalist yoldaşımın sözlərini bu kitab üçün ümumi üslubda verirəm.

(Burada Ə. Mirəhmədovun xətti ilə yazılmış bir səhifənin izi tapılmadı. – Tərt.)

1933-cü ildən başlayaraq mətbuatda yüzlərlə məqaləsi və geniş məlumatı çap olunmuşdu. O vaxt yazılarını «Kərim» imzası ilə çap etdirirdi. Maraqlı yazıları içərisində Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti günlərində Ü. Hacıbəyli ilə, Bülbüllə, Niyazi və b. sənətkarlarla keçirdiyi müsahibələr də olmuşdur.

«Yeni yol»un nəşri dayandırılanda (1939) onun bir çox əməkdaşı kimi, K. Axundov da «Gənc işçi» redaksiyasında işə keçib, orada həm tərcüməçi, həm də İttifaq xəbərləri və xarici informasiya şöbəsinin müdiri vəzifələrində çalışır, işi əsasən şərhlər yazmaq olur. 1941-ci ilin əvvəlində o, Azərbaycan Radio idarəsində işə keçib, orada ilk aylar «Son xəbərlər»in məsul redaktoru, sonra ictimai-siyasi verilişlər şöbəsinin baş redaktoru vəzifəsində işləyir. Bu zaman K. Axundov eyni zamanda ən ciddi siyasi materialları,

rəhbərlərin çıxışlarını azərbaycançaya çevirir.

Müharibənin ikinci ilində orduya səfərbər edilən K.Axundov Cənub-Qərb cəbhəsində azərbaycanca «Qızıl Ordu» qəzetinin təşkilində çalışıb özünü doğruldur və onun məsul katibi təyin olunur. İlin axırlarında qəzetin nəşri dayandırılır; o, Bakıya qayıdır və Tbilisiyə 7-ci şöbə qəzetinə göndərilir. Bu redaksiyada əvvəlcə məsul katib, sonra redaktor olur. 1945-ci ildə Təbrizdə «Vətən yolunda» qəzetində məsul katib, 1947-1948-ci illərdə Bolqarıstan qəzetlərindən birinin (sözlərin yeri ağardığına görə qəzetin adını oxumaq mümkün olmadı – Tort.) redaktoru vəzifəsində işləyir və həmin qəzetdə Azərbaycana dair 10-ya qədər yazısı nəşr edilir. Bolqarıstanlı türklərin nümayəndəsi Həsən Müseyinov sonralar Bakıdakı bir yığıncaqda demişdi ki, bizim ölkədə nəşr edilən «qəzetin redaktoru azərbaycanlı» polkovnik Kərim Axundov idi. Onun təşəbbüsü ilə qəzetdə Nizami Gəncəvinin «Şərəf-namə» poeməsindən parçalar türk dilində çap olunurdu.

1948-ci ildə Tbilisiyə əvvəlki vəzifəsinə qayıdan K.Axundov publisist məqalələr yazır. 1949-1950-ci illərdə «Azərbaycan» ədəbi jurnalında onun Türkiyəyə aid iri həcmli iki publisist əsəri çıxır.

Ordudan tərxis olunandan sonra, 1956-1974-cü illərdə K.Axundov Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Komitəsinin xarici ölkələrə verilişlər baş redaksiyasında nəza-

rətçi redaktor, sonra baş redaktor, daha sonra baş redaktor – direktor olmuşdur. Bu müddət ərzində xarici dillərdə 1200-dən çox şərhifirdə səslənmişdir.

1974-cü ildə pensiyaya çıxan K.Axundov radiodakı söhbətlərini müntəzəm olaraq davam etdirmək arzusu ilə 1976-cı ildə Komitənin partiya təşkilatının maaşlı katibi seçilərək bu vəzifədə 1979-cu ilədək işləyir.

1980-ci ildə K.Axundov respublika Elmlər Akademiyasının İctimai elmlər üzrə Elmi-Məlumat Mərkəzində elmi işə keçir. Burada onun «Yaxın və Orta Şərq ölkələrində siyasi partiyalar» adlı 7,5 m.v. həcmində kitabı işıq üzünə görünür.

K.Axundov səmərəli fəaliyyətinə görə «Şərəf nişanı», Vətən müharibəsi ordenləri və bir çox medallarla təltif edilmişdi. O, 1960-cı ildən SSRİ Jurnalistlər İttifaqının üzvü idi.

Xalqımızın ləyaqətli ziyalı oğlu Kərim Axundov 1997-ci ildə gözlərini əbədi yumdu.

AXUND OV MƏMMƏDSADIQ RUHULLA oğlu (1887, Həştərxan -194?, Bakı)

Jurnalist, yazıçı, mütərcim. Ruhani ailəsində doğulmuş, «rus-Azərbaycan məktəbi»ni qurtarmışdır. 1905-ci ildə ailəsi ilə Bakıya gəlib, tərəqqipərvər gənclərə qoşulmuş, mətbuatda işləməyə başlamışdır. Dostları içərisində A.Çaparidze, S.Əfəndiyev, A.Vişinski kimi məş-

hur inqilabçılar da varmış. Özü yazır ki, o zaman mən «...gizli çıxan «Hümmət»də işləmişəm. Ən çox intibahnamələrin tərcüməsi ilə məşğul olurdum və onların türk (Azərbaycan. – Ə.M.) dilində tərtib edirdim. Mənim mənzilimdə o zaman hektoqraf gizlədilmişdi, Soltanməcid Əfəndiyev bununla intibahnamələr çap edirdi» (Sitat C.Əbdürrəhimovanın «Azadlıq carçısı» kitabçasından götürülmüşdür, Bakı, 1967, s.63).

1906-cı ildə «İrşad» qəzeti redaksiyasında, sonralar bolşevik qəzetləri «Qudok» və «Priziv»da işləyib, inqilabi-publisist məktəbi keçmişdir. «Bakinski raboçi»nin də bir neçə nömrəsinin hazırlanıb buraxılmasında iştirak etmişdir. Bu qəzet bağlandıqdan sonra «Proletarskaya jizn» qəzetini çıxarmaq üçün M.Axundovun adına icazə alınır, lakin sonra bu icazə hökumət tərəfindən geri götürülür.

İrtica illərində və sonralar Azərbaycanda çıxan bir sıra mətbuat orqanlarında, o cümlədən rus dilində buraxılan qəzetlərdə publisist, ədəbiyyat tənqidçisi, müxbir sifətilə yaxından əməkdaşlıq edir («Kaspi», «Tərəqqi», «İqbal» və s.). Məqalələrində əsasən ədəbiyyat, maarif, incəsənət məsələlərinə toxunulur.

Rus və fars dillərini mükəmməl bilir, tərcümə ilə müntəzəm məşğul olurdu. Qərb, rus və Şərq ədəbiyyatından ancaq klassik əsərləri tərcümə etməyin tərəfdarı idi. Bu fikri L.N.Tolstoyun «Üç sual» kitabçasının Azərbaycan dilində nəşri münasibətilə

çap etdirdiyi məqalədə aydın ifadə edərək yazırdı ki, Tolstoyun çox faydalı olan əsərləri «həm məktəb uşaqlarını və həm də saqqallı uşaqları tərbiyə edir» («Tərəqqi», 20 sentyabr 1909, №213). «Nat Pinkerton», «Şerlok Holms» kimi əsərləri oxucuları «fəsad əxlaqa düşür» edən «ucuz ədəbiyyat» qəbilindən hesab etməsi isə, şəxsiz, səhv idi.

Tərcümələri içərisində bu əsərlər var: İ.P.Belokonskinin «Zemstho nədir, camaatdan ötrü nə iş görmüşdür və zemstho nə cür gərək olsun» kitabçası (Bakı, Orucovların mətbəəsi, 1909); «Əlibaba və qırx quldur» (I nəşri: 1910, II nəşri: 1916; hər iki nəşr Bakıda, Orucovlar mətbəəsində buraxılmışdır).

Sovet dövründə daha qızgın jurnalist və mütərcimlik fəaliyyəti göstərmişdir. 1923-cü ildə «Şərq qadını» jurnalı nəşr edilməyə başlandıqdan bu jurnalın məsul katibi təyin edilmiş və bu vəzifədə xidməti çox səmərəli olmuşdur. O, bir tərəfdən «Şərq qadını»nın ətrafına qadınlardan və kişilərdən istedadlı müəlliflərin toplanması, jurnalın nömrələrinin dolğun, maraqlı çıxması yolunda çalışır, redaksiyaya gələn rusca yazıları ana dilinə tərcümə edir, o biri tərəfdən də «Nazlı xanım», «Qıyıq» və s. imzalarla hekayələr, tənqidi məqalələr yazıb çap etdirirdi.

Qadın azadlığı mövzusunda yazılmış «69 əlif» hekayəsində cavan Xırdaxanım köhnəlmiş əxlaq normalarına, şəriət əhkamına tabe olmaq istəmir. Əri Heydərqulu tərə-

findən incidilib təhqir edilən Xırdaxanım qanun sayəsində ər zülmündən xilas olur.

1929-cu ildə «Yeni kənd» jurnalına məsul katib vəzifəsinə köçürülmüşdür. Sonralar bir müddət Azər-nəşrdə şöbə müdiri və mütərcim işləmişdir. İmzaları: «Xadim», «Tamaşaçı», «Estet», «M.S.A.» və s. (10-a qədər kitabın müəllifi və tərcüməçisidir. – Red.).

AXUNDZADƏ MİRZƏ MƏHƏMMƏD (1875-1923)

Dövrünün görkəmli yazıçısı, şairi, dramaturqu, teatrşünası, tədqiqatçı, dərslik müəllifi və jurnalisti olmuşdur. Gəncədə doğulmuş, ilk təhsilini atası Kərbəlayi Mirzə Kərimdən və babası Axund Məhəmməddən almışdır. Onların hər ikisi Xorazmıda təhsil almış və Gəncə mədrəsəsində dərs demişlər. M.M.Axundzadə Gəncədə təhsil alanda türk, ərəb, far və rus dillərində yazıb oxuya bilirdi. İllər keçdikcə kitaba və mətbuata möhkəm bağlanmış, bildiyi dillərdə biliyini təkmilləşdirərək istedadlı ziyalı kimi tanınmışdır.

1903-1905-ci illərdə «Şərqi-Rus» qəzetində xeyli məqalə, xəbər və s. yazıları çıxmışdır. Sonrakı illərdə «Həyat», «İrşad», «Molla Nəsrəddin», «Dəbistan», «Tərəqqi» və s. qəzet və jurnallarda məqalələr, felyetonlar, şeirlər çap etdirmişdir. 1906-cı ildən ömrünün sonuna qədər «Molla Nəsrəddin» jurnalının fəal iştirakçısı və müdafiəçisi olmuşdur. «Hatif», «Yoncasatan», «Mol-

lapərəst», «Gəncə şairi», «Qeybi», «Köhnə şair», «Hacıkəndli» və s. təxəllüslərdən istifadə etmişdir.

21 yaşında ikən dərs dediyi Gəncə gimnaziyasında dərsliyə olan ehtiyacı nəzərə alıb 72 səhifəlik «Sərfi-türki» adlı dərslik yazıb 1896-cı ildə Tiflisdə çap etdirmişdi. 1909-cu ildə Gəncədə «Şeyx Nizami» adlı monoqrafiyası çıxıb. Titul səhifəsində yazılmışdı ki, «Kitabdan hasil olan pullar Nizami məqbərəsinə sərf olunacaq». 10-a qədər əl-yazma və çap kitabı AMEA RƏİ-də saxlanılır. «Teatr nədir?» kitabı (Gəncə, 1909) mahir sənətsüнас qələminin məhsulu kimi böyük əks-səda doğurmuş əsərlərindəndir.

Şekspir, Qoqol, Namiq Kamal, Məhəmməd Rüşfət və başqa müəlliflərdən ana dilinə etdiyi tərcümələr müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Dini və dünyəvi elmləri dərin-dən bilən M.M.Axundzadə «Cəmiyyəti xeyriyyə», «Nəşri-maarif», «Dram» cəmiyyətlərinin təşkilində və fəaliyyətində yaxından iştirak etmişdir. «Cəmiyyəti-xeyriyyə»nin məsul katibi, «Dram» cəmiyyətinin sədri olmuşdur.

M.Ə.Rəsulzadə, Nəsim bəy Yusifbəyli, Həsən bəy Ağayev, Şəfi bəy Rüstəmbəyli və başqa nüfuz sahibləri ilə yaxın ideya-əqidə, məslək dostluğu etmişdir. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə Maarif Nazirliyində çalışmış, 1920-ci ildə yenidən Gəncəyə qayıdaraq orada Müəllimlər Seminariyasında dərs demişdir (1921-1923). 1923-cü ilin sentyabrında Gəncədə vəfat etmişdir.

Əli Nəzmi «Ölüm» şeirində onun vaxtsız vəfatını ümumxalq kədəri kimi qiymətləndirmişdir.

Muxtar Qasımovun (Ədəbiyyat və incəsənət, 1964, 5 dekabr, №49), Lətifə Tağıyevanın (Aydınlıq, 1991, 11 yanvar) eyni adlı «Mirzə Məhəmməd Axundzadə» məqalələrində həyat və yaradıcılıq yolu açıqlanmışdır.

AŞURBƏYOV İSA BƏY MEHDİQULU BƏY oğlu (1881, Bakı -1938, Bakı)

Jurnalist, ictimai xadim, yazıçı. Atası neft mədənləri sahibi olan milyonçulardan idi. Bakıda mollaxana təhsili almış, şəxsi mütaliə yolu ilə tarix və ədəbiyyatı öyrənmişdir.

İctimai fəaliyyətində çox ziddiyətli yol keçmişdir. 1903-cü ildə çar jandarmına xidmət etmiş, bu sahədəki gizli, xəyanətkar işinə görə III dərəcəli Stanslav ordeni ilə təltif edilmiş və məşhur inqilabçı-jurnalist S.Musəvinin nahaq yerə öldürülməsinə bais olmuşdur. 1905-ci ildən sonra bəzi məsələlərdə tərəqqipərvər qüvvələrə yaxınlaşsa da, burjuamillətçi dairələrin təsiri ilə tamamilə mürtəcə cəbhəyə keçmişdir.

1906-cı ildə ilk Azərbaycan bolşevik qəzeti «Dəvət»in rəsmi redaktor-naşiri idi. Lakin əslində qəzetə bolşeviklər və inqilabçı jurnalistlər rəhbərlik edirdilər. 1907-ci ilin payı-

zında maddi vəziyyətinin ağırlığı nəticəsində bir müddət bağlanmış olan «İrşad» qəzetinin öz nəşrini davam etdirməsi üçün milyonçu M.Muxtarovla birlikdə xeyli pul verir. İran inqilabı zamanı fədalərə də çoxlu pul göndərir.

«Nicat» xeyriyyə cəmiyyətinin orqanı olan «Nicat» adlı həftəlik siyasi, ədəbi və ictimai qəzetin (1910-1912) redaktoru, həftəlik «Şəlalə» jurnalının (1913-1914) nəşiri və rus dilində «Baraban» adlı həftəlik yumor jurnalının (1913) redaktor-naşiri olmuşdur.

1910-1915-ci illərdə Bakıda «Kaspi» elektrik mətbəəsinin sahibi kimi geniş nəşirlik işi ilə məşğul olmuşdur. Onun nəşriyyat və mətbəəsində, bir sıra mürtəcə məzmunlu kitablarla yanaşı, klassik ədəbiyyatın onlarla qiymətli nümunəsi (M.Ə.Sabir «Hophopnamə», I nəşri; A.Divanbəy oğlu «Can yangısı» və s.), bir çox elmi-kütləvi kitabçalar (H.Zərdabi «Torpaq, su və hava»; M.T.Sidqi «Puşkin»; F.Köçərli «Balalara hədiyyə» və s.) və dərsliklər (M.Mahmudbəyov «Birinci il»; F.Ağazadə «Ədəbiyyat məcmuəsi» və s.) çap olunmuşdur.

İ.İ.Belokonskinin «Zemstvo nədir, camaatdan ötrü nə iş görmüşdür və zemstvo nə cür görək olsun» (1909), A.Şaiqin «Ürək tikmək yaxud qurban bayramı» (1913), Q.Qarabəyovun «Qamusı-türki» (1912)

və s. kitabları onun vəsaiti ilə nəşr edilmişdir.

Teatr sənəti və xeyriyyəçilik sahəsində də çalışırdı. 1909-cu ildə «Nicat» xeyriyyə cəmiyyətinin teatr bölməsinin sədri seçilmişdi. Onun başçılığı ilə təşkil olunmuş H.Ərəblinski, H.Sarabski, M.Muradov və b. görkəmli artistlər daxil idi. Müsavat hakimiyyəti dövründə yazdığı «Azər-Bay-Can» adlı pyesində Azərbaycanı soyğunçuluqdan və

işğalçılıqdan xilas etmək məqsədi ilə gələn türk əsgərlərini qəhrəman və xilaskar ordu kimi işıqlandırmışdır.

İdeya-məzmun və sənətkarlıq cəhətindən bu gün üçün əhəmiyyəti olmayan bir neçə lirik və satirik şeir (daha doğrusu həcv və bayağı parodiya) yazmışdır.

1917-1920-ci illərdə Müsavat hökumətinə xidmət edən fəal mətbuat xadimlərindən biri idi.

B

1. Babayev Adil (1925-1977)
2. Bağirov Nüsrət (1912-1973)
3. Bakıxanov Abbasqulu Ağa (1774-1847)
4. Bayraməlibəyova Məryəm xanım (1898-1987)
5. Bayraməlibəyov Teymur bəy (1862-1937)
6. Bayramalı Ofelya (1937-2006)
7. Bədəlov Ağahüseyn (1908-2001)

B

**BABAYEV ADİL
(1925-1977)**

Milli mədəniyyətimizin XX əsr tarixinə istedadlı yazıçı, şair, sənətşünas, tərcüməçi kimi daxil olan Adil Babayevin bioqrafiyası narahat illər, aylar, günlərlə doludur. O əsl yaradıcılıq meyli və istedadını müəyyənləşdirib ilhamla işləmək üçün çox illər estetik əzab çəkən qələm əhli olmuşdur.

Adil Naxçıvanda doğulmuş, orta təhsilini orada və Tbilisi şəhərində almışdı. Onun əmək həyatı və ilk yazıçı addımları da Tbilisidə, «Şərq qapısı» qəzetinin redaksiyasında başlanmışdı; burada əvvəlcə korrektor, sonra isə ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri olmuşdu. A.S.Puşkin adına ikiillik Müəllimlər İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsində oxuduğu 1943-1945-ci illərdə o, eyni zamanda «Sovet Gürcüstanı» qəzeti redaksiyasında ədəbiyyat şöbəsinə rəhbərlik edir.

Ədəbi yaradıcılığa Adil tez, 14 yaşında başlamışdı. İlk şeirləri «Gənc nəsl» məcmuəsində və «Sovet Gürcüstanı» qəzetində çıxır. 1941-ci ildə bu qəzetin redaksiyasının keçirdiyi müsabiqədə A.Babayev «Sevinc» əsərinə görə ikinci mükafata layiq görülür.

1945-1947-ci illərdə o artıq Bakıda, «Kommunist» qəzetində ədəbi işçi, tərcüməçi, 1947-1949-cu illərdə

«Azərbaycan pioneri» qəzetində tərcüməçi, 1949-1952-ci illərdə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında poeziya şöbəsinin müdiri olmuşdur.

A.Babayev 1950-ci ildə Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsini bitirmiş, 1953-1956-cı illərdə Azərnəşrin bədii ədəbiyyat şöbəsində redaktor işləmişdir. 1956-1958-ci illərdə o, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının İncəsənət və Layihə İnstitutunun aspiranturasında təhsil almışdır.

Yaşının ən yetkin, kamil vaxtında səhnə sənətimizlə sıx bağlı olan A.Babayev «M.Əzizbəyov adına teatr» (Moskva, 1959) və digər monoqrafiyalarını, ədəbiyyatşünaslıq, dramaturgiya, kinematoqrafiya problemlərinə dair kitabları, oçerkləri, məqalələri ilə Azərbaycan milli mədəni-estetik mədəniyyətinin tərəqqisinə yaxından kömək edir.

1956-1964-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının ədəbi hissə müdiri işlədiyi vaxt A.Babayev bu teatr üçün yeni-yeni pyeslər yazılmasına və tərcümə olunmasına çox çalışır. Sonra o iki il «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti redaksiyasında tənqid şöbəsinin müdiri, məsul katib və baş redaktor müavini vəzifələrində işləyir. Respublika ədəbi-mədəni həyatında ciddi yeniləşmə, tərəqqi dövrü sayılan bu illərdə başqa sənətkarla-

rımız kimi, o da tənqid və estetik fikrin inkişafına siddqlə xidmət edir.

1971-ci ilin avqustundan ömrünün sonuna qədər Adil müəllimin Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında bədii tərcümə üzrə məsləhətçi işləməklə bərabər bir-birinin ardınca «Döyüş yollarında» (poema, 1956, 122 s.), «Ana ürəyi» (1957, 164 s.), «Unudulmuş yasəmən» (1960, 139 s.), «Anamın üzüyü» (1961, 38 s.), «Gecikmiş bahar» (1965, 152 s.) «Lütfəli Abdullayev» (1966, 47 s.), «Qılınclar arasında» (1969, 83 s.), «Şəhidlərin üsyanı» (1969, 124 s.), «Leyla Bədirbəyli» (1970, 81 s.), «Memarın məhəbbəti» (1972, 84 s.), «Şərəfli yol» (1974, 154 s.), «Yolda görüş», (1974, 335 s.), «Ağahüseyn Cavadov» (1976, 41 s.), «Ümid sərvəri» (1977, 189 s.) kitablarını çap etdirdiyini görürük.

**BAĞIROV NÜSRƏT
(1912-1973)**

Uzun illər ehtiyac içində yaşayıb çalışqanlığı, zəkası ilə özünə layiqli bir yol açan, 45 il jurnalistikada işləməklə bərabər bu sahə üçün gənc kadrlar yetişdirilməsinə xidmət edən Nüsrət Tağı oğlu Bağirov Arazın o tayında doğulmuş, ata-anası ilə Bakıya gəlmişdir. O, fabrik-zavod məktəbini (1928) qurtarıb Ağ şəhərdəki Toxuculuq fabrikinin çoxtirajlı «Qırmızı toxucu» qəzetində ədəbi işçi, sonra isə redaktor olmuşdur. Otuzuncu illərdə o, «Kommunist» qəzetində, «Propaqandist» jurnalında və Azərbay-

can Teleqraf Agentliyində məsul vəzifələrdə çalışmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi zamanı N.Bağirov ordu mətbuatında işləmiş, 77-ci atıcı diviziyanın orqanı «Vətən eşqi» qəzetinin redaktoru olmuşdur. Şücaətli, qorxubilməz, fədakar bir döyüşçü-jurnalist olduğundan baş leytenant Nüsrət Bağirov cəbhəçi əsgərlərimizlə görüşüb, onların həyatı, igidliyi, ləyaqətli xidməti barədə material toplamağın çətinliyindən əsla çəkinmir.

Universitetdə onunla işlədiyim illərdə müəllim həmkarım mənə evinə aparmışdı: ailəsi ilə tanış olmuş, özü ilə müharibə dövrü haqqında xatirələri barədə yaxşıca müsahibə aparmışdım. Nüsrət müəllim redaktə etdiyi «Vətən eşqi»nin nömrələrini, xüsusilə özünün bu qəzetdəki yazılarını da mənə göstərdi.

Sonrakı illərdə o, Sov.İKP MK yanında Ali Partiya Məktəbini bitirmiş, Azərbaycan KP MK Mətbuat bölməsinin müdiri işləmişdir.

1951-ci ildən N.Bağirov ADU jurnalistika kafedrasında gənc mətbuat kadrlarının tərbiyəsi sahəsində çalışırdı. Rus jurnalistikası və sovet mətbuatı tarixi haqqında tədris vəsaitinin tərtibçilərindən olmuşdu. O, marksist ədəbiyyatın Azərbaycan dilinə tərcüməsində də iştirak edirdi.

Nüsrət Bağirov «Şərəf nişanı» ordeni və medallarla təltif olunmuş, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının «Qızıl qələm» mükafatına layiq görülmüşdü. O, 1973-cü il iyunun 20-də Bakıda gözlərini həmişəlik yumsa da izi qaldı.

**BAKIXANOV
ABBASQULU AĞA
(1774-1847)**

Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb, gərgin dövrlərindən birində dünyaya gəlib dərin köklü bəy olan Abbasqulu ağa Mirzə Məhəmməd xan oğlu Bakıxanov «Qüdsi» şair, yazıçı, diplomat, jurnalist, kitabşünas, dövlət xadimi idi. O, Bakı xanları nəslinə mənsub olmuş, Bakı quberniyasının Əmircan kəndində doğulub, təhsilini Bakı və Quba şəhərlərində almış, rus, fars və ərəb dillərini, Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatı, fəlsəfə və tarixini mükəmməl öyrənmişdi.

1819-cu ildən Bakıxanov Tiflisdə Qafqaz baş hakiminin dəftərxanasında Şərq dilləri mütərcimi olmuş, diplomatik fəaliyyət göstərmişdir. A.S.Qriboyedov, F.Bodenştedt, Fazil xan Şeyda, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundzadə və başqaları ilə görüşüb çoxusu ilə dostluq etmişdir. 1833-1834-cü illərdə o, Varşava və Peterburqda yaşamış, böyük rus şairi A.S.Puşkinin ailəsi ilə tanış olmuşdur. Onun puşkinlər ailəsində böyük ehtiramla qəbul olunduğu elmi qaynaqlarda, bioqrafik-bədii əsərlərdə təfərrüatı ilə təsvir edilir.

Çarizm siyasətinin müstəmləkəçi mahiyyətini dərk etdikcə Bakıxanov hakim dairələrdən incik düşüb uzaqlaşmış, 1835-ci ildən Qubada elmi işlə və ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmuş, «Gülüstanı-İrəm» adlı məşhur tarix kitabını, habelə «Mişkatül-ənvar», «Kəşfül-qəraib»,

«Təhzibül-əxlaq», «Nəsihətnamə» və s. elmi və bədii əsərlərini yazmışdır. Bu cəhətdən onun bioqrafiyasının bu səhifələri Puşkin və Lermontovun dramatik, faciəli taleyi haqqında yazılanlara yaxındır.

1840-cı illərdə A.Bakıxanov bir müddət Tiflisdə Mirzə Şəfinin «Divani-hikmət» adlı ədəbi məclisində iştirak etmişdir. Alimlərdən Ə.Ə.Səidzadə, A.Mişiyev, Feyzulla Qasımzadə və başqaları onun «Divani-hikmət»lə əlaqəsindən keyli danışmışlar.

A.Bakıxanov XIX əsr Azərbaycan mədəniyyəti və elminin ən görkəmli simalarından biri, ədəbiyyatımızda realizmin istedadlı nümayəndəsi, eyni zamanda, mətbuat xadimi idi. Bir jurnalist-alim kimi o, «Tifliski vedomosti», «Kavkaz», «Zakavkazski vestnik» qəzetlərinin işində iştirak etmişdir. Bu qəzetlərdə Bakıxanovun həyat və fəaliyyəti haqqında bir çox yazılar, xəbərlər verilmişdir («Tifliski vedomosti», 1829, №46; «Zakavkazski vestnik», 23 mart 1844; «Kavkaz», 1846, №2 və s.). «Tatarski vedomosti»nin redaktoru Sankovski bir çox məqalələrin nəşrində Şərqi mükəmməl öyrənmiş bu görkəmli alimin köməyindən istifadə edirdi. Mənbələrdə deyildiyinə görə bu qəzetin redaksiyasında Bakıxanov məşhur gürcü alimi və publisisti Dodaşvili ilə tanış olub dostlaşmışdır. «Zakavkazski vestnik»də «Tatarskaya pesnya» adlı tərcüməsi çıxmışdır (1847, №3).

«Kavkaz» qəzetində (1846, №17, 18) və «Russki invalid» jurna-

linda (1846, №121, 122) A.Bakıxanovun «Nadirşahın Dağıstana yürüşü» və «İndiki Zaqafqaziya əyalətlərində sakin tayfaların mənşəyi» (1846, №2) əsərləri çap olunmuşdur.

Böyük alim və xadim milli kitab mədəniyyətinin inkişafında parlaq xidmətlər göstərmişdir. O, Azərbaycan məktəbləri üçün ilk dərslikləri yazan müəlliflər sırasına daxildir. Farsca və rusca çap olunmuş «Qanuni-Qüdsi» adlı qrammatika kitabının müqəddiməsində alim yazırdı: «Səyahətim zamanı müxtəlif xalqlarla görüşdüm, məlumatım artdı və fars dilinin sərf-nəhvini yazmağa özümdə qüdrət gördüm. İstədim ki, vətənə və gənclərə xidmət olaraq bir əsər tərtib edəm». O özünün əxlaqi-tərbiyəvi məzmununda olan «Nəsihətnamə» əsərini də eyni vətənpərvərlik və xalqa xidmət duyğuları ilə qələmə almışdı.

Azərbaycan mətbuatının tarixində Bakıxanovun mövqeyi bir də onun kitabşünas alim kimi qədim əlyazma kitablarını toplayıb öyrənməsi, bu kitabların kataloqunu düzəltməsi və onların təbliğinə ciddi əhəmiyyət verməsi ilə təyin edilir. Mətbuat tarixinə dair elmi əsərlərdə onun bu xidmətləri yüksək qiymətləndirilir.

A.Bakıxanov dövrünün ən yaxşı bibliofillərindən idi. Onun zəngin kitabxanası vardı. Keçən əsrin 40-cı illərində bir neçə gün A.Bakıxanova qonaq olan prof.İ.Berezin onun çap kitablarından və əlyazmalarından ibarət kitabxanası ilə tanış olmuş və

özünün «Dağıstana və Zaqafqaziya səyahət» əsərində həmin kitabların siyahısını vermişdir. 270 nüsxədən ibarət qiymətli əlyazmalarını əhatə edən bu kitabxanada Ənvəri, Cami, Savəci, Dövlətsah Səmərqəndi və başqa Şərq klassikləri ilə birlikdə Nizami, Saib Təbrizi, İskəndər bəy Münşi kimi azərbaycanlı müəlliflərin də əsərləri varmış.

İran-Rusiya müharibələri zamanı A.Bakıxanov İranda diplomatik xidmətdə olmuş, 1828-ci ildə Ərdəbildə məşhur Şeyx Səfi kitabxanasında tədqiqat aparmışdı. Bu kitabxana sonralar məşhur «Ağıldan hələ» komediyasının müəllifi A.S.Qriboyedovun «təşəbbüsü» ilə Tiflisə köçürülmüş, burada Bakıxanov onunla birlikdə həmin əlyazmaları üzərində böyük iş aparmış və onların kataloqunu tərtib etmişdi. Tədqiqatçılar Bakıxanovun Axalsix kitabxanasının əlyazmaları üzərində işlədiyini də yazırlar (bax: Axalsix kitabxanası əlyazmalarının siyahısı, Saltıkov-Şedrin adına Dövlət kitabxanası, Əlyazmaları şöbəsi, siyahı I, qovqul 4, vər. 3-4; Ə.Əhmədov. A.Bakıxanovun dünyagörüşü, doktorluq dissertasiyası, s.1661). Ədi-bin bu qiymətli elmi işi o zaman «Tifliski vedomosti»də işıqlandırılmışdı.

A.Bakıxanovun həyatı, ədəbi, elmi, diplomatik, jurnalist xidmətləri haqqında Azərbaycan və rus dillərində müxtəlif tipdə zəngin bədii, filoloji və tarixşünaslıq əsərləri yazılıb nəşr edilmişdir. Onlardan F.Qasımzadə, Ə.Sumbatzadə,

H.Hüseynov, Ə.Əhmədov, Şıxəli Qurbanov, A.Rzayev, V.Quliyev və başqa müəlliflərin tədqiqat əsərlərini göstərmək mümkündür. A.Bakıxanovun şəxsiyyət və fəaliyyəti İ.Qaspralı, Y.Akçura, Ə.Hüseynzadə, H.Baykara kimi görkəmli müəlliflərin də diqqətini cəlb etmiş, əsərlərində əksini tapmışdır.

Ömrünün axırlarında Abbasqulu ağa çarizmə xidmətindən dərin peşimanlıq çəkdiyinə görə 1847-ci ildə hökumətdən rəsmi icazə alıb, Səudiyyə Ərəbistanına ziyarətə gedərkən yolda, Vadiyi-Fatimədə dünya ilə vidalaşmışdır. Ədəbi qaynaqlarda onun son günlərdə bütün rütbə, fəxri ad və mükafatlardan əl çəkdiyi, rəsmi libasını, orden və medallarını çıxarıb atdığı yazılır.

BAYRAMƏLİBƏYOVA MƏRYƏM XANIM (1898-1987)

Yeni dövr Azərbaycan tarixində jurnalist, mütərcim, maarif xadimi kimi tanınan Məryəm xanım Bayraməlibəyova məşhur maarifçilərimizdən Teymur bəyin qızıdır. O, Lənkəranda doğulub, Bakıda əvvəlcə H.Z.Tağıyevin qız məktəbini bitirmiş, sonra isə 1913-cü ildə əla qiymətlərlə imtahan verib «Müqəddəs Nina məktəbi»nin IV sinfinə daxil olmuşdur. Oranı qızıl medalla qurtarıb müəllimlik hüququ qazanmışdır. 1918-ci ilin yazında Lənkərana gedib atasının köməyi ilə burada ilk qız məktəbi açmış, qadın-

ların xeyriyyə cəmiyyətini yaratmışdır. O, iyirmi il Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda, Bakı darülmüəllimatında, N.Nərimanov adına texnikumda müəllimlik etmiş, fəal həmkarlar xadimi olmuşdur.

Məryəm xanım Bayraməlibəyova «Yeni məktəb», «Maarif işçisi» və «Şərq qadını» jurnallarında Azərbaycan qadın hərəkatı, həmkarlar, maarif və s. sahələrə dair publisist məqalələr, elmi-metodik əsərlər çap etdirirdi («Üsuli-müş-tərək və məktəblərimiz», «Həmkarlar hərəkatında türk qadınının iştirakı» və s.). «Maarif işçisi»nin (1926) ilk nömrəsində «Türk qadını yeni qurtuluş yolunda» adlı məqaləsi çıxmışdır.

Moskvada I Sovet müəllimləri qurultayında iştirak etdiyi zaman M.Bayraməlibəyova N.K.Krupskaya ilə görüşmüş, 1962-ci ildə «Azərbaycan qadını»nda bu görüş haqqında xatirat-qeydləri çap olunmuşdur.

M.Bayraməlibəyova 30-cu illərdə bir mütərcim kimi Vaqif və Vidadinin, müasir Azərbaycan yazıçılarından Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad, Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəmin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi işində yaxından iştirak etmişdir.

1964-cü ildən fərdi pensiyaçı olan Məryəm xanım Bayraməlibəyova 1987-ci ildə Bakıda dünyasını dəyişmişdir (Nekroloq: «Azərbaycan müəllimi» qəz. 1987, 04 dekabr, №95).

BAYRAMƏLİBƏYOV TEYMUR BƏY (1862-1937)

İlk on üç seminarist ziyalımızdan biri olub, xalqımıza müəllim, jurnalist, maarif xadimi, folklorçu, etnoqraf kimi fədakarlıqla xidmət göstərən Teymur bəy Məmməd bəy oğlu Bayraməlibəyov indiki Masallı rayonunun Yeddi Oymaq kəndində doğulmuşdur. Seminariya diplomu alandan (1881) sonra o, 27 il Lənkəran şəhər məktəbində müəllim və müdir işləmişdir. Firudinbəy Köçərli yazır ki, «Teymur bəy Lənkəranda üsuli-cədid ilə dərs deməyin binasını qoymuşdur» (Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1983, s.195).

80-ci illərdə Lənkəranda ilk dram dərnəyi yaradan T.Bayraməlibəyov müəllim dostu, gələcək məşhur bəstəkar M.Maqomayevlə birgə teatr tamaşaları təşkil edir. O, rus-müsəlman qiraətxanası açır (1906).

1908-1909-cu illərdə T.Bayraməlibəyov Lənkəranda İran səfirliyinin açdığı «Behcət» məktəbində rus dilindən dərs deyir. 1909-cu ildə bu məktəb bağlanır və o, çar jandarmı tərəfindən həbs edilib bir il Bakıda polis nəzarəti altında saxlanılır.

Lənkərana qayıdandan sonra T.Bayraməlibəyov «Ziya» adlı ilk rus-Azərbaycan məktəbini açır, böyük çətinliklə ilk dördsinifli progimnaziya təşkil edir (sonra bu məktəb üçsinifli gimnaziya çevrilir).

1918-ci ildə Bakıya köçən Bayraməlibəyov Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra

«Kəndli həftəsi»ndə inqilabi təbliğat aparən dəstələrə cəlb olunur, müəllimliyini davam etdirir, Azərbaycan Maarif İşçiləri İttifaqının fəxri üzvü olur.

Hələ keçən əsrin 80-ci illərinin axırlarından T.Bayraməlibəyov jurnalistliklə də məşğul olub «Kaspi», «Novoye obozreniye» qəzetlərində mütərəqqi elmi bilikləri təbliğ etmiş, Azərbaycan cəmiyyətini düşündürən mühüm məsələlər, xalqın ictimai-fəlsəfi fikri, mənəvi ehtiyacları, Lənkəranda təbii sərvətlər, maarifin inkişaf yolları, islam dini və Quran, qadın hüquqsuzluğu, əməkçilərin qanını soran tüfeylilər haqqında publisist məqalələr çap etdirir. O, bu qəzetlərdən birincisinin otuz ilədek qiyabi əməkdaşı olur. Fəal jurnalist «Tifliski listok», «Rıbnoe delo» qəzetlərində, həmçinin 1910-cu illərdə Parisdə rus dilində çıxan «Musulmanın» jurnalında da müxtəlif mövzularda elmi, publisist məqalələr, müxbir məktubları nəşr etdirmişdir. Onun məqalələrində İran hadisələri geniş yer tuturdu.

Dərin, geniş eridusiyalı Teymur bəy Bayraməlibəyovun Azərbaycan ölkəşünaslığı, folklor və etnoqrafiyası məsələlərinin öyrənilməsində də xidmətləri diqqətəlayiqdir. Onun Azərbaycan, İran, talış, gürcü şifahi ədəbiyyatı, xalq adət-ənənələri, tarixi abidələr, xalq təbabəti, iqtisadiyyat və s. haqqında 50-dən çox elmi əsəri məlumdur («Novruz» haqqında fars əfsanəvi nağılı», Makedoniyalı İskəndər, Şah Abbas, Fətəli şah, Abbas Mirzə haqqında əfsanə-

lər; Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə haqqında rəvayətlər; «Talış xanlığının tarixi» adlı natamam əsər və i.a.). Lənkəranda və onun kəndlərində, habelə Abşeronda (Buzovna və Maştağada) toplanmış bu əsərlərin bir çoxu «Kaspi» qəzetində, «Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza» adlı məcmuədə, «Folklor Azerbaydjana i prileqayuşşix stran» kitabında dərc edilmişdir (ətraflı bax: N.Tairzade. Prosvititelskaya i nauçnaya deyatelnost Teymur beka Bayramalibekova. İzv. AN Azerb. SSR (Seriya istorii, filosofii i prava, 1974, №2).

T.Bayraməlibəyovun məşhur alim, akademik N.Y.Marr ilə şəxsən tanış olub bir sıra elmi məsələlərin həllində ondan məsləhət aldığı söyləyirlər.

İmzaları: Stariy pedaqoq, Lenkoranets, Meçtatel, Indeks, T., T.-bek və s. idi.

Teymur bəy Bayraməlibəyov 1937-ci il sentyabrın 4-də Bakı şəhərində gözlərini əbədi yummuşdur.

BAYRAMLI OFELYA (1937-2006)

Mətbuatşünas, biblioqraf, jurnalist, ədəbiyyatşünas Bayramlı Ofelya Əsrəf qızı 1937-ci ildə dekabrın 31-də Bakıda anadan olmuşdur. 1952-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır.

1957-ci ildə Şamaxor rayonunun Şiştəpə kəndində orta məktəbdə dil

və ədəbiyyat müəllimi, 1958-ci ildə Azərbaycan EA-nın Mərkəzi elmi kitabxanasında baş biblioqraf, 1962-ci ildən isə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda əvvəlcə kiçik, sonra baş elmi işçi vəzifəsində işləmişdir.

O.Bayramlı 1962-1969-cu illərdə institutda Azərbaycan dövrü mətbuatı və biblioqrafiyası sahəsində çalışaraq, bu sahədə bir neçə biblioqrafik əsərin əsas müəlliflərindən olmuşdur: «Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığı. 1920-1975». İzahlı biblioqrafiya (N.Axundov və V.Feyzullayeva ilə birlikdə), Bakı, 1983, 940 s; «Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığı rusdilli Azərbaycan mətbuatında, 1919-1965»; «Azərbaycan sovet ədəbiyyatı» Bakı, 1969, I cild; «Azərbaycan dövrü mətbuatı». İzahlı biblioqrafiya, I cild (1875-1907), 20 m/v.

1981-ci ildə O.Bayramlı «Həyat» qəzetinin ideya-siyasi və ədəbi istiqaməti mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1987-1989-cu illərdə o, «Azərbaycan mətbuat xadimləri» silsiləsindən F.Köçərlinin «Əsərləri»ni tərtib edib çapa vermişdir. Kitaba tərtibçinin F.Köçərlinin bu vaxta qədər çap olunmayan publisist yazılarının müəyyən problemlər ətrafında ümumiləşdirilmiş təhlilini verən «Müqəddimə»si (2 ç.v.) ilə yanaşı, alimin XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan və rus dövrü mətbuatında dərc olunmuş publisist məqalələri (20 ç/v) daxildir.

Son illərdə O.Bayramlı yenidənqurma, aşkarlıq və demokratiyanın xalqımızın tarixində yaratdığı yeni dönüş, bu vaxta qədər ayrı-ayrı səbəblər üzündən öz layiqli qiymətini almamış görkəmli şəxsiyyətlərin, o cümlədən Azərbaycan elmi-ictimai fikri tarixində müstəsna rol oynayan Ə.Hüseynzadənin ədəbi və bədii irsinin öyrənilməsinə bir tarixi zərurət kimi ortaya çıxarmışdır.

Ə.Hüseynzadənin Azərbaycan da yaşadığı qısa müddətdə (1905-1910) Bakı dövrü mətbuatında yüzdən çox ictimai, siyasi, ədəbi-tənqidi mövzuda məqalələri, şeirləri, hekayələri, Şərq, Qərbi Avropa və Rusiya ədəbiyyatından tərcümələri çap olunmuşdur. Lakin bu yazılar bir yerə toplanıb kitab şəklində nəşr edilməmişdir. Bu sahədə ilk təşəbbüs göstərən, uzun illər Ə.Hüseynzadə irsilə məşğul olan Ofelya Bayramlı ədibin əsərlərini ərəb əlifbasından kiril əlifbasına transliterasiya və tərtib edərək, 1994-1998-ci illərdə bu kitablarda çap etdirmişdir: 1) Ə.Hüseynzadə, «Siyasəti-Fürusət» (ədəbi, elmi, siyasi traktat). Bakı, 1994, 194 s; 2) Ə.Hüseynzadə, «Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar» (1906-1907-ci illərdə «Füyuzat» məcmuəsində dərc olunan publisist məqalələr). Bakı, 1996, 253 s; 3) Ə.Hüseynzadə, «Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir» (1900-1906-cı illərdə «Həyat» qəzetində dərc olunan очерк və məqalələri). Bakı, 1997, 291 s; 4) Ə.Hüseynzadə, «Qərbin iki dastanında türk». Bakı, 1998, 150 s.

Elmi-tekstoloji prinsiplər əsasında tərtib və çap olunan bu kitablara Ə.Hüseynzadənin əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövrü mətbuatı səhifələrində çıxmış 60 ç/v həcmində elmi, siyasi, ədəbi-tənqidi mövzuda əsərləri daxil edilmişdir.

O. Bayramlının oğlu «Aytac COLDT» şirkətinin prezidenti Etibar Yelçiyevin maddi vəsaiti hesabına nəşr edilmiş bu kitablarda (ikincidən başqa) tərtibçi tərəfindən Ə.Hüseynzadənin həyatını, onun yaradıcılığının ideya məramını, türkçülük fəaliyyətini aşkarlayan 10 m.v. həcmində geniş müqəddimələr və ədibin əsərlərinin ideya-sənətkarlıq nailiyyətlərini üzə çıxaran, aydınlaşdıran «İzahlar» (2000 adda) bölməsi də verilmişdir. Həmin kitablarda, 1997-ci il oktyabr ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 17 sentyabr tarixli sərəncamına əsasən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi kollektivi tərəfindən «Füzuli adına beynəlxalq mükafata» təqdim edilmişdir.

ADU-nun «Jurnalistika» (1973, №1) məcmuəsində dərc olunan «İstedadlı jurnalist» (Salman Nərimanov) adlı ilk mətbu əsərlə ədəbi, elmi fəaliyyətə başlayan O.Bayramlı sonralar Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, N.Nərimanov, F.Köçərli, Ə.Mirəhmədov və b. müəlliflər haqqında məqalələrlə dövrü mətbuatda tez-tez çıxış etmişdir.

**BƏDƏLOV AĞAHÜSEYN
(1908- 2001)**

Azərbaycanın ən qocaman, ən dünyagörmüş ziyahlarından olan 89 yaşlı Ağahüseyn Əbdürrəhman oğlu Bədəlov cavanlıqdan istedadını əmək həyatının bir sıra sahələrində sınımış görkəmli şəxsiyyətlərdəndir. O, müəllimlik, jurnalistlik, alimlik və mütərcimlik etmişdir.

A.Bədəlov orta təhsilini Salyan-da ikinci dərəcəli məktəbdə almış, 1926-1931-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Politeknik İnstitutunda oxumuşdur. 1932-1934-cü illərdə o, Azərnəşrdə redaktor və mütərcim işləmişdir.

A.Bədəlov inşaata dair ilk elmi əsərlərin müəlliflərindən biridir. Onun 1933-cü ildə nəşr edilmiş «İnşaat materialları» kitabı bugünədək tədris ədəbiyyatının qiymətli bir

nümunəsi kimi oxunur, istifadə olunur.

A.Bədəlov İnşaat materialları elmi-tədqiqat institutunda işləmiş, sonra 40 ilədək Politeknik institutda müəllim, dosent, dekan olmuşdur. 1940-1990-cı illərdə Sov.İKP üzvü idi.

1924-1926-cı illərdə A.Bədəlov «Kommunist» qəzetinin Salyan müxbiri olmuşdur. «Molla Nəsrəddin» və «Şərq qadını» jurnalında, «Yeni fikir» və ya «Yeni yol» qəzetlərində tənqidi məqalələri, Salyan rayonu kənd təsərrüfatı və xalq məişəti haqqında xəbərləri, satirik yazıları nəşr edilmişdir. Yazılarında köhnəlik qalıqlarının, dini mövhumatın ifşasına geniş yer vermişdir.

Tərcümələri: Timoşenko. «Tinkintilər statistikas»; «Bina hissələri», «Suvaq işləri» və s.

C

- 1. Cabbarlı Cəfər (1899-1934)**
- 2. Cavanşir Əhməd bəy Cəfərqulu bəy oğlu (1828-1903)**
- 3. Cəfərzadə Əliskəndər (1875-1941)**
- 4. Cəmaləddin Dağıstani (1864-1913)**

C

CABBARLI CƏFƏR

QAFAR oğlu

(1899, Xızı – 1934, Bakı)

Yazıçı, mətbuat və incəsənət xadimi, mütərcim. İbtidai təhsilini Bakıda «Rus-Azərbaycan məktəbi»ndə almış, 1920-ci ildə Sənaye məktəbini, az sonra Bakı teatr texnikumunu və Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsini qurtarmışdır. 20-ci illərin əvvəlindən ömrünün axırınadək M.Əzizbəyov Adına Akademik Dövlət Dram Teatrında, Bakı kinostudiyasında və s. mədəniyyət ocaqlarındakı qızğın fəaliyyəti ilə Azərbaycan mədəniyyətinin ən görkəmli qurucularından biri olmuşdur. Bu xidmətlərinə görə ona Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilmişdi. 1930-cu ildə Dövlət dram teatrının Leninqrad və Kazan şəhərlərinə qastrolunda iştirak etmiş, qardaş xalqların həyatı ilə yaxından tanış olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatında sosializm realizminin banisi, yeni dramaturgiya məktəbinin yaradıcısı, böyük söz ustasıdır. Yüksək ideyalıq, Vətənə dərin məhəbbət, realizm, xəlqilik, kamil sənətkarlıq Cabbarlının səciyyəvi xüsusiyyətləridir. 1934-cü ildə Azərbaycan sovet yazıçılarının I qurultayında demişdi: «Mənə sifarişi böyük quruluşumuz, böyük mühitimiz və kütlə verir...

Biz indiki quruluşumuzu bütün dərinliyi ilə mənimsəməliyik... Yazıçı öz yaradıcılığının hərəkət təmayülünü indiki həyatdan almalıdır» («İnqilab və mədəniyyət», 1934, №8).

Həmin ildə sovet yazıçılarının I Ümumittifaq qurultayında iştirak etmiş və ədəbiyyatın vəzifələri haqqında hərarətli bir nitq söyləmişdir.

İlk bədii əsərlərinin birinci dünya müharibəsi illərində, M.F.Axundzadə, N.Vəzirov, M.Ə.Sabir kimi klassiklərin, «Molla Nəsrəddin» jurnalı ənənələrinin təsiri altında yazmışdır. Şeirlərini «Bəsirət», «Babai-Əmir», «Qurtuluş», «Dirilik» və s. orqanlarda çap etdirirdi. Satiralarında «Qəyur əyyar», «Şəbrəng əyyar» və s. gizli imzalar işlədirdi. Bu dövrün məhsulu olan əsərlərdə köhnə dünyanın ədalətsiz qayda-qanunları, sərvət sahiblərinin çirkin təbiəti, məzlumların faciəli həyatı, qadın hüquqsuzluğu təsvir olunurdu.

Sabirənə satiralar («Üstünə», «Hürriyyəti-nisvançılara protesto», «Bulvar hara, məktəb hara?» və s.) və lirik-romantik şeirlər («Qürub çağı bir yetim», «Novruz bayramı saxlayanlara» və s.) yazırdı. «Milletin ehtiyaclarını görməyə bəsirəti olmayan» varlıları, xalqdan uzaq «intelligentlər»i, «günbəgün tuluq kimi şişən»ləri tənqid hədəfinə çə-

virmək bu əsərlərin əsas ideyası idi; burada qadın mövzusunə da geniş yer verilmişdi.

Nəsr əsərlərindən «Mənsur və Sitarə», «Aslan və Fərhad» hekayələrində xüsusi mülkiyyətin cəmiyyətdə törətdiyi dəhşətlər göstərilir.

«Solğun çiçəklər», «Nəsrəddin şah», «Göz yaşı içində gülüş» adlı ilk pyeslərində dramaturq Cabbarlını kapitalizmin və feodal münasibətlərinin eybəcər mahiyyəti, ağıllı, vicdanlı gənclərin nakam həyatı çox düşündürürdü. Bu pyeslərdə realist, tənqidi keyfiyyətlər, güclü demokratik meyillər və s. məsələlər bədii əksini tapmışdır.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulan kimi yeni həyat qurucularına qoşulub, bir-birinin ardınca qiymətli əsərlər yazdı: «Aydın» (1919-1920), «Oqtay el oğlu» (1922), «Od gəlini» (1925-1928), «Sevil» (1928), «Almas» (1930), «1905-ci ildə» (1931), «Yaşar» (1932), «Dönüş» (1932) və s. Bunlardan ilk iki pyes burjuva-mülkədar cəmiyyətinin ziddiyyətlərini, Aydın və Oqtay kimi romantik müsbət qəhrəmanların faciəsini göstərirdi; tarixi və müasir mövzularda qələmə alınmış o biri əsərlərdə doğma yurdunun səadət və istiqlaliyyəti uğrunda canından keçən elxanların, xalqlar dostluğunu zamanın keşməkeşindən keçirib yaşadan Sona, Baxşı və Eyvazların, habelə müəllim Almas, alim Sevil, aqronom Yaşar, rejissor Gülsabah kimi yeni gənclərin həyat və mübarizəsi əks etdirilmişdi.

Klassik əsərləri ilə Azərbaycan bədii fikri tarixində yeni, yüksək bir mərhələ açmışdır.

Dram əsərlərindən əlavə «Hacı Qara» filminin ssenarisini, R.Qliyərin «Şahsənəm» operasının librettosunu yazmışdı.

Sovet hakimiyyəti illərində bir jurnalist, mütərcim, tənqidçi kimi mətbuatda qızğın fəaliyyət göstərir. Bir neçə il «Kommunist» qəzeti redaksiyasında əməkdaşlıq edərək, qəzetin ideya və bədii cəhətdən dolğun, maraqlı çıxması üçün böyük əmək sərf edir. Bu qəzetdə onun 31 məqalə və resenziyası, çoxlu tərcüməsi (məqalələr, xəbərlər, teleqramlar və s.) çap olunmuşdur. Məqalə və resenziyalarının çoxu dramaturgiya və teatr tamaşalarına aiddir («O olmasın, bu olsun», «Dağılan tifaq», «Pəri cadu», «Axşam səbri xeyir olar», «İblis», «Otello» tamaşaları haqqında resenziyalar və s.). «Kommunist»ə əlavə şəkildə buraxılan «Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar» adlı ədəbi vərəqələrdə bir sıra dəyərli tənqidi məqaləsi çıxmışdır. Həmin məqalələrdə yazıçının Azərbaycan klassik və şifahi ədəbiyyatı, Füzuli poeziyası haqqında tənqidi-estetik görüşləri öz əksini tapmışdır. H.Cavidin 1922-ci ildə «Yaşıl yarpaqlar» məcmuəsində nəşr etdirdiyi «Mənim tanrım» adlı «saf sənət», estetizm mövqeyindən yazılan şeirinə cavab olaraq «Gözəllik» (1923) şeirini də bu vərəqədə çap etdirmişdi:

*Mən bir zaman öz-özümdən uzaqdim.
Dün bir işıq buldum, ruhuma taxdım.
Bütün əsgə tanrıları buraxdım,
Şimdi artıq bir tanrım var – gözəllik.*

*Oxşa məni, yeni tanrım, sevindir,
Artıq fikrim, ruhum, duyğum sənindir,
Çıx könlümdən, əski dünya, sonundur,
Çünkü yeni bir tanrım var – gözəllik.*

1922-ci ildə Bakıda «Zəhmət» qəzeti səhifələrində «Ədəbi mübahisələr» adı altında çap etdirdiyi silsiləvi məqalələrdə əsasən şair və dramaturq Hüseyn Cavidin yaradıcılığından, onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, bədii dilindən və habelə yüksəliş çətinliklərindən bəhs olunmuşdur. Müəllifə görə, «Cavid-də hər kəsi məftun edəcək bir qüvveyi-şeiyyə vardır», «Cavidin dili su kimi duru,almaz kimi saf və parlaqdır» (C.Məhərrəmov, C.Cabbarlının az məlum olan əsərləri, «Ədəbi Ermənistan» məcmuəsi, yeddinci kitab, Yerevan, 1965, s.141).

Teatr tənqidinə dair məqalələ-
rində Azərbaycan səhnəsinin
A.M.Şərifzadə, Sıdqi Ruhulla, Mir-
zağa Əliyev, H.Sarabski və başqa
klassiklərinin yaradıcılığı haqqında
orijinal mülahizələr vardır.

Məqalə və tərcümələrində ana dilinin saflığına böyük fikir verir, bu sahədə bəzən hətta ifratçılıq da edir, zəruri hallarda belə əcnəbi sözlər işlətməməyə çalışırdı. «Kommunist»in 1000-ci nömrəsi münasibəti ilə çıxmış «İdarəmizin güzgüsü» adlı məcmuədə bu cəhət dostcasına tənqid olunmuşdur («İdarəmizin güzgüsü», Bakı, 30 dekabr 1923):

*Cümlələr qıssa, açıq dildə çıxır
tərcümələr,
Oxusan bitməyə bir cümləni Tiflisə
qədər.*

*Yazaram sadəcə, «təyyarə»yə «uç-
uç» deyərəm.
Bircə «dilbil» də özüm burda bina
eyləyərəm.**

*Salmaram tərcümədə fars, ərəb
sözlərini,
Elə türki yazaram, türk də döyər
gözlərini.
Nə qədər ki, ərəbə güc verə Mahmud
Nədim,
Vuracaq sadəliyə qüvvəti Cimzadə Cim.*

«Molla Nəsrəddin»də satirik yazıları, «Bakinski raboçi» qəzetində, «Qızıl qələm», «Maarif və mədəniyyət» jurnallarında məqalə, hekayə və şeirləri çap olunurdu. 1924-1925-ci illərdə Azərbaycan həmkarlar ittifaqı və mədəni fəhlələrinin satirik orqanı olan «Damğa» adlı klub qəzetində də əsərlər nəşr etdirirdi.

Satirik və ədəbi-tənqidi əsərləri «Cim», «C», «Sancaq», «Cimli Cim», «Hörümçək», «Cimzadə Cim», «Tənqidçi» kimi imzalarla çıxırdı.

Ölümündən bir az əvvəl «Pravda» qəzeti üçün rus dilində «Bakı» adlı bir hekayə yazmışdı. Azərbaycanın paytaxtı, onun yeni həyatı, yeni adamları haqqında danışan bu

*1920-ci illərin əvvəlində ana dilini saflaşdırmaq şüarı altında ifratçılıq edərək milli terminləri beynəlxalq terminlərlə zorla əvəz etməyə çalışanlara işarədir.

hekayə ilk dəfə 1935-ci il yanvarın 4-də «Kommunist» qəzetində «Firuzə» adı ilə çap olunmuşdur (müərrim M.Arif).

Ədəbi-tənqidi görüşlərində sosializm realizmi məsələləri əsas yer tuturdu («Yeni məzmun yeni forma tələb edir», «Sosializm realizmi ilə yığrulmuş dramaturgiya uğrunda» və s.). Bu yaradıcılıq metodunun təbiəti, orijinal xüsusiyyətləri haqqında dəyərli elmi-nəzəri mülahizələr irəli sürərək yazırdı ki, realizm «heç bir formalist uydurmalara və fokuslara yol verə bilməyib, qəhrəman həyatımızı bütün müxtəlifliyi ilə düzgün və aydın təsvir etməyi, bunları inandırıcılıqla yazmağı tələb edir. Bu üslub (...) hər bir adi qurucunun görülməmiş qəhrəmanlığını düzgün təsvir etməyi tələb edir» («Kommunist», 30 sentyabr 1934).

Dünya ədəbiyyatının klassik nümunələrini ana dilinə çevirmək yolunda böyük həvəslə çalışan istedadlı bir mütərcim idi. Şekspirin «Hamlet», Şillerin «Qaçaqqlar», L.Tolstoyun «Hacı Murad» (?), M.Qorkinin «Üzügülər», Afino-genovun «Qorxu» əsərlərini və bir çox başqa əsərləri tərcümə etmişdir.

CAVANŞİR ƏHMƏD BƏY
CƏFƏRQULU BƏY oğlu
(1828, Kəhrizli, Hindarx qəzası
1903, Kəhrizli)

Jurnalist, mütərcim, tarixşünas,
hərbi xadim. İlk təhsilini doğma
kəndində alıb, 1843-1848-ci illərdə

Peterburqda Pavlovsk hərbi məktəbində oxumuşdur.

1853-1854-cü illərdə Krım müharibəsində iştirak edərək, şücaətinə görə orden və medallarla təltif olunur. 1854-cü ildə kornet Əli bəy Sultanovla dueldə sağ əli yaralananndan sonra hərbi xidmətdən istefaya çıxır.

Vətəninə qayıdıb əvvəl mirablıq edir, suvarma işləri ilə mükəmməl tanış olur, susuz yerlərə arx çəkilməsinə yaxından kömək edir. 70-ci illərdə Qarabağ «bəy komissiyası»nın işinə cəlb olunur. 80-ci illərdən ömrünün axırınadək Kəhrizlidə bir çox ictimai-faydalı işlər görür: ədəbi və elmi yaradıcılıqla məşğul olur, kənd təsərrüfatında çalışır, kəhriz və arxlar saldırır.

Jurnalistika və ədəbi tənqid sahəsində 70-ci illərdən «Kavkaz» qəzeti səhifələrində işləməyə başlamışdır. Bu qəzetin Qarabağ müvəkkili və müxbiri idi. İlk məqalələri Qarabağda suvarma işlərindən bəhs edirdi. Sonra Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, folkloru haqqında ədəbi-tənqidi, elmi əsərləri, bibliografik məqalələri çap olunurdu. Bəzi məqalələrdə imzası «Musulmanın»dır.

90-cı illərdə məqalələrinin çoxunu «Novoye obozreniye» qəzetində çap etdirirdi. «Yeni Azərbaycan komediyaları» sərlövhəli məqaləsi M.F.Axundzadənin dramaturji əənənlərini davam etdirən yazıçıların komediyalarının tənqidi icmalından ibarət idi («Novoye obozreniye», 1893, №3306).

Çox həvəsli bir bibliofil imiş. Kəhrizlidə və Xankəndində dövrünə görə çox zəngin şəxsi kitabxanalar yaratmışdır. Qızı Həmidə xanımın yazdığına görə, Ə.Cavanşir «öz kitablarını hələ keçən əsrin 40-cı illərindən toplamağa başlamışdı» (Həmidə Məmmədquluzadə. Mirzə Cəlil haqqında xatirələr, Bakı, 1967, s.34). Kitabxanalarında dünya klassiklərinin əsərləri, tarix, ədəbiyyat, siyasi iqtisad, folklor, fəlsəfə, aqronomiya və sairəyə aid külli miqdarda kitab, qəzet, jurnal, məcmuə varmış.

Mükəmməl bildiyi rus, fars, və fransız dilləri vasitəsilə dünya klassiklərinin əsərləri ilə, Şərq, xüsusilə Azərbaycan tarixinə dair elmi mənbələrlə dərinlən tanış olmuşdur. XIX əsr Azərbaycan tarixşünaslığının görkəmli simalarından biri kimi bir neçə elmi əsər yazmışdır. «Qarabağ xanlığının siyasi vəziyyətinə dair» əsəri rus və Azərbaycan dillərində nəşr edilmişdir.

Azərbaycanda rus və Qərb klassik ədəbiyyatının təbliği sahəsində xeyli iş görmüşdür. Puşkin, Lermontov, Jukovski, Andersen və başqa klassiklərdən tərcümələri vardır. Bu tərcümələrin bəziləri hələ sağlığında «Kəşkül» qəzeti səhifələrində, A.O.Çernyayevskinin «Vətən dili» dərsliyində çap olunmuş, 1906-cı ildə isə Həmidə xanımın səyi sayəsində Tiflisdə «Qeyrət» mətbəəsində «Asari-Əhməd bəy Cavanşir» adı ilə buraxılmışdır. «Azərbaycan zərbül-məsəlləri» adlı dördcildlik bir əsər yazdığı da rəvayət olunur.

Çapa hazırlanmış başqa bir əlyazması 1906-cı ildə itmişdir.

CƏFƏRZADƏ ƏLİSGƏNDƏR (1875-1941)

Görkəmli jurnalist, müəllim, nəşriyyat işçisi, mətnşünas Əlsgəndər Hacıbaba oğlu Cəfərzadə ilk təhsilini Bakıda mollaxanada almış, sonra S.Qənizadə və H.Mahmudbəyovun açdıqları ilk «rus-Azərbaycan məktəbi»ndə oxumuşdur. Tələbə yoldaşları içərisində Məşədi Əzizbəyov, habelə məşhur mədəniyyət xadimi H.Ərəblinski, Mirzə Əliyev və başqaları vardı. Təhsilini Bakı Mixaylov məktəbində davam etdirmişdir.

1894-cü ildə gənc Ə.Cəfərzadə böyük inqilabçı və yazıçı Nəriman Nərimanovla birlikdə Bakıda ilk kütləvi kitabxana-qiraətxana açır. Dövrünə görə çox əhəmiyyətli mədəni və ictimai-tərbiyə ocaqlarından olan bu kitabxana-qiraətxanada bədii ədəbiyyat və elmin müxtəlif sahələrinə dair kitablardan əlavə, rus və Şərq dillərində çoxlu qəzet və jurnal toplanır («Kavkaz», «Kaspi», «Əxtər», «Həblül-mətin», «Tərcüman» və s.).

1898-ci ildə o, 2-ci şəhər məktəbində müəllimliyə başlayıb orada 20 ildən artıq işləyir.

Mətbuat və ədəbiyyat sahəsində fəaliyyətə Ə.Cəfərzadə XX əsrin ilk illərindən başlayır. 1901-1902-ci illərdə o, Rəşid bəy Əfəndiyevin «Bəsirətül-ətfal» («Uşaq gözlüyü») dərsliyinin nəşrinə yaxından kömək

edir. 1901-ci ildə fars dilində təhsil alan uşaqlar üçün yazıçı və maarif xadimi S.Qənizadə ilə birlikdə tərtib etdiyi «Kilidi-ədəbiyyat» adlı muntəxabat çapdan çıxır. Bu kitaba Firdovsi, Nizami, Sədi, Rumi və başqa klassiklərin əsərlərindən nümunələr daxil idi.

1906-cı ildə Ə.Cəfərzadə müəllim dostu M.Əfəndizadə ilə Bakıda uşaqlar və müəllimlər üçün həftəlik «Dəbistan» («Məktəb») jurnalının əsasını qoyur. N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir bu jurnala böyük qiymət və əhəmiyyət verirlər. «Dəbistan»da hekayələr, şeirlər, tarix, coğrafiya və etnoqrafiyaya dair yazılar, dünya ədəbiyyatından tərcümələr, rebuslar, tapmacalar və s. çap olunur. Müəllifləri H.Zərdabi, M.Ə.Sabir, M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiq, A.Divanbəyovlu, S.Qənizadə və b. idi. 14-cü nömrədən sonra Ə.Cəfərzadə jurnalın yeganə nəşir və redaktoru olur. Bu yolda böyük fədakarlıq göstərir, var qüvvəsini və vəsaitini sərf edir. 1907-ci ildə o, «Dəbistan»ın ikinci ilə qədəm qoyması münasibətilə yazmışdır: «İndi «Dəbistan» ikinci sənəyi-intişarına, yəni iki yaşına çatdı. İki yaşına çatanadək nə üsrət və nə zəhmətlər çəkdi! Bəinhəmə, bu müddətdə onun hər növ maddi və mənəvi zəhmətinə mütəhəmmil olub, əlimizdən gələn səy və kuşışı müzayiqa etmədik. Nə etmək, iş getdikcə ağırlaşdı, minbəd onun məsarifinə və zəhmətinə davam etmək bir müəllimin qüdrət və iqtidarında

olmayan məqama vardı» («Dəbistan», 4 iyun, 1907, №8).

«İrşad» qəzeti «Dəbistan» nəşir-redaktoru haqqında belə yazırdı: «Bicarə müdir həmi yazıçılıq edir, həmi təshih qılır, həmi poçta gedir, həmi abunəçilərin adreslərini yazır, həmi də cibindən əlavə olaraq zərər qoyur».

1907-ci ilin ortalarında jurnalın maddi vəziyyəti çox ağırlaşır. «İrşad» 100 nəfərin iştirakı ilə «Dəbistan» şirkəti təşkili barədə təşəbbüs edirsə də, bu təşəbbüs baş tutmur, şirkətə cəmisi 42 adam daxil olur. Nəticədə 1908-ci il martın 10-da 9-cu nömrə çıxandan sonra jurnal bağlanır.

Ə.Cəfərzadə «Məşriq» adlı bir qəzet çıxarmağa icazə alır; lakin bu qəzet naməlum səbəblərə görə çap olunmur.

Azərbaycanda uşaq mətbuatı və ədəbiyyatının inkişafında «Dəbistan»ın rolu böyükdür. Ə.Cəfərzadənin həmin jurnalda S.Ə.Şirvani haqqında yaxşı bir məqaləsi çıxmışdır. Habelə uşaqlar üçün yazılmış bir neçə bədii əsərin müəllifidir («Cəmilənin sərgüzeşti» və s.).

«Molla Nəsrəddin»lə «Dəbistan», C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir və digər molla-nəsrəddinçilərlə Ə.Cəfərzadə arasında dostcasına qarşılıqlı əlaqə yaranmışdı. Ə.Cəfərzadə «Molla Nəsrəddin»in Bakıda yayılmasına və jurnal üçün materiallar hazırlanmasına kömək edirdi.

Ə.Cəfərzadə 1905-ci il inqilabından sonra təşkil olunmuş

«Nəşri-maarif cəmiyyəti»ndə fəal iştirak edir, yeni məktəblərin açılmasında böyük rol oynayırdı.

1909-cu ildə N.V.Qoqolun ana-dan olmasının 100 illiyi münasibətilə Ə.Cəfərzadə dolğun bir məruzə edərək Qoqolun dünya əhəmiyyəti haqqında demişdi: «Elə bil-məyiniz ki, Qoqol yalnız rus ədibidir. Xeyr! Qoqol bütün miləli-mütəməddinə arasında məzhəri-hüsnitəvəccəh olduğu kimi, müsəlmanlara da bu bayramda şərəkət etmələri lazımdır» («Tərəqqi», 24 mart, 1909, №61).

Sovet hakimiyyəti illərində Ə.Cəfərzadənin nəşriyyat və mətbuat sahəsindəki fəaliyyəti daha da genişlənir: 1920-ci ilin yayında Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının tədris kitabları hazırlayan komissiyasında işləyir, «Maarif» jurnalının (cəmiyi iki nömrəsi çıxmışdır) nəşrinə kömək edir. 1921-ci ildə o, «Müsəhhih» adlı əsər yazır; burada mətbuat və nəşriyyat işlərində korrektorun rolu və vəzifəsindən, onun iş üsullarından danışılır.

1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı (Azərnəşr) təşkil olunduğu zaman «Ə.Cəfərzadə əvvəl orada direktor müavini, sonra nəşriyyat şöbəsi müdiri, nəhayət uşaq ədəbiyyatı şöbəsi müdiri olur. Bunlardan əlavə, o, «Kommunizm əlifbası» kitabının, «Füqəra füyuzatı» jurnalının, «Yeni yol» qəzetinin nəşrinə kömək edir. 1925-ci ildə respublikada ilk təqvim Ə.Cəfərzadə tərtib edir və bu təqvim 1929-cu ilədək buraxılır.

Mətnşünaslıq sahəsində xidmətləri də diqqətəlayiqdir. O, Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının tapşırığı ilə M.Ə.Sabirin «Hophopnamə» əsərini tərtib edir. Bu, böyük şairin külliyyatının ən yaxşı nəşrlərindən biridir. Sabirin bir sıra şeir və məktublarını ilk dəfə əhatə edən bu nəşrdə şair haqqında məqalə, xatirə, qeyd şəklində başqa əsərlər (F.Köçərli, M.Ordubadi və digər müəlliflərin), habelə xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin Sabir satiralarına çəkdiyi illüstrasiyalar verilmişdir.

Ə.Cəfərzadə M.Mahmudbəyov və S.Qənizadə ilə birlikdə Seyid Əzim Şirvaninin əsərlərinin də çapa hazırlanmasında iştirak edir; bu kitab «Seçilmiş şeirlər» adı ilə 1930-cu ildə çapdan çıxır. S.Ə.Şirvani əsərlərini 1937-ci il nəşri haqqında onun çap olunmamış mükəmməl tənqidi, tekstoloji məqaləsi vardır (Azərbaycan EA Əlyazmaları İnstitutu).

Azərbaycan mədəniyyətinin fəal xadimi Əlisgəndər Cəfərzadə 1941-ci ildə vəfat etmişdir.

CƏMALƏDDİN DAĞISTANI (1864-1913)

Çox qədim zamanlardan Azərbaycanın şöhrətli bir hissəsi sayılan Dağıstan torpağında yetişmiş ziyalılarımızdan Cəmaləddin Məhəmməd oğlu Məhəmmədzadə müəllim və jurnalist idi. O, Dərbənd şəhərində doğulub orada ibtidai məktəbdə oxumuş, dörd sinifli şəhər məktə-

bini qurtarandan sonra təhsilini davam etdirmək üçün İstanbula getmiş, amma maddi ehtiyac üzündən tezliklə Bakıya köçüb gəlmişdir. Bir neçə il dövrün tanınmış jurnalist və müəllimlərindən Məmmədali Sidqi ilə birgə Keşlə məktəbində müəllimlik etmişdir.

Azərbaycan dövrü mətbuatı səhifələrində («Dəvət», «İrşad», «Səda», «Tərəqqi» və s. qəzetlərdə) maarif, teatr, mətbuat məsələlərinə dair publisist məqalələri çap olunmuşdur.

C.Dağıstaninin 1911-ci ildə Həşim bəy Vəzirovun «Səda» mətbəəsində nəşr edilən 27 səhifəlik «Nəsihəti-pədən» («Ata nəsihəti») adlı

kitabçası əxlaqi-tərbiyəvi məzmununda idi. Kitabçanın üstündə müəllifin adı «Məhəmmədzadə Cəmaləddin Fani ibn Məhəmməd Dağıstani» şəklində verilmişdi.

C.Dağıstani açıq danışan, cəsarətli bir adam imiş. O, köhnəpərəst və mühafizəkar görüşlər əleyhinə həm həyatda, həm mətbuatda mübarizə aparmış, ömrünü ağır ehtiyac içində, 1913-cü ildə Bakıda başa vurmuşdur.

Ölümü münasibətilə «Yujni Kavkaz» qəzetində qısa xəbər çap olunmuşdu.

Əsərləri indiyədək toplanılıb kitab halında nəşr edilməmişdir.

Ç

Çəmənzəminli Yusif Vəzir (1887-1943)

**ÇƏMƏNZƏMİNLI YUSİF
VƏZİR**
(Vəzirov Əliqulu xan, 1887-1943)

Yazıçı, jurnalist, alim, mütərcim. İlk təhsilini mollaxanada almış, atasından fars dilini öyrənib Sədi və Hafizin, habelə Füzuli və başqa şairlərin əsərləri ilə tanış olmağa başlamışdır. Şuşada rus-Azərbaycan məktəbini və sonra real məktəbi qurtarmışdır.

Hələ 15-16 yaşlarında rus klassik ədəbiyyatını oxumağa həvəslənmiş, xüsusilə A.P.Çexovu çox sevmişdir. Mətbuat və ədəbiyyata tanınmış burjua mühərriri olan əmisi Haşım bəy Vəzirovun təşviqi ilə gəlmişdir. 1906-cı ildə Bakıya köçdükdən sonra dövrü mətbuatda satirik hekayələri, məqalələri və s. yazıları çap olunmuşdur.

Tənqidi realizmin istedadlı nümayəndələrindən biri kimi yetişməsinə «Molla Nəsrəddin» jurnalı, C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev böyük təsir göstərmişdir. «Şahqulunun xeyir işi» (1907) hekayəsini C.Məmmədquluzadənin məşhur «Qurbanəli bəy»inin təsiri ilə qələmə almışdı. Həmin ilin oktyabr ayında «Molla Nəsrəddin»də ilk yazısı nəşr edilmişdir.

1910-cu ildən sonra dövrü mətbuatda («Sədayi-həqq», «Səda», «İqbal», «Açıq söz» və s.) publisist, ədəbi-tənqidi məqalələr çap etdirən

Ç

Çəmənzəminli Kiyev universitetində oxuduğu zaman jurnalistik fəaliyyətini daha da genişləndirir. Dünyagörüşündəki bəzi burjua-millətçi cəhətlərə baxmayaraq, mədəni intibah, ədəbiyyatın ictimai vəzifələri, Azərbaycan mətbuatının inkişaf yolları, «Molla Nəsrəddin» satirasının əhəmiyyəti, ana dili, qadın azadlığı və s. məsələlər haqqında mühüm mülahizələr, təkliflər irəli sürürdü.

«Bizə ciddi mətbuat çoxdan lazımdır» sərlövhəli məqaləsində birtərəfli və ziddiyyətli görüşləri ilə bərabər, XX əsr Azərbaycan mətbuatının vəziyyəti, inkişaf çətinlikləri, vəzifələri haqqında bir sıra düzgün fikirləri vardı. «Həyat», «Füyuzat» kimi mürtəcə mətbuat orqanlarının, xüsusilə Ə.Hüseynzadənin mətbuatı mənfi təsirindən bəhs edərək yazırdı: «Həyat» bir elə dildə yazırdı ki, onu ancaq pürsavad adamlar oxuyub feyz ala bilirdilər. Xalq isə az savad ilə belə qəzetləri oxuya bilməzdi. «Həyat» bağlandısa da, onun böyük təsiri mətbuatımızda dərin izlər buraxdı, qəzetlərimiz xalq malı olmayıb, bir ovuc ibarə-bazlara qulluq etməyə başladı. Əli bəy Hüseynzadənin istedadı, məlumatı və tərcümeyi-halı gözəbağlıca kimi oxucuların və ələlxüsüs mühərrirliyə həvəslənənlərin ağıl və məsləklərinə qalib gəldi (...). Mətbuatı-

mızda təqlidçilik meydanı açıldı» («Açıq söz», 15 aprel, 1916, №160).

Kiyevdə oxuduğu zaman digər azərbaycanlı tələbələrle birlikdə «Müsəlman nəşriyyatı»nın təşkilində və bəzi kitabçaların nəşrində yaxından iştirak etmiş, Azərbaycan dövrü mətbuatı və kitab mədəniyyəti haqqında məqalələr yazmışdır.

1917-1925-ci illər Y.V.Çəmənzəminlinin mürtəcə təsirlər altına düşdüyü dövrdür. Bu zaman o, xaricdə (İstanbul, Paris və s.) yaşayırdı.

1919-cu ildə İstanbulda «Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər» adlı kitabı çap olunmuşdur. Burada XIX əsrə qədərki ədəbiyyat haqqında icmal və portret-öçerklər verilir. Müəllifin qeyd etdiyinə görə, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı kitabın

ikinci cildində əhatə olunacaqmış; lakin bu cild nəşr edilməmişdir. «Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər» 1922-ci ildə Parisdə fransız dilində də çıxmışdı.

Azərbaycan Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra öz doğma vətəninə qayıdan yazıçı yeni quruculuq sahəsində, ədəbiyyat və mədəniyyətin tərəqqisində sədaqətlə işləyib bir-birinin dalınca romanlar («Studentlər», «1917-ci il», «Qızlar bulağı», «Qan içində»), realist hekayələr, habelə şifahi xalq ədəbiyyatı, etnoqrafiya və s. elmlərə dair qiymətli tədqiqat əsərləri yazmışdır.

Dünya ədəbiyyatı ilə yaxşı tanış olan, rus və fransız dillərini mükəmməl bilən Y.V.Çəmənzəminli tərcümə sahəsində də işləmişdir.

Ə

1. Əfəndiyev Abdulla bəy (1873-1928)
2. Əfəndiyev Adil (1907-1973)
3. Əfəndiyev Soltanməcid (1887-1938)
4. Əfəndizadə Şəfiqə (1884-1959)
5. Əlabbas Müznib (1883-1938)
6. Ələkbərli Məmmədkazım (1905-1938)
7. Əlibəyli Ənvər (1916-1968)
8. Əlibəyova Xədicə (1884-1961)
9. Əli Məhzun (1886-1934)
10. Əli Səbri (1892-1983)
11. Əlipaşa Səbur (1885-1934)
12. Əliyeva Elmira İsmayıl qızı (1932)
13. Əliyev Mirzəağa (1878-1941)
14. Əliyev Oqtay (1946)
15. Əlizadə İbrahim (1894-?)
16. Əsgərzadə Cabbar Bağçaban (1885-1969)
17. Əzimzadə Əzim (1884-1944)
18. Əziz Nuri (?-1966)

ƏFƏNDİYEV ABDULLA BƏY (1873-1928)

Abdulla bəy İsmayıl oğlu Əfəndiyev Rəşid bəy Əfəndiyevin (1863-1942) kiçik qardaşıdır. İlk təhsilini Şəkidəki rus məktəbində almışdır. 1891-ci ildə Yelizavetopol (Gəncə) Mixaylov sənət məktəbinə daxil olub dörd il burada təhsil almış və Şəkiyə qayıdıb müəllimliklə məşğul olmuşdur. İki il dərs deyəndən sonra Tiflis Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuşdur. Oranı 1909-cu il iyulun 9-da bitirmişdir.

Şəki şəhər məktəbində dərs deyən «Molla Nəsrəddin» jurnalının banilərindən biri Ömər Faiq Nemanzadə (1872-1938) ilə birlikdə M.F.Axundzadənin «Molla İbrahimxəlil Kimyagər» və «Müsyö Jordan» komediyalarını tamaşaya qoymuşdur. Şəki folklor nümunələrinin bir qismini toplayıb rus dilinə çevirmiş və Tiflisdə çıxan «Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza» məcmuəsində çap etdirmişdir. (Həmin məcmuənin bibliografiyası üçün bax: Əmin Əfəndiyev. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu (QƏXTMT(SMOMPK). İzahlı bibliografiya. Bakı, Qartal, 1998, 218 s.)

1906-cı ildə Bakı «Kaspi» mətbəəsində «Rüstəmin yuxusu, yaxud

röyası» kitabçasına Krılovdan etdiyi iki tərcümə əsəri də daxil edilmişdir. M.Y.Lermontovun 100 illik yubileyi münasibətilə «Şagirdlərə hədiyyə» adlı tərcümələr kitabı Nuxa (indiki Şəki) «Mədəniyyət» mətbəəsində çap üzə görmüşdür (1914). 1919-cu ilin martında latın əlifbasına keçmək haqqında ADR hökumətinin həyata keçirdiyi zəruri tədbirlərdə yaxından iştirak etmişdir. Bakı Hökumət mətbəəsi 1919-cu ildə «Son türk əlifbası» kitabçasını buraxmışdır. Başqa əsərləri olduğu da ehtimal edilir.

Mövsüm Əliyev «Abdulla bəy Əfəndiyev» məqaləsində (1995) yazır ki, 1903-cü ilin martında Tiflisdə nəşrə başlayan «Şərqi-Rus» qəzetindən tutmuş Bakıda və Qafqazın müxtəlif bölgələrində çıxan mətbuat orqanlarında onun xeyli məqalələri çıxmışdır. Onlar indiyə qədər toplanılıb nəşr edilməmiş və araşdırılmışdır.

Nüfuzlu müəllim, müəllif, mütərcim, publisist, görkəmli ictimai-siyasi xadim və maarifçi kimi də xeyli faydalı işlər görmüşdür... 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının parlamentinə gizli səsvermə yolu ilə Şəkidən üzv seçilmişdir. Şəkidə yaratdığı «Əh-rar» partiyası haqqında bəyanatını «Azərbaycan» qəzetində çap etdir-

mişdir (1919, yanvar). Həmin qəzetin 1920-ci ildə çıxmış saylarında (№23, 32, 59, 63) əlifba islahatına dair silsilə məqalələri çap olunmuşdur. Sonrakı illərdə də jurnalistlərlə və nəşirlərlə əlaqələrini davam etdirmiş və mətbuatla əlaqəsini üz-məmişdir...

ƏFƏNDİYEV ADİL (1907-1973)

66 illik ömrünün təqribən 50 ilini zehni əməyə – dil, ədəbiyyat, elm və mədəniyyətə verən, şair, tərcüməçi, jurnalist, leksikoloq, ensiklopedist, redaktor olan Adil Əfəndiyev yaşadığı dövrün ən seçmə cəmiyyət xadimlərindən biri idi. Atası Ələddin əfəndi də, anası Şəfiqə xanım da – hər ikisi Adilə bu çoxcəhətli, şərəfli həyatında nümunə olmuşdular.

Gürcüstanın Axaltsix rayonu, Asquri kəndində dünyaya gələn Adil yaxşı təhsil almış, türk dilindən əlavə, farscanı, bir qədər də ərəbcəni öyrənmişdi. Yorulmaz müəlliməsi sayəsində o, dünya ədəbiyyatı, tarix və fəlsəfənin əsaslarını öyrənib mənimsəməyə nail olmuşdu. Uşaq-lıqdan yaxşı hafizəsi vardı. Bütün oxuduqları yadında qalırdı. Mən tanıdığım əllinci illərdən, terminologiya komitəsindəki çıxışlarından onun hafizəsinə, biliyinə, mühakiməsinə heyran idim. Onu «canlı ensiklopediya» adlandıranları haqlı sayırdım.

Bakı məktəblərində müəllim olduğu vaxtdan Adil Əfəndiyev kita-

ba, qəzet və jurnala, xüsusilə bədii ədəbiyyata ruhən, qəlbən bağlanmışdı.

Ensiklopedizmi həm onun təbiətinin, mənəviyyatının güclü xüsusiyyəti, həm də işlədiyi sahələrin tələblərindən doğan fikri keyfiyyətdi. Onun bu keyfiyyəti Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının ilk sədri təyin edilməsi üçün yaxşı bir əsas olmuşdu.

Mənəvi təkmilləşmə yolu gedə-gedə böyüyən gənc Adil Əfəndiyev 14 il işlədiyi Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında mətn oxuyan, orfoqraf, redaktor, şöbə müdiri, nəhayət, nəşriyyat direktoru olmuşdu.

Bizdə lap qədim zamanlarda da bədii tərcümə olub və bu sahədə işləyənlər xüsusilə ərəb və fars dillərindən sambalı əsərlər çeviriblər. XIX əsrdən, xüsusilə XX əsrin iyirminci illərindən başlayaraq Azərbaycan ziyalıları rus dilindən və bu dilə elmi, bədii, tədris ədəbiyyatının tərcüməsinə çox fikir veriblər, bu işin sayəsində bizdə nəşriyyatlar tərəfindən on cildlərlə əsər - qiymətli kitab nəşr edilibdir. Milli mədəniyyətimizin tərəqqisində böyük rolu olan bədii tərcümə öz nailiyyətləri ilə bu yolda ağır zəhmət çəkmiş Mikayıl Rzaquluzadə, Məmməd Arif, Əliheydər Orucov, Mikayıl Rəfililə bərabər Adil Əfəndiyevə borcludur. Onu cavanlığından tanıyan şair-tərcüməçi Mirmehdi Seyidzadə düz deyir ki, «Hər iki dili – azərbaycanca və ruscanı yaxşı bilən Adilin tərcümələri orijinal kimi səslənir, ma-

raqla oxunurdu» («Unudulmaz xatirələr» kitabı).

Mən də Adil müəllimin mütərcimlik qabiliyyətinin canlı şahidlərindən biriyəm. 1948-ci ildə Nizami institutunda professor Məmməd Arifin başçılığı ilə, V.Q.Belinskiyin «Seçilmiş əsərlər»ini çapa hazırladığım zaman kitabdakı tərcümələri Adil Əfəndiyev redaktə edirdi. Qonşuluqda yaşadığım üçün əsərləri ona mən aparıb verir, redaktədən sonra səhərisi alıb gətirirdim. İş zamanı rast gəldiyi çətin, mürəkkəb tərcümələr, ayrı-ayrı cümlə, ifadə və sözlər haqqında elə maraqlı fikirlər söyləyirdi ki!.. Onun işindən M.Arif də, M.Cəfər də, Ə.Ağayev də, C.Məmmədov və mən də – hamımız olduqca razı idik.

Cavanlığında «Maarif və mədəniyyət» jurnalında Adil Nəcdət imzası ilə şeirlər yazdı. Onların arasında «Çırpınsın», «Muzeydə» və b. əsərləri vardı. Belə məlum olur ki, şairlik bizim minlərlə savadlı gəncimiz, ziyalımız kimi, onun üçün də öləri bir yaradıcılıq həvəsi olmuşdur. Bu xüsusiyyətini A.Əfəndiyev Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Nizami Gəncəvi yubiley komitəsinin məsul katibi olduğu dövrdə öz təşkilatçılıq bacarığı ilə heyranat doğuranda və respublikanın müxtəlif yerlərində yüksək səviyyədə oxuduğu mühazirələrdə də göstərmişdi. O, lazım gələndə məruzə və mühazirə üçün respublikanın ən uzaq rayonlarına da gedirdi.

Birgə işlədiyi, həmkarlıq, dostluq etdiyi ziyalılar Adil Əfəndiyev

haqqında bir neçə xatirə yazmışlar. Hamısı səmimiyyətlə qələmə alınmış bu xatirələrin birində də Adil müəllim barədə nöqsandan danışılır. Hamı bir fikri xüsusi qeyd edir: sadəlik!

Xatirələrdən birində düz deyilir ki, «Adil işdə çox ciddi və tələbkar olmağına baxmayaraq, işçilərə qayğı göstərirdi. Onunla birgə işləyənlər Adilin nə qədər sadə və qayğıkeş olduğunu bilirlər. O heç zaman heç kəsə qarşı təkəbbür göstərməzdi, əlindən gələn yaxşılığı əsirgəməzdi».

Onun şəxsi məsuliyyət məsələsinə necə böyük əhəmiyyət verdiyini həmkarlarından yazıçı Mirzə Müştəq belə qeyd edir: Radio komitəsində işlədiyim zaman «Son xəbərlər» verilişinin mətnini mütləq baş redaktor Adil Əfəndiyevə göstərirdim. O, «bəzilərini tamam oxumalı idi. Mümkün olası iş deyildi ki, Adil müəllim bu bülletenlərə göz gəzdirə, oradan bir-iki kəsir tapmaya, «yox, bu olmazdı, boş tərifdir... Xəbər belə olmaz. (...) tapdıqları kəm-kəsiri elə oradaca düzəldər, sonra da dəyərli nəsihətlər verərdi. Arada pərtlik olmasın deyə bəzən iradəni bu sözlərlə tamamlardı: – «Kefini pozma, cavan oğlan, bizim sənətdə bunlar adi şeylərdir» («Xatirələr canlanır»).

Tanınmış Azərbaycan jurnalisti İsrəfil Nəzərovun xatirəsindəki bu sözlər də Adil Əfəndiyevin ensiklopedik biliyi haqqındadır: «Adil müəllimə hansı elmdən sual versən, qaneedici cavab alırdım. (...) Mütləq onun ən sevimli məşğuliyyəti

idi. (...) Mətbəənin cild sexindən yenicə gətirilmiş, hələ rəng qoxusu verən bir kitabçanı əlinə ətirli bir qızıl gül almış kimi olurdu» («Mətbuat xadimi»).

Nəhayət, bu rəylər silsiləsini tanınmış mütərcim Siyavuş Məmməd-zadənin «Biz sizi xatırlayırıq, Adil müəllim!» məqaləsinin sonluğu ilə tamamlayırıq: «Mən Sizə təxminən əsrin bir çərəyi qədərki cismani ayrılıqdan sonra, Sizin doxsan illiyiniz ərəfəsində müraciət edirəm: çox sağ olun ki, Siz vardınız. Sizə dərinədən baş əyirik».

İş yoldaşı Teymur Əliyev də onun haqqında eyni ruhda xatirə danışır: «Adil Əfəndiyev hamımıza müəllim idi (...) əllinci illərin axırlarında Alma-Atada, Orta Asiyada, Qazaxıstan və Azərbaycan tərcüməçilərinin respublikalararası müşavirəsində Adil Əfəndiyev pedaqoji ədəbiyyatın, dərslərin tərcüməsi haqqında məruzə etmişdi. (...) Geniş təcrübəsi və dərin nəzəri biliyi sayəsində vəziyyəti ətraflı təhlil edərək maraqlı mülahizələr söyləmişdi» («Nəcib insan, gözəl ziyalı»).

Adil Əfəndiyevin fəaliyyəti oradan və medallarla, fəxri adlarla, nişanlarla qeyd olunmuşdur. Onun özü, xidmətləri haqda bildikləri xalqımızın hafizəsində yaşayır.

ƏFƏNDİYEV SOLTANMƏCİD (1887-1938)

Şamaxıda doğulmuş, Bakıda rus-Azərbaycan məktəbini qurtarmış, inqilabi fəaliyyətə tələbə ikən

başlamışdır. 1904-cü ildən RSDFP-na daxil olmuşdur.

Bakı sosial-demokrat «Hümmət» təşkilatının təməlini qoymuş xadimlərdən biridir. 1905-ci il inqilabı illərində Azərbaycan zəhmətkeşlərinin azadlıq hərəkatında mühüm rol oynamışdır. 1907-ci ildə həbs edilib Bayıl həbsxanasında saxlanılmış, sonra Kazana sürgün edilmişdir. Dərin biliyinə güvənən S.Əfəndiyev Kazanda universitetə daxil olmuş, 1915-ci ildə tibb fakültəsini qurtarıb həkimlik etmiş və eyni zamanda fəhlələr arasında gizli təbliğat aparmışdır.

Fevral inqilabından sonra Bakıya gələn S.Əfəndiyev Bakı Fəhlə və soldat deputatları sovetinə üzv seçilir, N.Nərimanov, M.Əzizbəyov və başqaları ilə birlikdə «Hümmət» təşkilatının fəaliyyətinə rəhbərlik edir. 1917-1918-ci illərdə Azərbaycanda gedən mübarizələrdə, habelə Həştərxanda olduğu zaman əksinqilaba qarşı vuruşlarda fəal iştirak edir. Sonra RK/b/P MK yanında Şərq xalqları kommunist təşkilatları Mərkəzi Bürosu sədrinin müavini, 1919-cu ilin iyun ayında isə xalq Milli işlər komissarlığında Zaqafqaziya müsəlmanları işləri üzrə komissar işləyir.

Azərbaycanda bir sıra məsul vəzifələrdə işləmiş, Gəncə əyalətinin fəvqəladə komissarı, Gəncə inqilab komitəsinin sədri, sonralar Azərbaycan SSR Xalq torpaq komissarı, Fəhlə-kəndli mufəttişliyi xalq komissarı, Azərbaycan K/b/P Mərkəzi Nəzarət komissiyasının sədri, 1927-

ci ildən Azərbaycan MİK sədrinin müavini, 1931-ci ilin axırlarından isə MİK sədri olub, bu vəzifədə yeddi il işləmişdir.

Azərbaycan mətbuatının inkişafında parlaq xidmətləri olmuşdur. Mütərəqqi ideyaların təbliğində, kütlələri inqilabi hərəkətə cəlb etmək və onların azadlıq uğrunda mübarizəsini təşkil etməkdə mətbuatın gücünə böyük əhəmiyyət verdiyi üçün çar irticasının və burjuamülkədar özbaşnalığının çox ağır illərində belə mətbuatın əməli və nəzəri məsələləri ilə fədakarcasına məşğul olmuşdur.

Jurnalistik fəaliyyətə 1904-cü ildə, yaradılmasında yaxından iştirak etdiyi «Hümmət» qəzetində başlamışdır. Hektoqraf üsulu ilə nəşr edilən bu qəzetin nömrələri hələ tapılmamışdır. S.Əfəndiyevin yazdığına görə «Hümmət»in məqalələrində «...zəhmətkeş qadınları kapitalın əsarətindən azad etmək zərurəti haqqında fikir yeridilirdi, xalqdan uzaq düşmüş və «qara camaatın» məişətini və dilini bilməyən ziyalılar töhmətləndirilirdi, fanatik ruhanilər ifşa edilirdi və i.a.» (S.Əfəndiyev. Azərbaycan proletariyatının inqilabi hərəkəti tarixindən, Bakı, 1957, s.13-14).

1905-1907-ci illər inqilabı dövründə artıq S.Əfəndiyev Azərbaycan mətbuatının görkəmli xadimi kimi «Dəvət-Qoç», «Priziv», «Təkamül», «Yoldaş», «Qudok» qəzetlərinin yaranmasında və fəaliyyətində çox mühüm iş görürdü. Bu qəzetlərdə çap olunan çoxlu publisist mə-

qaləsində xalq azadlıq hərəkətinin müxtəlif aktual məsələlərindən bəhs edir, işıqlı ideyaları yayırdı. Azərbaycan zəhmətkeşlərinin inqilabi ruhda tərbiyələnməsinə mühüm kömək edən bu atəşin publisist əsərlər geniş kütlələrin başa düşəcəyi sadə, aydın dildə şərh edə bilən mahir bir jurnalistin qələmindən çıxmışdır («Avropa inqilabı, rus inqilabı və İran inqilabı», «9 yanvar», «Bakı fəhlələri və kapitalistlər», «Tiflisdəki müsəlman sosial-demokratları», «İşsizlər» və s.).

Publisist S.Əfəndiyev çarizmi və yerli istismarçıları, habelə onlara nökrəçilik edən satqın ziyalıları, din xadimlərini ifşa edir, kütlələri beynəlmiləl birliyə çağırır, azadlıq hərəkətində kitab və mətbuatın roluna yüksək qiymət verir, dövrün aktual ideyalarını şərh və təbliğ edirdi. Həmvətənlərini vahid idyeyə bayrağı altında birləşməyə çağıran məqalələrindən birində yazırdı: «Birlik və yekdillik elə bir qüvvədir ki, kapitalistləri və çar hökumətini yalnız bu qüvvə dəf edə bilər» (orada, s.8).

«Təkamül» qəzetində fəhlələri çarizmə qarşı inqilabi mübarizəyə çağıraraq yazırdı: «Ey məzlumlar! Ey ömrü uzun zəhmət çəkib aclıqda, fəqirlikdə, müflislikdə, miskinlikdə və cəhənnəm əzabında dirilik edən və əməkləri qəsb olunan qara qəhrəmanlar! Padşaha şikayət etməklə, ərizə yazmaqla, yalvarmaqla azadlıq əldə etmək istəyirsiniz; lakin... bu növlə və bu vəchlə azadlıq almaq və xilas olmaq namümkündür!.. Azadlıq üçün birlikdə ittihad

və ittifaq edib mübarizə etmək lazımdır!» («Təkamül», 11 yanvar 1907, №4).

«Dəvət-Qoç» qəzetində çap olunmuş bir məqaləsində həmvətənlərinin parlaq gələcəyinə ümidini belə ifadə etmişdi: «İndiki cəmiyyətdə davam edən ümumi ədalətsizlik və ictimai pərişanlıq yox olub» gedəcək və «bunların yerinə (...) səadət bərqərar olacaqdır» («Dəvət-Qoç», 22 iyun 1906, №7).

Bolşevik mətbuatı ilə yanaşı, «İrşad» qəzetində də məqalələr çap etdirirdi. Bu qəzetdə çıxan «Rusiyada gördüklərim» sərlövhəli məqaləsində o zaman Rusiyada bir çox ciddi məsələlərin («zəmindarlıq, fəhlə, milli, darülfünun və qeyri») qarşıda durduğunu qeyd edərək bunlardan bəziləri üzərində ayrıca dayanır. O yazır ki, «zəmindarlıq (zemstvo – Ə.M.) və fəhlə məsələləri ən fərz və ən əzim məsələlərdir. Fəhlə məsələsi bu axır otuz-qırx ildə zühura çıxmışdır, zəmindarlıq məsələsi isə bir əsrdən də artıqdır ki, özünün meydana gəldiyini məlum etmişdir» («İrşad», 11 sentyabr 1906, №213). Sonra yazır ki, hazırda kəndli məsələsi «qorxulu bir qaya» kimi «hökumətin yolunun üstündə» durmuşdur.

Beynəlxalq irticanın ifşası S.Əfəndiyevin publisistikasında geniş yer tuturdu. Alovlu publisist Qərb imperialistlərinin Asiya və Afrika ölkələrində soyğunçuluq siyasəti yeritdiyini, xalqların milli azadlıq hərəkətini vəhşicəsinə boğduğunu dərin bir qəzəblə təsvir edirdi.

«Təkamül»də çap olunmuş «Müstəmləkə məsələsi» adlı məqaləsi bu cəhətdən çox səciyyəvidir. İngilis imperializminin Afrikadakı müstəmləkə siyasətini ifşa edərək, bu «mədəni» ağaların Konqo, Məra-keş, Hind, Koreya və s. xalqlarının qanını zəli kimi sorub varlandıqlarını göstərirdi. Konqonun vəziyyətini bu nöqteyi-nəzərdən səciyyəvi hesab edən müəllif öz mülahizələrinə belə yekun vururdu: «Tək Konqo belə deyil, cümlə müstəmləkələr bu bəlaya giriftardırlar», («Təkamül», 11 yanvar 1907, №4).

«Haaqa sülh konferensiyası» adlı məqaləsində müharibələr haqqında mövcud təlimlərə əsaslanaraq yazırdı ki, kapitalizm durduqca müharibələr labüddür, qanlı müharibələrə son qoymağa ancaq müdrik ağıl və bəşəri düşünmə qədirdir. («Təkamül», 1907, 11 fevral, №8).

Jurnalistik fəaliyyətinin mühüm bir dövrü 1919-cu ilin iyunundan 1920-ci ilin yanvarınadək Moskvada «Jizn nasionalnostey» qəzetində əməkdaşlıqda keçmişdir. Xalq Milli İşlər Komissarlığının həftəlik orqanı olan bu qəzetdə də S.Əfəndiyev Qafqazda, xüsusilə Azərbaycanda xoşbəxt gələcək uğrunda gedən mübarizənin mürəkkəb, aktual məsələlərini özünəməxsus jurnalist ehtirası, publisist ustalığı ilə şərh edib aydınlaşdırır, konkret vəzifələr irəli sürürdü («Şərq problemləri», «Şərq kommunizm çağırışı» və s.).

Sovet hakimiyyəti illərində məsul partiya-dövlət vəzifələrində işləməklə yanaşı dövrü mətbuat sahə-

sində fəaliyyətini davam etdirir, «Kommunist», «Bakinski raboçi» və s. qəzet və jurnalların səhifələrində kütləvi-siyasi, publisist, tarixi və s. məqalələri çap olunurdu. Bu məqalələrdə Azərbaycanda quruculuq işlərindən kitab, mətbuat nəşri məsələlərindən, mədəni inqilabdan, gənclərin növbəti vəzifələrindən və s. mövzulardan bəhs edirdi («Aprel çevrilişinin şərtləri», «Aşağı sovet aparatını yenidən quraq», «Azərbaycanda mədəni inqilab» və s.).

Diqqətəlayiq əsərlərindən biri «Azərbaycan proletariyatının inqilabi hərəkəti tarixindən» kitabçasıdır. Xatirat şəklində yazılmış bu əsərdə xalq azadlıq hərəkətinin tarixində mətbuatın mövqeyindən («Təkamül», «Priziv», «Dəvət», «Qudok» və s.), qələm sahiblərinin göstərdikləri misilsiz fədakarlıqdan bəhs edilir.

ƏFƏNDİZADƏ ŞƏFİQƏ xanım
MƏHƏMMƏD qızı
(1884, Axalsix,
Acaristan – 1959, Bakı)

Müəllim, mühərrir, yazıçı. Müəllim Məhəmməd Şeyxzadənin ailəsində anadan olmuş, ilk təhsilini atasından almış, Azərbaycan, fars və ərəb dillərini yaxşı öyrənmişdir. 1901-ci ildən başlayaraq 50 ilədək qız məktəbində müəllimlik etmişdir.

İlk yazıları 1903-cü ildə «Şərqi-Rus» qəzetində çıxmışdır. Bu qəzeti hərərətlə təbrik edir, ona böyük ümid bağlayırdı: «...xeyli ümidimiz vardır ki, («Şərqi-rus») anası ölmüş millətin gözünü açıb üzünü güldürə-

cək» («Şərqi-rus», 16 sentyabr 1903, №7). Həmin qəzetin sonrakı saylarının birində «Bir çox ümidlərimiz» yazısında Bakı qız məktəbinin fəaliyyəti, qızların təhsili, müəllimlərin qayğıkeşliyi və s. əlaqədar məsələlər haqqında ürək sözlərini çap etdirmişdir (4 may, 1903, №15).

«Dəbistan» (1906-1908) və «Məktəb» (1911-1920) jurnallarında çoxlu yazısı çap olunmuşdur («Təsiri-ailə», «İki qızın söhbəti», «Dostluğun təsiri», «Hüsni-xətt», «Analar qucağı», «Müəllim nədir?» və s.). Bunlar ailə, məktəb, tərbiyə məsələlərinə həsr olunmuş publisist məqalələr, xırda hekayələr, gündəlik həyatdan götürülmüş xronikalar, analara və uşaqlara məsləhət şəklində yazılar idi.

Sovet hakimiyyəti illərində ictimai-mədəni həyatda fəal çalışan və Bakı, Tiflis, Kazan, Moskva şəhərlərində keçirilmiş qadınlar qurultayında iştirak etmiş, «Şərq qadını» (Bakı) adlı Azərbaycan qadın jurnalının fəaliyyətində görkəmli rol oynamış, onun ilk redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Bu jurnalın görkəmli müəlliflərindən biri idi. Məşhur inqilabçı, dövlət xadimi Ayna Sultanova, «Şərq qadını»nın ilk redaktorlarından Gülarə Köylü qızı və başqaları ilə birlikdə Azərbaycan qadınlarının azadlıq, tərəqqi yolları haqqında bədii, elmi-kütləvi, publisist əsərlər yazıb çap etdirirdi. Bu jurnalda «Evlənmək», «Bəhriyyədən Minirəyə», «İki sima», «Al qırmızı qofta», «Rəna» və s. hekayə və məqalələri çap olunmuşdur.

«Evlənmək» (1925, №4) hekayəsində məişətdəki köhnə adətlər tənqid edilir. Yeganə övladları Əhmədi evləndirmək istəyən Məşədi Kərimlə Bahar xanım «camaat arasında biabır» olmamaq, köhnə qaydalara əsasən toy eləmək üçün var-yoxdan çıxırlar. Müəllif belə adətlərin eybəcər mahiyyətini yaxşı açır.

Jurnalın 1924-cü il birinci nömrəsində çap olunmuş portretinin altında bu sözlər yazılmışdır: «Şəfiqə xanım Əfəndizadə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Şərq əsarət dünyasında ilk azərbaycanlı qadın müəllim və mühərrirlər olmuş, yenicə qurulmuş Şuralar ölkəsində qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparan fəal ictimai xadimlərdən biri kimi şöhrət qazanmışdır».

İmzaları: «Şəfiqə Səbiyə», «Şeyxzadə», «Ş.Əfəndizadə» və s.

ƏLABBAS MÜZNİB
(1883-1938)

Bakının məşhur nəsilərindən birinin oğlu olan Əlabbas Mütəllib oğlu Müznib XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin çox fəal, tanınmış xadimidir. Onun ulu babası, sonuncu Bakı hakimi Hüseynquluxan 1806-cı ildə Bakının işğalına başçılıq edən çar generalı Sisyanovu öldürdüyünə görə sürgün olunmuşdur (Müznib şeirlərindən birini bu hadisəyə həsr etmişdir) (Bax: İ.Ağayev. Əlabbas Müznibin həyatı və yaradıcılığı, əsərlərindən seçmələr).

Ömrünü Vətəninin milli oyanışı, xalqının mədəni intibahı uğrunda

fədakar mübarizəyə həsr edən Müznib şair, jurnalist, nəsir, mütərcim idi. O, Bakıda doğulub ilk təhsilini mollaxanada almış, sonra müstəqil mütaliə yolu ilə fars dilini, Azərbaycan, İran və türk ədəbiyyatını öyrənmişdir. Cavanlığında o bir neçə il baqqallıq, xarratlıq, dəmirçilik etmiş, 1905-1907-ci illər inqilabından sonra coşğun ədəbi yaradıcılığa başlamışdır.

Ə.Müznibin qələmindən xeyli orijinal bədii əsərlər, publisist məqalələr, tərcümələr çıxmışdır. Bu çoxcəhətli fəaliyyətinə görə də o, çar hökuməti tərəfindən təqib olunur, üç dəfə məhkəməyə düşür, 1912-ci ildə Sibirə sürgün edilir. 1913-cü ildə, Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi zamanı elan olunmuş ümumi əfvlə əlaqədar o da vətənə qayıdır.

Millətini müstəqil, vətəninə istiqlaliliyyətə nail görmək, bunun üçün hər cür zəhmət və əzabə dözmək Müznibin ən ali siyasi, mənəvi sifəti idi. O, dostlarını, iş yoldaşlarını, çalışdığı sahəni də bu arzu və amala tabe etmişdi.

Cavanlığında Məhəmməd ağa Cürmi və onun İçərişəhərdəki «Məcməüşşüəra»sında iştirak edən Müznib 1905-ci ildən sonra M.Rəsulzadə, M.Ə.Sabir, H.Vəzirov, Seyid Hüseyn kimi yazıçı və xadimlərlə yaxınlıq eləmişdi. 1914-cü ildə Müznib yenidən xataya düşür: dini fanatizmi tənqid etməsinə görə ruhani xadim Şeyx Qəni onun ölümünə fitva verir. Gənc jurnalist və yazıçı bu xatadan qurtara bilir. O, əvvəlki kimi mətbuat və mətn-

şünashlıq sahəsində qızgın fəaliyyət göstərir.

20-ci illərdə Müznib «Kommunist» qəzeti redaksiyasında işləyir.

Satira və yumor sahəsindəki fəaliyyətində Müznib liberalizm cəbhəsində dayanır, bir çox hallarda xırda, əhəmiyyətsiz məsələlərlə məşğul olurdu.

«Babayi-Əmir», «Məzəli», «Kəlniyyət» və «Molla Nəsrəddin» jurnallarında çap olunmuş əsərləri «Tikan kolu» (I nəşri: 1913; II nəşri: 1917) adlı məcmuəsində toplanmışdır.

Lirik şeirlərində milli intibah fikirləri, Azərbaycan xalqının çarizmə nifrəti ifadə olunsada, islamçılıq, təəssübkeşlik, dini-mistik motivlər dünyagörüşündə bir məhdudluq olduğuna dəlalət edirdi. Bu «Sibirya məktubları» (1913) və «Ürək yangısı» (1913) adlı şeir məcmuələrində aydın görünməkdədir.

Ə.Müznib Azərbaycanda nəşriyyat işinin, kitabçılığın tərəqqisi yolunda çox çalışmış, mətbəə və nəşriyyat şirkətlərinin təşkilinə kömək məqsədilə məqalələr yazmışdır. «Orucovların nəşriyyatı» adlı məqaləsində mətbuatı «azadlıq və ədalətə» nail olmaq üçün güclü bir vasitə hesab edir, təxirsiz bir «şirkəti-nəşriyyə» açmağı məsləhət görürdü. «Mühərrir, yaxud müəllif bir kitab təlif etdiyi halda nə vaxta kimi bunun-onun qapısına gedib, beş-on gün boynunu burub, ağaların cəməli-diləraları nəşib olduqda izharicəz edib öz məhsulati-təbənin təqdimi ilə satın alınma qullar kimi əl-

əl üstə dayanıb, «ağa, rica edirəm» - desin?» («İttifaq» qəzeti, 16 avqust 1909, №188).

«Qafqaz müsəlman mətbuatının 40 illiyi münasibətilə» adlı başqa bir məqaləsində o, yenə milli mətbuatın müşküllərindən bəhs açaraq yazırdı: «...qaranlıqla müqabilə etmək üçün işığa nə qədər maddiyyat və zəhmət lazımdısa, hüquq və ixtiyarlı bir millət olmaq üçün də göz nuru, can və baş fəda etmək lazım olacağı təbiidir. Bizim mətbuat isə haman zikr olunan məşəqqətlərlə binalanmış, mətbuat üstündə qərib ölkələrə getmək, dəfələrlə həbs və sürgün edilmək Qafqasya balalarının ənəmi-qiymətdarı olmuşdur» («Bəsirət», 19 mart, 1916).

1909-cu ildən başlayaraq Müznib bir çox orijinal əsərlər, tərcümə və iqtibas yolu ilə yaranmış kitablar çap etdirmişdir. Bu əsərlər tarix və ədəbiyyata, din və şəriətə, siyasət və sosiologiyaya aiddi; çoxunda Müznib oxuduğu mənbələri ana dilinə çevirib kitab halında buraxdırırdı («Birinci Napalyonun müəşiqəsi», 1912; «Muxtarnamə», 1912; «Əfğan tarixi», 1914; «Müxtəsər ənbəiyə və islam tarixi», 1917 və s.).

«Şükufeyi-qəm» (1917) adı ilə çap etdirdiyi şeir məcmuəsi başdan-ayağa dini-sxolostik məzmunlu əsərlərdən – mərsiyə, növhə, sinəzən və s. ibarət idi.

Tərtib və nəşr etdirdiyi əsərlər içərisində Cürci Zeydanın «Osmanlı tarixi» (1914), «Türkcə qəzəllər» (1917) kimi kitablar da vardı. Son kitaba Nəvai, Füzuli, Abbasqulu

ağa Bakıxanov Qüdsi, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani, X.Natəvan və başqa klassiklərin qəzəlləri daxil idi. Sədi Şirazinin «Gülüstanı» əsasında «İnsaf güzgüsü» (1916) adlı bir əsər də yazıb çap etdirmişdi. Məşhur Şərq fantastik nağılları «Min bir gecə»ni tərcümə edib 1910-1911-ci illərdə bir neçə kitabça halında buraxdırmışdı. Onlar Azərbaycan oxucuları, xüsusilə gənclər arasında böyük maraqla qarşılanmışdı.

Müznibin orijinal bədii yaradıcılığı kimi, nəşirlik fəaliyyətində də yumor və satiraya xüsusi meyl vardı. O, 1909-cu ildə «Molla Nəsrəddinin məzhəkəsi» kitabını, 1910-cu ildə isə yazıçı dostları Seyid Hüseyn və M.Abdullazadə ilə birlikdə «Şeyx Bəhlul» adlı lətifələr məcmuəsini nəşr etdirmişdi.

XX əsrin əvvəllərində dövrü mətbuatın ən fəal xadimlərindən olan Müznib həftəlik siyasi, elmi və iqtisadi jurnal olan «Şəhəbi-saqib»in (1911) və həftəlik ədəbi, elmi, siyasi-ictimai qəzet olan «Hilal»ın (1910-1911) redaktoru, 15 gündə bir dəfə nəşr olunan ədəbi, əxlaqi, ictimai, iqtisadi, tarixi, siyasi «Dirilik» (1914-1916) jurnalının redaktoru və «Övraqi-nəfisə» (1919) adlı ədəbiyyat və incəsənət jurnalının baş redaktoru olmuşdur. Bu nəşriyyat orqanları içərisində «Dirilik» öz mövzuları, əhatə dairəsi etibarilə seçilən, tarix, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və sairəyə dair faydalı yazılar çap edən bir jurnal idi; onun ideya istiqaməti milli və dini mahiyyətdə idi.

«Dirilik» jurnalının 1914-cü il birinci nömrəsindəki «Məqsədimiz» məqaləsində Ə.Müznib bu nəşrdən məqsədin nə olduğunu izah edərək yazırdı: «Biz dəxi özümüzü bir məqsəd sahibi sandığımıza görə (...) həyatı-milliyəmizi tədqiqə başladıq: (...) tədqiqatımızda əhalinin yüzdən doxsan doqquzunu hansı dindən, hansı məzhəbdən və hansı millətdən olduğunu bilməyən gördük... Bu səbəblə əhalimizə milliyətini tanıtdırmaq üçün bir müfəssəl «Türk tarixi» yazmışıq. (...) həmin tarix bir küncdə indi də qalmaqdadır. Biz isə məqsədimizdən əl çəkə bilmədik və (...) axırüləmr bir neçə rüfəqanın hümməti ilə bir məcmuə nəşr etməyi qərar verdik... icazə hasil edib nəşrinə başladıq».

1915-1916-cı illərdə Ə.Müznib «Babayi-Əmir» adlı satirik jurnalın redaktoru və nəşiri idi. Bu jurnalda C.Cabbarlı, M.S.Ordubadı, Ə.Vahid kimi istedadlı yazıçılar əməkdaşlıq edirdilər.

«Babayi-Əmir» liberal tənqid yolu ilə gedirdi; onun səhifələrində şit, bayağı məzmunlu yazılar da olurdu. Jurnal başqa mətbuat orqanları ilə lüzumsuz mübahisə və çekişməyə böyük fikir verməklə qabaqcıl oxucularda etirazlar oyadırdı. «Tuti» məcmuəsinin müdiri Cəfər Bünyadzadə cənablarına açıq məktubunda Müznib etiraf edirdi ki, «Babayi-Əmir» jurnalı ilə «Tuti» arasında davam edən münaqişə artıq nifrətamiz bir şəkil almışdır» («Bəsirət», 11 iyun 1906, №991).

İyirminci illərdə Ə.Müznib yarımcılıq və dünyagörüşündə xeyli irəliləyib yeni mədəniyyətin tərəqqisi yolunda həvəslə işləmişdir. Bu zaman o bir tərəfdən «Əqrəb» (1923) və «Damğa» (1924-1925) adlı satirik jurnallarda köhnəlik qalıqları, dini mövhumat, yaramaz adamlar əleyhinə şeirlər, felyetonlar yazır, o biri tərəfdən bir mətnşünas kimi işləyirdi. Yazıçı Azərbaycan klassik ədəbi irsinin toplanılıb öyrənilməsi və nəşri sahəsində səmərəli çalışırdı; Aşıq Pəri, İ.Nakam, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, A.Səhhət və başqa şairlərin əsərlərini tərtib edib kitab halında buraxdırmışdır.

Ə.Müznibin «Sabirdən bir xatirə» adlı xatirətində XX əsrin Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatı, tərəqqipərvər və mürtəcə jurnalistlər arasındakı ideya mübarizələri, o cümlədən M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, H.Vəzirov, O.Orucov və başqalarının bu mübarizələrdə mövqeyi haqqında məlumat verilir, «Zənbur», «Babayi-Əmir», «Səda», «Həqiqət» və s. mətbuat orqanlarından danışılır (Azərbaycan EA Əlyazmaları İnstitutu, arx.51, Q-3).

Satirik əsərlərində imzaları: «Cənani», «Nəsim», «Mürtəd» və s. ciddi əsərlərində və kitablarında: «Ə.Müznib», «Ə.A.M.» idi.

Ədib siyasi təqiblər zamanı həbs edilib 1938-ci ildə heç bir ciddi səbəb olmadan güllələnmiş, amma sonra rəsmi bəraət almışdı.

File.d., yazıçı, publisist İslam Ağayev həyatı, fəaliyyəti və yaradı-

cılığına dair «Əlabbas Müznib» adlı kitab yazmışdır (Bakı, Elm, 2000).

P.S. Qırxıncı illərin ortalarında Ə.Müznibin oğlu Mütəllib Mütəllibzadə bizim Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna gəldi. O, ziyalı bir gənc idi. Direktorumuz professor Məmməd Arifin kabinetində xeyli söhbətdən sonra institut Ə.Müznibin ailəsində böyük bir sandıqda çətinlik və ehtiyatla qorunub saxlanmış əlyazmaları, kitablar, qəzetlər, jurnallar və s. materialları almaq qərarına gəldi. Ədibin ailəsinə bu arxiv üçün xeyli pul verildi. Tədqiqatçı alimlərin sevincinə səbəb olan bu arxivdən ədəbiyyatşünas, dilçi, tarixçi, jurnalist, hüquqşünas və b. mütəxəssislər istifadə etməyə başladılar, indi də istifadə edirlər.

O arxivdən çox faydalananlardan biri də mən olmuşam. Ə.Müznibin tərcümə və nəşr etdiyi kitablardan xüsusilə «Min bir gecə» mənə çox əziz idi: onları görəndə uşaqlıq illərimizdə həkim Teybə xanım Mirəhmədova – Ağayevanın axşamlar bizim üçün oxuduğu həmin kitabların hafizəmizdə necə həkk olunduğunu şirin duyğularla xatırlayıram.

ƏLƏKBƏRLİ MƏMMƏDKAZIM (1905-1938)

Ləyaqətli ziyalılarımızdan Məmmədkazım Ələkbər oğlu Ələkbərli Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı sədri, fəal tənqidçi, fəlsəfə müəllimi kimi «mədəni-inqilab»da iştirak

edib. O, bu sahədəki yorulmaz fəaliyyətinə görə həyatını qurban verən Şəhiddir.

Sözün əsl mənasında, ziyalı xadim olan bu həmvətənimiz 1905-ci ildə qədimdən Azərbaycanla bağlı olan Dərbənd şəhərində dünyaya gəlmiş, orta təhsilini də orada almışdı. Sonra o, Bakıya Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsini (1923-1927) qurtarmışdır.

1927-ci ildə M.Ələkbərli Gəncə vilayət xalq maarif şöbəsinin müdiri, eyni zamanda «Qızıl Gəncə» jurnalı redaksiyasının təşkilatçısı və baş redaktoru işləyir. Bir il sonra «Dağıstan fəqərəsi» qəzetinin nəşrini təşkil etməyə göndərilir. 1928-1930-cu illərdə bu qəzetə rəhbərlik edən M.Ələkbərli «Maarif yolu» jurnalının da redaktoru olur.

1930-cu ildə M.Ələkbərli Dağıstan Kommunist Partiyası Vilayət Komitəsinin göndərişi ilə Moskvada Qırmızı Professorlar İnstitutunda oxuyub, oranı qurtarır. Ümumittifaq Kommunist (b) Partiyasının Mərkəzi Komitəsi onu Azərbaycana göndərir.

Bakıda M.Ələkbərli Dövlət Universitetinin rektoru, Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin sədri, Azərbaycan KP MK yanında «Kommunist nəşriyyatı»nın direktoru, «Ədəbiyyat qəzeti», «Bakinski raboçi», «Vişka» qəzetlərində, «Literaturnı Azerbaydjan», «Teamp», «Udarnik», «Revolysiya və kultura», «Firqə işçisi» jurnallarında baş redaktor olmuşdur.

Yazıçı, alim və təşkilatçı M.Ələkbərli milli ədəbiyyatşünaslıq, fəlsəfi fikir və tənqidin inkişafı yolunda var qüvvə ilə çalışmışdır.

1934-cü ildə Azərbaycan yazıçılarının birinci qurultayında M.Ələkbərli İttifaqın idarə heyətinin sədri seçilir.

İstedadlı gənc 19 yaşında ikən mətbuat və nəşriyyatda «Kazım Ələkbərli» imzası ilə çox tez tanınmışdı. Onun ilk yazılarından biri 1926-cı ildə Dərbənddəki «Maarif yolu» jurnalında nəşr olunmuşdu. O zaman bu jurnalda və «Dağıstan fəqərəsi» qəzetində fəal əməkdaşlıq edən gənc ədəbiyyatçının əsas mövzuları milli bədii ədəbiyyatımız, jurnalistikamız, «Molla Nəsrəddin» məcmuəsi, Cəlil Məmmədquluzadənin, Mirzə Ələkbər Sabirin sənəti idi. M.Ələkbərli yazırdı: «...Qafqaz türkləri arasında tənqidi ədəbiyyat «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin nəşrilə başladığından istər o dövrlərdə və istərsə indiki yazıçılarımız istifadə materialı və nümunə mənbəyi olmaq üzrə oraya müraciət edirlər» («Dağıstan fəqərəsi», 12.7.1929).

Həmin qəzetdəki «Məlun» (Fəzil Seyidovun ləqəbidir) adlı məqaləsində Ələkbərli deyirdi ki, «Molla Nəsrəddin» nəşrə başlarkən nəzərə carpan ən mühüm şəxsiyyət olaraq Sabir görünür. Sabirçilik xülyası ilə bütün felyetonlarımız o yolu tutur, mənzum felyetonlar yazırlar». Tənqidçi «Məlun» ləqəbilə yazan gənc Fəzil Seyidovun satirik şeirlərini hörmət və qayğı ilə təhlil edirdi.

1920-ci illərin axırı, 30-cu illərin əvvəllərində M.Ələkbərlinin başlıca tədqiqat obyekti müasir milli ədəbiyyat, onun inkişafı məsələləri idi. Elmi-ədəbi irsi içərisində «Oktyabr inqilabı və Azərbaycan ədəbiyyatı», «Şura ədəbiyyatı yüksəliş yollarında», «Aprel ədəbiyyatı» kimi milli söz sənətimizin vəziyyəti, nailiyyətləri, yaradıcıları, vəzifələri haqqında icmal-məqalələr vardı.

«Aydın»dan «Yaşar»a «Dönüş» kimi obrazlı bir başlıq verdiyi məqaləsində M.Ələkbərli Cəfər Cəbbarlı dramaturgiyasındakı müasirliyi, dramaturqun əsərlən-əsərə necə inkişaf edib kamilləşdiyini göstərirdi.

M.Ələkbərli respublikada fəlsəfi ədəbiyyatın Azərbaycanda nəşri sahəsində redaktor sifətilə çalışan kamil mütəxəssislərdəndi. «İdealizm və materializm və yaxud yeni fəlsəfə» (Bakı, 1927, 50 s.) gənc alimin ilk kitablarından biri idi. «Yeni Əlifba Komitəsi nəşri, 1929, 55 s.) əsəri isə latın qrafikasına keçid məsələləri haqqında idi.

M.K.Ələkbərlinin SSRİ yazıçılarının I qurultayındakı məruzəsində Azərbaycan ədəbiyyatının 1920-ci ilə qədər və sonra keçdiyi böyük yol həm faktoqrafik, həm də tənqidi, nəzəri cəhətdən gözəl işıqlandırılmışdı. «Literatura Azerbaydjana» (Moskva, 1934) əsəri bu cəhətdən böyük əhəmiyyətə malikdir.

Həyatı, çoxcəhətli səmərəli fəaliyyəti və irsi geniş tədqiqata möhtacdır.

ƏLİBƏYLİ ƏNVƏR (1916-1968)

Vətənə, xalqa bütün varlığı ilə – həm istedadı, qələmi, pedaqoji, jurnalist fəaliyyəti, həm də döyüşçü əməyi, təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə xidmət edən Ənvər Əlibəyli çox möhtərəm bir şəxsiyyət, şair, müəllim, radio və televiziya xadimi idi. O, Bakıda fəhlə ailəsində anadan olub yeddi illik məktəbi qurtardıqdan sonra tibb politexnikumunda, fəhlə fakültəsində, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda, Moskvanın Ali Partiya Məktəbində təhsil almışdı.

Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən Ənvər Əliverdi oğlu Əlibəyli ordu sıralarına gedib, artilleriya batareyasının komandiri olmuş, məşhur 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının bayraqları altında ağır döyüş yolu keçmişdir. O, 1944-cü ildə ağır yaralananadək bu diviziya da olmuşdur. Hərbi libasını dəyişən Ə.Əlibəyli yazıçı-jurnalist qələmi ilə qələbə uğrunda çarpışmaqda davam edir.

40-cı illərin axırında «İnqilab və mədəniyyət», «Təbliğatçı» jurnallarının məsul katibi olan Ənvər Əlibəyli 1948-1952-ci illərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının orqanı «Ədəbiyyat qəzeti»nin redaktoru, 1952-ci ildən ömrünün axırınadək respublika Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin sədri vəzifələrində işləmişdir. O, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı (7-ci çağırış) seçilmiş, orden və medallarla təltif edilmişdi.

Şair Ə.Əlibəylinin şeir və poemaları «Qaranquş» (1947), «Sənin adınla» (1950), «Dalğalar arasında» (1954), «İlk məhəbbət» (1956), «Elə xoşbəxtəm ki...» (1964), «Gözlər, ürəklər, əməllər» (1966), «Nəğmələr» (1968) və s. kitablarında çap olunmuşdur. «Ədəbiyyat» (1964) novella-pyesi vardır. 1975-ci ildə onun «Seçilmiş əsərləri» nəşr edilmişdi. Rusca çıxan «Za ostrovom Artema» kitabına da (1958) müəllif seçmə şeirlərini salmışdı. Puşkin və Nekrasovdan tərcümələri vardır.

Qələm və süngü dostu Əhməd Cəmil onun «Qaranquş» kitabına yazdığı müqəddimədə Ənvər Əlibəylinin poetik portretini bütün səciyyəvi sifətləri ilə yaratmışdı: «Qaranquş bahar müjdəçisidir. Bizim yerlərə bahar sevincini o həmişə özü ilə gətirir. Onsuz bağlar gül, bağçalar çiçək açmaz. (...) Böyük Vətən müharibəsinin odları, alovları içindən keçən, uçurulmuş şəhərlərimizi, yanmış kəndlərimizi (...) öz gözü ilə görən döyüşçü şair ellərə azadlıq və səadət gətirəcək, zəfər baharının müjdəçisi olmuşdur».

Şair qardaşı Bəxtiyar Vahabzadənin «Dörd yüz onaltı» poemasının bir fəslə də Ənvərin cəbhə həyəcanlarına, ümidlərinə, onun əsgər inamına həsr edilmişdir: «...top dalına keçdiyi zaman – O yalnız əsgərdir, - Ölər, yenilməz!.. Döyüş qurardımı? Şairdi Ənvər».

Ə.Əlibəyli öhdəsinə götürdüyü vəzifələrdə var qüvvə ilə çalışdığı kimi, yaradıcılıqda da bütün əzm və istedadını sərf edirdi. O, həyata,

sosial varlığa özünə xas olan ciddi, həssas müşahidə ilə yanaşırdı. lirika sahəsində səmimiyyətə, fikir, hiss, həyəcanlarının təbiiliyinə məxsusi diqqət yetirirdi. Ənvər müəllimin Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsində ədəbi-dram bölməsinin redaktorluğundan Komitənin rəhbəri kimi böyük, məsul mənsəbə yüksəlməsi onun bu məziyyətləri, iş üsulu ilə doğrulmuşdu.

Ə.Əlibəyli 1939-cu ildən Sovet Yazıçılar İttifaqının üzvü idi. Onun şeir və poemaları rus dilinə, keçmiş SSRİ və Sosialist ölkələri xalqlarından bir çoxunun dillərinə tərcümə edilmişdir. Efirdə və ekranlarda Ənvər Əlibəylinin sevimli mahnıları bugün də səslənməkdədir.

Ənvər Əlibəyli 1968-ci ildə, həyatının, yaradıcılığının daha da kamilləşən vaxtında Bakıda gözlərini əbədi yummuşdu. Məzarı Fəxri xiyabandadır. Şairlərimizdən biri yaxşı yazmışdır: «İnsan ölümünə – İnənirəm. – O ki, nəğmə idi! – Nəğmə ölümünə – Necə inanım, necə?». Yazıçı dostu Cəlal Məmmədov da haqlı idi: «O, doğrudan da insan simasında canlı nəğmə idi».

Mərhumun vəfatı münasibətilə nəşr edilmiş rəsmi, hökumət nekroloqunda oxuyuruq: «Çox bilikli və geniş ürəkli insan olan Ə.Ə.Əlibəyli öz peşə ustalığı haqqında həmişə gənc radio jurnalistlərinə məlumat verir, öz zəngin təcrübəsini onlara öyrədirdi» («Kommunist» qəzeti, 8 may 1968, №106).

P.S. Mərhum Ənvər Əlibəylinin mən «Ədəbiyyat qəzeti»ndə işlədiyi

dövrədən tanıyırdım. Yaxınlıq elə-məmişdik, amma bir-birimizə hörmət-izzətimiz vardı. 50-ci illərdə gənclik dostum, həkim Şaban Rəhimov onun bacısı ilə evləndəndən sonra görüşlərimiz artdı. Buna belə bir məsələ səbəb oldu: mən məşhur «Beynəlmiləl» himninin tarixi, müəllifləri ilə çoxdan maraqlanıb bir neçə maraqlı məlumat, qeyd toplamışdım. 60-cı illərdə, MK-da işlədiyim zaman bir çox ziyalılar kimi, Ənvər müəllimlə də görüşlərimiz yaradıcılıq xarakteri aldı. Bir gün mənə «Beynəlmiləl»in mətnində, habelə efir və televiziyada səslənən bəzi söz və ifadələrdə üslubca sadələşdirmə, redaktə işi aparıb onları tam xəlqi səviyyəyə çatdırmaq göstərişi verildi. Ə.Əlibəyliyi bir Komitə sədri, şair kimi, bəstəkar Zakir Bağirovu isə mahnılar müəllifi kimi dəvət eləyib mənim otağında işə başladım; sonra işi onlar özləri davam etdirib axıra çatdırdılar. Redaktə əsasən çox səmərəli oldu.

Bu qeydimin doğruluğunu, xatırlatdığım redaktə, sadələşdirmə işinin dərəcəsini, xeyrini indi, 40 ilə yaxın vaxt keçəndən sonra müəyyənəşdirmək, şübhəsiz, mənim kimi üçün mürəkkəb, çətin məsələdir. Amma bir musiqişünas, bir radio və televiziya tarixçisi çalışdığı informasiya sisteminin keçmişi, təkamül yolu barədə tədqiqatı zamanı altmışıncı illərə qədərki və sonrakı «yazılı maqnit lentlərini» çaldıraraq tutuşdurmaq, təhlil etməklə, elə bilərəm, mərhum sənətkarımız Ənvər

Əlibəyli ilə Zakir Bağirovun çoxcəhətli yaradıcılığının bu istiqaməti barədə də yaxşı qənaətlərə gələ bilər.

ƏLİBƏYOVA XƏDİCƏ XANIM (1884-1961)

Azərbaycan qadın hərəkatı və milli jurnalistikası tarixində ilk tanınmış qadınlardan olan Xədicə xanım Əlibəyova (qızlıq familyası: Sübhanqulova) Tiflisdə doğulub ilk təhsilini oradakı rus qız giminaziyasında almış, sonra Zaqafqaziya Olqa Mamalıq İnstitutunda oxumuşdur.

XX əsrin ilk onilliklərində X.Əlibəyova Bakıda yaşamış və ictimai-mədəni həyatda, xüsusilə Bakı qadın xeyriyyə cəmiyyətində fəal işləmişdir. 1920-1945-ci illərdə Şəkidə həkim olmuş, savad kursları, kitabxana və klub təşkilinə yaxından kömək etmişdir.

1911-1912-ci illərdə Xədicə xanım Əlibəyova Bakıda çıxan «İşıq» adlı ilk Azərbaycan qadın jurnalının redaktoru idi. Jurnalın naşiri onun əri Mustafa bəy Əlibəyov idi.

O, jurnalist fəaliyyətində milli və bəşəri dəyərlərə üstünlük verirdi. Azərbaycan qadınlarının ictimai həyata atılması, mədəni tərəqqisi haqqında qabaqcıl fikirlər təbliğ etməklə bərabər, dini, şəriəti və çadranı müdafiə edən məqalələr də çap etdirirdi. Məsələn, «Hüququmuz» başlıqlı məqaləsində deyilirdi: «...qəsb olunan hüquq və ixtiyarlarımızı almaq xüsusunda yazdı-

ğımız cümlələrdən zənn olunmasın ki, biz hicabı bilmərrə ortadan götürmək tərəfdarıyıq. Xeyr! Şəriəti-islamiyyəyə müvafiq məsturəliyimizi arzu edirik (...). Biz bu məsələdə şəriətimizin açmış olduğu cığırda kənara çıxmaq fikrində deyilik». Bir az aşağıda Xədicə xanım Avropadan bəhs edib yazırdı: «...fikrimizcə avropalılar rəfi-hicabda o dərəcədə mübaliğə etmişlər ki, hətta özlərinin alimləri və əhli-bəsirətləri də ondan nifrət edirlər» («İşıq», 5 fevral, 1911, №3).

X.Əlibəyovanın bu cür fikirləri tərəqqipərvər Azərbaycan yazıçıları, «mollanəsrəddinçilər» tərəfindən tənqid olunmuşdur. «Molla Nəsrəddin»in «İşıq» sərlövhəli fel-yetonunda kinayə ilə deyilir: «Doğrudur, Bakıda çıxan «İşıq» qəzetəsi (jurnalı olmalıdır. – Ə.M.) müsəlman qardaşları işıqlandırır, amma bunu görəndə biləsən ki, çox bərk işıq da bir şey deyil, adamın gözünü qamaşdırır» (C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, II cild, Bakı, 1967, s.500).

«İşıq» jurnalı, onun redaktoru və naşiri Azərbaycan qadın hərəkatında mühüm iş görmüşdür. İlk qadın jurnalistlərimizdən Asya Axundzadə, Şəfiqə Əfəndizadə, Gövhər Şövqiyyə, Həlimə xatun Axundova, Nəbat Nərimanova və b. «İşıq» səhifələrində bir çox dəyərli yazılar çap etdirmişlər. Bu jurnalda Azərbaycan şəhərlərindən əlavə, Tiflis, Kiyev, Aşqabad və başqa yerlərdən gələn yazılar da nəşr olunurdu.

Jurnal Azərbaycan hüduqlarından uzaq bölgələrdə də yayılır və maraqla oxunurdu.

ƏLİ MƏHZUN (RƏHİMOV ƏLİ ZEYNALABDİN oğlu) (1886, İrəvan -1934, Bakı)

Jurnalist, şair, müəllim. «Molla, Nəsrəddin» jurnalının fəal əməkdaşlarından olmuşdur. Bu jurnalda, «İqbal» qəzetində və s. mətbuat orqanlarında onun «Həmişəki», «Məhzun» və «Yetim cüce» imzaları ilə çoxlu satirik əsəri (şeir və nəsr) çap olunmuşdur: «Asudə yaşa ləzzət ilə...», «Müştəbeh olma»... və s. Sabirin təsiri altında olsa da, ideya və siyasi kəskinlikdə nəinki ona çatmamış, bir çox hallarda olduqca zəif əsərlər yazmışdır. Çap etdirdiyi satirik şeirlərində zalım vəzifə sahiblərini, yalançı mövhumatçıları, qumarbazları, cahilləri rüsvay edirdi.

Sabirin ölümünə həsr etdiyi təsirli şeirdə onun əsərlərinin tezliklə kitab halında nəşrini arzulamışdır.

1917-ci ildə İrəvanda iki həftədə bir çıxan «Bürhani-həqiqət» adlı ictimai-siyasi, elmi və ədəbi jurnalın redaktoru olmuşdur (naşir: H.Mirzəzadə Əliyev). Həmin jurnalın cəmi 9 nömrəsi çıxmışdır.

Sovet dövründə Gəncədə müəllimlik etmiş, sonra Bakıya köçüb Azərbaycan dövlət nəşriyyatında işləmişdir. Əsərləri müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxmışdır.

**ƏLİ SƏBRİ QASIMOV
(1892, Naxçıvan – 1983)**

Jurnalist, yazıçı, müəllim, tərcüməçi. İlk təhsilini Naxçıvan şəhər məktəbində almış, 1913-cü ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını, sonralar mədən-metallurgiya institutunu qurtarmışdır. Bir yazıçı və jurnalist kimi yetişməsində ona C.Məmməd-quluzadə, F.Köçərli və Ə.Qəm-küsarın böyük köməyi olmuşdur.

Mətbuatda hələ tələbəlik zamanı, 1910-cu ildən yazmağa başlamışdır. İlk məqaləsi həmin ilin yayında «Səda» qəzetində çıxmışdır. Sonralar «Məlumat», «İqbal», «Yeni irşad» və s. qəzetlərdə publisist, ədəbi-tənqidi məqalələri, tərcümələri çap olunmuşdur. Əsas mövzuları: ədəbiyyat, mətbuat, teatr idi. İmzaları: «Ə.Q.», «Ə.Naxçıvanlı», «Ə.Qasimov», «Ə.Cəlil oğlu» və s.

Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində mürtəcə «Şəlalə» jurnalı ilə molla-nəsrəddinçi yazıçılar arasındakı mübarizədə ikincilərin tərəfində olmuş, Azərbaycan xalqının mütərəqqi ədəbi ənənələrini, ana dilinin müstəqilliyi və saflığı ideyasını müdafiə və təbliğ etmişdir.

Mətbuatla yanaşı ictimai-mədəni işlərdə də çalışırdı. 1914-cü ildə Bakıda C.Zeynalov, A.Şərifzadə, H.Abbasovla birlikdə «Səfa» xeyriyyə cəmiyyəti idarə heyətinin teatr bölməsinə üzv seçilmiş, milli səhnə sənətinin tərəqqisinə kömək etmişdir.

Ədəbi yaradıcılığının ən görkəmli məhsulu «Solğun çiçək»

(Bakı, 1913) romanıdır. «Şəbi-hicran, yaxud müsibəti-şadi» (Bakı, 1912) adlı hekayəsi (?) də vardır. «Solğun çiçək» Azərbaycan romanı tarixində ilk addımlardan biridir.

Azərbaycan dilindən rus dilinə və əksinə, rus dilindən ana dilinə çoxlu tərcümə etmişdir. Birincilər sırasına S.Ə.Şirvani və N.Vəzirov haqqında prof. F.Qasımzadənin monoqrafiyaları və s. əsərlər, ikincilər sırasına Şekspir, Çexov, Taqor, L.Tolstoy və başqa klassiklərin əsərləri daxildir. Dmitriyevadan tərcümə və təbdil etdiyi «Balaca və Xallı» (I nəşri: Bakı, 1914) adlı hekayə uşaqların çox sevdiyi əsərlərdən olmuşdur.

Sovet hakimiyyəti illərində müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış etmişdir. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında mühüm vəzifələrdə çalışmış. «Maarif işçisi» jurnalının redaktoru olmuş, yazıçıların I Ümumittifaq qurultayına nümayəndə seçilmiş. uzun illər Azərnəşrdə tərcüməçi və redaktor işləmişdir.

**ƏLİPAŞA SƏBUR
(1885-1934)**

XX əsr Azərbaycan şeiri, ədəbi mətbuatı, dramaturgiyası və publisistikasının yorulmaz xadimlərindən Əlipaşa Səbur Bakıda doğulmuşdur. Atası Həbibulla Hüseynzadə dənizçi idi, 1892-ci ildə məhəllə məktəbində Mirzə Həsib Qüdsinin yanında təhsilə başlayan Əlipaşa fələqqə üsulunun əzabından qurtarmaq üçün oxumağı yarımçıq qoy-

mağa məcbur olmuşdur. O, 1896-cı ildə «Rus-müsəlman» məktəbinə, sonra Çəmbərəkəndində Həbib bəy Mahmudbəyovun məktəbinə gedir. 1899-cu ildə «gözəl imtahan və təhsil vərəqəsi ilə» məktəbi bitirmiş, Soltanməcid Qənizadənin altı sinifli məktəbində oxumuşdur.

Maddi cəhətdən vəziyyəti ağır olduğu üçün 17 yaşlı gənc 1902-ci ildə təhsilini yarımçıq buraxıb Bakı tacirlərindən Hacı Hacıbaba Həşimovun kantorunda işə girmişdir. Tərcümeyi-halında oxuyuruq: «O vaxt Hacı Hacıbabanın qardaşı oğlu Ağa Kazım Həşimov Molla Qafardan farsca dərslər alırdı. Mən də xahiş etməklə onunla bərabər dərslər oxumağa başladım. Tam iki il farsca oxudum. 1909-cu ildə ayda 40 manat haqq verməklə Əhməd Kamaldan sərfi-nəhv və qəvaidi-ədəbiyyəni öyrənməyə başladım».

Elmə, təhsilə sonsuz marağı olan Ə.Səbur hər cür çətinliklərə dözərək oxuyur, savad və bilik sahibi olur. O, yazıları ilə dövrü mətbuatda çıxış edir, imzası qəzet və jurnal səhifələrində görünməyə başlayır. İlk məqaləsi 1904-cü ildə «Şərqi-Rus» qəzetində (№239, 30 noyabr) çap olunmuşdur.

1910-cu ildə Ə.Səbur müəllimi və sonralar yaxın dostu Əhməd Kamalla birlikdə «Yeni füyuzat» məcmuəsini nəşr etdirir. Bu zaman o öz yazıları ilə mətbuat aləmində fəal iştirak edir, qəzet və jurnallarda müxtəlif janrlarda əsərləri çap olunur. «Giryan», «Səbur», «Nüsrət», «Naşir», «Ə.P.», «H.Z.»,

«Ə.S.» və başqa imzalarla «Şərqi-Rus», «İqbal», «Bəsirət», «Yeni həqiqət», «Dirilik», «Qardaş köməyi», «Qurtuluş», «Yeni füyuzat», «İstiqlal» və digər qəzet-jurnallarda çıxış edir. Şeirləri əsasən «Səbur» təxəllüsü ilə çap olunur. Tanınmış tənqidçi, ədib, publisist Seyid Hüseyn Kazımoğlunun redaktorluğu və müqəddiməsi ilə onun iki şeirlər kitabçası («Zümzümə», 1914; «Düşüncə yarpağı», 1915) Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində nəşr edilmişdir.

1911-ci ildə çar jandarmı Ə.Səburun evində axtarış apararkən bir çox mərsiyə, qəzəl və şeirləri müsadirə edilmiş, beləliklə poetik irsinin bir qismi itib batmışdır. Həmin ildə onun nəşir və sahibi-imtiyazı olduğu «Yeni füyuzat» jurnalı bağlanmış, özü isə altı ay Bayıl həbsxanasında saxlandıqdan sonra Həştərxana sürgün edilmişdir. O, sürgündə də ədəbi-ictimai fəaliyyətini davam etdirmiş, dostları ilə – görkəmli dövlət xadimləri N.Nərimanov, İ.Əbilovla birlikdə müsəlmanlar üçün teatr tamaşaları göstərmiş, qıraətxanalar açmış, mütərəqqi tatar ziyalıların yaxından köməyi ilə digər xeyriyyə işlərində çalışmışdır.

1914-cü ildə sürgündən qayıdıqdan sonra Ə.Səbur yenə Həşimovun kantorunda işini davam etdirir.

Şairin oğlu yazıçı-jurnalist, f.e.n. A.Hüseynzadə son illərdə apardığı tədqiqatlar nəticəsində Ə.Səbur şeirlərini, məqalələrini

keyli hissəsini toplayıb çap etdirmişdir (Aydın Hüseynzadə. Roman-tik şair Əlipaşa Səbur. Bakı, Boz Oğuz nəşriyyatı, 2000, 176 s.).

Ə.Səburun istər poetik, istərsə publisistik irsində dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə fəal və aydın ziyalı mövqeyi özünü göstərir. İki, yaxud dörd misradan ibarət kiçik şeir parçalarından ta iri həcmli əsərlərinə kimi hamısında Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının, ümumiyyətlə Şərq məzlumlarının taleyi, əsarətdən xilas olması, müstəqillik əldə etməsi, hər sahədə tərəqqisi, qabaqcıl xalqlar səviyyəsinə yüksəlməsi məsələlərinə toxunulur, vətəndaş hissilə söhbət açılır. O, həmvətənlərini bu yolda mübarizəyə həvəsləndirir.

Ə.Səbur «Leyla xanım», «Milletpərəstlər» adlı bir pərdəli pyeslərin müəllifidir.

Ə.Səbur C.Məmmədquluzadə, A.Səhhət, M.Hadi, S.Hüseyn, R.Axundov, C.Cabbarlı, M.Müşfiq, A.Şaiq, M.S.Ordubadi, M.Azər, M.A.Əliyev, M.Təhmasib, Ə.Əzimzadə, Q.Məmmədli kimi yazıçı, şair jurnalist, incəsənət xadimləri ilə dost olmuş, onlardan bəziləri ilə əməkdaşlıq etmişdir.

M.Hadi şeirlərindən birini Ə.Səbura həsr etmişdir. M.Hadi ilə dəfələrlə şeirləşmişdir. M.Hadinin yazdığı bir lirik şeiri Səburun arxivində saxlanılır.

1920-ci ilədək şair, publisist və mətbuat işçisi kimi tanınmış Ə.Səbur sonra «Kommunist», «Azərbaycan kolxozçusu» qəzetlərində

çalışmış, pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, Bakının orta məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyatından dərs demişdir. O, şəhərin qabaqcıl maarif xadimlərindən biri kimi pedaqoji ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır.

Ə.Səbur 1934-cü il mayın 11-də uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra vəfat etmişdir. Ölümü münasibətilə «Kommunist» qəzetində (14 may) S.Hüseynin imzası ilə nekroloq verilmiş, şəkli çap olunmuşdur. Görkəmli ədib hələ o zaman Ə.Səburun poetik və publisist irsini yüksək qiymətləndirərək nekroloqda yazır: «Əlipaşa öz üslub və ifadəsində xüsusi bir yol tutmuşdur ki, 1905-ci il inqilabından sonra Azərbaycanın ziyalılarını öyrənmək üçün ondan bir çox xarakterli parçalar bulmaq mümkündür. Əlaqədar elmi və ədəbi təşkilatların bu materialları indidən əldə etməsi faydasız olmaz».

ƏLİYEV ELMİRA İSMAYIL qızı (1932)

Azərbaycanın Ağdaş şəhərində doğulmuşdur. Sonralar valideynləri Bakıda məskunlaşmış, burada onun təhsil və tərbiyəsi üçün hər cür şərait yaratmışdılar. Bu qayğıya cavab olaraq Elmira Əliyeva 1949-cu ildə 23 saylı Bakı şəhər orta məktəbini Qızıl medalla bitirib M.V.Lomonosov adına MDU-nun jurnalistika fakültəsinə qəbul olunmuş və bu

təhsil ocağını müvəffəqiyyətlə bitirmişdir (1954).

Mətbuatda imzası tələbəlik illərindən görünəndə, peşəkar jurnalistlik fəaliyyətinə 1954-cü ildən «Bakinski raboçi» qəzetində başlamışdır. Xeyli yazısı bu qəzet vasitəsilə geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına verilmişdir.

1961-1977-ci illərdə SSRİ Ali Sovetinin orqanı olan «İzvestiya» qəzetinin Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri kimi də jurnalistika sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Bir neçə illər ərzində Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU-nun) jurnalistika fakültəsinin qiyabi şöbəsində dərs demiş, gənc jurnalistlərin yetişməsinə və formalaşmasına çalışmışdır.

1977-ci ildə yenidən əvvəlki iş yerinə – «Bakinski raboçi» qəzetinə qayıtmış və qəzetin oxunaqlı çıxmasında böyük əmək sərf etmişdir.

10 il keçəndən sonra – 1987-ci ildə «AzərTac»da işləməyə başlamışdır. 10 ilə qədər Mədəniyyət şöbəsində çalışmaqla yanaşı, eyni zamanda «Azərinform»un rus dili redaksiyasının baş redaktorunun müavini vəzifəsini icra etmişdir. Üç ilə yaxın «AzərTac»ın baş məsləhətçisi olmuşdur.

Elmira Əliyevanın Azərbaycan və rus dilli qəzet və jurnallarda külli miqdarda məqalələri işıq üzü görmüşdür. Yazılarının bir qismi ayrıca kitab kimi çap olunmuş toplularda yer almışdır. Bəzi kitab və məqalələri Azərbaycan teatrına və teatr xadimlərinə, o cümlədən xalq artisti

İsmayıl Dağıstanının səhnə fəaliyyətinə həsr edilmişdir. Onun yaradıcılığında tanıdığı halal əmək adamlarının şərəfli ömür yoluna dair очерklər, müsahibələr, esselər də əsas yer tutur.

(Tanınmış jurnalist və istedadlı qələm sahibi Elmira Əliyevanın əməyi dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir. O, Azərbaycanın Əməkdar jurnalisti fəxri adına və Prezident təqaüdünə layiq görülmüşdür.

Hazırda «Lyudi... Sobitiya... Vremya» kitabına bənzər üçüncü dəyərli kitabını çapa hazırlayır – Tərtibçi).

ƏLİYEV MİRZƏAĞA ƏZİZ oğlu (1878, Lənkəran – 1941, Lənkəran)

Jurnalist və müəllim. Şair-müəllim Mirzə Əzzizin oğlu, şair Mirzə İsmayıl Qasirin şagirdi olmuşdur. Ərəb və fars dillərini yaxşı öyrənmişdir. Lənkəranda ədəbi məclisin və «Nicat qiraətxanasının» (1912-1914) təşkilində, 1920-ci ildə isə savad kurslarının açılmasında yaxından iştirak etmişdir. Məşhur şərqşünas B.Millərlə məktublaşmış və alim Lənkəranda tədqiqat işi aparanda onun köməkçilərindən biri olmuşdur. Görkəmli yazıçı və ictimai xadim Mirzə Mülküm xan haqqında farsca əlyazması (naqis) qalmışdı. 1912-ci ildən «Siracül-əxbari-Əfğaniyyə» (Kabil, redaktoru: Mahmud Tərzi – 1868-1935) qəzetində məktubları və digər yazıları çıxmışdır. «Molla Nəsrəddin» jurnalında «Sarsaqqulu» və Qardaş

oğlu» imzaları ilə satirik yazılar çap etdirmiş və Cəlil Məmmədquluzadə ilə şəxsən tanış olmuşdur. Lənkəran diyarşünaslıq muzeyinə onun adı verilmişdir (Azad Zülaləoğlu. Maarifpərvər «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, Bakı, 1985, 11 yanvar, №2; İ. Zəkiyev. Əsrlərin əks-sədası. Bakı, Azərnaşr, 1992, s.169-170).

ƏLİYEV OQTAY (1946)

İstedadlı yazıçı, jurnalist, publisist və nəşirdir. 1946-cı ildə Füzuli rayonunun Mahmudlu – 2 kəndində dövrün sayılıb-seçilən ağıl və düşüncə sahiblərindən olan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Bəndalı kişinin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Şəkil çəkməyi, yazı yazmağı, Füzulinin gəzməli, görməli yerlərinə bədahətən söz qoşmağı valideynlərindən öyrənmiş və yaşadılarının diqqətini cəlb etmişdi. Doğulduğu kənd orta məktəbini bitirənə qədər ictimai işlərin fəal iştirakçılarından və təşkilatçılarından olmuşdur. Yaşadları və müəllimləri bu istedadlı uşağın gələcəkdə qələm sahibi olacağına ümid bəsləməkdə yanılmamışdı.

Yuxarı siniflərdə oxuyanda məktəb divar qəzetinin redaktoru olmuşdur. Şagirdlər və müəllimlər ilk yazılarından bu qəzet vasitəsilə xəbər bilmişlər. İlk qələm təcrübələri məktəblilərin və müəllimlərin diqqətini cəlkəndən sonra onun yaradıcılığının fərəhli anları başlamışdır. Bu maraq onu çəkib Azərbaycan Dövlət Universitetinin (in-

diki BDU-nun) Jurnalistika fakültəsinə gətirmişdi. Təhsilini qiyabi başa vurana qədər (1967-1973) Respublikanın bir sıra mətbuat orqanlarında çap olunmuş yazıları ilə jurnalistika aləmində tanınmış və yaradıcılığının yeni məhsuldar dövrü başlamışdır.

Tibb texnikumunu bitirdiyinə görə bir müddət Sumqayıtda əczaçı işləmişdir. Yunan-Roma (klassik) güləşi üzrə «İdman ustası» normasını yerinə yetirərək gənclər arasında Respublika birinciliyinin qalibi olmuşdur. Respublikanın səhiyyə və idman həyatına dair xeyli yazılar çap etdirmişdir. Mətbuatda publisist kimi 1960-ci illərin sonlarından çıxış etsə də, ədəbi yaradıcılığa 1970-ci illərdən başlamışdır. 100-lərlə очерк, miniatur, zarisovka, hekayə, novella, felyeton, mənsur şeir və publisist yazının müəllifidir. Sadə zəhmət adamları, ziyahlar, əmək qabaqcılları, vətənpərvər insanlar, ictimai-siyasi xadimlər və başqa sənət və peşə sahibləri onun yazılarının qəhrəmanlarıdır.

«Sosialist Sumqayıt» qəzeti redaksiyasında işlədiyi illərdə (1966-1968) də yaradıcılığı məhsuldar olmuşdur. İstedad və bacarığı nəzərə alınaraq Füzulidə çıxan «Araz» rayon qəzetində redaktor müavini (1968-1985) vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. «Araz»da yüksək səviyyəli yazılarla çıxış edən müəllif Respublika mətbuatı ilə də əlaqəsini üzümüşdür. «Kommunist», «Azərbaycan gəncləri», «Sovet kəndi», «Bakinski raboçi», «Vışka», «İnşaatçı»

və s. mətbuat orqanlarında müxtəlif səpkili, o cümlədən tənqidi yazılarla çıxış etməklə yanaşı, Azərbaycan televiziyasının «Hünər», «Yelkən», «Xəbərlər» proqramı verilişlərində də tez-tez iştirak etmişdir.

1970-ci illərin ortalarında AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı olmaq arzusuna düşsə də, işinin çoxluğuna və digər səbəblərə görə bu istəyindən uzaqlaşmışdır. Qələmə möhkəm sarıldığını mətbuatdakı yazıları ilə doğrultmuşdur. 1975-ci ildən Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvüdür.

Təcrübəli jurnalist kimi tanınan O.Əliyev SSRİ Nəşriyyat, Poliqrafiya və Kitab Ticarəti Dövlət Komitəsinin Ümumittifaq ali ixtisaslı rəhbərlər hazırlayan məktəbini bitirmişdir (1987).

Füzuli rayonlararası birləşmiş mətbəələr müəssisəsinin baş direktoru (1985-2001), «Vüqar-Ə» (1995), «Nigar – Ə» (1997) mətbəələrinin direktoru, rayonun işğalından sonra «Qayıdış» adı ilə bərpa etdiyi (1997) Füzuli rayon qəzetinin redaktoru olmuşdur. Bir neçə dəfə Füzuli Şəhər Sovetinə, 1990-cı ildə isə Füzuli Rayon Sovetinə deputat, Füzuli Rayon PK-nin IX-X-XI-XII konfranslarına nümayəndə və PK-nin Plenum üzvü seçilmişdir.

O.Əliyev SSRİ Jurnalistlər qrupunun tərkibində Türkiyə, Finlandiya, İran (1984, 1987, 1993) və s. ölkələrdə olmuşdur. Xarici səfərlərdən aldığı təəssürat yaradıcılığına səmərəli təsir göstərmişdir.

Naxçıvanda keçirilmiş Respublika zona müşavirəsində (1975), Azərbaycan qələm sahiblərinin tərkibində Leninqrada (1980) və Bakıda (1990) nəşriyyat işçilərinin və jurnalistlərin fəallar yığıncağında iştirak etmişdir. Sonrakı illərdə də dəfələrlə Respublika fəallar yığıncağının və ideoloji işçilərin toplanmalarının iştirakçısı olmuşdur.

Əmək veteranı medalına, «Qızıl qələm» mükafatı laureatı adına, «Ağrı dağı», «Vəcdanlı qələm sahibi» diplomlarına, «İlin nüfuzlu ziyahsı» adına, Milli kulturoloji mükafata layiq görülmüşdür.

(2006-cı ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olan O.Əliyev «Seyid Əşrəf müqəddəsliyi» (1999, 2006), «Zakir Zeynalov fenomeni» (2001), «Ətirli keçən zəhmət illəri» (2006), «Əbədiyyətə qovuşan Koroğlu» (2009), «Boş qalan papaqlar...» (2010), «Təzadlı dünya» (2011), «Böyük günah» (2013) kitablarının müəllifidir. Yüksək poliqrafik səviyyədə işıq üzü görmüş «Əbədiyyətə qovuşan Koroğlu» və «Təzadlı dünya» əsərləri «İlin kitabı» nominasiyasına, son illərdəki yaradıcılığı isə 2012-ci ildə Beynəlxalq R.Rza mükafatına və Prezident təqaüdünə layiq görülmüşdür – Tərtibçi)

ƏLİZADƏ İBRAHİM (1894, Təbriz - ?)

Jurnalist, inqilabçı, ictimai xadim. Təbrizdə orta təhsil alandan sonra, birinci dünya müharibəsi za-

manı Almaniyaya gedib Berlində pedaqoji institutda oxumuşdur. 1920-ci ildə Gilan inqilabında iştirak etmiş və İran Kommunist partiyasına daxil olmuşdur. 1921-ci ildə partiya tərəfindən Tiflisə göndərilmişdir. Az sonra İrana qayıdıb Tehran, Mazandaran və b. şəhərlərdə partiya işi aparmış, 1931-ci ildə Rza şah polisi tərəfindən tutulub yeddi il həbsdə saxlanılmış, dörd il də Bəndərabbasda sürgündə qalmışdır. Sürgündən xilas olandan sonra yenə azadlıq hərəkatında iştirak etmişdir.

İran və Cənubi Azərbaycan fəhlə mətbuatının fəal xadimlərindən biridir. Jurnalist fəaliyyətində Almaniyada İran siyasi mühacirlərinin buraxdıqları «Gavə» jurnalı redaksiyasında başlamışdır. 1921-ci ildə İKP-nin tapşırığı ilə Tiflisə gedib inqilabçı Jurnalist Mirseyfəddin Kirmanşahlının yaxından köməyi ilə «Ədalət» qəzetini nəşr etməyə başlayır və bu qəzetin redaktoru olur. Qəzetin birinci səhifəsində «Rəncbərani-təmam məmalik müttəhid şəvid!» («Bütün ölkələrin proletarları, birləşin!») şüarı verilmişdi. İlk nömrənin baş məqaləsində deyilirdi: «...Qara buludlar İranın siyasi üfününü bürüdüüyü bir vaxtda Gürcüstanın mərkəzi olan Tiflis şəhərində nəşr edilməyə başlayan «Ədalət» qəzetinin məqsədi İranın məzlum və zəhmətkeş kütlələri içərisində inqilabi məfkurə yaymaq, onları ictimai inqilabın və kommunizmin müqəddəs məsləki və nəzəriyyələri ilə və həmçinin İKP-nin taktikası ilə tanış etməkdir, on-

ları ədalət və azadlıq bayrağı altında toplamaqla, ölkəni xarici və daxili düşmənlərin əlindən xilas etməkdir» («Ədalət» qəzeti, Tiflis, 10 iyul 1921, №1. Sitat T.A.İbrahimovun «İranın fəhlə mətbuatı tarixindən» adlı məqaləsindən götürülmüşdür. «Şərqşünaslıq institutunun elmi əsərləri», Bakı, 1963, IV cild, s.21-22).

Fars və Azərbaycan dillərində nəşr olunan «Ədalət» qəzetinin 20 nömrəsi çıxmışdır. Onun tirajının çox hissəsi Culfa yolu ilə Təbrizə, Bakı vasitəsilə Gilan və Tehrana göndərilmişdir.

«Ədalət»-in səhifələrində məşhur inqilabçı Əli Əmirxizinin mübariz şeirləri, M.Kirmanşahlının məqalələri və s. nəşr edilirdi.

Tehrandə işlədiyi zaman «Həqiqət» qəzeti redaksiyasında əməkdaşlıq etmişdir.

T.A.İbrahimov (Şahin). İranın fəhlə mətbuatı tarixindən, «Şərqşünaslıq institutunun elmi əsərləri», Bakı, 1963, IV cild.

ƏSGƏRZADƏ CABBAR BAĞÇABAN (1885-1969, Tehran)

Jurnalist, müəllim, şair, ziyalı ailəsində böyümüş, cavanlıqda şeir yazmağa başlamışdır. İrəvan və Təbriz məktəblərində dərs demiş, 1923-cü ildə Təbrizdə ilk uşaq bağçası açmışdır. Bu əlamətdar təşəbbüsdən sonra Bağçaban təxəllüsünü qəbul etmişdir. Ədəbi fəaliyyətinin ilk dövründə «Molla Nəsrəddin»

jurnalı ilə sıx bağlı olmuş, mənzum felyetonlar, satirik miniatürlər yazmışdır. Şeirlərində Sabirin təsiri güclüdür. İrəvanda «Leylək» gülgü jurnalı nəşr etmişdir (1911-1912). 1943-cü ildə Tehrandə nəşr etməyə başladığı «Zəban» adlı aylıq məcmuədə maarif problemlərinə, müəllimlər hüququna və s.b.k. məsələlərə həsr olunmuş materiallar verildirdi. Müxtəlif sosial tiplərin bir bəndlik monoloqundan ibarət olan mənzum felyetonunda qəzetçi bu avtoxarakteristika ilə çıxış edir:

*Mən qəzet yazmağa çox zəhmət
ilə izn alaram,*

*Çalışıb milləti qandırmağa sözlər
yazaram.*

Almaz amma nədən isə bu müsəlmanlar onu,

*Əli qoynunda çəkib ah, məəttəl
qalaram.*

Müxtəlif qəzetlərdə, o cümlədən Təbrizdə çıxan «Azərbaycan» qəzetində şeirlər və digər yazılar çap etdirmişdir. Mirəli Mənafi «Mirzə Cabbar Əsgərzadə Bağçaban» adlı məqaləsində qeyd edir ki, onun işıqlı fikir və arzularını qızı Pərvanə xanım davam etdirməyi vəfatından sonra öhdəsinə götürmüşdür («Novruz» qəz. Bakı, 1991, 10 iyul, s.4).

Ə.C.Bağçabanın əzablı, lakin şərəfli ömür yolu haqqında müxtəsər məlumat və yaradıcılığından bəzi nümunələr «Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası»nın ikinci cildində (Bakı, Elm, 1983, s.131-159) verilmişdir.

ƏZİMZADƏ ƏZİM (1884-1944)

Vətən tarixində böyük bir sənətkar kimi yad olunan məşhur fırça ustası Əzim Aslan oğlu Əzimzadə nadir şəxsiyyətlərdən biri idi. O, Bakıda mollaxanada oxumuş, rus-Azərbaycan məktəbini qurtarmış, Kiyev rəssamlıq məktəbində ekstern yolu ilə imtahan vermişdi.

Gənc Əzim 15 yaşından işləməyə başlayır. Əvvəlcə «Rusov və Lyapın kompaniyası»nın ayırıcı sexində şeyird, sonra fəhlə, daha sonra milyonçu Ağabala Quliyevin mülkünün bədii tərtibatını verən rəssam Durovun köməkçisi olur. 1908-ci ildə o, müəllimlik edir. 1913-cü ildə çar polisi tərəfindən həbs olunur.

Ə.Əzimzadə fars və rus dillərini yaxşı öyrənmiş və bu dillərin köməyi ilə dünya ədəbiyyatı ilə tanış olmuşdur. Azərbaycan tarix və ədəbiyyatını, Behzad, Əvəzəli, Nəvvab kimi təsviri sənət ustalarının irsini dərinlən öyrənmişdi. Vətənpərvərliyi, nadir fitri istedadı, çalışqanlığı sayəsində hələ 22-23 yaşlarından doğma milli mədəniyyətin görkəmli simalarından biri kimi tanınmağa başlamışdı. 1920-1930-cu illər rəssamının fəaliyyətinin ən qızgın dövrüdür. O, yeni mədəni-maarif müəssisələrinin (muzey, teatr, rəssamlıq məktəbi və s.) təşkilində, «Rosta pəncəsi» üçün plakatlar yaradılmasında həvəslə işləyir, teatr tamaşalarına bədii tərtibat verir, səhnə əsərləri, xatirat və s. yazır.

1927-ci ildə Ə.Əzimzadə Azərbaycan Xalq rəssamı adına layiq görülür.

Böyük Vətən müharibəsi başladığı zaman rəssamın əsas yaradıcılıq işi antifaşist plakat və karikaturalar çəkməkdən ibarət olur.

Ə.Əzimzadənin yaradıcılıq fəaliyyəti çoxşaxəli idi. Təsviri və tətbiqi incəsənətin, habelə mətbuat və ədəbiyyatın bir çox sahələrində işləmişdir: karikaturalar çəkmiş, kitab qrafikası, portret və plakat janrları sahəsində çalışmış, publisist və yazıçı olmuşdur.

Azərbaycan dövrü mətbuatı və kitab mədəniyyətinin tərəqqisində parlaq xidmətləri vardır. Satirik jurnalistikanın inkişafı yolunda xüsusilə böyük iş görmüşdür. Bu sahədə fəaliyyətə hələ 1906-cı ildə, «Molla Nəsrəddin» jurnalında başlamışdır. Jurnalın həmin ildə çıxmış nömrələrində «İrşad»ın müştərisi» (№6) və başqa karikaturaları (№13, 22) çap olunmuşdur. Sonralar, sovet dövründə «Molla Nəsrəddin»lə əməkdaşlığı daha da möhkəmlənmiş və bu jurnalda işi, C.Məmmədquluzadə, Ə.Nəzmi, Ə.Haqverdiyev kimi molla-nəsrəddinçilərlə yaxınlıq və dostluq etməsi yaradıcılıq inkişafına çox müsbət, səmərəli təsir göstərmişdir. 1922-1930-cu illərdə «Molla Nəsrəddin» üçün 1500-dən artıq rəsm əsəri (karikatura, illüstrasiya, jurnalın başlığı və s.) çəkmişdir.

Satirik jurnalistikaya böyük meylinin nəticəsi olaraq Əzimzadə gənclik illərindən Bakıda Azərbay-

can və rus dillərində nəşr olunan bir çox gülgü jurnalında fəal iştirak etmişdir. «Molla Nəsrəddin»in yaxşı davamçılarından olan «Zənbur» jurnalındakı işi ayrıca qeyd edilməlidir.

1909-cu ildə Əzimzadə həmin jurnalın redaktoru olmuşdur. «Zənbur»un inqilabi-demokratik ideyalara yaxınlaşması yolunda M.Ə.Sabir və başqa qabaqcıl yazıçılarla birlikdə çalışmışdır. Məktublarından birində «Zənbur»dakı işi barədə yazırdı ki, «...məzhəkə, həcvi-məlih jurnalı ki, tərəf tutdu, xatir saxladı, sual olunur: dəxi nə məcmuəbazlıqdır! O nə jurnaldır?! Bizə etiraz edən cənablar, görünür, bir az mətbuat işlərində xamdırlar» (M.Ə.Sidqiyyə 9 sentyabr 1909-cu il tarixli məktub, Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutu, arx.33, Q-I, 19). «Zənbur»un baş rəssamı vəzifəsinə «Benə» təxəllüslü B.R.Telinqateri cəlb etmiş və onunla sıx yaradıcılıq əlaqəsi saxlamışdır. Professor Mürsəl Nəcəfov və professor Adil Qaziyevin tədqiqatı göstərir ki, o özü də bu jurnalda bir neçə karikatura çap etdirmişdir («İkiüzlü intelligent», «Qumarbaz tacirlər», «Aqanezovun həbsi», «Bakıda rus-tatar məktəbinin açılışı» və s.).

Görkəmli rəssamın anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə M.Nəcəfov «Əzim Əzimzadə» adlı kitab (Bakı, İşıq, 1980, 68 s.) yazmış, yaradıcılıq yolunu işıqlandırmış, bir çox qəzet, jurnal və kitablara çəkdiyi rəsm əsərləri ilə oxucuları tanış etmişdir.

Ə.Əzimzadə «Babayi-Əmir», «Məzəli», «Tuti», 1919-cu ildə çıxan «Zənbur» jurnallarında, habelə «Baraban», «Biç» kimi rus jurnallarında çox səmərəli işləmişdir. Təkcə «Məzəli» və «Baraban» jurnallarının hərəsində 300-ə qədər əsəri çap olunmuşdur. 1919-cu il «Zənbur»unda bəzən eyni bir nömrədə 4-6 rəsmi çıxırdı.

Satira jurnallarında «Dəmdəməki», «Fıroun Xırda», «Avara rəssam» və s. imzalarla bir sıra felyeton, məqalə və başqa yazıları nəşr olunmuşdur.

Ə.Əzimzadə xalq həyatını dərinlən öyrənmiş, müxtəlif təbəqələrə mənsub olan ictimai tipləri, onların məişət tərzini, adət-ənənələrini, geyim və davranışını realist sənətkar ayıqlığı və həssaslığı ilə müşahidə etmişdi. İnqilabdan əvvəlki mətbuatda çap olunmuş satirik rəsmləri çarizmə, burjua-mülkədar ağalara, din xadimlərinə və s. tufeyli zümrələrə, dini mövhumata qarşı, həmçinin beynəlxalq irtica əleyhinə mübarizədə tərəqqipərvər qüvvələrə ciddi kömək edirdi. Köhnə dünyaya nifrət və qəzəb ifadə edən bu əsərlərdə istehza və qrotesk kimi satirik təsvir vasitələrindən istifadə olunurdu. Denikin, Kolçak, Andronik kimi əksinqilabi, düşmən qüvvələri ifşa edən karikaturaları və s. əsərləri siyasi satiranın qiymətli nümunələrindən idi.

Rəssamın karikaturalarının böyük bir qismi Azərbaycan mətbuatının inkişafı məsələlərinə, kəskin ideya mübarizələrinə həsr olunmuş-

dur. Burjua mətbuatının satqınlığı, mürtəce mətbuat səhifələrindəki mənasız, zərərli çəkişmələr, tərəqqipərvər jurnalistlərin necə ağır şəraitdə işlədikləri barədə dərin mənalı, gözəl rəsmlər çəkmişdir («Qəzetçilər kandalda», «Redaktorun həbsxana xidmətçisi ilə söhbəti» və s.).

1918-1919-cu illərdə, inqilabi «Hümmət» təşkilatının üzvü və «Əxbar» qəzetinin əməkdaşı olduğu zaman rəsm əsərləri yaratmaqla bərabər, bir sıra publisist məqalələr də yazıb çap etdirir. Sovet hakimiyyəti illərində o, bir tərəfdən «Komunist», «Bakiniski raboçi», «Maa-rif işçisi» (sonralar «İnqilab və mədəniyyət») kimi jurnal və qəzetlərdə, digər tərəfdən də «Molla Nəsrəddin» və «Əqrəb» kimi satira orqanlarında işləyirdi. Bu dövrdə yaratdığı əsərlərin əsas tənqid hədəfi daxili və xarici düşmənlər, imperialist müstəmləkəçilər, müxtəlif ölkələrin mürtəce dairələri idi. Rəssamın karikatura və s. Rəsmlərində yanlış dini baxışların tənqidinə əvvəlki kimi, yenə geniş yer verilirdi.

Ə.Əzimzadə Azərbaycan realist kitab qrafikasının banisidir. Bu sahədəki yaradıcılıq işinin iki başlıca xətti var: a) kəsərli satirik jurnal illüstrasiyası; b) milli miniatur irsindən gəlmə mövzulara böyük diqqət.

Birinci meyl M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev kimi molla-nəsrəddinçilərin, ikincisi isə Nizami, Firdovsi və başqa klassiklərin kitablarına çəkdiyi illüstrasiyalar üçün səciyyəvidir.

M.Ə.Sabirin «Hophopnamə» kitabının 1914-cü il (II nəşri) və 1922-ci il nəşrləri üçün 60-a yaxın illüstrasiya çəkmişdir. Milli kitab qrafikasının ən yaxşı nümunələrindən olan bu əsərlər Sabir poeziyasına xas olan realizm və xəlqiliyi ustalıqla, əlvan boyalarla əks etdirir. «Kommunist» qəzeti 1927-ci ildə yaxşı yazmışdı: «Sabir ədəbiyyatda nədirsə, Əzimzadə də incəsənətdə odur».

Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərindən N.Nərimanov, Y.V.Çəmənzəminli, A.Şaiq və başqalarının kitablarına çekdiyi illüstrasiyalarda da realizm çox qüvvətlidir.

Müxtəlif janrlarda olan bədii irsi 5000-ə yaxın əsərdən ibarətdir. Bunların çoxu Bakının, bir qismi isə Moskva, Peterburq və s. şəhərlərin muzey fondlarında və ekspozisiyalarında saxlanılır.

Rəsm əsərlərində ən çox işlənən imzalar: «Ə.Ə.», «Ə.Əzimzadə», «Azimov», «Sam», «Aleksyev», «Az», «Aslanov», «Çujoy» və i. a.

P.S. Yaxın qohumum, dostum, lap cavan vaxtından teatr rəssamı işləyən Əsgər Abbasovun evində 30-50-ci illərdə gördüyüm Həsən Mustafayev, Nüsrət Fətullayev, Səttar Bəhlulzadə, Kamil Xanlarov və başqa sənətkarların dilindən düşməyən həmkarlarından biri «Əzim əmi» idi. Böyük sənətkar onların ustadı, müəllimi idi. Kəlməbaşı onun bu və ya digər işi, sözü, xasiyyəti, zarafatı barədə danışardılar. 1942-ci ildən sonra Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda us-

tadın özünü də görüb tanış oldum. Əlyazmalar və mətbuat şöbəsinə, qocaman bibliofil Novruz Ağayevin yanına gəlib özünə lazım olan kitab və jurnallara baxardı. Ağır xəstə idi. Amma işindən, məzəli söhbətindən qalmırdı. Mən köhnə qəzet və jurnallarda çoxlu imzaya, ləqəbə rast gəlib əksəriyyətinin kim olduğunu təyin etməkdə çətinlik çəkərdim. Bir dəfə Novruz əmi o imzalardan birikisinin kimliyini Əzimzadədən soruşub mənə dedi. Bunu görən «Əzim əmi» boğuq səsi ilə söz verdi ki, «Oğul, mən o imzaların çoxunun yiyəsini bilirəm kimdir, bir neçə qəzet və jurnalda onlarla işləmişəm. Sənin üçün siyahılarını tutub gətirərəm, bilərsən hansı imza kimindir. Bir o qədər çəkməmiş, doğrudan da, şagird dəftərində ərəb qrafikası ilə yazdığı 100-dən artıq imza barədə qeydlərini gətirib mənə verdi. Sevincim hədsiz idi.

ƏZİZ NURİ (? - 1966)

Ömrünün altmış ilini mətbuat aləminə həsr edib, fəhlə müxbiri, «Kommunist» qəzeti redaksiyasının fəal əməkdaşı olan Əziz Məmməd oğlu Nuriyev Bakıda doğulub, burada da vəfat etmişdir. O, kiçik yaşlarından Bakı neft mədənlərində fəhləlik etməklə bərabər axşam kurslarında təhsil almış, sonra Azərbaycan rayonlarında və qəzalarında fəhlə-kəndli müxbirləri dərəcələrinin təşkili sahəsində fəaliyyət göstərmişdir. 1920-ci ildən partiya

üzvü olan Əziz Nuri sovet hakimiyyətinin ilk illərindən «Kommunist», «Bakinski raboçi» qəzetlərinin, «Molla Nəsrəddin» jurnalının və digər mətbuat orqanlarının səhifələrində jurnalistik fəaliyyətinə başlayıb xəbərlər, məqalələr, satirik yazılar çap etdirmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə, Həbib Cəbiyev kimi məşhur jurnalist-redaktorlar ona, yazılarına xüsusi qayğıkeşliklə yanaşır, yeri gələndə onun vəzifəcə irəli çəkilməsinə köməklərini əsirgəmədilər. 1923-cü ildə o, «Kommunist» qəzeti redaksiyasında fəhlə müxbirlər bürosunun sədri, daha

sonra zəhmətkeş məktubları bürosunun müdiri olmuş, 1924-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi üzvlüyünə namizəd seçilmişdir. 50-ci illərin axırlarınadək «Kommunist» qəzeti redaksiyasında təsərrüfat müdiri işləmişdir.

Qocaman mətbuat işçisi Əziz əmi pensiyada olanda da sevimli «Kommunist» kollektivi və s. Mətbu orqanların əməkdaşları ilə əlaqəsini kəsməmişdi.

Əziz Nuri 1966-cı ildə Bakı şəhərində vəfat edib, burada da dəfn olundu.

G

1. Gorani Əsgər Mirzə Adıgözəlzadə (1857-1910)
2. Gülarə Köylü qızı Qədirbəyova (1905-1942)

GORANI ƏSGƏR AĞA (1857-1910)

Fəal jurnalist, yazıçı, hüquqçu və tərcüməçi Əsgər ağa Gorani Adıgözəlov məşhur «Tarixi-Qarabağ» əsərinin müəllifi Mirzə Adıgözəl Qarabağının nəslindəndir. O, Gəncədə üçsinifli rus məktəbində oxumuş, sonra Bakıda, H.Zərdabının müəllim olduğu real gimnaziyaya qızıl medalla qurtarmışdır. Gimnaziyada oxuduğu zaman H.Zərdabi və N.Vəzirovun başçılığı ilə M.F.Axundzadənin səhnəyə qoyulan «Hacı Qara» tamaşasında baş rolda oynayır. 1874-cü ildə Ə.Gorani az müddət Peterburqda, sonra N.Vəzirovla birlikdə Moskvada Petrovsko-Razumovski akademiyasında (indiki Timiryazev adına Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında) təhsil alır.

1878-ci ildə o, burada N.Vəzirov, Ə.Şahtaxtinski və başqaları ilə birlikdə azərbaycanlı gənclərdən ibarət «İmdadiyyə» dərnəyinin təşkilatçılarından biri olur. «Mənəvi başçısı» H.Zərdabi olan bu dərnək Azərbaycan xalqı içərisində inqilabi ideyaların və gizli ədəbiyyatın yayılması yolunda çalışmış, bu yolda xeyli zəhmət çəkmiş, çarizmin mürtəce siyasəti ilə rastlaşmışdır. «Ziya» qəzetinin 1880-ci ildə verdiyi xəbərə görə, Ə.Gorani o zaman ana dilində, sadə bir üslubda coğ-

9

rafiya dərsləri yazmağa başlamışdır; bu kitabın çap olunub olunmadığı məlum deyil. Əsgər ağa 1898-ci ildə N.Nərimanovun xahişi ilə «Nadir şah» əsərinin nəşrində ona kömək etməyə çalışmış, lakin çar senzurası bu nəşrə icazə verməmişdir.

Keçən əsrin axırı, yeni əsrin əvvəlində Ə.Gorani Gəncə, Kutais, Tiflis və s. şəhərlərdə yaşayır, müxtəlif dövlət idarələrində işləyirdi. Müstəntiq, prokuror müavini, Qafqaz məhkəmə palatasının üzvü olmuşdur.

1905-ci ildən sonra Gəncədə şəhər rəisi (qorodskaya qlava) olan Ə.Adıgözəlov şəhərin mədəni həyatında fəal çalışmış, «Nəşri-maarif cəmiyyəti»nin rəhbər kimi bir sıra mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsinə başçılıq etmiş, Gəncədə qız məktəbi açmışdır. Vəfatından az sonra qız məktəbinə onun adı verilmişdir (bax: «İqbal» qəz., 1913, №483).

Məxəzlərdə öz xərcinə Nizami Gəncəvinin məqbərəsini təmir etdiyi də qeyd olunur.

Ə.Gorani «Əkinçi» qəzetinin ən fəal, tərəqqipərvər əməkdaşlarından biri idi. Moskvadan bu qəzetə müxtəlif mövzularda – elm yenilikləri, Bakı-Tiflis dəmir yolunun çəkilişi, Peterburq Kənd təsərrüfatı muzeyi, Almaniyada toyuqçuluq, Ud tayfasının tarixi, Azərbaycanda

milli bank açmaq və s. haqqında 40-adək məqalə göndərmişdir. Elmi-kütləvi yazılarının böyük bir qismi «Əfəli-əhli-dihat» (Kənd əhlinin işləri) sərlövhəsi ilə çap olunmuşdur. Bunlarda kənd təsərrüfatını inkişaf etdirməyin yeni, mütərəqqi üsulları şərh olunur; kəndlilərə faydalı məsləhətlər verilir. «Əkinçi»nin 1877-ci il üçüncü nömrəsində çap olunmuş bir məqaləsində xalqlar arasında qırğın törədən ingilis kapitalistlərinə lənət yağdırıldı.

Ə.Gorani Moskvada rus dövrü mətbuatını diqqətlə izləyir və ondan çox şey öyrənirdi. «Əkinçi» üçün yazdığı bir çox xəbərləri «Znaniye» və «Texnika» jurnallarından götürürdü.

1876-cı ilin avqust ayında Naxçıvanda Əliqulu Novruzov adlı birisi H.Zərdəbiyə məktubunda yazmışdı: «Bir düsturül-əməl bina edəsiniz ki, hicrət ilinin və ayının hesabı tarixi-Məsihinin ili ilə və ayı ilə mütabiq olsun» (Azərbaycan EA Əlyazmaları İnstitutu; H.Zərdəbinin şəxsi arxivi, inv. №5597). H.Zərdəbi hicri tarixi miladi tarixə çevirən belə bir cədvəlin tərtibini o zaman Moskvada təhsil alan Ə.Goranidən xahiş edir. «Əkinçi»də bu barədə oxuyuruq: «Bu nömrə ilə göndərilən siyahıları (hicri tarixi miladi tarixə çevirmə cədvəli. – Ə.M.). Əsgər Gorani Moskva şəhərində yazıb göndərib» («Əkinçi», 1877, №1).

Moskvadan H.Zərdəbiyə göndərdiyi məktublardan birində Əsgər ağa Azərbaycan dilində jurnal

çıxarmaq fikrində olduğunu yazmışdı: «Gələcək il təhsilimi bitirdikdən sonra qəti qərarım var ki, Gəncədə ana dilində jurnal nəşr etdirim və bunun da bütün xərclərini öz öhdəmə götürüm» (bax: K.Tarıverdiyeva. Əsgər ağa Adıgözəlov Gorani, «Azərbaycan» jurn., Bakı, 1967, №1). Bu arzusun nə səbəbə həyata keçmədiyi məlum deyil.

Ə.Gorani «Əkinçi»nin nəşrinə təkcə yazıları ilə deyil, başqa cəhətlərdən də kömək etmişdir. H.Zərdəbi ilə həmməslək və dost olduğunu aydınlaşdıraraq yazırdı: «...Sizə qarşı yönəldilmiş hər bir zərbə eyni dərəcədə bizə də dəyir» (orada). Başqa bir məktubunda Zərdəbiyə bildirirdi ki, «...hüfufata aid olan məsələni sonra ətraflı yazaram. Amma əvvəlcədən qeyd edirəm ki, bütün bu xərcləri təkbəşinə çəkmək Sizin üçün heç cür mümkün olan iş deyil. Mən bu işdə Sizə şərik olmağı öhdəmə götürürəm».

Ə.Gorani «Əkinçi»nin mübariz, demokratik ruhunu zəiflətməyə çalışanlara qarşı çıxaraq «dövlətə, dinə və müsəlman cəmiyyətinə» zidd olan fikirlərə daim tənqidi yanaşacağına söz vermişdi.

H.Zərdəbi, S.Ə.Şirvani və başqa klassiklər Ə.Goraninin ədəbi-jurnalistik yaradıcılığına yüksək qiymət verirdilər. S.Ə.Şirvani «Möhsünə cavab» şeirində N.Vəzirov və Ə.Goraninin xalq üçün gələcəkdə də çox mühüm işlər görəcəklərini yazmışdır.

Ə.Gorani məzmunca N.Vəzirovun «Yağışdan çıxdıq, yağmura

düşdük» komediyasına yaxın olan «Qocalıqda yorğalıq» adlı bir vodevil yazmışdır. Məişətdəki eybəcər halları, varlı qocaların azyaşlı qızlarla evlənmələrini tənqid edən bu vodevil 1892-ci ildə Tiflisdə Kamal Ünsizadənin mətbəəsində kitabça halında çap olunmuş və dəfələrlə tamaşaya qoyulmuşdur.

«Novoye obozreniye» (1891) və «Həqiqət» (1910) qəzetlərinin verdiyi xəbərə görə Ə.Gorani «Qara gün» adlı roman da yazmışdır. Hələlik əldə edilməmiş bu tarixi romanda Ağaməhəmməd şah Qacarın Zaqafqaziyaya basqını təsvir olunmuş.

Vəfatı münasibətilə «Həqiqət» qəzeti yazmışdı: «...illərlə bəslədiyimiz maarif tacımızın bir cəvahiri, bir dürrü düşdü, itdi... İçimizdə mərhum (Ə.Gorani kimi – Red.) bilikdə, məlumatda şəxs hələ gəlməyib. Mərhumdan rəncidə, şikəstə-qəlb bir şəxs tapılmaz» («Həqiqət», 1910, №56).

Ə.Goraninin Puşkin və Lermontovdan tərcümələri vardır. M.Y.Lermontovdan «Yel gəmisi» əsərini tərcümə edib 1889-cu ildə Tiflisdə «Kəşkül» mətbəəsində kitabça halında buraxdırmışdır.

İmzaları: «Əsgər Gorani», «Mirzə Adıgözəlzadə Gorani, «Əsgər», «Gorani», «Ə.A.» və s.

Əsgər ağa 1910-cu ildə Gəncədə vəfat etmişdir.

Həyat və fəaliyyəti Kövsər Tarverdiyevanın «Əsgər ağa Gorani» kitabçasında (Bakı, «İşıq», 1977, 40 s.) və s. mənbələrdə işıqlandırılmışdır.

GÜLARƏ KÖYLÜ QIZI (1905-1942)

Ömrünü Vətənimizin çiçəklənməsi yolunda, ana-bacılarımızın azadlığa çıxması, sosial hüquqları, tərəqqisi yolunda mübarizələrə həsr edən Gülarə Köylü qızı Qədirbəyova fədakar ziyalı, ictimai xadim, jurnalist, müəllim, şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün günahsız qurbanı olmuşdur. O, Şəkinin Baş Göynük kəndində İbrahim Xəlil kişinin ailəsində dünyaya gəlib pədaqoji kurs qurtarmış, doğma kəndində müəllimlik etmiş, 1923-cü ildə Şəki qəza qadınlar şöbəsində təlimatçı işləməyə başlamışdır. 1925-ci ildə partiya-yaxınlıq, bir neçə il Şəki, Şamaxor, Quba qadınlar şöbəsi müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Moskvada keçirilmiş Şərq qadınlarının üçüncü Ümumittifaq müşavirəsinin iştirakçısı olmuşdur (1925, aprel). Təəssüratını «Şərq qadını» jurnalında dərc etdirmişdir.

1926-cı ildə Bakıya köçüb gələn Köylü qızı burada qadınlar arasında geniş mədəni-maarif işi aparır: Azərbaycan SSR MİK yanındakı Qadınlar Komitəsinin müdiri, daha sonra Xalq Maarif Komissarlığı yanındakı Siyasi-Maarif Şöbəsinin müdiri, Əli Bayramov adına Mərkəzi Qadınlar Klubunun direktoru, nəhayət, Respublika Bədən Təربiyəsi və İdman Cəmiyyətinin sədri olur. Avstriya yazıçısı Faunina Qalle Gülarə xanımın fədakar əməyini təqdir edib yazmışdır ki, «yalnız Moskvada deyil, xarici ölkələrdə belə bu klubun barəsində onu gö-

rənlər tərəfindən yazılan təqdiredici yazıları» oxuyub orada kitabxana, peşəyönümlü dərnəklər və kursların fəaliyyət göstərməsindən fərəh duymuşdum. Lakin «təkcə qadın hərəkəti nümayəndələrinin deyil, bir çox başqalarının da çox şeylər öyrənə biləcəyi mədəniyyət sarayının direktoru Qədirbəyova Gülarə yoldaşla tanış olandan sonra yalnız indi mən deyə bilərəm ki, Bakıda Əli Bayramov adına Qadınlar klubu nə deməkdir» («Şərq qadını» jurnalı, 1933, №22).

Gülarə xanım haqqında ən dolğun, ən səmimi, həm də ən kədərli əsərin (bizim bu bioqrafik öçerkimiz də oradakı faktlar və bir neçə digər mənbə əsasında tərtib olunmuşdur) müəllifi Əzizə xanım Cəfərzadə yazır: «Poeziyaya marağı onun evini bir növ ədəbi dərnəyə çevirmişdi. Bu xırdaca otaqlarda, bu kiçik mənzildə böyük bir şeir dünyası: Cavid, Müşfiq, Cavad dünyası işıq saçırdı» («Gülarə Köylü qızının taleyi», «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 22.06.1988, №30).

Fəallığını, vəzifələrini, işgüzarlığını gözügötürməyənlər rəsmi dairələrə Köylü qızı barədə ərizələr, məktublar, «Hüseyn Cavid, demək olar ki, hər gün Gülarəgilə gəlir», «Gülarə Qədirbəyova müsavətçilərlə əhatə olunub» və s.b.k. «danoslar» göndərirlər.

O özünü itirmir, xalqla, qadınlarla, ziyahlarla, mətbuatla işini davam etdirir: Əli Bayramov adına sarayda ədəbi-bədii gecələr, yazıçılarla görüşlər keçirir, «Bir sarayın

tarixi» kitabını hazırlayıb, çıxan kimi qadağan olunan bu bibliografik nadirəni çapa verir (tərtib edənlər: Qurban Musayev və Əhməd Cavad, rəssam Əmir Hacıyev).

G.Köylü qızı sovet dövründə yetişmiş ilk fəal qadın jurnalistlərdən idi. 20-ci illərdə onun «Şərq qadını» jurnalında, «Yeni fikir», «Kəndli qəzeti» və b. dövrü mətbuatda məqalə və məktubları çap olunmuşdur. İlk yazısı «Şərq qadını»nın 1923-cü il birinci nömrəsində (noyabrda) çıxmış «Qızıl əsgərlər» adlanır. Dekabrın 10-da Nuxaya (indiki Şəkiyə) çatan həmin nömrənin doğurduğu əks-sədanın məntiqi nəticəsi olaraq «Nuxadan təbrik» adlı dərin məzmunlu məqaləsində «Şərq qadını» öz eyiblərini kəndi üzümüzə oxuyub gəldikcə o yaralara dərman bulmaq üçün yollar arayır» («Şərq qadını», 1924, №1) deyən Köylü qızı Gülarə xanımın mülahizələri həmişə aktual səslənmişdir. Həmin təbrik yazısında dediyi kimi, «Günəş şəfəqlərindən istilik alan» məqalələrlə həmvətənlərini sevindirmək onun əsas arzularından biri olmuşdur. Qələminə və əqidəsinə sona qədər sadıq qalan müəllifin bu jurnalda «Qadın azadlığı və ziyahlarımız», «Kənd şuraları və kəndli qadınları», «Azərbaycan zəhmətkeş qadın komitələrinin işi və gündəlik növbəti məsələləri» və s. məqalələri nəşr edilmişdir. Adlarından da göründüyü kimi, bu məqalələrdə qadınların vəzifələrindən, kənddə qadınlar arasında aparılan yenidənqurma işlərindən, qadın azadlığı

məsələlərindən və s. problemlərdən danışılırdı.

«Şərq qadını» Moskvaya, Leningrada, Krıma, Orta Asiya respublikalarına, həmçinin Türkiyəyə, İrana və s. yerlərə də göndərildi. İlk nömrəsi 40 səhifə həcmində beş min nüsxə tirajla çap edilib yayıldıqdan sonra İstanbuldan, Təbrizdən, Qəzvinə, Rəştə, Daşkəndə, Aşqabadan, Səmərqəndə, Buxaradan, Tbilisidən və s. yerlərdən göndərilən məktublarda jurnalın nəşri təqdir edilir, əməkdaşlarının fəaliyyəti örnək göstərilirdi.

1931-ci ildən o, Əli Bayramov klubunda işləməklə bərabər, ictimai əsasla «Şərq qadını»nın redaktoru vəzifəsində çalışmağa başlamışdı. Məqalələrini «Köylü qızı» (Kəndli qızı) imzası ilə yazdığına görə, bu adla da tanınırdı. O, jurnalın ilk əvəzsiz redaktoru Ayna Sultanovadan sonra «Şərq qadını»nın rəsmi redaktoru olmuşdur. Jurnal 1938-ci ilin yazından (4-cü nömrədən etibarən) «Azərbaycan qadını» adı ilə çıxmışdır.

1936-cı ildə, M.Ə.Sabirin ölümünün 25 illiyi zamanı «Şərq qadını»nda yazmışdı: «Ey bizim həqiqi şairimiz! Ey bizim nicat, həqiqi həyat və azadlığımız uğrunda qorx-

madan, yorulmadan çarpışan revolyusioner şairimiz! (...) Biz dünənki Fatma-Tükəzbanlar deyilik (...). Cəmiyyətin azad, şən vətəndaşlarıyıq».

Bu sözlərin yazıldığı vaxtdan heç bir il də keçməmiş Sumbatov kimi «rəhbərlər» Köylü qızının «cinayətkar» fəaliyyəti barədə xüsusi qovluq hazırlamağa başlamışdılar. 1936-cı ilin 7 yanvarında «Pravda» qəzeti onu göylərə qaldıraraq Şərq qadınlarına nümunə göstərdiyi halda, 1937-ci ilin fevral ayında «qorxulu xalq düşmənlərinin» dostu kimi həbs edib, sinəsinə canilik nişanı «2785» rəqəmini yapışdırmışdılar. İstintaqdakı cavablarında bircə kəlmə belə əksinqilabi iz tapılmasa da, verilən əzab-ışğancaya dözməyib yazmışdı ki, müqəssirəm, «Mədəniyyət sarayında xalq düşmənləri ilə (...) görüşlərə yol vermişəm».

O, Sibirə sürgün olunmuşdu. Köylü qızının son günləri və ölümü haqqında xalqın məlumatı onunla birlikdə Tomskdə sürgündə olub cənazəsini dəfn edən Tehran xanım Şəmsəddinskayanın sözlərinə əsaslanır: Gülarə Köylü qızı bu şəhərin xəstəxanasında cərrahiyyə əməliyyatı zamanı vəfat etmişdir.

H

1. Hacıbəyli Ceyhun (1896-1962)
2. Hacıyev Hacı (1925-2008)
3. Hacınski Mehdi bəy Süleyman oğlu (1879-1941)
4. Hacıyev Yunis (1903-1981)
5. Hüseynov Əlihüseyn Məmməd bəy oğlu (1897-1970)
6. Hüseynov Heydər (1908-1950)
7. Hüseynov Rüstəm (1910-1998)
8. Hüseynzadə Aydın (1928)

H

HACIBƏYLİ CEYHUN BƏY (1896-1962)

Uzun zaman Vətəninə adı çəkilməyən, çəkildə də söyülən (!), xaricdə isə bir ictimai xadim, jurnalist, tədqiqatçı alim kimi ucalıb hörmət qazanan Ceyhun bəy Hacıbəyli 20-ci əsrin dəyərli şəxsiyyətlərindən biridir. Ulu babaları Dağıstandakı Azərbaycan torpağından olsa da, o, təhsilini doğma yurdu Şuşa şəhərində almağa başlayıb, sonra Bakıda oxumuşdur. 1907-ci ildə böyük qardaşı Üzeyir bəylə birlikdə Milli opera sənətimizin bünövrəsini qoyan «Leyli və Məcnun» operasını yaradırlar (ətraflı məlumat üçün bu kitabın «Üzeyir bəy Hacıbəyli» öçərinə bax). 1908-ci il yanvarın 12-də Bakıda H.Z.Tağıyev teatrında göstərilən bu əsərin ilk tamaşasında Ceyhun bəy özü də iştirak edib İbn Səlam rolunu çox yaxşı oynayır. Elə həmin il qardaşı ilə yenə Bakıda Əli bəy Hüseynzadənin müdir olduğu «Səadət» məktəbində müəllim işləyir.

Ömrü sürətli dönüşlərlə, yeniliklərlə keçən balaca Ceyhun bəy Bakı milyonçularından, neft-mədən sahibkarı Murtuz Muxtarovun pulu ilə Peterburqa gedib, bir il orada oxuyandan sonra 1909-cu ildə Parisə yola düşür; ali təhsilini Sorbonna universitetində və siyasi biliklər məktəbində davam etdirir.

Bəzi qaynaqlarda Ceyhun bəyin hələ 10-11 yaşlarında olanda «İrşad», «Tərəqqi», «Proqress» (Əhməd bəy Ağaoğlunun qəzetləri) kimi qəzetlərində yazı çap etdirdiyi qeyd olunur ki, bu məlumat əsaslandırılmış tədqiqat tələb edir (bax: A.Bennigsen et Ch. Lemerrier – Quelquejay. La Pres et le Mouvement National chez les Musulmans de Russie avant 1920 (Rusiya müsəlmanlarının 1920-ci ilə qədərki milli mətbuatı. Paris, 1964, s.109). Samballı tədqiqat nəticəsində yazılmış bu monoqrafiyanın lap əvvəlində müəlliflər onlara öz məsləhətləri ilə kömək etmiş görkəmli ziyalılar, alimlər sırasında Ceyhun bəy Hacıbəylinin də adını hörmətlə qeyd edirlər.

Zövqünə və marağına müvafiq olaraq 1910-1911-ci illərdə C.Hacıbəylinin fəaliyyəti də yönünü dəyişir: o, jurnalistikaya böyük maraq göstərir, Bakının rus dilli mətbuatına «Dağıstani» imzası ilə məqalələr yazır; «Baku» qəzetindəki «Müsəlmanlar və incəsənət» onlardan biri idi. Fransız mətbuatında çap olunmuş bir məqaləsində gənc C.Hacıbəyli «Leyli və Məcnun» operasının yaranması və primyerası barədə geniş məlumat verir. «Kaspi» qəzetində (1911, №146) «Azərbaycanın gülləri» kimi cazibədar bir adla çap olunmuş məqaləsində o, oxucuları Qarabağ şairlərindən

Ağabəyim ağa, Aşıq Pəri, Gövhər ağa, Fatma xanım Kəminə, Xurşidbanu Natəvanla tanış edir (1914-cü ildə həmin məqalə Fransa mətbuatında da eynilə çap olunur).

C.Hacıbəyli məqalələrində məşhur jurnalist və ictimai xadim Həsən bəy Zərdabi, xalq şairləri M.Ə.Sabir və Q.Tukay, «Şeyx Sənan» əfsanəsi haqqında da geniş məlumat verir.

1916-cı ildə Parisdə təhsilini başa vurub Bakıya gələn C.Hacıbəyli publisistika sahəsində fəaliyyətini («İttihad», «Müsəlmanlıq», «Kaspi» və s.) daha da genişləndirir. Tədqiqatçı Mövsüm Əliyev yazır ki, mübariz publisist «İslam dininin biliciləri» adlı məqaləsində Orta Asiya xalqlarının həyatında islam dininin mövqeyi və müsəlman ruhanilərinin fəaliyyəti kimi ciddi siyasi-ideoloji məsələlərə dair mütərəqqi görüşlər təbliğ edir, «sxolastik din xadimlərinin (...) minbərlərə çıxaraq öz zərərli fikir və müddəaları ilə avam camaatı aldatdıqlarını göstərirdi».

Azərbaycan burjuva respublikası elan olunandan sonra, 1918-ci ildə C.Hacıbəyli Azərbaycan dilində hökumət orqanı «Azərbaycan» qəzetinin redaktoru vəzifəsində işləyir (həmin qəzetin rusca nəşrində Şəfi bəy Rüstəmbəyovla birlikdə fəaliyyətini davam etdirir), sonrakı ildə Paris Sülh konfransına nümayəndə seçilir. Bu zamanlar o, Paris və Münxendə fransız dilində çıxan «Qafqaz», «Azərbaycan» kimi orqanların redaktoru olur.

Tarixlə, siyasətlə bərabər filologiya, jurnalistika, dil, dilçilik, dialektologiya, iqtisadiyyat, beynəlxalq münasibətlər və s. sahələrlə də maraqlanıb məşğul olan, əsərlər yazan C.Hacıbəylinin «La Revue des Jeunes», «Psyche», «Le Figaro» və s. mətbuat orqanlarında çoxlu məqaləsi, oçerki nəşr edilir. Onların arasında «Birinci Müsəlman Respublikası – Azərbaycan» oçerki, «Qarabağ dialekti və folkloru» monoqrafiyası (1933) da vardı.

Əsərlərində müəllif sovet varlığının geniş təsvirini verərək onun antidemokratik mahiyyətini açır, burada totalitarizmin hökm sürdüyünü, ölkənin ucsuz-bucaqsız həbs və cəza düşərgəsinə çevrildiyini, məzlum xalqlara qarşı genosid siyasəti yeridildiyini göstərirdi. Bütün bu cinayətlərdə baş müqəssirin Kreml olduğu göstərilirdi.

Alim-jurnalist humanitar mövzuda tədqiqatının nəticələri haqqında üzvü olduğu «Societe Asiatic» şərqşünaslıq mərkəzində məruzələr edir, «Asiatic Review» (London) və s. jurnallarda «Azərbaycanda mətbuat tarixi» kimi qiymətli əsərləri çap olunurdu.

Azərbaycan tarixinə dair məqalə və oçerkləri Sovet Rusiyasının, Lenin və Stalinin milli siyasətini ifşa edir, onların Yaxın Şərq xalqlarına, Türkiyəyə qarşı hiyləgər siyasəti nifrətlə damğalanırdı. Xarici və daxili düşmənlərin, «Bitdili imamı»nın, Bəhailərin, erməni-daşnak cinayətkarların əməllərini lənətləyən C.Hacıbəyli eyni ciddiyyətlə xalqın

yaratmaq, qurmaq, mübarizə, tərəqqi əzmini təsvir və təqdir edirdi. Belə əsərlərində Ceyhun bəy Hacıbəylinin söykəndiyi qaynaqlar – Ruhulla Axundov, Dadaş Bünyadzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məmmədsəid Ordubadi, məşhur «Molla Nəsrəddin» jurnalı idi.

1993-cü ildə uzun fasilədən sonra Bakıda, Azərnəşrdə çap olunmuş «Seçilmiş əsərləri» məcmuəsinin bir yerində C.Hacıbəylinin uzaqgörənlik və xoş məramla yazdığı belə bir sonluq var: «...Azərbaycanın ictimai həyatı yaxın zamanda bərpa oluna bilər və ölkə öz böyük ehtiyatları, xüsusən neft sərvəti ilə dünyanın mədəni xalqlarının ümumi ailəsində böyük bir amil və faydalı üzv olacaq, Rusiyada və Yaxın Şərqdə iqtisadi həyatın bərpasına çox hiss olunacaq dərəcədə köməklik göstərə biləcəkdir».

Sənin 75 il əvvəlki arzunu çin olmaqdadır, möhtərəm Ceyhun bəy! (Ə.Mirəhmədov öz əlyazmasında cümlənin sonunda tarix yazıb üstündən xətt çəkmişdir: 12.8.1997 – Tərt.).

P.S. 1962-ci ilin, deyəsən, yazı idi. Mərkəzi Komitədə işdə idim. Maestro Niyazi xarici səfərdən təzəcə qayıtmışdı. Görüşməyə gəlib, gəzdiyi yerlər, verdiyi konsertlər barədə maraqlı söhbətlər elədi. Əmisi Ceyhun bəyi soruşdum. Məhzun bir tərzlə içini çəkdi: qoca ilə danışdım, çox yalvardım ki, vətənə gətirim gəlsin. Respublikada artıq başqa, sakit vəziyyət yarandığını söylədim.

Yumşalmadı, razı olmadı ki, olmadı. Həsrətlə ayrıldım.

HACIYEV HACI (1925 - 2008)

Müasir Azərbaycan jurnalistlərinin ağsaqqalı, istedadlı qələm əhli, tərcüməçi, mübariz publisist Hacı Əliheydər oğlu Hacıyev Bakıda doğulmuş, orta təhsilini də burada almışdır. 1943-1950-ci illərdə orduda xidmət edən H.Hacıyev təxsis olunduqdan sonra mətbuatda çalışmış və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini qiyabi bitirmişdir. O, «Azərbaycan gəncləri» qəzetində, Teleradio Komitəsində, nəşriyyatlarda bir jurnalist kimi püxtələşib, 1974-cü ildən başlayaraq uzun müddət Respublika Jurnalistlər Birliyinə rəhbərlik etmişdir.

Görkəmli xidmətlərinə görə Hacı Hacıyev Azərbaycan Respublikasının Əməkdar jurnalisti fəxri adına layiq görülmüşdür.

H.Hacıyev eyni zamanda tərcüməçiliklə də məşğul olmuş, A.Çexovun, V.Yanın, E.Heminqueyin, F.Qaşekin, M.Qorkinin, A.Rıbakovun və digər yazıçıların əsərlərini dilimizə çevirmişdir. O, bir sıra radio və televiziya tamaşalarının, telefilmlərin müəllifidir.

Son iki onillikdə H.Hacıyev bir çox publisistik məqalələr çap etdirmişdir; onun əsərləri Türkiyə mətbuatında da dərc olunmuşdur. «Akropol nəğmələri» (1977), «Türkiyə lövhələri» (1979), «Türkiyədə nə

var, nə yox» (1989), «Heç vaxt və-təndə yaşamayan həmyerlimiz» (1989, İren Melikov haqqında), «Ərciyəs görüşləri» (1990), «Didərgin şairimiz» (1990, Almaz Yıldırım haqqında), «Qurtuluş yolu – Turan birliyi» (1992), «Çağdaşımız Ömər Faiq əfəndi» (1992), «Ermənilərin Rusiya planları» (1992), «Mücadilənin başlanğıcı» (1993), «Uzaq və yaxın Təbriz» (1993), «Şuşa həsrəti» (1994), «Çeçen fenomeni» (1995), «Azadlıq və istiqlala inam» (1995) kimi məqalə və очерklərin adlarından da görünür ki, onları müəllif Bakı, Ankara, İstanbul, Kayseri, Moskva, Paris, Təbriz, Strasburq, Afina və s. şəhərlərə səyahəti, şəxsi görüşləri, müsahibələri əsasında yazmışdır.

Müasirliklə, Vətənin müqəddəratı ilə sıx bağlılığı, tədqiqatçı-publisist yolu ilə getməsi H.Hacıyevi çoxdan xidmət etdiyi sahələrin ustaları cərgəsinə daxil eləmişdir. O nədən yazır? Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinin unudulmaz səhifələrindən, xalqımızın beynəlxalq münasibətlərindən, erməni siyasətçilərinin fitnə-fəsadından, Şuşa, Xocalı, Xankədi müsibətlərindən, Arazın o tayındakı qardaş-bacılarımızın müqəddəratından, habelə ədəbiyyat, dil və dövrü mətbuatdan, jurnalistikamızın «ulduzları»ndan...

«İstiqlalın əzablı yolu» («Boz oğuz» - «Nicat» nəşriyyatları, Bakı 1996, 168 s.) kitabının əvvəlində H.Hacıyev əsərini Amerika tarixçisi, professor Firuz Kazımzadənin

«Zaqafqaziya uğrunda mübarizə» monoqrafiyasına istinad edərək yazdığını qeyd edir. Sonrakı səhifələrində o, sələfinin çoxillik tədqiqatının tarixən dürüst bəhsləri ilə bərabər öz canlı müşahidələrini, yaşadığı dövrün mənəviyyatında doğurduğu fikir və hissləri qələmə alır.

H.Hacıyevi ən çox narahat edib düşündürən budur: «Molla Nəsrəddin» jurnalı «Millətlər» felyetonunda (23.9.1917) o vaxtkı siyasi vəziyyət barədə belə yazırdı: «Axır vaxtlarda Qafqazda və Rusiyada çıxan qəzetlərdə bir məsələ danışılmaqdadır. Aya, səbəb nədir ki, Finlandiya və Ukrayna müstəqil idarə sahibi olmaq yolunda çalışanda Qafqaz millətlərindən bu barədə bir səs çıxmadı (...). Aya, bunun səbəbi nədir? Çoxları buna belə mənə verirlər ki, (...) Qafqaz millətləri istəmədilər hökumətə dəxi dərd-sər versinlər». Halbuki publisist yazır ki, vətənimiz indi ondan heç də yaxşı vəziyyətdə olmadığı halda, biz bu barədə susuruq. Təkcə sadə adamlar yox, rəsmi dairələr də; «Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası» kimi samballı bir nəşr də. Onun I cildində «Azərbaycan ipək-qurdu», «Azərbaycan atları», «Azərbaycan kukla teatri» və s. və i.ə. var, amma «Azərbaycan» yoxdur. Halbuki «ASE» müəllif və redaktorları yaxşı bilirdilər ki, belə işdəklərin müəllifləri, təkançıları Azərbaycana hər addımda zərbə vuran rus və qərb imperialistləri, erməni-daşnak canilər, özümüzdən olan satqınlar, Azərbaycan Demok-

ratik Respublikasına xəyanət edənlərdir (orada, s.6-40).

H.Hacıyevin «Kommunist» qəzeti üçün yazılan, amma 1990-cı ildəki redaksiyanın qorxudan nəşr etmədiyi məqaləsində də həyəcan təbili çalınırdı: «İndi biz elə bir zamanə gəlib çatmışıq ki, bütün xalqlar, bütün millətlər öz mənliklərini dərk etməkdədirlər, hər bir ölkədə, hər bir respublikada xalqın birliyi, konsolidasiyası yaranır, bu gün biz də «yumruq kimi» bir olub, bu yumruğu bərk tutarıqsa, «heç bir fitnə-fəsad bizi yolumuzdan və amalımızdan sapdırma bilməz» (orada, s.42).

«Sönməz məşəl» очерki (1990) ADR banilərindən biri, vətənpərvər siyasi xadim, məşhur publisist, tarixçi və ədəbiyyatçı alim Məmmədəmin Rəsulzadəyə, «Xocalı dərsi» очерki Sovet Ordusunun, «böyük dövlətçi şovinistlərin» törədikləri cinayətlərə, Azərbaycanın vətənpərvər oğulları akademik Ziya Bünyadovun, şair Xəlil Rzanın fədakar mübarizəsinə həsr olunmuşdur. 1992-ci ildə Türkiyənin «Yeni forum» jurnalında «Qurtuluş yolu – Turan birliyidir» kimi qəti bir adla çap olunmuş məqalə türkdilli xalqların taleyi, İ.Stalinin onlara, böyük xadimlərinə, ziyalılarına divan tutması, «Mustafa Kamal və çevrəsinin» səksən il əvvəl Türkiyədə başladığı inqilabi intibah haqqındadır. «Dünya cənnətə dönsə, yaddan çıxarmaz Qarabağ...» epigrafi ilə yazılmış «Şuşa həsrəti» (1994) essesi dörd il əvvəl «İsa bulağı»nda təmiz

Azərbaycan dilində oxuyan Anahidin «Şuşa» redaksiyasına gedərək «onu açlığa və bədbəxtliyə düşürən ermənilərin əlindən nalə çəkdiyi» barədə qəmli duyğularla başlanır. Bu qəmin Pənahxandan, Vəqifdən, Nəvəvəndən üzü bəri Əbdürrəhim bəy, Üzeyir bəy, Seyid, Xan, Zülfü qəlbini də «deşib keçdiyi» xatırlanır. Süjetin zirvə nöqtəsi müəllifin İstanbulda, Kərim bəy Yayıncının evindəki ziyafət zamanı televiziyadan Şuşanın zəbt olunduğunu eşitməsidir. O yazır: «Şuşa dərdi, Şuşa həsrəti insanı əzir (...). Şuşa dərdi böyükdür. Şuşa dərdi böyük bir dərsdir, Azərbaycan xalqına!»

H.Hacıyevin əsərlərində qədim Yunanistanın Sofokl, Evripid, Esxil, Rusiyanın Puşkin, Lermontov, Soljenitsin, Lev Qumilyov, Türk dünyasının Nizami Gəncəvi, Füzuli, Xətai, Hacı Bəktəş, T.Fikrət, Ziya Gökalp, Ömər Faiq, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, İsmayıl bəy Qaspralı, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Qara Qarayev, Tahir Salahov, Cavanşir Quliyevin və onlarca başqa şəxsiyyətinin ya həyatı, fəaliyyəti işıqlandırılır, ya da adı hörmət-ehtiramla yad olunur.

(Oxuyub qaytarmaq üçün AMEA-nın akademiki Ağamusa Axundov vasitəsilə Hacı Hacıyevə göndərilmə tarixi: 23.10.1997. O, Ə. Mirəhmədovun əlyazmasını oxuyub belə bir qeydlə geri qaytarmışdı: Hörmətli Əziz müəllim! Barəmdə yüksək fikirdə olduğunuza görə çox

minnətdaram. Amma bir az da utandım. Çox-çox təşəkkürlər edirəm. H.Hacıyev. 27.10.1997 – Red.)

HACINSKİ MEHDİ BƏY (1879-1941)

Müasir tariximizdə istedadı, fəaliyyəti çoxcəhətli şəxsiyyətlər çox olmuş, indi də vardır. 1879-cu il mayın 24-də Bakıda bəy ailəsində doğulan Mehdi bəy Süleyman oğlu Hacinski onlardan biridir: ali təhsilli filoloq, yazıçı, publisist, ədliyyə işçisi, tərcüməçi, teatr xadimi, artist.

Təhsili, işlədiyi sahələr rəngarəngdi: mollaxana, pedaqoji institutu, Xalq hakimləri şurası, türk dili kursları, «Xalq təsərrüfatı» jurnalı, «Artistlər şurası», «Nicat» və «Səfa» xeyriyyə cəmiyyətləri, Naxçıvan MSSR Ali İqtisad şurası, Bakı Tənqid-təbliğ teatri...

XX əsr Azərbaycan cəmiyyətinin ehtiyacları, tələbləri, bir çox milli ziyalılarımız kimi, onu da daim yeni-yeni, vacib işlərə göndərmiş, bunları o özünə həm borc, həm də dolanacaq yolu bilmişdi: axı artıq sovetlərin gözdən saldığı bəy zümrəsindən idi! O, üzərinə götürdüyü işə can yandırır, səylə öhdəsindən gəlirdi.

1920-ci illərdə Naxçıvan MSSR-ə göndərilən M.Hacinski orada Respublika Ədliyyə Nazirliyinin təlimatçısı sıfətilə məhkəmə işlərinin yenidən qurulmasında iştirak edir, ərzaq komissarının müavini, sonra Tbilisidə ASNX-də işləyir. Naxçıvanda o, teatr və musiqi

həyatının canlanmasına, konsertlər təşkilinə də təcrübəli bir xadim kimi kömək edir, bədii axşamlar üçün satirik, güləməli kupletlər qoşur. Deməli, fəaliyyəti nə qədər çoxözlü olsa da, incəsənət, ədəbiyyat M.Hacinski üçün əsas, özü də sevimli iş idi. Bu sahələrdə yaradıcılığı 1901-ci ildə Bakıda rus dilində çıxan «Kaspi» qəzeti redaksiyasında, Şərq şöbəsi müdiri vəzifəsində başlamışdı. O, Azərbaycan, rus, Qərb yazıçılarının əsərləri haqqında ədəbi-tənqidi yazılar, kiçik və iri xronikalar, o zaman «felyeton» adlanan «padval» məqalələri çap etdirirdi.

Təbiəti etibarilə drammatizmə çox mail idi. «Nicat» və «Səfa» cəmiyyətlərində milli teatrın tərəqqisi, repertuarın zənginləşməsi, yeni-yeni aktyor kadrlarının, xüsusilə qadın sənətkarların meydana çıxmaları üçün var qüvvəsini qoyurdu. Onun bədii tərcümə sahəsində işi də bu məqsədlərlə bağlı idi: N.V.Qoqolun «Evlənmə» komediyasını ana dilinə çevirmiş, «Həyat» qəzeti üçün Dyomin, L.Loxmanova və b. rus yazıçılarının pyeslər, hekayələr, «İrşad» qəzeti üçün F.Şillerin «Qaçaq-lar» əsərini tərcümə etmişdi (1907). «Qaçaq-lar» səhnədə böyük müvəffəqiyyətlə oynandı.

Aktyorluq və rejissorluqda istedadı üzə çıxandan sonra «Qaçaq-lar»dakı Karl Moordan sonra Bələdiyyə rəisi (Qoqol, «Müfəttiş»), Zöhhak (Şəmsəddin Sami, «Dəmirçi Gavə»), Nadir (N.Nərimanov, «Nadir şah»), Hacı Saleh (M.F.Axund-

zadə, «Vəzir-xani-Lənkəran») və s. rollarını da ustalıqla ifa etmişdi. «İrşad» qəzeti «Nadir şah» tamaşasında Nadir rolunda M.Hacinski-nin, Gürcü bəy rolunda H.Ərəblinskinin «binöqsən oynadıqlarını» yazmışdı (26.11.1906). «Bəsirət» qəzetində deyilirdi ki, «Dəmirçi Gavə» pyesi parlaq oynanıldı. Oynayan-lardan Hacinski – Azada xan, Vəli – Gavə, Sarabski – Fərhad, Ərəblinski – Pərviz, (...) Zeynalov – Qubad gözəl çıxış etdilər» (26.12.1915).

M.Hacinski özü də «Sultan Əbdülhəmidin xəli (yəni vəzifədən qovulması. – Red.) adlı beş pərdəli faciə yazır; əsərin ilk tamaşası 1911-ci ildə Bakıda göstərilir. Teatrşünas professor İncilab Kərimov «Mehdi bəy Hacinski» məqaləsində haqlı olaraq yazır: «O, rus və Qərbi Avropa dramaturqlarından etdiyi tərcümələrlə, yazdığı məqalələrlə, oynadığı rollarla teatrımızın inkişafına çox kömək etmişdir» («Ədəbiyyat və incəsənət», 13 sentyabr 1969).

Müxtəlif işlərdə, vəzifələrdə olmasına baxmayaraq, əsrin əvvəlindən bağlandığı jurnalistika və ədəbiyyat uzun illər fəaliyyətinin əsas qolları idi. Odur ki, jurnalist stajı böyük, əməkdaşlıq etdiyi qəzet və jurnalların («Kaspi», «Baku», «Tərcüman», «Molla Nəsrəddin», «Zənbur», «Həyat», «İrşad», «Tərəqqi», «Nicağt», «Açıq söz», «Məlumat» və s.), işlətdiyi imzaların, yazdığı məqalələrin sayı çoxdur.

1911-1912-ci illərdə M.Hacinski «Yeni İrşad» qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. Dövrün bü-

tün tərəqqipərvər, həssas ziyalıları kimi, M.Ə.Sabirə, onun poeziyasına dərin məhəbbət bəsləyən Mehdi bəy böyük şair xəstələndiyi zaman xəstəxanada ona baş çəkib söhbət eləyən, «Yeni İrşad» və «Kaspi»də bu barədə ilk yazılar nəşr etdirən qələm əhlindən olur. Bu təbii idi. Onun ümumiyyətlə «Molla Nəsrəddin» jurnalına, Cəlil Məmmədquluzadəyə, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət kimi sənətkarlara dərin ehtiramı vardı. Bunu o, mətbuatda dönə-dönə bildirmişdi.

«Kaspi»dəki «Satirik şair» başlıqlı məqaləsində M.Hacinski Sabirin həyatının son günlərini təsvir edir və C.Məmmədquluzadənin ona göstərdiyi qayğıdan danışır, lakin bunun heç bir faydası olmadığını göstərirdi (20.7.1911, №161) həmin qəzetdə «Mehdi» imzası ilə çap etdirdiyi yazıda isə Hacinski yenə «Molla Nəsrəddin»in hər nömrəsində gözəl şeirlər yazan Sabiri yad edir və onun ailəsinə kömək etmək, ona heykəl qoymaq, əsərlərini çap etmək məsələlərini qaldırır («Kaspi», 25.8.1911, №190). «Nicat» qəzetində isə o, Sabirin vaxtsiz ölümü barədə belə xəbər vermişdi: «Hop-hop» imzası ilə «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin sütunlarını təzyin edən (zinətləndirən – Ə.M.) o milli şairimiz vəfat etmişdir» (23.7.1911, №37).

Firudin bəy Köçərli «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları» adlı məşhur əsəri üzərində işlərkən M.Hacinski ona bəzi bədii əsərləri tapıb göndərmişdi (bax: F.Köçərli-

nin «Tarix»i, c.1, hissə 2, B., 1925, s.284).

Nizami adına Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi muzeyində M.Hacinskinin 20-dən artıq avtoqrafı saxlanılır; məhəbbət lirikası janrında şeirlərinin çoxu tarixsiz qəzəllərdir. Mətlələri: «Yargildən etmə, şair, şikayət...»; «Eşqə məhkum bəndəyəm, gər qarşıma çıxsam...»; Şah İsmayıl Xətayi təsirilə yazılmış «Öylə qəmnakəm cahanda kim, cahan ağlar mənə...» və s.

Həmin fonda «Soltan Səlimin ölkəsinin asanlıqla alınması haqqında» türkcə şeir, aşura günündə müsəlmanların zəncir vurmalarını tənqid edən «balaca felyeton», «Sabir bizimdir» adlı şeir, bir türk qızının səhnəyə çıxmasını təbrik edən «Yaxşı yol», Nəvainin bir qəzəli və s. əsərlər də var (bax: «Köklər, qaynaqlar, yadigarlar». Biblioqrafik göstərici, B., 1996, s.12-18).

HACIYEV YUNİS (1903-1981)

Azərbaycanda bir ictimai xadim, jurnalist, ali təhsil işçisi, alim kimi hörmət qazanmış Yunis Hacı oğlu Hacıyev Ağdaşda yoxsul kəndli ailəsində doğulmuş, orada orta məktəbi qurtarandan sonra Moskvada Şərq zəhmətkeşlərinin Kommunist Universitetini bitirmişdir (1923). O pedaqoji elmlər namizədi (1961) və dosent idi.

Yaxşı, fəal təşkilatçı-rəhbər olan Y.Hacıyev uzun illər respublika rayonlarında məsul vəzifələr

daşımış, elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun rektoru, «Kommunist» qəzetinin məsul redaktoru və «Azərnəşr»in direktoru işləmişdir.

Azərbaycanda ali təhsilin tərəqqisi yolunda mühüm xidmətlərinə görə Yunis Hacıyevə Əməkdar ali məktəb müəllimi fəxri adı verilmişdi. O, SSRİ və respublika Ali Sovetinə deputat, respublika partiya təşkilatının Mərkəzi Komitəsi üzvlüyünə namizəd seçilmişdi.

«Azərnəşr»ə rəhbərliyi zamanı mən dəfələrlə onun bədii ədəbiyyat nəşrinə böyük qayğı və diqqət yetirdiyinin, yazıçı və alimlərlə ağıl, zəka, hörmət-izzətlə müzakirələr keçirdiyinin şahidi olmuşam. Onun vaxtında bu nəşriyyatın şöbə müdirləri, redaktor, tərcüməçi, korrektorları da işinin kamil bilicisi olan mütəxəssislər idilər.

Yunis Hacı oğlu Hacıyev 1981-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

HÜSEYNOV ƏİHÜSEYN MƏMMƏD BƏY oğlu (1897, Şəki – 1970, Şəki)

Tiflis gimnaziyasını (1913) və Leninqrاد kommunal akademiyasını (1930) qurtarmış, uzun illər sovet təşkilatları və təsərrüfat idarələrində işləmiş, 1941-1960-cı illərdə isə Şəki orta məktəbində rus dili müəllimi olmuşdur. 1928-ci ildən Sov.İKP üzvü idi.

Kitaba məhəbbəti onda Qori Müəllimlər Seminariyasını qurtarmış (1886) atası oyatmışdı. Rus,

ərəb və fars dillərini yaxşı bilən Məmməd bəyin hələ cavanlıqdan yaratmağa başladığı ailə kitabxanasında Puşkin, Lermontov və b. rus klassiklərinin XIX əsrdə çap olunmuş kitabları ilə yanaşı tarix, etnoqrafiya, məxəzşünaslıq və s. sahələrə aid kitablar vardı.

Mütaliyəyə böyük həvəs göstərən atasının yolu ilə getmiş, gimnaziyada oxuduğu zamandan Azərbaycan, rus, Qərb və Şərq ədəbiyyatını və mətbuatını əhatə edən zəngin kitabxana yaratmışdır.

Lirik poeziyaya daha böyük şövqü vardı. Puşkinin onlarca şeirini, Lermontovun «Demon»unu, Səhhətin əsərlərini ilhamla əzbərdən oxuduğunun şahidi olmuşuq.

Çap kitabları ilə bərabər əlyazma-kitabları da toplayırdı. Nizami, Füzuli, Bakıxanov, Axundzadə, Firdovsi, Sədi, Xəyyam, Əttar və b. klassiklərin əsərləri kitabxanasında böyük yer tuturdu. Qoqol, Nekrasov, Belinski, Dostoyevski, Tolstoy, Çexov, Qorki kimi müəlliflərin çoxcildlik nəşrləri (bir qismi ilk nəşrlər) müxtəlif ensiklopediya və lüğətlər, elmi-kütləvi əsərlər «Jizn zameçatelnıx lyudey» silsiləsindən kitablar, çoxlu ədəbiyyat tarixləri də toplamışdı.

Bibliofil-müəllim öz şagirdlərində və ümumiyyətlə gənclərdə kitaba və mətbuata məhəbbət tərbiyə edirdi. 1959-cu ildə Şəkinin 3 nömrəli məktəbinə dünyanın müxtəlif mətbəə və nəşriyyatlarının məhsulu olan 1000 ədəd elmi, bədii, elmi-

kütləvi kitab və xeyli qəzet, jurnal bağışlamışdı.

HÜSEYNOV HEYDƏR (1908-1950)

Vətəndaş-alim, akademik Heydər Nəcəf oğlu Hüseynov iyirminci əsr Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərindən biridir. Onun çoxcəhətli, gərgin, səmərəli fəaliyyətinin məzmununu yaşadığı dövrün təxirəsalınmaz ideoloji vəzifələri təyin etmişdir. O, sözün yüksək mənasında zamanə oğlu, zamanə alimi, zamanə xadimi olmuşdur.

1908-ci il aprelin 3-də İrəvanda doğulub orta təhsilini də orada alan gənc Heydər in həyatı iyirminci illərin ortalarından ömrünün axırınadək Bakıda keçmişdi. O, 1931-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirib iki il Dövlət Elmi-tədqiqat İnstitutunun aspirantı olmuşdur.

1936-1940-cı illərdə Heydər Hüseynov SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutunun direktoru, 1939-1945-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının sədr müavini, 1945-1950-ci illərdə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti və Azərbaycan KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutunun direktoru, Azərbaycan Dövlət Universiteti fəlsəfə kafedrasının müdiri vəzifələrində işləmişdir.

Otuzuncu illərin əvvəllərində «Hücum» jurnalında çoxlu lirik

şeyrlərdən ibarət ilk ədəbi əsərlərini çap etdirən H.Hüseynov bir neçə il əsasən pedaqoji işlə məşğul olur. Zəkalı gəncin, eyni zamanda, elmi-ictimai işə, fəlsəfə və ədəbiyyatşünaslığa da böyük şövqü vardı. Odur ki, çox keçmədən biz onu aspiranturada, Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutunda görürük.

«Dialektik materializm» adlı ilk fəlsəfi kitabını o, 1935-ci ildə yazıb, sonralar «M.F.Axundzadənin fəlsəfi görüşləri» (1943) mövzusunda namizədlik və «Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai-siyasi fikir tarixindən (XIX əsr)» (1944) mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir.

İlk akademiklərimizdən olan Heydər Hüseynov qısa müddət ərzində dərin bilikli, bacarıqlı elm təşkilatçısı kimi böyük nüfuz qazanmışdı. Yenilik duyğusu, təşəbbüskarlıq, əsrlə, zamanla ayaqlaşmaq cəhdi, ürəyindəki odu-alovu ətrafındakı alimlər kollektivinə də yetirmək səyi, həmkarlarını böyük işlərə ruhlandıraraq səfərbər etmək bacarığı onun səciyyəvi sifətləri idi. O, hər hansı bir işə başlamaq, hər hansı bir kitabı çapa hazırlamaq, hər hansı elmi tədbiri keçirmək üçün oturub əmr, ya sərəncam gözləyən xadimlərdən deyildi. İnstitutlarla, alimlərlə, ümumən kütlələrlə sıx əlaqə saxlaması onun daim yeni-yeni ideyalar, yeni-yeni təşəbbüslər irəli sürməsinə kömək eləyirdi.

H.Hüseynov Azərbaycanda elmi mətbuatın və kitab mədəniyyətinin inkişafı üçün böyük əmək sərf etmişdir. AMEA-nın «Xəbərləri» və

«Məruzələri» elmi məcmuələrinin redaktoru və redaksiya-nəşriyyat şurasının sədri olmuşdur.

1943-1944-cü illər idi. Vətən müharibəsi həlledici mərhələyə daxil olmuşdu. Döyüşçülərimizlə bərabər arxa cəbhədə çalışan alimlər də var qüvvələrini səfərbərliyə almışdılar. Belə bir gərgin vaxtda Mərkəzi Komitə Nizami İnstitutuna ikicildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» yazmaq kimi mürəkkəb bir vəzifə tapşırırdı. Müəlliflər kollektivinə, «tarix»in bütün elmi-təşkilati işinə Heydər Hüseynov və institut direktoru Məmməd Arif rəhbərlik edirdi. Yazı və çap işinin nə qədər ağır şəraitdə, lakin nə qədər müntəzəm getdiyini təsəvvürə gətirmək çox da çətin olmadığına görə burada ancaq həmin ədəbiyyat tarixinin nəşrindən sonrakı bir epizodu xatırladıb başqa mətləblərə keçəcəyəm.

Yenicə çapdan çıxmış ikicildliyi MK-ya aparan Heydər Hüseynov oradan institutumuzda çox şad gəldi. Məlum oldu ki, ədəbiyyatşünas alimlərimizin işindən razı qalan M.C.Bağırov, eyni zamanda, qarşıya yeni vəzifə qoymuşdur: ikicildliyi təcili surətdə rus dilinə tərcümə edib çapdan buraxmaq.

Bu söhbət əsnasında Heydər Hüseynovun üzü gülür, sözləri həminə həvəsləndirir, ruhlandırırdı. Elə həmin gün tərcümə işinin təşkili barədə tədbirlər hazırlanırdı.

Yenə müharibənin qızgın vaxtında istifadə olan məşhur general Əlağa Şıxlinskiyə xatiratını yazdırmaq söylərini, Badsabah xanımın

əri Firidun bəy Köçərliyə aid materialları almaq üçün göstərdiyi cəhdləri, Həmidə xanımla Cəlil Məmmədquluzadənin publisist irsini çap etmək barədə apardığı danışıqları yada saldıqca, Heydər Hüseynovun müstəsna işgüzarlığı bütün şairənəliyi ilə gəlib gözlərimin qabağında dayanır. Biz ondan daim yenilik gözləyir, fəaliyyətində daim yenilik görürdük. Üzeyir Hacıbəyli-nin ölümündən cəmi bir neçə gün keçmişdi ki, çağıraraq mənə gözlənilməz bir təklif elədi: gərək təcili Üzeyir bəyin kitabını azərbaycancaya çevirib çapdan buraxaq (Söhbət bəstəkar-alimin «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» adlı məşhur monoqrafiyasından gedirdi). Durduğumu görüb dərhal dedi: Qorxma. Tək işləməyəcəksən. İncəsənət İnstitutundakı musiqişünas Məmmədsaləh İsmayılov kitabı tərcümə etməyə başlayıb. Səni də ona qoşmaq istəyirəm ki, həm tez qurtarasınız, həm də tərcümə yaxşı çıxsın.

Tərcümə üzərində işi doğrudan da tez başa çatdırdıq və kitab təcili çap olundu.

Professorun alimlik və natiqlik qabiliyyətləri ilə təşkilatçılıq istedadı həmişə üzvi cəhətdə olurdu. O, tənqid etməklə bərabər, təklif və məsləhət də verirdi, bir elmi rəhbər kimi səfərbəretmə və ruhlandırma vəzifəsini də yaddan çıxarmırdı.

Şair Məhəmməd Hədinin «Elmin, hünərin, mərifətin varsa, buyur gəl! – Yoxsa, bu həyat aləminə olma bir əngəl!» - beytini çox xoşla-

yır və onu yığıncaqlarda tez-tez yad edib şövqlə söyləyirdi.

Fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri – klassik Azərbaycan elmi, ədəbi irsinin təbliği, Azərbaycan tarixinin, dünya ədəbiyyatının, ictimai-fəlsəfi fikrinin və elminin tədqiqi idi.

Marksizm klassiklərinin əsərlərinin tərcümə və nəşrini təşkil etməklə bərabər, o, dialektik və tarixi materializm problemləri, fəlsəfə tarixi, rus inqilabi demokratik ideologiyası kimi çox mühüm elmi-metodoloji mövzularda qiymətli əsərlər yazmışdır.

Yadımdadır, Vətən müharibəsinin ağır illərində H.Hüseynov vətənpərvər alim və təşkilatçı kimi tükənməz ilham və qüvvə ilə işləyirdi. O, faşizmə qarşı mübarizəmizə kömək edən aktual, mübariz məzmunlu mühazirələr oxuyur, «Faşizmin irq nəzəriyyəsi», «Faşist cəlladların «fəlsəfəsi», «Faşizm elmin düşmənidir» kimi məqalələr, kitabçalar çap etdirirdi. Mən Azərbaycan alimlərinin o zaman böyük fədakarlıq göstərərək ikicildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»ni, dördcildlik «Rusca-azərbaycanca lüğət»i yaratmalarında H.Hüseynovun bir elmi rəhbər, müəllif, tərtibçi, redaktor kimi çox böyük rol oynadığının, lazım gələndə gecəni-gündüzə qatdığının şahidi olmuşam.

Azərbaycan ədəbi sərvəti hələ 20-ci əsrin ilk onilliklərində geniş ölçüdə toplanılıb nəşr olunmağa və öyrənilməyə başlamışdı. Bununla bərabər, hətta otuzuncu-qırxıncı

illərin özündə də klassiklərdən bir çoxunun ədəbi irsi çap olunmamışdı, ədəbiyyatşünaslığın neçə-neçə problemi hələ öz həllini gözləyirdi. Bu problemlərin həlli alimlərin yeni nəslinin – M.Arif, H.Araslı, F.Qasımsızadə, V.Xuluflu, M.İbrahimov, Mir Cəlal, H.Səmədzadə, M.Rəfili, M.Cəfər və Ə.Sultanlının öhdəsinə düşmüşdü. H.Hüseynov da bu nəslin nümayəndəsi idi. Ona görə, çox təbiidir ki, onun fəlsəfi irsindən savayı, məxsusi ədəbiyyatşünaslıq əsərləri də vardır. Bu əsərlər əsasən «Ədəbi qeydlər», «A.Bakıxanov», «Vətənpərvər şair Səməd Vurğun» «A.N.Radişev» kitablarından, Nizami Gəncəvi, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi haqqında çoxlu məqalə, resenziya və oçerkdən ibarətdir. 1945-ci ildə çap etdirdiyi «Elm və mədəniyyətimizin inkişafı tarixindən» başlıqlı məqalələr silsiləsində də Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılıq xarakteristikası verilmişdi.

Otuz-qırxıncı illərin ictimai elmlərindən danışarkən biz bir həqiqəti ayrıca nəzərdə tutmalıyıq ki, o zaman sistemli, mükəmməl Azərbaycan tarixi hələ yaranmamışdı. H.Hüseynov bizim o alimlərimizdən idi ki, bu və ya başqa mədəni hadisəni konkret tarixi aspektdə alıb qiymətləndirmək üçün, eyni zamanda, onu şərtləndirən real varlığı tədqiq edib öyrənməli olurdular. Qələm yoldaşları kimi, H.Hüseynov da, məsələn, bu və ya başqa mütəfəkkir və sənətkardan yazarkən onu yetirən tarixi zəmini də öyrənir, işıqlandırır. Azərbaycanın tari-

xinin, habelə bizim milli mədəniyyət və ədəbiyyatımıza aid həqiqətlərin, elmi məxəzlərin, arxiv sənədləri və mətbuat materiallarının xeyli hissəsinin birinci dəfə üzə çıxarılıb elmə gətirilməsi məhz onun adı ilə bağlıdır. Əlbəttə, bu keyfiyyəti H.Hüseynovun əsərlərini ictimai elmlərin bütün mütəxəssisləri üçün faydalı etmişdir.

Alim ilk ədəbi-tənqidi məqalələrindən birini belə adlandırmışdı: «Ədəbiyyat xalqımızın iftixarıdır». Məqalənin altında bu tarix vardı: «May, 1943-cü il». Müəllif vətənpərvərlik və milli vüqar hissi ilə, qəhrəmanlıq və rəşadət ab-havası ilə dolu olan bir dövrün övladı kimi iftixarla yazırdı ki, bizim xalqımızın «duyğu və arzuları, nisgil və kədərləri, mübarizə və qələbələri» qərindən-qərinəyə, nəsildən-nəslə keçən ədəbi abidələrdə öz ifadəsini tapmışdır. «Biz böyük iftixar hissi ilə ədəbiyyatımızın səhifələrini varaq-layır, xalqımızın dünya mədəniyyəti xəzinəsinə Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli kimi böyük mütəfəkkir sənətkar və alimlər verdiyini oxuyuruq». Sonra Azərbaycan ədəbiyyatının özünəməxsus keyfiyyətlərinin izahına keçən alim buradakı orijinallığı ən əvvəl yüksək humanizmdə, «insana olan böyük məhəbbətdə» görürdü. Məqalənin diqqətəlayiq müddəası bir də bu idi; bizim ədəbiyyatımız «əsli mahiyyəti etibarilə fəlsəfi fikir və hökmlərlə zəngin bir ədəbiyyatdır», özü də burada «fəlsəfi fikirlər, elmi prinsiplər, ümumbəşəri ideallar» qətiyyən

epizodik, təsadüfi mahiyyətdə olmayıb, «ədəbiyyatımızın üzvi xüsusiyyətidir». Bu tezis Nizami poeziyasının elmi-fəlsəfi kökləri, qədim yunan fəlsəfəsi, xüsusilə Aristotel, Fales və başqa klassiklərlə əlaqəsi, Füzuli dünyagörüşü və ilk növbədə şairin «Mətləül-etiqa» traktatı haqqında mülahizələrlə izah olunmuşdur. Belə mühakimə və mülahizələrin xeyli hissəsi M.F.Axundzadəyə aiddir.

Ümumiyyətlə, alimin bütün elmi tədqiqatının baş problemi Axundzadədir. Mütəfəkkir yazıcının bədii, elmi, fəlsəfi, publisist və epistolyar irsini, habelə ona aid rəngarəng məxəzləri tədqiqata cəlb edən H.Hüseynovun əsərləri Azərbaycan dahisi haqqında ətraflı təsəvvür verir.

Klassik irsin müasirlik baxımından daha münasib, daha əhəmiyyətli nümunələrini ön plana çəkib təbliğ etmək H.Hüseynov üçün həmişə səciyyəvi xüsusiyyət olmuşdur. Buna görədir ki, o, Nizamidən yazanda şairin xəlqiliyi, humanizmi, sosial utopiyası, estetik ideali, elmi-fəlsəfi dühası üzərində, Axundzadədən yazanda onun realizmi, satirası, materialist dünyagörüşü üzərində, Zərdabidən yazanda onun demokratizmi, təbiətşünaslıq sahəsində xidmətləri, qabaqcıl sosial-iqtisadi və elmi görüşləri, zamanəsindəki siyasi irtica ilə mərdanə mübarizəsi üzərində daha çox dayanır.

Tənqidçi Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi mövzunun işlənməsi məsələsini də eyni yolla izah edir. Onun Səməd Vurğun drama-

turگیyasının, «Vaqif», «Xanlar», «Fərhad və Şirin» əsərlərinin təhlilinə həsr etdiyi ədəbi-tənqidi məqalələri buna gözəl sübutdur. H.Hüseynov Vətən məhəbbətini, yadelli işğalçılara qarşı mübarizə ideyasını müharibə dövrü ədəbiyyatında, o cümlədən Vurğun poeziyasında tarixi mövzuda yaranmış əsərlərin ən qüvvətli cəhəti sayır: «Səməd Vurğun vətənpərvər bir şairdir. Onun yaradıcılığında vətənpərvərlik ideyası ara-sıra təsadüf edilən bir hal deyildir. Bu ideya Vurğun yaradıcılığının tərkib hissəsidir (...). Mübaligəsiz demək olar ki, Səməd Vurğun yaradıcılığının əsas məhvəri azad Vətən ideyasıdır». Tənqidçiyə görə, bu ideya Vurğun poeziyasında dərin fəlsəfi məzmununda, estetik cəhətdən kamil şəkildə meydana çıxmışdır. Çünki böyük xalq şairi öz əsərlərini «sadəcə bir seyirçi kimi deyil, hadisə və varlıqların əsil mahiyyətini dərk edərək yaradır», «həyatın fəlsəfəsini onun dərinliyini anlayaraq» yazır.

H.Hüseynovun ən sambalı əsəri olan «XIX əsr Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikri tarixindən» monoqrafiyası yeni dövr azərbaycanşünaslığına qiymətli töhfədir. Bu monoqrafiyada XIX əsr Azərbaycan tarixinin, mədəni həyatının, bədii fikrinin, estetik ideyalarının, publisistikasının bir çox mövzusunə toxunulmuş və onların ətrafında bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayan fikirlər irəli sürülmüşdür. Həmin qiyməti, məsələn, əsərin təkə bir fəslinin – dünya şöhrəti qazanmış Azərbaycan

alimi Mirzə Kazım bəyə həsr olunmuş oçerkin təhlili yolu ilə çox yaxşı əsaslandırmaq mümkündür. Bu oçerk Kazım bəy haqqında bizdə ilk samballı tədqiqat məhsuludur.

Düzdür, diqqətli, tələbkər tədqiqatçı monoqrafiyada nəinki natamam, mübahisəli, hətta bəzi qeyri-obyektiv hökmlər də tapa bilər; lakin belə yerlər epizodik haldadır. İnkaredilməz bir həqiqətdir ki, bu gün XIX əsr ədəbiyyatımızı və ictimai-fəlsəfi fikrimizi öyrənən alimlərin çoxu üçün bir sıra məsələlərdə çıxış nöqtəsi, ya istinadgah bu kitabdır.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının mühüm nailiyyətlərindən biri, şübhəsiz, bizim doğma ədəbiyyatımızın dünya klassikası ilə qarşılıqlı münasibətlərinin tədqiqidir. Bu problemə həsr olunmuş elmi ədəbiyyatda H.Hüseynovun fəaliyyətinə yüksək qiymət verilir. O, xüsusən XIX əsr Azərbaycan-rus qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqi sahəsində çox səmərəli işləmişdir. Alimin tədqiqatında A.Bakıxanov, M.C.Topçubaşov, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi və başqa Azərbaycan klassiklərinin rus ədəbiyyatı, mədəniyyəti, elmi, mətbuatı ilə möhkəm mənəvi əlaqəsi mühüm yerlərdən birini tutur. O, Azərbaycan xalqının ədəbi inkişafında Puşkin və Qoqol realizminin, Belinski və Çernişevski demokratizminin böyük rolunu xüsusilə qabarıq göstərir.

Xalqın mübariz oğlu, əsil elm fədaisi akademik (1945) Heydər Hüseynov bu xidmətlərinə, bu əsər-

lərinə görə respublika Ali Sovetinə deputat seçilmiş, orden və medal-lara layiq görülmüşdü. Xalq 1950-ci il, avqustun 15-də, yəni 42 yaşında itirdiyi müdrik oğlunu bu gün yenə həmin xidmətlərinə, həmin əsərlərinə görə qiymətləndirib böyük ehtiramla yad edir.

HÜSEYNOV RÜSTƏM (1910-1998)

Gənc yaşlarından ictimai həyatda, mətbuat, nəşriyyat, maarif ocaqlarında səmərəli fəaliyyət göstərən Rüstəm Kərim oğlu Hüseynov qocaman müəllim, tədqiqatçı, jurnalist idi. O, Şamaxıda yoxsul ailədə doğulmuş və ibtidai təhsili Bakıda «Səadət» məktəbində almışdır; 1926-cı ildə Bakı Darülmüəllimini, sonra Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun fizika-riyaziyyat fakültəsini (1931) və Moskva Ali Partiya Məktəbinin jurnalistika şöbəsini (1953) bitirmişdir.

1936-cı ilə kimi orta məktəblərdə riyaziyyat müəllimi, 1939-1940-cı illərdə Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun direktoru olan R.Hüseynov sonra 1941-ci ilə kimi respublika Maarif nazirliyində məsul vəzifələrdə işləyir. 1941-1946-cı illərdə Qızıl Orduda, Vətən müharibəsi cəbhələrində siyasi rəhbər, əks-kəşfiyyatçı olur, Ərdəbildə teleqraf xəbərlərindən ibarət vərəqələr tərtib edib çapa verir.

Müharibədən sonra Rüstəm Hüseynov ömrünün düz qırx ilini elmə, nəşriyyat və jurnalistikaya

həsr edir: «Azərbaycan müəllimi» qəzeti və «Azərbaycan məktəbi» məcmuəsinin redaktoru, «Maarif» nəşriyyatında direktor, baş redaktor (1963-1966; 1979-1982), Azərbaycan Ensiklopediyasında Baş redaktor müavini (1963-1975), respublika Partiya Tarixi İnstitutunda böyük elmi işçi (1982-1986) vəzifələrində işləmişdir.

Respublika Dövlət Nəşriyyat Komitəsinin 1986-cı ildə R.Hüseynova verdiyi xarakteristikada deyilir: «R.K.Hüseynov yoldaş «Maarif» nəşriyyatında baş redaktor vəzifəsində işləyir və orta məktəblər, ali təhsil müəssisələri üçün nəşr olunan dərsliklərin, tədris vəsaitlərinin və digər tədris-pedaqoji ədəbiyyatın keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa, onların siyasi və elmi səviyyəsini yüksəltməyə çox çalışır».

R.Hüseynov 1970-ci ildə «Vətənpərvərlik tərbiyəsi» mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. O, 9 monoqrafiyanın, 500-ə qədər elmi məqalə və oçerkin müəllifidir. Bu yazılar vətənpərvərlik, əxlaq tərbiyəsi və başqa pedaqoji mövzulardadır.

Türk inqilabçı şairləri Namiq Kamal və Tofiq Fikrətin tədqiqatçılarından biri kimi R.Hüseynov onların həyat və yaradıcılıqları barədə iki monoqrafiya yazmışdır. Bu kitablarda M.Ə.Sabir, M.Hadi kimi klassiklərimizin türk-osmanlı ədəbiyyatı ilə əlaqəsi, N.Kamal və T.Fikrət əsərlərindən nümunələrin Azərbaycanda nəşri məsələlərinə

xüsusi yer verilmişdir. R.Hüseynov avtobioqrafiyasında qeyd edir ki, bu kitabları yazarkən qarşımda «Azərbaycan oxucularını türklərin bu böyük, dahi, inqilabçı klassikləri ilə tanış etmək və kommunist əsərində yaşayan vətəndaşlarımızı onların inqilabi şeirləri ilə ruhlandırmaq, zülm əleyhinə (...) üsyana, milli azadlıq hərəkatına çağırmaq məqsədləri olmuşdur».

Rüstəm Hüseynov 1986-cı ildən pensiyaya çıxıb övladlarının – nəvənətiyələrinin tərbiyəsi, qayğıları ilə məşğul idi.

Son zamanlar o, «Azərbaycan» nəşriyyatının çapa hazırladığı «Cəlil Məmmədquluzadə Ensiklopediyası» üçün ədəbiyyatşünaslığa dair məqalələr yazırdı.

HÜSEYNZADƏ AYDIN (1928)

Bakının «İçəri şəhər»ində ziyalı ailəsində doğulan Aydının atası Əlipaşa «Səbur» və anası Ümmigülsüm – hər ikisi lirik şair olub, onda da uşaqlıqdan ədəbiyyat və mətbuata böyük məhəbbət, həvəs oyatmışdır. Gənc Aydın orta məktəbi (1945) və Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini (1950) qurtarandan sonra dil-ədəbiyyat müəllimi işləmiş, məktəb direktoru, BXMS-nin bölgə inspektoru vəzifələrində çalışmışdır.

O, müəllim işlərkən mətbuatda çıxış etməyə başlamış, ilk yazısı «Azərbaycan pioneri» qəzetində (1948) çap olunmuşdur. Sonra res-

publikanın bir çox mətbuat orqanlarında – «Azərbaycan müəllimi», «Azərbaycan gəncləri», «Molodyoj Azerbaydjana», «Vışka», «İnşaatçı», «Kommunist», «Bakinski raboçi», «Sovet kəndi», «Ədəbiyyat və incəsənət», «Bakı» qəzetlərində, «Azərbaycan kommunisti», «Təşviqatçı», «Kirpi», «Azərbaycan», «Azərbaycan qadını», «Kənd həyatı», «Ulduz» jurnallarında onun ictimai-siyasi, elmi, publisistik, tənqidi məqalələri, очерkləri, felyetonları, şeir və hekayələri müntəzəm çap olunmuşdur.

A.Hüseynzadə «Sovet kəndi», «İnşaatçı» qəzetlərində ədəbi işçi, şöbə müdiri, «Azərbaycan kommunisti» jurnalında mədəniyyət, tənqid və bibliografiya şöbəsinin müdiri (1972-1979), «Kirpi» jurnalında Baş redaktorun müavini (1979-1987), «Azərnaşr»də Baş redaktor (1989-1992) vəzifələrində çalışmışdır. 1992-ci ildə pensiyaya çıxmışdır.

Hələ ADU-da oxuyarkən Aydın Universitet tələbələri arasında ən yaxşı bədii əsərlər üçün elan olunmuş qapalı müsabiqədə iştirak etmiş, mükafata layiq görülmüş iki şeirdən birinin müəllifi olmuşdur. O, respublika Jurnalistlər İttifaqının ilk üzvlərindən biridir.

A.Hüseynzadə mətbuat və ədəbiyyatımızın problem məsələlərinə həsr olunmuş bir çox məqalələrin müəllifidir: «Noviye stixi Nazima Xikmeta» («Pravda Vostoka», 1951), «Füzulinin satirası» («Azərbaycan gəncləri», 1958), «Tədris kitabları haqqında mülahizələr»

(«Ədəbiyyat və incəsənət», 1968), «Xalq şairi haqqında samballı tədqiqat işi» («Azərbaycan müəllimi», 1971, Süleyman Rüstəm haqqında dissertasiya), «Nəşriyyat işi ciddi məsuliyyət tələb edir» («Azərb. kommunisti» j., 1972), «Tənqid və ədəbi proses» («Azərb. kommunisti» j., №3, 1975), «Tənqid və onun təsiri» («Azərb. kommunisti» j., №8, 1975), «İncəsənət məsələlərini dərinlən işıqlandırılmalı» («Azərb. kommunisti» j., №1 1976), «S.Hüseyn və ədəbi gənclik» («Ulduz» j., N 5, №1977), «Narahatçılığa doğrudan da ciddi əsas var» (Müasir mətbuatımızın dili haqqında. «Xalq qəzeti», 7 may 1997), «Redaksiyaya məktub» (H.Zərdabinin anadan olduğu il haqqında müxtəlif fikirlərə münasibət. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 17 may 1996), «S.Hüseynin jurnalistik fəaliyyəti» (ADU-nun «Jurnalistika» j., 1969, №1), «Ə.Əzimzadənin naməlum məktubları» («Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 17 okt.1959) və s.

A.Hüseynzadə «Seyid Hüseynin publisistikası» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir (1971). Bu dissertasiya haqqında rəylərdən: «Aydın Hüseynzadənin bu əsərinin əsas məziyyəti ondadır ki, XX əsr Azərbaycan klassiki Seyid Hüseynin publisistik irsini ilk dəfə, həm də mükəmməl şəkildə araşdırıb ədibin yaradıcılığının mühüm sahələrindən biri haqqında samballı elmi fikir söyləməyə müvəffəq olmuşdur» (prof. Mir Cəlal); «Müəllif S.Hüseynin publisistikasını

ədəbi yaradıcılığı ilə sıx əlaqədə öyrənmiş, (...) ədibin otuz il ərzində (1907-1937) çıxış etdiyi altmışdan artıq mətbuat orqanından 400-ə yaxın (...) əsərini toplamışdır» (prof. Nurəddin Babayev).

Respublika Dövlət Radio və Televiziyasının fəal müəlliflərindən biri olan A.Hüseynzadə baş redaksiyaların tapşırığı ilə ədəbiyyatımızda, onun problemləri ilə bağlı materiallar hazırlamış, bir neçə pyesi efirdə səslənmiş, ekranda göstərilmiş («Qoşa ulduz», 1978; «Qonşular», 1977; «Nənəmin sandığı», 1962; «Xəcalət», 1996 və s.), iki radio pyesi («Bir otağın sirri», 1976; «Əmr nömrə bir», 1978) qapalı müsabiqələrdə mükafata layiq görülmüşdür.

A.Hüseynzadənin «Seyid Hüseynin publisistikası» monoqrafiyası əsasında yazdığı «S.Hüseyn və xalq maarifi» (5 ç.v., 1970), «Seyid Hüseynin pedaqoji fəaliyyəti və maarifçilik görüşləri» kitabları (on iki çap vərəqi, 1991) «Maarif» nəşriyyatında çap olunmuşdur. Respublika «Bilik» cəmiyyəti «Seyid Hüseyn» adlı elmi-kütləvi kitabçasını (1977) buraxmışdır.

A.Hüseynzadənin «Səməndər quşu» (1953) «Məşq davam edir» (1958), «Nənəmin sandığı» ((1959) və s. pyesləri Xalq teatrlarında, «Axırınıc sağlıq» komediyası Ə.Haqqverdiyev adına Ağdam Dövlət Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. «Gənclik» nəşriyyatı onun yumoristik hekayələrdən ibarət

«Üzüyola» (1974), «Şərəbanı gəlin axtarır» (1976) kitablarını çap etmişdir.

Jurnalist A.Hüseynzadə felyeton və очерk janrlarında da məhsuldar işləmişdir. «Sovet kəndi» qəzetində «Kotan» satira və yumor guşəsi onun təşəbbüsü ilə açılmış və uzun illər davam etmişdir. O, uzun illər satirik «Kirpi» jurnalı baş redaktorunun müavini vəzifəsində işləmişdir.

A.Hüseynzadə Azərbaycanın adlı-sanlı əmək adamları, qabaqcıl kollektivləri, elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri haqqında 200-dən artıq очерklər yazmışdır.

Qocaman yazıçı-alimin ən yaxşı işlərindən biri anası – şairə Ümmügülümün əsərlərini toplayıb tərtib etməsi və ona müqəddimə yazmasıdır. Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin sifarişi ilə yazılan bu kitabda 37-ci il repressiyasının qurbanı olmuş, əzab və işgəncələrə məruz qalmış lirik şairənin kitabı «Gözümüz yaşlıdır, sinəmiz dağlı» (Bakı, «Necat», 1992) adı ilə nəşr edilmişdir. Bu kitabın ardınca daha bir kitabın A.Hüseynzadə Azərtacda redaktor vəzifəsində çalışmaqla yanaşı, bu kitabın ardınca daha bir kitabın da işıq üzü görməsinə müvəffəq olmuşdur: Aydın Hüseynzadə. Romantik şair Əlipaşa Səbur. Həyat və yaradıcılığı. Bakı, «Boz Oğuz» nəşriyyatı, 2000, 176 s.

X

1. Xaldeyev Vasili (1898-1980)
2. Xalıqov Qəzənfər Ələkbər oğlu (1898-1981)
3. Xanbabayev Əjdər (1931-1990)
4. Xəlil İbrahim (1892-1938)
5. Xəlilov İmran (1940-2000)

X

**XALDEYEV VASİLİ
(1898-1980)**

Jurnalist, mətbuat işçisi Vasili Fyodoroviç Xaldeyev Azərbaycanın rusdilli mətbuatında tanınmış simədir. O, Ryazan qəzasında (Kasimov şəhərində) doğulub 16 yaşından işləməyə başlamışdır.

V.Xaldeyev Moskvada Sverdlov adına Ali Kommunist məktəbini qurtarandan sonra Azərbaycanda partiya-sovet orqanlarında bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmışdır. O, 40-50-ci illərdə Azərbaycan mətbuatının görkəmli xadimlərindən biri kimi tanınmışdır.

V.Xaldeyev Azərbaycan Teleqraf agentliyinin direktoru, «Bakinski raboçi» qəzetinin redaktoru, «İzvestiya» qəzetinin Azərbaycan SSR müxbiri olmuşdur. Görkəmli jurnalist mətbuat sahəsində xidmətlərinə görə Lenin ordeni və Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri fərmanı ilə təltif edilmişdir.

Əsas janrı siyasi publisistika idi. Azərbaycanın ictimai, iqtisadi və mədəni həyatı haqqında onlarca очерк, məqalə, reportaj, intervü və s. yazıların müəllifi olmuşdur.

**XALIQOV QƏZƏNFƏR
(1898-1981)**

Azərbaycanın xalq rəssamı, doğma milli mədəniyyətə 60 ilə

yaxın xidmət etmiş Qəzənfər Ələkbər oğlu Xalıqov 1898-ci il dekabrın 16-da Bakı yaxınlığındakı Qobu kəndində doğulmuşdur. Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Texnikumunu bitirən (1928) istedadlı gənc hələ yaradıcılığının erkən dövründə Bakıda nəşr edilən qəzet və jurnalları oxumuş, onların rəsmləri ilə çox maraqlanmışdır.

Uşaqlıqdan Qəzənfər atasının abunəçi olduğu «Molla Nəsrəddin» jurnalını, onun xüsusilə rəsmlərini olduqca xoşlayırdı. Özü belə hesab edirdi ki, «mənim rəssam kimi yetişməyimə də əsas səbəb bu olmuşdur». Cəlil Məmmədquluzadə 1924-1925-ci illərdə «Gənc işçi» qəzetində rəssam işləyən Qəzənfər Xalıqovu «Molla Nəsrəddin» redaksiyasına əməkdaşlığa dəvət edib deyir: «Cavan rəssamsan, gəl bizim jurnalda da qələmini işlət. (...) heç kəs birdən-birə böyük rəssam olmayıb. Görürsən bu saat bizim rəssamımız azdır. Gərək cavanlardan təzə-təzə rəssamlar yetişsin». Bilavasitə C.Məmmədquluzadənin köməyi və rəhbərliyi ilə (biografiyasından ədəbin hələ XIX əsrin axırlarında rəssamlıq bacarığı olduğu, «Molla Nəsrəddin» jurnalının karikatura və şəkillərini çəkən sənətkarlara yaxşı məsləhətlər verdiyi məlumdur) bir azdan Xalıqov redaksiyanın əsas rəssamları cərgəsinə keçir.

Q.Xalıqovun böyük ədibin onlarla işi barədə maraqlı xatirələri var: «Mövzunu özü verirdi. Bir gün qabaq hadisəni nağıl edir, ya da materialı (növbəti nömrə üçün hazırlanmış yazını. – Ə.M.) verib qeyd edir ki, «Molla Nəsrəddin» mənim gələcək yaradıcılığım üçün böyük bir məktəb oldu, məndə satıraya xüsusi meyl oyatdı».

Yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və jurnalistikası ilə sıx bağlı olan Q.Xalıqov boyakarlıq, teatr rəssamlığı, qrafika sahələrində şöhrətlənmiş sənətkarlardan idi. O, Nizami Gəncəvinin 800 illiyi ilə əlaqədar dahi şairin portretini yaratmış (1940), «Xosrov və Şirin» poemasına gözəl illüstrasiyalar çəkmişdir. Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi Muzeyinin interyer tərtibatının müəlliflərindəndir. 1941-1945-ci illər Vətən müharibəsi zamanı Q.Xalıqov siyasi mövzulu satirik plakatlar çəkmiş, dinc yaşayış illərində illüstrasiya və monumental boyakarlıq sahəsində qızgın işi ilə diqqəti cəlb etmişdir. Buzovnadakı neftçilərin mədəniyyət sarayının interyer tərtibatı müəllifidir.

Q.Xalıqov teatr və kino rəssamlığı sahəsində də fəaliyyət göstərmişdir.

Fəal rəssam və jurnalistin səmərəli işi bir sıra ordenlərlə, medallarla qiymətləndirilmiş, həyat və yaradıcılığı rusca «Kazanfar Xalıkov» (B., 1978) kitabında, ASE-nin X cildində (B. 1987) əksini tapmışdır.

XANBABAYEV ƏJDƏR (1931-1990)

Azərbaycan jurnalistikasının, kitab mədəniyyəti və nəşriyyat işinin nadir xadimlərindən Əjdər Rza oğlu Xanbabayev 1931-ci ildə Ordubad şəhərində yoxsul bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Bəxti ona əvvəli çətin, axırı isə faciəli bir tale qismət eləmişdi. Kiçik yaşlarından əmək fəaliyyətinə başlamış, zavoda, dəmir yolunda ağır işlərdə olmuşdur.

Doğma yurdunda orta məktəbi qurtarandan sonra, 1951-ci ildən o, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində oxuyur. Beş illik ali təhsili başa vuran istedadlı gənc bütün həyatını mədəniyyətin, ictimai-siyasi fəaliyyətin nəşriyyat kimi çox mühüm bir sahəsi ilə bağlayır. Çoxları kimi, mən də onu bu vaxtdan tanımağa başlamışam. Evlərimiz üzbəüz idi: küçə pəncərələrimiz bir-birinə baxırdı. Tələbə Əjdər dərstdən, işdən, kitab və yazı-pozudan sonrakı yorğun vaxtında yaşadığı otağın kiçik pəncərəsindən küçəyə, keçib gedənlərə baxmaqla bir balaca dincliyini alırdı.

Akademiya nəşriyyatında korrektor, redaktor, baş redaktor vəzifələrində çalışaraq zəngin təcrübə toplayan Ə.Xanbabayev sonra «Elm» nəşriyyatının direktoru olur. Mən onun «Elm»dəki qızgın fəaliyyətinin şahidi olanlardan biriyəm; illik planların və yekunların müzakirəsi zamanı ağıllı sözlərini çox eşitmişəm.

Elə o vaxtlar bir müddət «Azər-nəşr» direktorsuz qaldı. Bu vəzifəyə

layiqli mütəxəssis axtaranda Ə.Xanbabayev yada düşdü. Akademiyanın vitse-prezidenti Məmməd Ariflə məsləhətləşəndə dedi ki, sən Allah, qoyun Əjdər burada işləsin, indi-indi nəşriyyatı səliqəyə salırıq. Qaldı.

60-70-ci illərdə Əjdər müəllimlə Azərnəşrdə iki kitabı hazırlarkən görüşüb əməkdaşlıq elədim: biri «Əkinçi» qəzetinin transliterasiyalı tam mətni, o biri də Azərnəşrin 50 illiyi münasibətilə elmi-kütləvi oçerki nəşr etdirəndə. Hər iki nəşrin, xüsusilə direktoru olduğu Azərnəşr barədə kitabçanın (müəlliflər: Əziz Mirəhmədov, Hacı Həsənov) məzmunlu və nəfis çıxmasına böyük qayğı və zövqlə yanaşdı. Birinci kitab ana dilində 1979, ikinci kitab rus və Azərbaycan dillərində 1975-ci ildə çıxmışdır. Hər iki kitab mətbuatda yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ə.Xanbabayev sanki kitablar aləminin ucaqları üçün yaranmış adamdı; kitab mədəniyyəti sahəsində durmadan yüksəlməkdə idi: o, Azərnəşrdə direktor olduğu vaxt, eyni zamanda, Respublika Mətbuat Komitəsi kollegiyasının üzvü, Nəşriyyat poliqrafiya, kitab ticarəti müəssisələri Şurasının sədri idi. 1986-1989-cu illərdə isə o, Azərbaycan SSR Dövlət Mətbuat Komitəsi sədrinin birinci müavini kimi məsul bir məqamda işləmişdir. Onun sayılı respublika nəşriyyatları bir sıra seriyalı nəşrə başlamışdılar: 100 cildlik «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası», 20 cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası», rus dilində

20 cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası» və s.

Mətbuatda deyildiyi kimi, «Dünyanın kitab bazarına çıxan» bir çox nəşrlərin «yaradılması» Ə.R.Xanbabayevin adı ilə sıx bağlıdır. Təcrübəli naşir Azərbaycan kitabının perspektivlərini yaxşı görür, bu işi yenidənqurmanın tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq üçün qüvvə və bacarığını əsirgəməirdi. O, nəşriyyat kadrları hazırlanmasına böyük diqqət yetirirdi. İndi Respublika Nəşriyyatlarında çalışan jurnalistlərin xeyli hissəsi Ə.R.Xanbabayevin yetirməsidir. Əjdər müəllim Dövlət Universitetində jurnalistikaya dair mühazirə oxuyur və seminar keçirirdi.

Ə.Xanbabayev ona tapşırılan vəzifələri yerinə yetirməkdən əlavə, fəal ictimai iş aparmışdır: Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının, respublika «Kitab» cəmiyyətinin idarə heyətlərinin, bir sıra qəzet və jurnalların redaksiya heyətlərinin üzvü olmuşdur. Onun çoxillik səmərəli əməyi «Şərəf» ordeni, SSRİ medalları, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanları ilə mükafatlandırılmışdır. Ona Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adı verilmişdi.

Tahir (Taisoğlu) Məmmədov və Ağazal Qurbanov yazırlar: «Əjdər Xanbabayev Heydər Əliyevi Azərbaycanda sevən, ona rəğbət bəsləyən milyonlardan biri idi. Əjdər müəllim Bakıda, Moskvada, İstanbula, bir sözlə harda olsa, ürəyi Heydər Əliyevin yanında» («Gə-

ləcəyi görən insan», «Aktual» qəz. 3 oktyabr 1997, №23-28).

Xalqın belə ləyaqətli bir oğlunun cinayətkar düşmən gülləsi ilə faciəyə qətl olunması Vətən üçün böyük dərd idi; bu dərd onu tanıyanların, sevənlərin qəlbində Əjdər məhəbbəti ilə birgə yaşamaqda, qövr etməkdədir.

P.S. Respublika hökuməti Ə.Xanbabayevin xatirəsini əbədləşdirmək üçün xüsusi fərman vermişdir (bax: «Sifarişli qətl» məcmuəsi, «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, B., 1996).

«Sifarişli qətl» məcmuəsi Respublika Prezidenti möhtərəm Heydər Əliyevin mərhum haqqında faktlarla zəngin, dərin məzmunlu, təsirli xatirə, oçerk və müsahibəsi ilə başlanır. Kitabda yazısı gedənlər arasında Anar, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, Vasim Məmmədliyev, Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı, Qılman İlkin, Nazim İbrahimov, Cəmil Əlibəyov, Vilayət Quliyev, Elmira Əliyeva və başqa müəlliflər vardır. Burada Əjdərin indiyədək tək-tək adamın tanış olduğu lirik şeirləri, Heydər Əliyev yoldaşla, habelə ailəsi və dostları ilə şəkilləri, qəbirstandakı matəm mitinqində Bəxtiyar Vahabzadə, Araz Dadaşzadə və digər ziyalıların nitqlərinin mətni də verilmişdir (Əlyazmanın sonunda tarix yazılıb üstündən xətt çəkilmişdir: 21.8.1997. – Tərt.).

XƏLİL İBRAHİM (1892-1938)

Həyatı tez, 46 yaşında tərk etməli olan, lakin xeyli işlər görmüş jurnalist, mütərcim, tənqidçi Xəlil İbrahim Qarabağın füsunkar paytaxtı Şuşada (30.6.1892) doğulmuşdur. Kəsibhqla böyümüş, dövrünün xeyirxah adamlarından olan Həsənli bəy Sarıcalının dərslik, paltar və ayda 2-3 manat pul köməyi ilə «Rus-Azərbaycan məktəbi»ni qurtarmış, sonra üç il Bakıda real məktəbdə oxumuşdur. O, 1911-ci ildə Xındırstanda (Qarabağ), 1912-ci ildə isə «Nəşri-maarif cəmiyyəti»nin Əmircandakı məktəbində müəllimlik etmişdir. Dünyəvi və dini ədəbiyyata böyük maraq göstərmiş, atası kimi Quranı mükəmməl öyrənmişdi.

Hələ tələbə ikən Azərbaycan və rus ədəbiyyatını öyrənməyə başlayan Xəlil İbrahim xüsusilə Lermontov və Turgenevə böyük məhəbbət bəsləmişdir. Lermontovun təsiri altında onun rus dilində «Yelkən», «Mən tək-tənha yola çıxıram», «Tuçki nebesiye» və s. şeirlərini yazdığı da məlumdur. 1911-ci ildə isə kənd həyatına, mülkədar-kəndli münasibətlərinə dair bir sıra silsilə oçerk yazmışdır ki, onlar 1913-cü ildə «Səda» qəzetində çap olunmuşdur. O, bu qəzetə 20 iyun 1913-cü ildə ədəbi işçi kimi işə düzəlmişdi.

Dövri mətbuatda X.İbrahim 1910-cu illərdə fəaliyyətə başlayıb «İqbal», «Son xəbər», «Açıq söz», «Doğru söz» və s. qəzetlərdə əmək-

daşlıq etmiş, 1919-cu ildə isə müsavəvat orqanı «Azərbaycan»ın müvəqqəti redaktoru olmuşdur.

Bakıda çıxan «Baku» qəzetində və Peterburqda buraxılan «Musulmanskaya qazeta»da da bir neçə məqaləsi dərc edilmişdir.

Məqalələri əsasən milli intibah, mədəni yeniliklər, elm, maarif, teatr tamaşaları və sairə haqqında idi. «Azərbaycan» qəzeti, «Qardaş köməyi» məcmuəsi və s. orqanlardakı bir çox yazılarında milli ruh özünü açıq-aşkar göstərir, milli ruh hiss olunur.

Azərbaycan sovet hakimiyyəti qurulmasının ilk illərindən mətbuat və nəşriyyat sahəsində qızgın fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan KP MK orqanı «Kommunist»in, habelə «Kəndli» qəzetinin məsul katibi olmuş, «Bakinski raboçi» nəşriyyatında işləmiş, 1930-cu ildə isə Azərnəşrin bədii ədəbiyyat şöbəsinin müdiri təyin edilmişdir. 15-16 il ərzində 200-ədək kitabın redaktoru olmuşdur.

30-cu illərdə Azərbaycan dilinə tərcümə sahəsində səmərəli xidmət göstərir. Şekspir, Şiller və b. dünya klassiklərinin 150-dən artıq əsərini ana dilinə çevirir, mütərcimlik işində dramaturgiyaya xüsusi fikir verir. Elm və ədəbi tənqid sahəsində də çalışmış X.İbrahim «Azərbaycanı tədqiq və tətəbbə cəmiyyəti» incəsənət bölməsinin sədri, Azərbaycan MİK terminologiya komissiyasının elmi katibi olmuş, rusca-Azərbaycanca lüğətin tərtibinə kömək etmişdir.

20-ci illərdə o, H.Cavid, C.Cabbarlı və b. yazıçıların yaradıcılığı haqqında bir sıra atəşin, mübahisəli ruhda məqalələr yazmış, Ə.Haqqverdiyevin ədəbi fəaliyyətinin 30 illiyi münasibətilə dolğun məzmunlu bir məruzə etmişdir (bax: Azərb. EA Əlyazmalar İnstitutu, arx. 26, 235-19688, əlyazması).

İmzaları: «X.İbrahim», «Tənqidçi», «Maarifçi», «Tamaşaçı», «Teatroçu» və s.

(Rus dilində makinada iki intervalda yazılmış 3,3 səhifəlik mətnin sonunda Ə.Mirəhmədovun belə bir qeydi vardır: Oğlu Elxan İbrahimovdan aldım. 05.03.1969.

Şair İ.Tapdıq 2012-ci ildə «Ədəbiyyat qəzeti»ndə Elxan İbrahimovun böyük xidmətləri haqqında iri həcmli oçerk çap etdirmişdir. Adı çəkilən qəzetin 4 avqust 2012-ci il tarixli sayında isə Xəlil İbrahimin ingilis dili müəllimi işləmiş qızı Solmaz İbrahimovanın atası haqqında xatirələri və unudulmaz qələm ustasının 120 illiyi münasibətilə professor Nazif Qəhrəmanlının «İçərişəhərdə bir ev vardı» adlı məqaləsi çıxmışdır. – Tərt.)

XƏLİLOV İMRAN (1940-2000)

Cavanlığından jurnalist, nəşriyyat işçisi, tərcüməçi kimi yetişməyə başlayan İmran Musa oğlu Xəlilov 1940-cı ildə oktyabrın 3-də Azərbaycanın ürəkaçan guşəsi Qubada dünyaya gəlmiş və 3 saylı şəhər orta məktəbini bitirmişdir. İstedadı xalq

şairimiz Rəsul Rza tərəfindən «kəşf olunan» gənc İmran hələ universitet tələbəsi ikən dünya mədəniyyətini öyrənməyə və təbliğ etməyə başlamışdır. Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdiyi (1966) ildən işlədiyi «Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası» idarəsində kiçik elmi redaktor, böyük elmi redaktor və redaksiya müdiri vəzifəsindən baş redaktor (1966-1993) səviyyəsinə yüksəlmişdir. Sonra «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi Baş direktorunun müavini təyin edilmişdir (1993).

«ASE»də İ.Xəlilovun rəhbərlik etdiyi mədəniyyət və incəsənət redaksiyası yaranmaqda olan milli ensiklopediyamız üçün memarlıq, təsviri, tətbiqi sənətlər, musiqi, teatr, kino sahələrinə aid sözlüklərin, üçcildlik «Uşaq Ensiklopediyası»nın hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev onun haqqında yazdığı «Mədəniyyət işçisi» oçerkində yaxşı deyir ki, İ.Xəlilov «qələmi ilə külüng vuran» istedadlardandır («Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 30.11.1990, №47).

«AE» elmi-redaksiya şurasının üzvü kimi o, «Dünya xalqları», «Yzeyir Hacıbəyli», «Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti», «Ədəbiyyatşünaslıq ensiklopedik lüğəti», ikicildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ensiklopediyası» və s. nəşrlərin hazırlanmasında həm müəllif, həm də redaktor əməyi sərf etmişdir. Dünya şöhrətli Azərbaycan

mütəfəkkir-şairi Məhəmməd Füzulinin fəlsəfi irsinin, onun ikicildlik (latın qrafikası ilə) və altıcildlik «Əsərləri»nin, «Füzuli dünyası rəsmlərdə» foto-albomunun çapa hazırlanmasında yaxından iştirakı İ.Xəlilovun fəaliyyətində məxsusi yer tutur.

İ.Xəlilovun bədii tərcümə sahəsində də xidmətləri vardır. O, «Görkəmli şəxsiyyətlərin həyatı» seriyasından akademik İ.Tarlenin «Napoleon» monoqrafiyasının, İ.Tişkovun «F.E.Dzerjinski» əsərinin, M.Antonionun «Peşəsi müxbirdir», V.Katayevin «Mənim almas tacım» və bir neçə başqa kitabın mütərcimidir. Bədii tərcümədə hər iki dili sərbəst bilmək, yaradıcı iş, aydınlıq, sadəlik, dəqiqlik onun səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü olan İ.Xəlilov respublika mətbuatında qəzet və jurnal səhifələrində, radio efiri və mavi ekranda ədəbiyyat, incəsənət, nəşriyyat mövzularında vaxtaşırı çıxış etmiş, səmərəli müsahibələr keçirmişdir. O, uzun müddət Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində «Dünya teatr tarixi»ndən dərs demiş, dərslik və proqramların hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir.

Bütün bu xidmətlərinə görə İmran Xəlilova Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilmişdir.

2000-ci ildə avtomobil qəzasında dünyasını dəyişmişdir. Onun vəfatını mətbuat ağır itki kimi qeyd

etmişdir. Vəfatından bir neçə gün sonra AMEA və Azərbaycan EA Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun təşkilatçılığı ilə «Azərbaycan Ensiklopediyası» nəşriyyatında «İmran Xəlilov – 60» kitabçası nəşr olunmuş və üz qabığında şəkli verilmişdir. Əsərdə tanınmış ziyalı haqqında müasirlərinin ürək sözləri yer almışdır: Elçin, Vaqif Arzumalı, Zəhid Mustafayev, Nizaməddin Şəmsizadə, Nazif Qəhrəmanlı, Azər Bağirov, Məmməd Adilov, Bağır Mirəli oğlu, Şəraf Cəlilli, Əkrəm Qaflanoğlu, Mərcan Sabir qızı.

Alimin yaxın dostlarından Şahin Fazıl və Ramiz Qusarçaylı ürək sözlərini İmran Xəlilovun vaxtsız ölümünə həsr etdikləri şeirlə ifadə etmişlər. Adı çəkilən nəşrdə İ.Xəlilovun Azərbaycan ziyalıları ilə çəkirdiyi 16 şəkil də əksini tapmışdır.

«Quba Xeyriyyə Cəmiyyəti» kitabçasında (Bakı, Qartal, 1998, s.22) və professor Ş.F.Fərzəlibəylinin «Quba tarixi» kitabında da (Bakı, 2001, s.350) İ.Xəlilov haqqında müxtəsər məlumat verilmişdir.

İ

1. İbrahimov İshaq (1921-1987)
2. İmanquliyev Nəsir (1911-1998)
3. İsəyev Əhməd (1940)
4. İsmayıl Həqqi (1885-1938)
5. İsmayılov İsmayıl Cəfər oğlu (1897-1938)
6. İsmayılov Rəşid bəy (1877-1941)

İ

**İBRAHİMOV İSHAQ
(1921-1987)**

66 illik həyat, 40 illik sənət yolunu alnıaçıq, üzüağ başa vuran İshaq İbrahim oğlu İbrahimov Azərbaycanın mərd, layiqli, ziyalı şəxsiyyətlərindən biri – Böyük Vətən mübarizəsinin iştirakçısı, yazıçı, şair, tərcüməçi, ictimai xadim olmuşdur.

İ.İbrahimov Bakıda doğulub orta və ali təhsilini də burada almışdır. Gəncliyi ağır hərbi illərinə təsadüf etmiş, Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən Sovet Ordusu sıralarına çağırılıb cəbhəyə göndərilmişdir.

1944-cü ilin aprelində ağır yaralanan İshaq İbrahimov ordudan buraxılıb doğma yurduna qayıdır. Sağalan kimi o, bütün həyatını ədəbiyyat, mətbuat, kitab nəşri və incəsənətimizin inkişafına həsr edir. O, uzun illər respublikanın müxtəlif nəşriyyatlarında, Cəfər Cəbbarlı adına «Azərbaycanfilm» kinostudiyasında, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində məsul vəzifələrdə çalışmış, istedadlı bir ədib və tərcüməçi kimi nüfuz qazanmışdır.

Yaradıcılıq fəaliyyətinin çox hissəsini bədii tərcümə sənətinə verən İshaq müəllim dilimizə ustalıqla çevirdiyi əsərlərin originalına böyük saygı və ehtiramla yanaşırdı. N.Qoqol, M.Qorki, F.Dostoyevski,

A.Çexov, İ.Paustovski, L.Leonov, A.Arbutov, gürcü yazıçısı G.Qulia, ingilis yazıçıları C.London, C.Steynbek, alman yazıçısı A.Zegers, qırğız yazıçısı Ç.Aytmatov və b. müəlliflərin əsərləri onun tərcüməsində ana dilində çapdan çıxmışdır.

İ.İbrahimov habelə respublika teatrlarının repertuarını zənginləşdirməyə kömək edən səhnə əsərləri tərcümə etmişdir.

Həssas, incə qəlbli insan olduğundan o öz istedadını poeziyada da sınamış, bir neçə lirik əsər yaratmışdır. Şair Vəqif Cəbrayızadə onun ölümü günü çap etdirdiyi vida sözlərini ağsaqqal ədibin «mən köhnə kişiyəm, bala!» ifadəsi ilə başlayıb mərhumun ruhuna belə bir mənalı müraciət etmişdi: «Siz dünyanın sonuncu köhnə kişilərindən idiniz. Bütün köhnə kişilər kimi köhnə, amma ölümsüz şairlərdən ölümsüz beytlər söylərdiniz, sonra onu məclis əhlinə «xırdalayardınız». Yaşınızın altmışı çoxdan keçməyində baxmayaraq ürəyinizdəki, dilinizdəki ölümsüz şeirlər sizi həmişə cavan, şux saxlayırdı...»

İ.İbrahimov fəaliyyəti, nikbin baxışları, ətrafındakı adamlarla işgüzar, prinsipial münasibətləri ona ictimai həyatda böyük nüfuz qazandırmışdı: o, Bakı şəhər partiya komitəsinin üzvü, Bakı şəhər sovetinin deputatı, SSRİ Yazıçılar İttifaqı

idarə heyətinin üzvü seçilmişdi, təxminən on il Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi olmuşdur.

İ.İbrahimov bir sıra orden və medallarla təltif edilmişdi, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adını almışdı.

İMANQULİYEV NƏSİR (1911-1998)

22 dekabr 1911-ci ildə Bakı şəhərində doğulmuşdur. Orta məktəbin yuxarı siniflərində oxuyarkən H.Zərdabinin təməlini qoyduğu milli mətbuat ənənələrinə böyük maraq göstərmişdir. Mütərəqqi «Əkinçi»lərin şərəfli ömür yolunu dərinlən öyrənməsi onun istedadlı jurnalist, publisist, pedaqoq və ictimai xadim kimi formalaşmasına səmərəli təsiri olmuşdur.

Əmək fəaliyyətinə başladığı ilk gənclik illərində «Kommunist», «Yeni yol», «Gənc işçi» qəzetlərində çalışmış və maraqlı yazılarla çıxış etmişdir. Vətənpərvər insan və tanınmış jurnalist kimi Nəsir İmanquliyev 1942-ci ildə Krim cəbhəsinə işə göndərilmişdir. Qələmini süngüyə, sözünü gülləyə çevirərək döyüşən əsgər kimi xidməti borcunu ləyaqətlə yerinə yetirmişdir. «Döyüşən Krim» qəzetində məsul katib və hərbi hissədə tərcüməçi kimi çalışmışdır. Siyasi işlər üzrə müavin kimi də səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

Bir ildən sonra N.İmanquliyev jurnalistlik fəaliyyətini davam etdirmək üçün arxa cəbhəyə göndəril-

mişdir. Bakıya qayıdaraq əmək fəaliyyətini yenidən «Kommunist» qəzetində davam etdirmişdir. O, burada məsul katiblikdən redaktor müavini səviyyəsinə qədər yüksəlmiş və qəzetin düşündürən, istiqamətləndirən yazılarla çıxmasına səy göstərmişdir. Qəzetin səhifələrində xeyli yazıçı, jurnalist, publisist, şair, gənc müxbir imzasının görünməsində də onun danılmaz xidmətləri olmuşdur. Onun özünün də bir çox yüksək səviyyəli yazıları bu qəzet vasitəsilə oxucuların ixtiyarına verilmişdir.

1946-cı ildə Moskvada jurnalistika sahəsində biliyini təkmilləşdirən N.İmanquliyev 1947-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. 1941-1945-ci illərdə Azərbaycan qəzetlərində müharibə mövzusu və mətbuatın müharibədə roluna dair dissertasiya yazaraq elmə böyük töhfə vermişdir.

Azərbaycan jurnalistikasının patriarxı kimi tanınan N.İmanquliyevin həyatında ən önəmli hadisələrdən biri «Bakı» qəzetinin nəşri ilə bağlıdır. Onun bu qəzetə baş redaktor təyin edildiyi vaxtdan (1958, yanvar) başlayaraq az müddət ərzində bu yeni mətbu orqan ən çox oxunan qəzetə çevrilmiş və tirajını ildən-ilə artırmaq ehtiyacını doğurmuşdu. Qəzetin ana dilində nəşrindən bir neçə il sonra N.İmanquliyev rus dilində «Baku» adlı qəzet çıxarmağa təşəbbüs göstərmiş və çox böyük çətinliklə arzusuna nail ola bilmişdi. Hər iki qəzet onun redak-

torluğu ilə çıxmış və milli mətbuatımızın aparıcı qəzetlərinə çevrilmişdi. Nəsir İmanquliyev başçılıq etdiyi və məktəb kimi formalaşdırdığı qəzetlərin ətrafına topladığı iti qələm sahibləri ilə 30 ildən çox əməkdaşlıq etmişdir.

Professor Nəsir İmanquliyev Böyük Vətən müharibəsində və ondan sonrakı illərdə Bakı Şəhər Partiya Komitəsində, Mərkəzi Komitədə, Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsində sədr müavini kimi də ibrətli ömür yolu keçmişdir. Çalışdığı bütün sahələrdə vətənpərvər insan, istedadlı jurnalist, bacarıqlı ictimai xadim, yaxşı təşkilatçı, xeyirxah və təvazökar ziyalı kimi qüsursuz işləmişdir. Fədakar əməyi orden və medallarla, «Qızıl qələm» mükafatı ilə, Əməkdar mədəniyyət işçisi, Əməkdar jurnalist fəxri adları ilə dəyərləndirilmişdir.

Şərəfli əməyi ilə adını tarixə qızıl hərflərlə yazmış görkəmli ziyalı ömrünün 87-ci ilində Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

(Nəsir müəllimin anadan olmasının 100 illiyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ. Əliyevin xüsusi Sərəncamı ilə yüksək səviyyədə qeyd olunmuşdur. Bu münasibətlə samballı bir kitab işıq üzü görmüşdür: Nəsir İmanquliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş «Azərbaycan jurnalistikası qloballaşma dövründə: qaynaqlar və perspektivə baxış» Respublika elmi-praktik konfransının materialları (21-22 dekabr 2011). Bakı, Şərq-Qərb mətbəəsi, 2011, 668 s. – Tərt.).

İSAYEV ƏHMƏD MƏMMƏD oğlu (1940)

1964-cü ildən Jurnalistlər Birliyinin, 1992-ci ildən Yazıçılar Birliyinin üzvü, Respublikanın Əməkdar Jurnalisti (1987), «Qızıl qələm» (1974), «Ustad» Ali jurnalistika (1995), «Həsən bəy Zərdabi» (1996) və «Araz» Ali ədəbi (1999) mükafatları laureatı, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının (indi Dövlət Aqrar Universiteti adlanır) fəxri doktorudur (2003).

1940-cı il avqustun 30-da Zaqatala rayonunun Suvağıl kəndində anadan olub. Orta məktəbi bitirən kimi kolxozda əmək fəaliyyətinə başlayıb, sonra Yeni Suvağıl kənd klubunda müdir işləyib (1959-1962). 1959-1965-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində əvvəl qiyabi, sonra əyani oxuyub. Hələ tələbə ikən – 1963-cü ildə «Kommunist» qəzeti redaksiyasında işə başlayıb; kiçik ədəbi işçi, baş ədəbi işçi, şöbə müdiri olub. 1970-1990-cı illərdə Gəncə-Qazax bölgəsi üzrə xüsusi müxbir vəzifəsində çalışıb. 1990-91-ci illərdə «Respublika» qəzetinin təşkilatçısı və ilk baş redaktoru olub. Bir müddət «Həyat» və «Səhər» qəzetlərində işləyib. «Azərbaycan» qəzetinin bölgə müxbiri, «Gəncə və gəncəliklər» xeyriyyə cəmiyyətinin sədridir.

1957-ci ildən dövrü mətbuatda çıxış edir. Yaradıcılığında tarixi mövzulara, sənədli peblisistikaya daha çox üstünlük verir. «Dağlar da baş əyir», «Sevgi saxladı bizi»,

«Nigaran qalma, ana», «Bir bulaq çağlayırdı», «Dəyərli ömrün anları», «El ağsaqqalı», «İlisu sultanı Daniyal bəy», «Ucalan və ucaldan insanlar», «Üç ulduz parlayırdı», «Səni kim unudar?» adlı kitabların, yüzrlə tarixi-publisist oçerk və hekayələrin, «Üsyan» romanının müəllifidir.

Əsərlərinə maraq böyükdür. «Gəncə və gəncəlilər» kitabı dörd dəfə təkrar nəşr olunub. Axtarışlarına əsasən Leninqrad Sənədli Filmlər Studiyasında «Cəbhədən məktublar» adlı film çəkilib (1985), «Boş barılar» pyesi Gəncə Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulub (1988). Hökumət nümayəndə heyəti və jurnalist qrupları ilə Yunanıstanda, Fransada, Türkiyədə, Bolqarıyada, İngiltərədə olub, İtaliyada – «Unita» qəzetinin festivalında və Misirdə – beynəlxalq informatika kurslarında Azərbaycanı təmsil edib. 1999-cu ilin mart ayında Məkkəyə Həcc ziyarətinə gedib.

«Qızıl qələm» mükafatı laureatı (1974), Əməkdar jurnalist fəxri adına layiq görülmüş (1987) Əhməd İsayev dəfələrlə müxtəlif yaradıcılıq müsabiqələrinin qalibi olub. 1986-cı ildə ona SSRİ Jurnalistlər İttifaqının «İlin ən yaxşı jurnalisti» diplomu verilib. Üç dəfə, Moskvada çıxan «Jurnalist» jurnalının xüsusi diplomunu alıb. «Dağlar da baş əyir» kitabı «Vətənin keşiyində» prizinə layiq görülmüş (1979), «Rəşadətli əməyə görə» medalı (1970), Respublika Ali Soveti Rəyasət heyətinin (1979) və Gəncə Şəhər

İcra hakimiyyətinin (2000) fəxri fərmanları ilə təltif edilib. Respublika Ziyalılar Cəmiyyəti idarə heyətinin qərarı ilə (1999) ona «XX əsrin fəxri ziyalı» diplomu verilib.

(Milli mətbuatın inkişafındakı xidmətlərinə görə 2005-ci ildə «Tərəqqi» medalı ilə təltif olunub. «Azərbaycan Respublikasının ictimai və mədəni həyatındakı böyük xidmətlərinə görə» 2006-cı ildə Prezidentin fərdi təqaüdünə layiq görülmüş.

Ailəlidir: iki oğlu, bir qızı, üç nəvəsi var – Tərtibçi).

İSMAYIL HƏQQI (1885-1938)

Gürcüstanda yaşayan azərilər arasında son yüzillikdə yetişib ömrünü xalqının mədəni tərəqqisinə – mətbuat, nəşriyyat, teatr sənətinə xidmətdə keçirənlərdən biri İsmayıl Həsənzadədir. «Həqqi» onun ləqəbidir.

Təxminən qırx beş il əvvəl Tiflisli ziyalılarımızın köməyi ilə onun «Salki keçid»dəki evinə getdim. Mərhumun ailəsi mənə bir şəkil göstərdi. 1900-cü illərdə Tiflisdə yaşamış və işləmiş azərbaycanlı poliqrafçıların şəkli: İsmayıl Həqqi, Allahverdi Feyziyev, Paşa Məmmədov, Müslüm Bağirov, Ələkbər Məmmədov və başqaları...

Söhbət zamanı məlum oldu ki, İsmayıl Həqqi həmin adamdır ki, böyük Azərbaycan yazıçısı, jurnalist və ictimai xadim C.Məmmədquluzadəyə aid mənbələrdə adına çox

rast gəlirik. O, təkcə M.Şahtaxtin-skinin «Şərqi-Rus» mətbəəsində deyil, 1905-1906-cı illərdə həmin mətbəə əsasında təşkil olunmuş «Qeyrət» və «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatlarında da işləmiş ilk mürəttiblərimizdənir.

Fəaliyyətə adı çəkilən poliqrafçılarla birlikdə başlayan gənc İsmayıl Azərbaycan mətbuatı sahəsində çox ağır bir şəraitdə işləməli olmuşdur. «Molla Nəsrəddin» jurnalı çıxmağa başlayanda bir müddət onun mətbəəsində işləyib, sonra Bakıya köçür, burada «Kaspi» mətbəəsində mürəttiblik edir.

Bakıda İ.Həqqi böyük şair M.Ə.Sabirlə tanış olur. Tanışlıq getdikcə dostluğa çevrilir. «Bir xatirə» adlı yazısında o, Sabirlə görüşlərini və söhbətlərini çox səmimi bir dillə təsvir etmişdir. Bu xatirədə onun «Molla Nəsrəddin»dəki işi və C.Məmmədquluzadə ilə münasibətləri haqqında da maraqlı məlumat var: «...1909-cu ildə Tiflisə evimizə qayıtdım. Bir az istirahətdən sonra yenə mürəttib sifəti ilə «Molla Nəsrəddin» jurnalında çalışmağa başladım. Hər həftə böyük Sabirimizin ləzzətli və mənidar şeirlərini düzürdüm, 1910-cu ilin payızında redaktorumuz Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə «Molla Nəsrəddin» jurnalını Qızdırmalıya (Məşədi Həbib Zeynalov – Ə.M.), Məmmədəli Sidqiyyə və mənə tapşırıb Qarabağa getmişdi».

Mirzə Cəlil və Məmmədəli Sidqinin məktublarından aydın olur ki, Sabirin xəstələndiyi və vəfat etdiyi, «Molla Nəsrəddin»in maddi vəziy-

yətinin getdikcə ağırlaşdığı 1910-1911-ci illərdə İsmayıl Həqqi fədakar və sadıq molla-nəsrəddinçilərdən biri imiş. Cavan ədəbiyyat və mətbuat həvəskarı «Molla Nəsrəddin»in öz işini davam etdirməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir; mürəttiblikdən əlavə, o, jurnalın nəşrində Mirzə Cəlilə böyük əməli yardım göstərmişdir.

Təxminən qırx beş il əvvəl İ.Həqqinin Tbilisidə, «Salki keçidi»ndə yaşayan arvadı Bibixanım xala ilə görüşmüşəm. O, nağıl edirdi ki, Mirzə Cəlil, Əmər Faiq, Əliqulu Qəmküsar və başqa yazıçılar onların evinə yığılıb «Molla Nəsrəddin»in işləri barədə danışar, tədbir tökər, yazı yazıb hazırlardılar.

Doğrudan da Mirzə Cəlil xəstəliyinə və başqa ciddi səbəblərə görə Kəhrizli kəndində qalmalı olanda İsmayıl Həqqi jurnalın müvəqqəti redaktoru M.Sidqinin sağ əli idi. Məktublarından birində ədib yazır: «İsmayıldan üzr istəyirəm. Söz verirəm ki, gələn poçtla ona pul göndərim...» M.Sidqi yazdığı bir məktubunda Mirzə Cəlil kəndə getməyə hazırlaşdığını, redaksiyanın bir çox işlərini İ.Həqqiyə tapşırıldığını qeyd edir: «Mən bu gün gedirəm kəndə. Original da yoxdur. İsmayıl səndən original gözləyəcək. Nə qədər mümkün eləsən çox yaz... Bir də, ehtiyatlı yaz ki, bir şəxsiyyətə toxunmasın. Çünki dəxi mən görməyəcəyəm. İsmayıl mənə göndərməmiş çap edəcək» (7 mart, 1912).

1912-ci ildə «Molla Nəsrəddin»in nəşri müvəqqəti dayanır.

İ.Həqqi məktublarından birində yazır: «...İşimizin nə cür pırtdaşlıq olduğu özüvə məlumdur: iş təzə (mətbəə və mağaza açmasına işarə edir – Ə.M.) ətraf borc, nişanlı adam, qənaət bilmirəm, üzüm yumşaq... «Molla Nəsrəddin»in dayanmaqlığı bizi lap dala saldı».

Bir müddət İsmayıl Həqqinin əsas işi Tiflisdəki Azərbaycan teatrına kömək etmək olur. O, bir neçə dəfə «Ölülər»də Şeyx Nəsrullahı oynayır. Ailəsində saxlanılan və əmək qəhrəmanı Ə.Nərimanov, əməkdar artist Mirzəli Abbasov və başqalarının imzalamış olduğu bir sənəddən məlum olur ki, İ.Həqqi hələ 1910-cu ildə Zubalov adına xalq evindəki Azərbaycan teatr dəstəsinin təşkilatçılarından biri olmuş və bu dəstə ilə birlikdə İran və Türkiyə qastrollarına getmişdir. Həmin teatr dəstəsinin təşkilində və fəaliyyətində C.Məmmədquluzadənin müstəsna rolu olmuşdur.

«Molla Nəsrəddin»in müvəqqəti fasilə etdiyi vaxtlarda İsmayıl Həqqi Tiflisin Voronovski (indiki Rustaveli) küçəsində «Şərq» adlı mətbəə və kitab mağazasında böyük iş aparmışdır. Burada o, C.Məmmədquluzadənin «Poçt qutusu» (II nəşri), Xiryakovun «Rəhm çeşməsi» (Hind əsətirindən bir hekayə, mütərcimi Əziz Şərifzadə), Hüseyn Cavidin «Keçmiş günlər», Cəmişid Ərdəşirin «Tövqi-lənət» və s. kitablarını çapdan buraxmışdır. Onun mağazasında məktəblilər üçün yazı ləvazimatı və kitablarla bərabər çoxlu qəzet-jurnal da satılırdı.

İ.Həqqi nəşirlik zamanı tərcümə ilə də məşğul olmuşdu. Onun hələlik bircə tərcüməsi məlumdur: İ.Qorbunov-Posadov. Çolaq uşaq. Tiflis, «Şərq» basmaxanası. 1332 h. (1913), 15 s.

1929-1930-cu illərdə İ.Həqqi həm köhnə sənətində – mətbuatda, həm də Tiflisdə Azərbaycan teatrında çalışmışdır, «Yeni kənd» qəzeti redaksiyasında, Gürcüstan SSR Elmlər Akademiyasının mətbəəsində işləmişdir. O, bu dövrdə də «Molla Nəsrəddin» və onun redaktoru ilə əlaqəsini kəsməmişdir; Mirzə Cəlillə məktublaşır. Ədib «Xatiratım» adlı məşhur əsəri üzərində işlərkən İsmayıl Həqqiyə məktub yazıb, «Molla Nəsrəddin»in nəşri ilə əlaqədar bir neçə suala cavab verməsini xahiş etmiş və ondan cavab almışdır.

İsmayıl Həqqi F.Əsənzadə ağır xəstə olub, yay zamanı bəzən müalicəyə getsə də, çox yaşamayıb, 53 yaşında vəfat etmişdir.

İSMAYILOV İSMAYIL CƏFƏR oğlu (1897-1938)

1897-ci ildə Tiflisdə dünyaya gəlmişdir. İlk gənclik illərində Tiflisdə bir neçə tamaşada həvəskar artist kimi çıxış etmişdir. Tiflis gimnaziyasından sonra Moskva universitetinin iqtisadiyyat fakültəsini bitirmişdir (1926).

1920-ci illərdə «Yeni fikir» qəzetində şöbə müdiri, «Gələcək» qəzetində məsul katib işləyib. İqtisadi,

siyasi və beynəlxalq mövzularda xeyli yazılarla mətbuatda çıxış edib. Dosent İ.İsmayilov 1920-ci illərin sonlarından 1934-cü ilədək Şərq Xalqları İnstitutunda iqtisadiyyat kafedrasının müdiri işləmişdir.

1929-1930-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsinin sədri, 1934-1935-ci illərdə «Kommunist» qəzetinin redaktoru olmuşdur. 1935-1941-ci illərdə 17 cildə çıxması planlaşdırılmış ilk Azərbaycan Şura Ensiklopediyasında (AŞE-də) redaktor və R.Axundovla birlikdə tərcümə şöbəsinin əməkdaşlarından olmuşdur. 1937-ci ildə Qırmızı Professorlar İnstitutunda təhsilini davam etdirib.

Bir müddət Azərbaycan KP MK-da məktəb şöbəsinin müdiri, kənd təsərrüfatı şöbəsinin müdiri olmuş və Respublika Torpaq Komissarı vəzifəsinə irəli çəkilməmişdir.

Tərcümə etdiyi «Dəmir divar» pyesi 1920-ci illərdə Bakıda müvəffəqiyyətlə oynanıb.

İSMAYILOV RƏŞİD BƏY (1877-1941)

Jurnalist, müəllim, tarixşünas, tərcüməçi, teatrşünas Rəşid bəy Əsəd oğlu İsmayilov Yerevanda doğulub, orada müəllimlər seminarı qurtarmış, tarix və ədəbiyyatı, habelə fars və gürcü dillərini yaxşı öyrənmişdir. O, Zürab Antonovun «Koroğlu» pyesini gürcücədən azərbaycancaya tərcümə etmiş və pyes Tiflisdə teatr həvəskarları tərəfindən tamaşaya qoyulmuşdur.

(Mənbələrdə həmin tərcümənin 6 iyun 1889-cu ildə tamaşaya qoyulduğu göstərilir. O zaman R.İsmayilovun 13 yaşı vardı. Bizcə, rəqəmlərin yeri səhv düşmüşdür. Çox güman 1898 olmalıdır. – Tərt.).

R.İsmayilov 1910-cu ildən sonra bir müddət Tehrandə diplomatik xidmətdə olmuş, rus-İran məktəbində dərs demiş, bu məktəbin şagirdləri üçün əlifba kitabı tərtib etmiş və gələcəkdə yazacağı «İran inqilabı tarixi» əsəri üçün (çap olunmamış və əlyazması 1939-cu ildə istintaq orqanlarının əlinə keçdiyinə görə itmişdir) material toplamışdır. (O, 1905-1911-ci illərdə xeyli material toplamışdı. Ola bilsin ki, İran səfərinə və digər əlaqədar mövzulara dair yazıları həmin kitabın bəzi səhifələrinin ilk variantıdır («Həyat» qəzeti. 1905, 22 sentyabr, №70; 23 sentyabr, №71 və s.). – Tərt.).

1916-cı ildə Bakıya qayıdıb, maarif, ədliyyə və s. sahələrdə qulluq edən R.İsmayilov sovet dövründə Partiya məktəbində müəllim olmuş, bir müddət Leninqradda işləmişdir.

XX əsrin əvvəllərində fəal jurnalistlərdən idi. Çox vaxt o, Tiflisin rusdilli qəzetlərində əməkdaşlıq edirdi. «Şərqi-Rus» adlı Azərbaycan qəzetində beynəlxalq mövzularda bir neçə məqaləsi çap olunmuşdur. («İngiltərənin və Rusiyanın İranla olan ticarətinə dair bir söz», «Türkiyə və Fransa», «Buxara əmirinin tərcümeyi-halı», «Rəfiqimlə məbəy-nimizdə olan söhbət. Aşqabaddan» və s.). Bu qəzetdə çap olunmuş bir

məqaləsində sultan xəfiyələrinin təbliğatına uyaraq Rusiyadan Türkiyəyə köçmüş müsəlmanların az sonra peşiman olub vətənlərinə qayıtdıqlarını təsvir etmişdir (6 iyul 1903, №41). «Şərqi-Rus»da çıxmış «Zakaspi vilayəti sakinləri haqqında rus dövlətinin qayğısı» sərlövhəli məqaləsi «Kavkaz» qəzetində çox yüksək qiymətləndirilmişdi («Kavkaz», 20 iyul 1903, №18).

«Şərqi-Rus» qəzetində (1903-1905 yanvar) C.Məmmədquluzadə, Ö.Faiq, M.Şahtaxtılı, Ə.Ağaoğlu, A.Sur, Ə.Topçubaşovla birlikdə fəaliyyət göstərmiş R.İsmayilov həmin qəzetin bağlanmasıdan sonra fəaliyyətini «Novoye obozreniye»də davam etdirmişdir.

1903-cü ildə M.Qorkinin «Mənim yol yoldaşım» hekayəsindəki Şakronun «Snobis purtseli» qəzetində qeydləri çap olunduğu zaman Rəşid bəy İsmayilov «Novoye obozreniye»də bu münasibətlə geniş məqalə dərc etdirmişdi. «Şərqi-Rus» redaktoru M.Şahtaxtinski ilə Ə.Ağaoğlu arasındakı mübahisədə ikincinin tərəfini saxlayıb, M.Şahtaxtinskiyə pisləyirdi («Şərqi-Rus»un taleyi), «Novoye obozreniye» qəzeti, 7 aprel 1905, №77).

R.İsmayilov 1905-ci ildə Azərbaycan dilində «Təzə zaman» adlı qəzet çıxarmaq istəmiş, lakin çar hökuməti buna icazə verməmişdir. C.Məmmədquluzadə «Xatiratım» əsərində həmin məsələdən bəhs edərək istehza ilə yazır: «...Romanov hökuməti (...) o qədər istixarə elədi ki, bu istixarə axırda bəd gəldi» (Əsərləri, III cild, Bakı, 1967, s.666).

R.İsmayilov «Sankt-Peterburqskiye vedomosti» qəzetində məqalələr çap etdirməklə bərabər, Tiflisin «Novoye obozreniye», «Vozrojdeniye», «Tiflisski listok» və s. Qəzetlərində əməkdaşlıq edirdi. 1905-ci ildə o, «Novoye obozreniye» redaksiyasında işləyirdi. Məqalələri əsasən «Ştrixi Rəşida» («Rəşidin cizgiləri»), «O çəm qovoryat» («Camaat nə danışır»), «Yaxın Şərq» və s. rubrikalar altında çap olunurdu. O, Yaxın və Orta Şərq həyatından yazan şərqşünas-jurnalist kimi tanınırdı. «Kabildə ingilis səfirliyi», «İranla iqtisadi əlaqələr», «İngiltərə və Əfqanıstan», «II Vilhelm və Yaxın Şərq» kimi məqalələrində Şərq ölkələrinin yeni dövrdəki tarixi, ictimai, iqtisadi vəziyyətindən, habelə Qərb imperializminin müstəmləkəçilik siyasətindən bəhs edirdi. Tiflis şəhər həyatı məsələlərinə həsr olunmuş məqalələrində şəhər duması tənqid olunur, «qocalar klubu»nda ətalət hökm sürdüyü göstərilir, müsəlman xeyriyyə cəmiyyətindən bəhs edilirdi.

«Moi otkritki» («Açıq məktublarım») sərlövhəli bir məqaləsində R.İsmayilov çar senzurasını tənqid edirdi («Novoye obozreniye», 1 yanvar 1905, №1).

Mətbuatda imzaları: «R.İzmailov», «R.İ.», «Rəşid» və s.

R.İsmayilov tarixşünaslıq sahəsində də işləmiş və «Avropa rəsmiadəti» (Tiflis, 1903), «Müxtəsər Qafqaz tarixi və Zaqafqaziyada zühur edən məşhur türk ədib və şairlərinin müxtəsər tərcümeyi-

halları» (Tiflis, 1905), «Azərbaycan tarixi» (Bakı, 1923 və 1993) adlı əsərləri çap olunmuşdur. «Müxtəsər Qafqaz tarixi»ndə mövzu rəsmi tarixşünaslıq mövqeyindən şərh edilir, çar mütləqiyyətinin Qafqazdakı siyasəti idealizə olunur. Kitabın son hissəsində bir sıra məşhur Azərbaycan şair və yazıçılarının (M.V.Vidadi, Q.Zakir, M.F.Axundzadə və b.) bioqrafiyası haqqında müxtəsər məlumat verilir; M.F.Axundzadənin fəaliyyətinin bəzi cəhətləri təhrif edilmişdir.

1920-ci ildən Bakıda 18 saylı məktəbdə tarix fənnindən dərs demişdir.

P.S.Ömrünün axırlarında Bakıda yaşayan Rəşid bəy İsmayilov Respublika Mərkəzi kitabxanasının direktoru idi (Onun rus milliyyətindən olan arvadı da orada işləyirdi). Mən ərəb qrafikasını təzəcə öyrənməyə başlayanda həmin kitabxanada o əlifba ilə höccələyə-höccələyə kitablar oxuyurdum. Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə çıxmış «Füyuzat» jurnalının komplektini oxumaq istədim. Direktorun müavini yazıçı və jurnalist Rza Şahvələdin arvadı idi. Mərhumə dedi ki, bu barədə direktorun icazəsi lazımdır. Danışdım. Rəşid bəy kimliyimi, nə məqsədlə oxumaq istədiyimi soruşub icazə verdi.

(Ə.Mirəhmədovun xətti ilə yazılmış «İsmayilovlar: Kərim bəy, Rəşid bəy, Mehdi bəy Əsəd bəy oğlu» sərlövhəli iki səhifəlik nömrələnmiş üç qeyddən çıxarış:

1. R.İsmayilovun böyük qardaşı Kərim bəy 1892-ci ildə Qori Mül-

limlər Seminariyasını bitirib. C.Məmmədquluzadə ilə bir məktəbdə – Nehrəmdə dərs deyib (1892-1894). 1893-cü ildə qardaşı Rəşidin İrəvan Seminariyasına qəbul olunması haqqında ərizə yazıb. «Molla Nəsrəddin» jurnalında əməkdaşlıq edib. Bütün ailə üzvləri kimi Quranı və şəriət fənlərini mükəmməl bilmişdir. İkinci Bakı rus-müsəlman ibtidai məktəbində dərs demişdir. Yazdığı kitabların sayı dəqiq məlum olmasa da, onlardan ikisi «Azərbaycan kitabı» bibliografiyasının I cildinə (Bakı, 1963, s.61, 91) düşmüşdür: «Hesab məcmuəsi». Bakı, 1908 və «Nağıllar məcmuəsi». Bakı, 1911.

2. Rəşid bəy İrəvan Seminariyasından sonra Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. İranda Rusiya səfəratxanasında işləyib. Orada bir məmurun (və knyaginya Trubetskayanın) qızını alıb. O, Leyla xanım adı ilə tanınıb və Bakıda 132 saylı məktəbdə rus dili dərsi deyib. Bir neçə il Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda və Azərbaycan Tibb Universitetində də dərs deyib. Yüksək səviyyəli ziyalı kimi tanınıb. Fransız dilini mükəmməl bilib və s.

3. Mehdi bəy Oktyabr inqilabından sonra əvvəl Moskvada ali təhsil alıb, Kommersiya İnstitutunu bitirib. Məsul vəzifələrdə işləyib. Yaxşı ziyalı və kamançaçı olub. Ömrünün son illərində M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında (indiki Milli Kitabxanada) direktor müavini işləyib. – Red.).

K

1. Kazımxadə Aydın (1940)
2. Köçərli Firidun bəy (1863-1920)

K

KAZIMZADƏ AYDIN (1940)

Tanınmış jurnalist, publisist, tədqiqatçı, tərcüməçi, xeyli kitabın müəllifi və tərtibçisi Aydın Ələsgər oğlu Kazımxadə 1940-cı il yanvarın 15-də Bakıda fəhlə ailəsində doğulmuşdur. Atası Ələmgər Qəni oğlu 1943-cü ildə Böyük Vətən müharibəsində həlak olmuşdur. Bakıdakı 44 saylı orta məktəbi bitirən (1948-1955) Aydın 15 yaşında ikən əmək fəaliyyətinə başladığına görə orta təhsilini 57 saylı axşam fəhlə-gənclər məktəbində davam etdirmişdir (1955-1958).

Bakı Dövlət Universitetini filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini bitirən (1958-1963) A.Kazımxadə bir müddət Azərbaycan Teatr Cəmiyyətinin bədii istehsalat emalatxanasında dülgər, tələbəlik illərində «Avtomobil nəqliyyatçısı» qəzeti redaksiyasında fotoqraf, oxuduğu universitetin çoxtirajlı qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi işləmişdir. 1963-cü ilin əvvəlindən «Kino yenilikləri» reklam bülletenində fotoqraf, korrektor, ədəbi işçi vəzifələrində çalışmışdır. Onun təşəbbüsü və Azərbaycan Dövlət Kinematografiya Komitəsinin razılığı ilə reklam bülleteninin adı dəyişdirilərək 1955-cı ildən «Kino» qəzeti kimi nəşr edilmişdir. 1966-cı ildə «Film» jurnalının nəşrinə çalışmış və 1992-ci ilə qədər hər iki nəşrin baş redaktoru olmuşdur. Onun rəhbərlik

etdiyi «Kino» qəzeti 1974-cü ildə kino sahəsində çap olunan mətbuat orqanlarının Ümumittifaq müsabiqəsinin qalibi olmuş və SSRİ Kinematografiya Komitəsinin diplomunu almışdır.

A.Kazımxadə kino sahəsində daha çox ixtisaslaşmış, tədqiqat aparmış və bir çox yeniliklərə imza atmışdır. O, bu sahədəki xidmətləri ilə Azərbaycan hüdudlarından uzaqlarda da tanınan ilk professional məhsuldar jurnalist və SSRİ Kinematografiya əlaçısıdır (1980). 1985-ci ildə Moskvada yaradıcı və rəhbər kinematografiya işçilərinin ixtisasartırma kurslarını bitirəndən sonra bir sıra mühüm vəzifələrə irəli çəkilməmişdir: Azərbaycan Dövlət Kinematografiya Komitəsi Məlumat-Reklam Bürosunun direktoru, «Azərbaycan Kino Ensiklopediyası»nın baş redaktor müavini, icraçı direktoru, «Azərkinovideo» İstehsalat Birliyinin reklam şöbəsinin müdiri, Azərbaycan Televiziyası dublyaj şöbəsinin müdiri, «Azərbaycanfilm» Yaradıcılıq Birliyində Böyük redaktor, Azərbaycan Dövlət Film Fondunun direktor müavini, Kino Muzeyinin aparıcı mütəxəssisi, Kinoarxiv üzrə baş mütəxəssisi vəzifələrində işləmişdir. AzTV-də işlədiyi illərdə dublyaj filmlərinin tərcüməçisi və redaktoru olmuşdur.

1997-ci ildən Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində «Azərbaycan kino tarixi»

fənnindən mühazirələr oxuyur, dosentdir.

Kino tarixi, kino sənəti məsələlərinə, kinematoqrafçıların yaradıcılığına və s. istiqamətlərə dair Azərbaycan, rus, ingilis dillərində mətbuatda 250-dən çox elmi və publisistik məqaləsi çap edilmişdir.

Mətbuatda 1960-cı ildən çıxış edir. Məqalələri «Bakı», «Mədəniyyət», «Kaspi» və s. Azərbaycan qəzetlərində, xarici mətbuat orqanlarında (Özbəkistan, Türkmənistan qəzetlərində, Bakıda çıxan «Azərbaycan İnterşil», «Visions of Azerbaijan», Amerika və İngiltərə jurnallarında) dərc olunmuşdur.

Bir sıra Ümumittifaq və Beynəlxalq kinofestivallarda milli kino mətbuatının yaradıcısı, təşkilatçısı, tədqiqatçısı və nəzəriyyəçisi kimi Azərbaycanı təmsil etmişdir (XX əsrin 70-80-ci illərində).

A.Kazımzadənin ssenariləri üzrə «Atıqva ümid deməkdir», «Zərgər», «Taleyn beş anı: Hüseyn Seyidzadə» sənədli televiziya filmləri çəkilmişdir. «Parlament», «Müstəqilliyin keşiyində», «Şəhidlik zirvəsi», «Roza Cəlilova», «Azərbaycanın palçıq vulkanları», «Vulkanla üz-üzə», «Atəşgah» və s. kinolentlərin redaktoru, «Azərbaycan kinosu – 80» sənədli filminin rejissor assistenti olmuşdur. «AZTV» və «Lider TV»də bir çox verilişlərin ssenari müəllifi və aparıcısı kimi tanınır.

18 kitab və monoqrafiyanın, o cümlədən iki cildlik «Azərbaycan kinosu. Filmlərin izahlı kataloqu»

(1898-2002) kitablarının ilk tərtibçi müəllifidir.

A.Kazımzadə 1970-ci illərdən Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin və Azərbaycan Respublika Kinematografçılar İttifaqının üzvüdür. Azərbaycanın Əməkdar Mədəniyyət İşçisidir (2000).

(O, 2000-2011-ci illərdə «Humay», «Qızıl çıraq», «Qızıl qələm», «H.Zərdabi», «Rəsul Rza», «Zirvə» mükafatlarına, «Yusif Məmmədaliyev» medalına, Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin fəxri döş nişanına layiq görülmüşdür. Əməkdar İncəsənət Xadimi (2005) və fərdi Prezident təqaüdüçüsüdür (2012). – Tərtibçi.).

KÖÇƏRLİ FİRİDUN BƏY (1863-1920)

Doğma xalqı yolunda şüurlu ömrünü, canını faciəli surətdə qurban verən böyük Azərbaycan ziyalı Firidun bəy Köçərli Şuşada, tərəqqipərvər Qarabağ nücabasından Əhməd ağanın ailəsində dünyaya gəlmişdir. O, milli mədəniyyətimizin tarixinə cəfakəş ədəbiyyatşünas, folklorçu, jurnalist, maarif xadimi, tərcüməçi kimi daxildir.

Firidun bəy ilk təhsilini Şuşada Mirzə Kərim Münşizadənin məktəbində alıb, 1876-cı ildə rus məktəbinə daxil olur. 1879-1885-ci illərdə o, Qori seminariyasında oxuyub xalq müəllimi diplomu alır. Əvvəlcə İrəvanda, sonra 23 il özünün qurtardığı seminariyada dərs deyir. Cavanlığından Firidun bəy Azərbay-

can və fars dilləri ilə bərabər, rus dilini də mükəmməl öyrənib, dünya ədəbiyyatı və fəlsəfə tarixi ilə tanış olmağa başlayır.

F.Köçərli 1918-ci ildə Qori seminariyasının «müsəlman şöbəsi»nin Qazax şəhərinə köçürülməsində böyük əmək sərf edir. Qazaxda tələbələri içərisində gələcək xalq şairi Səməd Vurğun da vardı; şair yazmışdır ki, onun görüşlərinin və bədii istedadının inkişafına Firidun bəyin qüvvətli təsiri olmuşdur.

F.Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə və folkloru aid ən səmərəli əsərlərin müəllifidir. «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları» (üçcildlik), «Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı», «Balalara hədiyyə», «Təlimati-Sokrat», «Mirzə Fətəli Axundzadə» və s. əsərləri ilə milli kitab sərvəti xəzinəsini zənginləşdirmişdir. Bunlardan xüsusilə birinci Azərbaycan klassik ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişaf yolu və bu ədəbiyyatın onlarla yaradıcıları haqqında geniş məlumat verir; bu əsər müəllifin iyirmi ildən artıq sürən gərgin tədqiqat işinin səmərəsidir. Kitab ancaq alimin ölümündən sonra, həm də iki dəfə – 1926 və 1978-ci illərdə çap olunmuşdur.

Azərbaycan şifahi ədəbiyyatı nümunələrini əhatə edən «Balalara hədiyyə» kitabı da bir neçə il əlyazması halında qalandan sonra nəşr edilmişdir. 1914-cü ildə A.Şaiqə məktubunda F.Köçərli yazırdı: «...məqsədim pul qazanmaq deyil, xalqımıza, ədəbiyyat və mədəniyyətimizə kömək etməkdir».

Əsərlərini alim ana dilində və rusca yazmışdır. «Literatura əzərbaydjanskix tatar» (1903) adı ilə çıxmış kitabı Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında rus dilində çap olunan ilk monoqrafik əsər idi.

Tərcüməçilik fəaliyyəti də səmərəli keçmişdir. M.F.Axundzadənin «Aldanmış kəvakib» povestini rus dilinə çevirib 1901-ci ildə «Kavkazski vestnik» məcmuəsində çap etdirmişdir. Rus mətbuatında çoxlu tərcüməsi nəşr olunub.

F.Köçərli Azərbaycan mətbuatı tarixində ən fəal, işıqlı simalardan biri, demokratik mətbuatın inkişafında H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov kimi xadimlərlə birlikdə böyük iş görən alim-jurnalistdir. Jurnalist qələmi keçən əsrin 80-ci illərindən son nəfəsinədək – 30 ildən artıq işləmişdir.

F.Köçərlinin ilk məqaləsi 1886-cı ildə «Tərcüman»da çıxmışdı. Gənc müəllif İrəvan üləmasının geridə qaldığını, Şərq və Qərb mətbuatından bixəbər olduğunu göstərirdi. Məqalə bir çox İrəvan üləmasını qəzəbləndirmişdi.

80-ci illərin axırlarında o, «Kəşkül», «Kavkaz», «Novoye obozreniye» qəzetlərində geniş jurnalist fəaliyyətinə başlayır. Əsas mövzuları: ədəbiyyat, maarif, din, əlifba məsələləri idi. Publisist F.Köçərli xalqın tərəqqisi üçün maarifin inkişaf etdirilməsini zəruri şərt sayır və bunu əlifba islahı ilə bağlayırdı.

Ədəbi-tənqidi görüşlərində F.Köçərli realizm tərəfdarı idi. 1895-ci ildə «Novoye obozreniye»

qəzetində çap etdirdiyi «Azərbaycan komediyaları» adlı silsiləvi məqaləsi M.F.Axundzadənin dramaturji məktəbindən, bu məktəbin N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, H.Vəzirov kimi nümayəndələrinin yaradıcılığından bəhs edirdi. Məqalə belə bir mənalı cümlə ilə başlanır: «Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyaları Zaqafqaziya müsəlmanlarının 40 və 50-ci illərdəki həyatını əks etdirən bir reflektora bənzəyir» («Novoye obozreniye», 3 iyun 1895, №3924).

XX əsrin əvvəllərində «Şərqi-Rus» qəzetindən başlamış «Kaspi», «Zakavkazye», «İrşad», «İqbal», «Znaniye», «Kavkazski vestnik», «Tərəqqi», «Molla Nəsrəddin», «Otqoloski», «Səda», «Dəbistan», «Rəhbər», «Tifliski listok» kimi qəzet və jurnallarda F.Köçərlinin elmi, ədəbi-tənqidi, publisist məqalələri çap olunmuşdur. Fərhad Ağazadə (Şərqli) yazır ki, F.Köçərli «...dəyərli bir qələm sahibi idi. Onun qələminə yalnız türklər deyil, ruslar, gürcülər belə böyük hörmətlər göstərirdilər. (...) Qafqaz mühərrirləri arasında məşhur olduğu kimi, Moskva, Peterburq şəhərlərində də məşhur idi. (...) hərgah bu gün Firidun bəyin türkcə və rusca çap edilmiş məqalələrini siyahıya alsaq, həmin siyahı 15-20 səhifəlik yer tutar» (F.Köçərlinin bioqrafiyası, əlyazması, Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutunun elmi arxivi, inv. №566).

F.Köçərli 1905-ci il inqilabının təsirilə bir sıra məsələlərdə Azər-

baycan inqilabçı demokratlarına yaxınlaşmışdı. «Taybuynuz öküz», «Həyata dəvət», «Əcəlsiz ölənlərimiz» kimi kəskin publisist məqalələrində xalqı tərəqqiyə çağıran, ictimai şüurun qüvvətlənməsinə çalışan, tərkidünyalıq, ətalət, avamlıq kimi hallara əlac axtaran vətənpərvər bir xadimin alovlu səsi eşidilir. «Taybuynuz öküz» məqaləsində alim fikirlərini üstüörtülü, simvolik şəkildə ifadə edərək sadə, əməkçi insanların halına ürəkdən acıyır, o insanların ki, «...öz fəna halını dərk edib, taleyinə tabe olmaqdan başqa bir çarə bilmir, (...) xoş günlük və rahatlıq qeydinə düşmür və müttəsil övqatını zəhmət və məşəqqətdə keçirib, bir kəsdən çəkdiyi zəhmətin əvəzinə razılıq və xoş sifət görmür» («İrşad», 11 mart 1906, №65).

Mətbuatın əməli və nəzəri məsələləri Köçərlinin əsərlərində böyük yer tuturdu. «Hörmətli «Şərqi-Rus» ruznaməsinə bir neçə sözlər» məqaləsində o, xalqın mənəvi tərbiyəsində və ictimai inkişafda qəzetin mühüm rol oynadığını göstərərək deyirdi ki, «ərbabi-qələm» gerek qəzetənin «mündəricatını xeyirli və zamanənin təqzasına müvafiq məlumat ilə doldursun, ta ki qəzetəni oxuyanlar ondan istifadə edib, arzu və təmənnaları puç və ümidləri zay olmasın», gerek qəzetədə «milləti ayıldan və onun ruhani və cismani qüvvələrini hərəkətə gətirən, (...) doğru və salamat sözlər» yazılsın («Şərqi-Rus», 9 may 1903, №17). Yenə həmin məqaləsində Firidun bəy Rusiya müsəlmanlarının mət-

buat sahəsində o zamankı ehtiyac-ları və ümumiyyətlə müsəlmanların mətbuata münasibəti, «Əkinçi», «Ziya» və «Kəşkül» qəzetələri haqqında danışandan sonra qəzetçiliyin çətinliklərindən bəhs edərək yazırdı: «Qəzetə işi ağır işdir, xüsusən müsəlmanlar içində, hansılarının ki, mətbəəsi yox, yaxşı hürufat tərtib edən xidmətçiləri yox, mahir və məlumatlı köməkçiləri və xəbər-nəvisləri yox və bunlardan əlavə şövq və həvəslə qəzetəni oxuyub bahasına pul verən müştəriləri yox...»

F.Köçərli Azərbaycan mətbuatını müntəzəm və diqqətlə izləyir, tədqiq edir, onun inkişafı üçün var qüvvəsini əsirgəməirdi. «Əkinçi»dən tutmuş 1920-ci ilə qədərki Azərbaycan qəzet və jurnalları haqqında çoxlu tənqidi və bibliografik məqalələri, icmalları vardır, mütərəqqi məzmununda olan bu məqalələr mətbuatın əməli inkişafı üçün faydalı idi. «Azərbaycan dilində çıxan dövrü mətbuata dair qısa icmal» adlı məqaləsində «Əkinçi» və H.Zərdəbinin tarixi xidmətlərini, çar irticasının amansız təzyiqinə baxmayaraq, böyük fədakarlıq göstərdiyini qeyd edəndən sonra o, «Əkinçi»nin bütün nömrələrini toplayıb yenidən nəşr etməyi təklif edirdi («Zakavkazye», 21 dekabr 1906, №2).

O, M.F.Axundzadədən sonra Azərbaycan ədəbi tənqidinin ən istedadlı simalarından olub, XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərindəki ədəbi həyata qüvvətli təsir göstərmişdir. Realist ədəbiyyatımızın bir çox nailiyyətləri onun adı ilə sıx bağlıdır.

Məqalələrində dövrünün, demək olar, bütün görkəmli Azərbaycan yazıçılarından danışmış, onların inkişafına xeyirxahlıqla kömək etmişdir.

F.Köçərli məşhur «Molla Nəsrəddin» məktəbinə çox yaxın idi. Hələ bu jurnal çıxmazdan əvvəl C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir və başqaları ilə dostluq edir, məktublaşır. Bir neçə il gənc Məmməd-quluzadə ilə seminariya yoldaşı olmuşdu. «Molla Nəsrəddin»in mübarizəsini, realist satirasını, zəngin və rəngarəng bədii formasını yüksək qiymətləndirirdi; bu jurnal haqqında ilk dolğun icmal məqaləsini də o yazmışdır («Tifliski listok», 13 iyul 1906, №147). «Molla Nəsrəddin» səhifələrində F.Köçərlinin ana dili və M.Ə.Sabir haqqında iki ciddi məqaləsi nəşr olunmuşdur («Molla Nəsrəddin», 22 may 1911, №19, 16 sentyabr, 12 oktyabr 1913, №22-23;). 1913-1914-cü illərdə çar hakim dairələri və dindar qaragüruhçular «Molla Nəsrəddin»ə hücumə keçib, redaktorlarını məhkəməyə verdikləri zaman o, molla-nəsrəddinçiləri müdafiə etmişdir.

F.Köçərli xalqların qabaqcıl mədəni irsinə, demokratik ziyalılarına hörmətlə yanaşır, başqa millətlərin görkəmli alim, yazıçı, maarif xadimləri (A.Sereteli, N.O.Lomouri, A.İ.Durdiyev və b.) haqqında səmimi məqalələr çap etdirirdi. Böyük gürcü yazıçısı A.Seretelinin xidmətlərindən birini onda görürdü ki, «hamı millətlərin birləşib (...) qarşdaş kimi mehriban dolanmaq arzusu şairin təbii güşad edib, onun xəyalatını uca məqamlarda

gəzdirir və bu ümumi ittifaqın ziddinə gedən təəssübkeşləri, (...) ürəklərdə kin və ədavət bəsləyənləri və filcümlə haqq üzünə pərdə çəkənləri nifrətlə yad edib, lənət damğasını onların alınına basır» («Tərəqqi», 8 dekabr 1908).

Firidun bəy hələ ilk gənclik illərində rus klassik ədəbiyyatını öyrənirdi. Bu ədəbiyyatın Krılov, Puşkin, Qoqol, Lermontov, L.Tolstoy, Çexov kimi klassiklərinə xüsusilə böyük şövqü vardı. Əsərlərində tez-tez onlardan söhbət açır, gözəl ənənələrini təbliğ edir, bəziləri haqqında ayrıca məqalələr yazır, gənc yazıçılara puşkinlərdən öyrənməyi məsləhət görürdü («Anton Çexov», «L.Tolstoy və müsəlman Şərqi» və b.). N.Qoqolun 100 illiyi münasibətilə çap etdirdiyi məqaləsində Köçərli böyük ədibi rus realizminin banilərindən biri, novator sənətkar kimi qiymətləndirirdi: «Qoqol həqiqətnəvis ədiblərin babası və pişrəvi mənziləsindədir»; Qoqol o yazıçılardan ki, «...əllərində məşəl rusların məişətinə daxil olub, onun hər səmtinə və gücünə işıq salıb, millətin yaralarını, ruhani və cismani küdurətlərini, qəm və şadlıqlarını görüb və gördüklərinin surətini və şəklini mahir bir nəqqaş kimi eynilə çəkib, bütün aləmə göstərüb deyirlər: «Baxın, görün! Budur bizim millət, bu sayaqdır onun diriliyi, budur onun halı, fikri, hissiyyatı və xəyalatı!» («Tərəqqi», 18 mart, 1909).

F.Köçərliyənin klassik rus ədəbiyyatından tərcümələri: A.S.Puş-

kin. Torçu və balıq, 1892; M.Y.Lermontov. Üç xurma ağacı, 1895; M.Koltsov. A kişi, niyə yatıbsan? 1895; A.P.Çexov. At ailəsinin, 1904; L.N.Tolstoy. Şərab və tənəbək, 1913 və b.

«At ailəsinin» tərcüməsinin başında yenidən vəfat etmiş «qələmi ötgün və dili şirin bir ədibi-binəzir» olan A.P.Çexov haqqında yığcam, lakin çox mənalı, səmimi bir qeyd vermişdi. «Kələmin ustası» hesab etdiyi Çexovun öz «müxtəsər və qısa» əsərləri ilə oxucunu «bir yandan (...) dilşad və bir yandan məğmun, məhzun etdiyini» yazırdı («Şərqi-Rus», 16 iyul 1904, №104).

Dil məsələlərinə böyük əhəmiyyət verən F.Köçərli Azərbaycan dilinin müstəqilliyini inkar edənlərə qarşı çıxır, onun qədim tarixi, zəngin lüğət fondu, ahəngdar şeiriyyəti haqqında iftixarla danışır, milli yazıçıları lüzumsuz əcnəbi sözləri işlətməməyə, canlı danışiq dilini yaxşı öyrənməyə çağırırdı. Onun «Molla Nəsrəddin» jurnalında çap etdirdiyi «Ana dili» məqaləsi bu cəhətdən çox dolğun, səciyyəvidir: «Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatın mayəsi mənziləsindədir. Ananın südü bədənin mayəsi olduğu kimi, ana dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətəninə sevdidiyi kimi, ana dilini də sevir», çünki «bir millətin malını, dövlətini və hətta vətəninə əlindən alsan, ölə bilməz, amma dilini alsan, fot olar və ondan bir nişan qalmaz» («Molla Nəsrəddin» 16 sentyabr, 1913, №22).

Q

1. **Qarabəyov Qara bəy (1874-1953)**
2. **Qasimov Hacıbrahim (1886-1936)**
3. **Qasimov İdris (1923-2006)**
4. **Qayıbov Əbdülkərim bəy Nəsimbəy oğlu (1851-1891)**
5. **Qəbulov Həməzət bəy Həbibulla bəy oğlu (1882-1912)**
6. **Qəhrəmanov Əliheydər Bala oğlu (1911-1959)**
7. **Qiyasbəyli Mədinə xanım (1889-1938)**
8. **Quliyev Ələvsət (1922-1969)**
9. **Quliyev Həsən (1904-1969)**
10. **Quliyev Mustafa Zəkəriyyə oğlu (1893-1937)**
11. **Qurbanov Ağazal (1941)**

QARABƏYOV QARA BƏY (1874-1953)

Gəncənin nücbə nəslindən olan Qara bəy İsmayıl bəy oğlu Qarabəyov iyirminci əsrin gərgin, çalpaşlıq dövründə aldığı mükəmməl təhsil və demokratik ideoloji təsirlər sayəsində vətəninin sosial-mədəni həyatında fəal mövqe tutmuş ziyalı jurnalist, həkim, ictimai xadim idi. O, 1894-cü il yanvarın 13-də Yelizavetpol quberniyasının Zəyəm qəsəbəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini Gəncədə mollaxanada, orta təhsilini isə Tiflis gimnaziyasında almış, sonra H.Z. Tağıyevin maddi yardımı ilə Moskva Tibb İnstitutunda oxumuş və 1900-cü ildə Derpt (Tartu) universitetini qurtarmışdır. XX əsrin ilk illərində Bakıda həkimliyə və ictimai-mədəni fəaliyyətə başlamışdır. 1905-ci il inqilabının təsiri ilə bəzi məsələlərdə müvəqqəti olaraq inqilabçı sosial-demokratlara yaxınlaşsa da, az sonra milli cəbhəyə keçmişdir.

1911-ci ildə Qara bəy Türkiyəyə gedib «İttihad və tərəqqi» fırqəsi ilə əlaqə yaradır və sonra Azərbaycanda «İttihad» fırqəsinin başçılarından biri olur. «Siratül-müstəqim» adlı türk jurnalının 1911-ci il nömrələrindən birində «Müsəlman aləmi və Rusiya» məqaləsini çap etdirərək, orada artıq özünün formalaşmış milli istiqlal ideologiyasını

yayır. Bu münasibətlə yerli mətbuatda Q.Qarabəyovun əleyhinə ifşaçı yazılar çap olunur, onu hətta xaricilərə «satılmış» adam kimi qələmə verənlər də tapılır. Bu vəziyyətdən onu yenə qeyrəti, ağı qurtarır: 1914-cü ildə Azərbaycanın qeyrətli oğullarından təşkil etdikləri müsəlman diviziyasının həkimi sifətilə, bu diviziyanın ruhanisi şair Məhəmməd Hadi ilə birlikdə dünya müharibəsi cəbhəsinə gedir.

Sovet hakimiyyəti illərində bir müddət Moskvada Kreml xəstəxanasında həkimlik edən Q.Qarabəyov həmyerlisi Ə.Səidzadənin «ifşaçı»lığı nəticəsində paytaxtdan uzaqlaşdırılıb Orta Asiya şəhərlərində işləyir.

Azərbaycan və rus dillərində nəşr olunan mətbuat orqanlarında kəndin vəziyyəti, hökm sürən feodal geriliyi, ölkədəki milli hərəkət, mədəni tərəqqi, ədəbiyyat aləmi və s. məsələlərə dair elmi-kütləvi, publisist və tənqidi məqalələr çap etdirirdi («İqbal», «Proqres», «İttihad», «Haqq yolu», «Kaspi» və s.).

Qara bəy Qarabəyov liberal «Haqq yolu» (1911-1912) və «Yeni həyat» (1918) qəzetlərinin redaktoru olmuşdur. «Haqq yolu»nda L.Tolstoyun «Hacı Murad» əsərindən bir parçanın tərcüməsini çap etdirmişdir («Haqq yolu», 1912, №13, 14, 15 və i.a.).

1911-ci ildə Bakıda M.F.Axundzadənin yubileyini keçirən komissiyanın sədri Q.Qarabəyov idi. Bu zaman çıxışlarında o, M.F.Axundzadənin demokratik, materialist və ateist dünyagörüşünü təhrif edərək, onu «hökumətə itaət etməyə» çağıran, dindar bir sima kimi qələmə verir.

İki hissədən ibarət «Qamusirusi» (1912) kitabının, habelə bir neçə dəfə nəşr edilmiş «Türkcədən ruscaya lüğət»in (1914) müəllifidir.

«İnsana qəfildən toxunan bədbəxtlik və nəgahən azara qarşı yapılması lazım gələn ilk köməklər» barəsində «Nəsihətlər məcmuəsi» (Bakı, 1925, 76 s.) adlı bir kitabı da var.

Qara bəy Qarabəyov 23 sentyabr 1953-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir.

(P.S. Ə.Mirəhmədovun arxivindən bir qeyd: Mərhum Qara bəyin ailəsi ilə çoxdan tanış olmuşam. Bakılı Aşurbəyovlar nəslindən olan arvadı Məsmə xanım evdar qadın, qızları Reyhanat kimya müəllimi və Əfruz həkim idi. 1985-ci ildə ailəvi qohumum Eldarovların bir məclisində Qara bəyin Ankaradan qonaq gəlmiş qızı Tamara xanım ilə tanış olub, ata-anası, özü, taleləri, oğul-uşağı barədə maraqlı söhbət elədik. Öyrəndim ki, Tamara xanımın nəvəsi, deməli, Qara bəyin nəticəsi olan Turan Gökaltay Ankarada yaşayır, öz babasının yolu ilə gedib jurnalistika ilə məşğuldur, xüsusi mətbuat bürosu var. Arvadı fransız qızıdır. Parisdə tarixçidir. 9.3.1998. Ə.Mirəhmədov. – Tərt.).

QASIMOV HACIİBRAHİM (1886, Bakı – 1936, Bakı)

Jurnalist, satirik yazıçı, teatr tənqidçisi, mütərcim.

Mətbuata 1907-ci ildə, H.Vəzirovun redaktorluğu ilə çıxan «Təzə həyat»dakı yazıları ilə gəlmişdir. İnqilabdan əvvəl eniş-yoxuşlu bir yol keçmişdir: bir tərəfdən dövrün qabaqcıl ideyalarına, Azərbaycan inqilabi demokratizminə, mollanəs-rəddinçilərə meyl edərək realist ədəbiyyat və incəsənətin, mütərəqqi mətbuatın inkişafı yolunda çalışmış, digər tərəfdən isə islami görüşlər yaymışdır. Tez-tez fikir ixtilafı ilə üzləşmişdir.

1911-ci ildə «Məlumat», 1914-1915-ci illərdə «İqdam», 1914-1920-ci illərdə isə «Bəsirət» qəzetinin redaktoru olmuşdur. Bunlardan axıncısında daha çox işləmiş və publisist, ədəbi-tənqidi əsərlərinin əksəriyyəti bu qəzetdə nəşr edilmişdir.

Həftəlik siyasi, ictimai, iqtisadi, ədəbi qəzet olan «Bəsirət»i altı ildən artıq çıxarmışdır (№1: 12 aprel 1914, son № ? may 1920. 1918-ci ilin martından sentyabrınadək fasilə). «Bəsirət» səhifələrində bir tərəfdən N.Nərimanov, M.C.Pişəvəri, M.Ordubadi, M.Hadi, A.Səhəhət, Mirzəbala Məmmədzadə kimi tərəqqipərvər jurnalistlər iştirak etmişlər. Qəzetin son nömrələrindən birində redaksiya xəbər verir ki, «Müstəqil Azərbaycan Şura cümhuriyyəti maarif komissarı yoldaş Dadaş Bünyadzadə və Bakı inqilab komitəsi rəisi yoldaş Əliheydər Qarayev qəzetimizin inkişafına icazə

vermişdir. Qəzetəmizin hər gün çıxması üçün tədbirlər ittixaz edirik. Əgər müvəffəqiyyət olursa, yaxın bir zamanda hər gün nəşr edəcəyiz» («Bəsirət», 15 may 1920, №280). Bu xəbərdən sonra qəzetin bir neçə nömrəsi çıxmış və may ayının axırlarında bağlanmışdır.

Jurnalistik fəaliyyətinin böyük bir hissəsi satira jurnallarında keçmişdir. Gizli imzaları bunlardır: «Kəlbiyyət», «Diplomat», «Qırmızı saqqal», «Açar», «Xərabəti», «Cüm-cüm əyyar», «Həft-becər» və s.

1912-1913-cü illərdə «Kəlbiyyət» jurnalının redaktoru olan H.Qasimov satirik əsərlərində «Molla Nəsrəddin» yolu ilə getməyə çalışmışdır.

1914-1915-ci illərdə, «Bəsirət»də işləməklə bərabər, H.Vəzirovun çıxardığı «Məzəli» jurnalında da əməkdaşlıq edir və bir müddət bu jurnalın müvəqqəti redaktoru olur.

«Məlumat», «İqbal» və s. qəzetlərdə çap etdirdiyi bir sıra dolğun məzmunlu məqalələrində «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin, xüsusilə C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabirin fəaliyyətinə yüksək qiymət verməklə yaradıcılıq və görüşlərinin demokratik keyfiyyətlərini aşkar üzə çıxarmışdır. Böyük xalq şairi Sabirlə görüşlərinə dair maraqlı məqalələr yazmışdır.

Ədəbi tənqid sahəsində də çox işləmiş, dövrünün ən fəal teatr tənqidçilərindən olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində səhnəyə qoyulan tamaşalar haqqında irili-xırdalı yüzlərcə məqalə və resenziyanın müəllifidir.

Bu əsərləri H.İ.Qasimov, H.Qasimov, Hacıbrahim, İbrahim Qasimov, Hacı, H.Q. və başqa imzalarla nəşr edilmişdir.

Teatr sənətini yaxşı başa düşdü, qabaqcıl rejissor və artistlərlə sıx əlaqə saxladığı üçün tənqidi əsərlərində Azərbaycan teatrının tərəqqisi üçün faydalı olan fikirlər yeridir, ağıllı məsləhətlər verirdi. Məşhur səhnə xadimlərindən H.Ərəblinski, C.Zeynalov, H.Sarabski, M.Əliyev və başqalarının oyunu sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında məqalələrində onların qüvvətli cəhətləri ilə yanaşı, zəif tərəflərini də göstərərək tənqid edirdi. 1916-cı ildə ilk dəfə tamaşaya qoyulmuş «Ölülər» əsəri ətrafındakı mübahisələrdə müsbət mövqə tutan sənətkarlarla bir cəbhədə dayanıb, bu mübahisədə yanlış yol tutmuş «Yeni iqbal» qəzetini və onun səhifələrində «Ölülər»ə hücum edənlərə tutarlı cavab vermişdi. «Ölülər»i klassik bir səhnə əsəri hesab edən H.Qasimov yazırdı ki, «bu bədbəxt millətin... dərdləri, çox nöqsanları vardır ki, doğrudan da məktəb məqamında olan səhnə ilə onu düzəltmək, o nöqsanları dəf etmək mümkündür». «...ey kaş, müsəlman səhnəsində ələddəvam «Ölülər» kimi ibrətli pyeslər oynanaydı. Ustadanə bir qələmlə yazılmış bu pyes ictimai işlərimizdə olduqca mühüm bir fəqərəni göstərir... Molla Nəsrəddinin «Ölülər»i ölü fikirləri dirildəcək qədər mahiranə bir üsulda yazılmışdır. İştə ona görə də yaşasın

Molla Nəsrəddinimiz!» («Bəsirət», 7 may 1916, №94).

Realist dramaturgiyaya bu cür yüksək qiymət verməklə yanaşı, insanlar üçün, xüsusilə Azərbaycan xalqı üçün heç bir müasir əhəmiyyəti olmayan «Əmir Xalid ibn-Vəlid» kimi tamaşaları kəskin tənqid edirdi.

Rus, fars, türk dillərindən tərcümə və təbədləri vardır. Onlardan L.N.Tolstoyun «Rəhmanamı, yoxsa şeytanamı sitayiş etməli?» (1910), M.Tvenin «İyirmi beş milyonluq bir çek» (1910), V.Lukyanskayanın «Ümmil-fəsad və yaxud şərab» (1911, A.Kazımzadə ilə birlikdə) əsərlərini kitabça halında buraxdırmışdır.

M.F.Axundzadənin davamçılardan olan məşhur yazıçı, mütəfəkkir və publisist Mirzə Mülküm xanın «Şeyx və vəzir» risaləsini azərbaycancaya çevirib «Təzə həyat» qəzetində çap etdirmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində nəşriyyat sahəsində işləyir, mütərcimlik edirdi.

QASIMOV İDRİS (1923 - 2006)

Ömrünün əlli ilini jurnalistikaya verən İdris Süleyman oğlu Qasimov Ağdamda doğulmuş və orada orta məktəb qurtarmışdır. 1942-43-cü illərdə o, Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmiş, 1943-1945-ci illərdə müəllim olmuş, 1950-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir.

İdris Qasimov 1947-ci ildən partiya üzvü, 1958-ci ildən Ümumiyyətlə Jurnalistlər İttifaqının üzvü olmuşdur. Nurəddin Babayev, Cəmil Əlibəyov, Aydın Hüseynzadə və başqa tələbəlik yoldaşları kimi gənc İdris də əmək fəaliyyətində mətbuat yolunu bu sahədə püxtələşdirmişdir. 25 yaşından respublika mətbuatında işləyən İ.Qasimov «Azərbaycan pioneri» qəzetinin redaktoru (1948-1952), «Azərbaycan gəncləri» qəzeti redaktoru müavini (1953-1954), sonra isə həmin qəzetin redaktoru (1954-1959), Azərbaycan KP MK orqanı «Kommunist» qəzeti redaktoru müavini (1959-1964) olmuşdur. 1964-cü ildən o, Azərbaycan SSR Mətbuat Komitəsinin dövlət sirrlərini mühafizə edən idarəsi rəisinin müavini vəzifəsində işləmişdir.

Nəşriyyat və jurnalistika aləmində məsul vəzifələrdə çalışmaqla bərabər, İdris Qasimov istedadlı bir qələm sahibi kimi «Azərbaycan gəncləri», «Kommunist», «Sovet kəndi», «Azərbaycan» və s. orqanlarda publisist məqalələri, очерkləri çap olunmuşdur. O, Radio-jurnalistika sahəsində də işləmişdir.

QAYIBOV ƏBDÜLKƏRİM BƏY (1851-1891)

İlk Azərbaycan jurnalisti, riyaziyyatçı, hərbi və ictimai xadimlərindən olan Əbdülkərim bəy Nəsim bəy oğlu Qayıbov Qazax qəzasının tanınmış nüçbə nəsindənndir. Məşhur şair Molla Vəli Vidadinin qız

nəvəsi, Tiflisdə kadet məktəbini qurtarıb birinci dünya müharibəsində rəşadət göstərən ilk azəri hərbi təyyarəçi poruçik Fərrux ağa Qayıbovun (1889-1916) atasıdır.

Ə.Qayıbov Salahlı kəndində doğulub Tiflisdə gimnaziya və Peterburqda hərbi məktəb qurtarmış, uşaq vaxtından bir neçə Şərq və Qərb dilini öyrənmişdir. Səksəninci illərdə Tiflisdə müəllim olmuş, şəhərin ictimai və mədəni həyatında fəal iştirak etmiş, müsəlman teatr həvəskarlarının dərnəyini düzəldib, tamaşalar verilməsində çox çalışmışdır.

1883-1893-cü illərdə nəşr olunan «Kəşkül» adlı jurnal və qəzet üçün xarici dillərdən tərcümə edilən ədəbi, elmi mətnlərin, xronika materiallarının bir çoxunu Ə.Qayıbov çevirirdi. O, eyni zamanda, «Kəşkül» nəşriyyatında çıxan kitab, dərslik, təqvim və sairənin hazırlanmasına kömək etmişdir.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar institutunda Ə.Qayıbovun iki cildədən ibarət qeyri-mətbu «İslam təqvimi» əsərinin avtoqrafı saxlanılır. Bu təqvim tərtibçisinin həm maraq dairəsi, həm də savadlı müsəlmanların biliklərini artırmaları yolunda səyi barədə yaxşı təsəvvür verir.

Əbdülkərim bəy Qayıbov 1891-ci ildə Peterburqda vəfat etmişdir.

QƏBULOV HƏMZƏT BƏY HƏBİBULLA BƏY oğlu (1882, Qax – 1912, Tiflis)

Jurnalist, ictimai xadim. Qaxda tbtidai məktəb qurtarıb sonra Stav-

ropol gimnaziyasında oxuyur. Kiyev hərbi məktəbini qurtarmışdır. Bir neçə il Maykon və Stavropolda hərbi xidmət göstərəndən sonra doğma yurduna qayıdıb Zaqatalada okruq idarəsində müxtəlif vəzifələrdə işləyir. Xalqın xeyir-şərində yaxından iştirak edib maarifin tərəqqisi yolunda var qüvvə ilə çalışır. 1907-ci ildə Tiflisə köçüb orada Kazyonni Palatada mülki işlər üzrə məmur olur. Ömrünün axırınadək bu vəzifədə işləməklə bərabər, Tiflis müsəlmanlarının ictimai-mədəni həyatında, xeyriyyə cəmiyyətində və zemstvo (zəmindarlıq) idarələrinin təşkilində çox iş görür, Qafqaz müsəlmanları üçün darülfünun açılması fikrini təbliğ edir. Ölümü münasibətilə yazılmış məqalələrdən birində deyilirdi ki, H.Qəbulov Tiflis şəhərinə hər tərəfdən gələn müsəlmanların dərdlərinə şərik olub «...onların qolundan tutaraq lazım olan idarələrə aparıb onlara hər xüsusa rəhbərlik etməyə» çalışırdı («Yeni irşad», 17 yanvar 1912, №15).

Jurnalistlik fəaliyyətinə Tiflisin rus qəzetlərində başlamış, xüsusilə E.Sultanov, H.Minasazov kimi azərbaycanlı müəllimlərlə birlikdə «Zakavkazye» qəzetində çox yazmışdır. Mübariz ruhda, tərəqqipərvər mövzuda yazdığı məqalələrinə görə hakim dairələrdən töhmətlər alır, ona «belə məqalələr yazma» - deyə əmr edirlər.

M.F.Axundzadənin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə keçirilən tədbirlərdə həvəslə iştirak

edib, böyük ədib haqqında məqalələr və yubiley tədbirləri ilə əlaqədar olaraq xəbərlər yazır. 1911-ci ildə M.F.Axundzadəyə həsr etdiyi silsiləvi məqaləsində Azərbaycan ədəbiyyatının Nizamidən bəri inkişaf yoluna nəzər salır və «Hacı Qara» müəllifinin tarixi mövqeyini müəyyənləşdirməyə çalışır. M.F.Axundzadənin avtobiografiyası haqqında ətraflı yazını da rus mətbuatında ilk dəfə o çap etdirmişdir («Zakavkazye», 19 aprel, 1911, №86). Məqalələrini çox vaxt «Q.B.K.Şirvanski» imzası ilə buraxdırırdı.

QƏHRƏMANOV ƏLİHEYDƏR (1911-1959)

Azərbaycanda sadə biblioqrafik məlumatlar orta əsr tarixi və ədəbi abidələrində verilmiş olsa da, müasir mənada biblioqrafiya elmi və biblioqrafik göstəricilər XX əsrin 20-30-cu illərində tərtib edilmişdir ki, bu sahənin ilk yaradıcılarından biri Əliheydər Bala oğlu Qəhrəmanovdur. O eyni zamanda biblioqrafiya kadrlarının təhsilinə, biblioqrafik terminlərin tədqiqinə, kitabxanaşünaslıq fənninin tədrisinə böyük əmək sərf etmişdir.

Bakının Biləcəri qəsəbəsində yoxsul Bala kişinin ailəsində dünyaya gələn (25.10.1911) Əliheydər orta məktəbi və qiyabi surətdə universiteti qurtarmışdı. 1940-1948-ci illərdə Bakı Kitabxanaçılıq Texnikumunda dərs deyirdi. 1948-ci ildə o, Azərbaycan Dövlət Universi-

tetində kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya kafedrasını təşkil edib ömrünün axırınadək onun müdiri oldu. 1953-1959-cu illərdə Ə.Qəhrəmanov eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasına və onun nəşrlərinə rəhbərlik edirdi.

Elmi-təşkilati işlərlə yanaşı, filologiya elmləri namizədi (1955) Ə.Qəhrəmanov ədəbi əlaqələrin tədqiqi, Azərbaycan dilində biblioqrafiyadan ilk dərsliklərin və tədris vəsaitlərinin yaradılması ilə məşğul olurdu. Bu işlərin, vəzifələrin, təşəbbüslərin mürəkkəbliyi və çətinliyi ilə bərabər Əliheydər müəllimin Bakıda yazdığı, yaxud tərtib və nəşr etdiyi əsərlərin adlarını nəzərdən keçirmək bu yorulmaz kitabşünasın fəaliyyəti haqqında əyani təsəvvür yaradır: «Qardaş xalqların ədəbiyyatı» (1958), «Ümumi biblioqrafiyanın əsasları» (1958), «Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə dair» (1962), «Kitabxana-biblioqrafiya terminləri lüğəti» (1964) və s.

1944-1959-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs deyən Ə.Qəhrəmanov respublikamızda kitabşünas, xüsusilə biblioqraf kadrlarının hazırlanması sahəsində bütün həmsənətlərindən çox-çox artıq iş görmüş, müxtəlif qəzet və jurnallarda məqalələr çap etdirmiş, milli mədəniyyətimizə misilsiz xidmət göstərmişdir. Naşirlərin, jurnalistlərin, yazıçı və alimlərin yaxın dostu olmuşdur.

Təəssüf ki, ürəyi daha böyük elmi arzularla dolu olan unudulmaz

Əliheydər müəllimi biz çox tez itirdik (23.3.1959).

Ədəbiyyat:

ASE, c.3. Bakı, 1979, s.145.

Knigovedenie. Ensikl.slovar. Moskva, 1982, s.227.

Nekroloq. Sovetskaya biblioqrafiya. Moskva, 1959, №2.

QIYASBƏYLİ MƏDİNƏ xanım (1889, Qazax – 1938)

İlk Azərbaycan qadın mühərrirlərindən Mədinə xanım Qiyasbəyli 1889-cu ildə Qazax mahalının Salahlı kəndində dövrünün gözüaçıq kişilərindən olan Mehdi ağanın və Tiflisdə «Nücbə» Qızlar İnstitutunda oxumuş Gülzar xanımın ailəsində anadan olmuşdur.

Tiflisdə «Müqəddəs Nina» Məktəbini əla qiymətlərlə qurtarandan sonra (1904) Azərbaycanın müxtəlif yerlərində qız məktəblərinin təşkilində fədakar iş görmüş, belə məktəblərdən birini öz evində təşkil etmişdi (1906). Burada 50 nəfərdən artıq qız Azərbaycan və rus dillərində təhsil alırdı. Bir neçə məktəb, texnikum və institutda dərs demiş, istedadlı müəllimələrdən biri kimi tanınmışdır. 1918-ci ildə Qazax qəzası xalq məktəblərinin inspektoru vəzifəsində çalışmışdır.

(Həyat yoldaşı Şəhriyarın vəfatından sonra (1916) üç nəfər azyaşlı uşağı (Gülzar, Güləndam, Əziz) ilə baş-başa qalanda 27 yaşı vardı – Red.).

1920-ci ildə Bakıda evdar qadınlar üçün açdığı savad kursunda

Ü.Hacıbəyli, Xədicə xanım Ağayeva, Şəfiqə xanım Əfəndizadə ilə birlikdə dərs demişdir. Az sonra Mədinə xanım Bakıda təşkil olunmuş darülmüəllimatda müəllimlik etmiş, müdir olmuş (1920-26), ali məktəblərdə dərs demiş (1926-33), ictimai-mədəni həyatda fəal çalışmışdır.

M.Qiyasbəyli qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparan və 1923-cü ilin noyabrında nəşrə başlayan «Şərq qadını» (Bakı) jurnalının yaradıcılarından və ilk müəlliflərindən biri kimi jurnalistika sahəsində də xeyli işləmişdir. O, bir müddət bu jurnalın redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Bu jurnalda onun qadın azadlığı, Azərbaycan qadınlarının yeni quruculuq işlərinə cəlb edilməsi, savadlanması mövzularında çoxlu publisist məqaləsi çap edilmişdir. «Azərbaycan qadınlarının mübariz orqanı» adlı məqaləsində «Şərq qadını» jurnalının 10 illiyi münasibətilə yazmışdı ki, «Kiçik bir otaqda, rəngsiz bir stol ətrafında çalışan dörd qadın»ın fədakar əməyi ilə 5.000 tirajla çıxan və sürətlə yayılıb böyük əks-səda doğuran bu məcmuənin Azərbaycan hüdudlarından uzaqlarda (Türkiyədə, İranda, Orta Asiyada, Rusiyada...) da oxucuları vardır (Şərq qadını, 1933, №22).

1920-30-cu illərdə Ayna Sultanova, Şəfiqə Əfəndizadə, Mədinə Qiyasbəyli, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Püstə Əsgərova, Sona Məmmədova, Xanımana Əlibəyli və başqa müəlliflər bədii, publisist yazılarla jurnalda müntəzəm çıxış etmişlər.

M.Qiyasbəyli eyni zamanda bədii tərcümə ilə də məşğul olmuş, M.S.Ordubadi, A.Şaiq, Ə.Əbülhəsən və başqa müəlliflərin bir sıra əsərlərini ilk dəfə rus dilinə çevirib nəşriyyatlara təqdim etmiş və oxuculara tanıtmışdır: Puşkinin «Yevgeni Onegin» əsərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmasında böyük xalq şairi Səməd Vurğuna kömək etmişdir.

(1936-cı il dekabrın 8-də bədxahların «danosları» əsasında həbs edilmiş, 1956-cı il avqustun 24-də bəraət almışdır – Red.).

QULİYEV ƏLÖVSƏT (1922-1969)

Azərbaycanın kiçik bir kəndindən çıxıb 25-30 yaşlarından vətəninə, sonralar isə çox uzaqlarda da məşhurlaşan tarixşünas alim, jurnalist, ictimai xadim, müəllim, elm təşkilatçısı Ələvsət Quliyev xalqın XX əsrdə yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən idi.

Salyan rayonunun Qızılağac kəndində zəhmətkeş Nəcəfqulu kişinin ailəsində dünyaya gəlmiş, orta təhsilini doğma yurdunda almış, 1944-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini qurtarmışdı. Dörd il sonra o, tarix elmləri namizədi, 1961-ci ildə tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almış, 1968-ci ildə Azərbaycan SSR EA müxbir-üzvü seçilmişdi. 1941-ci ildən partiya üzvü idi.

Ə.Quliyev Respublikada Həmkarlar hərəkəti xadimlərindən və

görkəmli elm təşkilatçılarından biri olmuşdur; bitirdiyi Universitetdə tarix fakültəsinin dekanı və dosenti, sonra uzun illər Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun direktoru işləmişdir.

Fəal alim və ictimai xadim kimi o, xidmətlərinə görə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, medallar və fəxri fərmanlarla təltif olunmuşdu. Çexoslovakiya-Sovet dostluğu cəmiyyətinin fəxri üzvü idi.

Ə.Quliyev tarixşünaslıq elminin tərəqqisində, xüsusilə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində parlaq fəaliyyət göstərən dərin bilikli alim idi. 75 elmi əsərin müəllifidir. O, Azərbaycan tarixi haqqında ilk sambalı kitab olan üçcildlik «Azərbaycan tarixi» üzərindəki işin ilhamçısı, əsas müəlliflərindən biri və redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur.

Mən 50-60-cı illərdən çoxdankı qonşum Ələvsətlə dostluq edirdim. Üçcildlik «tarix»imizin ikinci cildi üçün onunla milli mətbuatımızın XIX əsrdə və XX əsrin əvvəlində keçdiyi yolu geniş işıqlandıran xüsusi bəhslər yazmışdıq.

Azərbaycanda ilk mətbəələrin və gizli inqilabi ədəbiyyat nəşrinin tarixinə dair bir sıra mühüm sənədləri və faktları üzə çıxaran professor Ə.Quliyev Azərbaycan mətbuatı tarixinin də öyrənilməsinə ciddi kömək edirdi.

Fəal bir jurnalist kimi o, respublika Jurnalistlər İttifaqının işində yaxından iştirak edirdi, «Azərbaycan SSR EA xəbərləri», «Komunist», «Bakinski raboçi», «Azər-

baycan kommunisti», «Voprosı istorii» və s. mətbuat orqanlarında elmi, publisist məqalələri çıxırdı.

Ə.Quliyev illər boyu Azərbaycan EA redaksiya-nəşriyyat şurasının, «Azərbaycan kommunisti», «Elm və həyat» jurnalları redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Bakı, Moskva, Tbilisi kimi şəhərlərdə çap olunmuş onlarca kitab, dərslik və məcmuənin redaktə və nəşr edilməsinə böyük əmək sərf edirdi.

1969-cu ildə Bakıda ağır xəstəlikdən vəfat edən Ələvsət Quliyev respublikanın Fəxri xiyabanında dəfn olunmuşdur.

P.S. Ələvsətlə mənə Bakının Poluxin küçəsindəki qonşuluğundan daha artıq 40-ci illərin axırlarındakı həyatımızın ağır, ciddi hadisələri yaxınlaşdırmışdı; hərçənd 40-ci illərin axırlarında hər ikimiz universitetin cavan müəllimləri idik. O, eyni zamanda maarif işçiləri Həmkarlar İttifaqının sədri olduğuna görə 1948-ci ildə, çoxları kimi mənim də ona «işim düşdü»: yay zamanı Kislovodskaya getmək istəyəndə «putyovka»-nı ondan aldım və söhbət zamanı dedi ki, mən getdiyiniz Orcenikidze adına sanatoriyaya gələcəyəm. Elə də oldu. Təxminən on adamlıq otaqda qaldıq. Avqustun axırlarında Ələvsətin ad günü idi. Sanatoriya yaxınlığımızdakı «Xram vozduxa» deyilən istirahət guşəsinin restoranında onun üçün beş nəfərlik ziyafət düzəlddik, şəkil çəkirdik: professor F.Cəfərov və başqa iki yoldaşımız.

Sonrakı illərdə elmi əməkdaşlığımız sürətlə möhkəmləndi: Professor H.Araslının «Qədim ədəbiyyat» dərsliyindəki tarixi icmalları o, qalan bəhsləri mən redaktə elədim; Tarix institutunun «Elmi əsərləri» üçün mənə əmək müqaviləsi ilə XIX-XX əsrlər Azərbaycan mədəniyyəti barədə iri bir icmal yazdırdı.

50-ci illərin ortalarında onun rəhbərliyi ilə üçcildlik «Azərbaycan tarixi» yazılarında da əməkdaşlıq elədik. Bəzən axşamdan xeyli keçmiş dostumuz Azər Sarabski ilə bizə gəlib həmin «Tarix» üçün yazdığı bəhsləri mənə oxutdurur, birgə müzakirə və redaktəyə başlayırdıq. Görüş səmimi şam yeməyi ilə qurtarırdı. Məni institutda keçirdiyi bir çox sessiya və görüşlərə də çağırırdı. O yığıncaqlardan biri – məşhur türk şairi Nazim Hikmətlə oldu.

Tiflisdə Zaqafqaziya elmi konfransında da iştirak etdik, onun ya mənim otağında söhbətlərimizin, mübahisələrimizin əsas mövzusu yenə elmi məsələlər idi; bəzən xoşlamadığı tarixçi akademiklərdən şikayətlənirdi.

1961-ci ildə Moskvada doktorluq müdafiəsindən sonra aspirantlarımızdan birinin mənzilində düzəltdiyi xudmani məclisə mənə də çağırmışdı. Kefi elə sazdı ki! Gələcək planları barədə həvəslə danışdı.

1963-cü ildə Bakı və Moskvada, şübhəsiz, bizdə və ümumittifaq miqyasında qeyd edilən tədbirlərin, sənədlərin, nitqlərin hazırlanmasında Ələvsət müəllim əsas icraçı və təşkilatçılardan idi; Sov.İKP MK

üçün respublika rəhbərliyinin bir məktubunun layihəsini də o hazırladı. Elə o vaxtlar mənimlə müqavilə bağladı ki, İnstitutun «Bakı tarixi» üçün «Mədəniyyət» icmalını yazım. Təxminən 2-3 çap vərəqi həcmində oçerkimi yazıb təhvil verdim; bədxahları Ələvsəti intriqaya çəkib bu səbəblə direktorluqdan azad etdirdilər. Çox keçmədi o yenə öz vəzifəsinə qayıtdı, Akademiyamıza müxbir üzv seçildi.

Son görüşlərimiz Mərdəkandakı xüsusi sanatoriyada oldu. Artıq ona yataqdan qalxmağa icazə verilmirdi; xəstəliyin qılçalarında açdığı yaralardan qan gəlirdi. Hər gün səhər sübhədən tez-tez yanına gedib söhbət etməyimizi istəyirdi. Ailədən, elmdən, yoldaşlardan, akademiya-dan, yazıçılardan, musiqidən – hər şeydən şirin-şirin, bəzən qəmli-qəmli danışır, xatirələri yada salırdıq. Bir dəfə dedi ki, vaxt gələr, mən həyatda olmayanda bunlar barədə yazarsan.

Bu kitabı çapa hazırlayanda (1980-ci illərin sonunda. – Red.) əziz dostumun o arzusuna dərin nisgillə, ancaq müxtəsərcə əməl edib bu bir neçə sətri yazdım.

O, noyabrın 6-da gözlərini əbədilik yumacağını duyub vəsiyyət eləmişdi ki, mənə qarşıdakı iki günlük bayram vaxtı dəfn eləməyə tələsməyin. Camaat bayramını qurtarandan sonra...

Dedi ki kimi də oldu. Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və medallarla təltif olunmuş Ələvsət Quliyev ayın 9-da hökumət tərəfindən Fəxri

xiyabanda böyük bir mətəm mərasimi ilə dəfn edildi.

QULİYEV HƏSƏN (1904-1969)

Azərbaycan poliqrafiyası və jurnalistikasının tərəqqisi yolunda böyük əmək sərf edən xadimlərdən Həsən İsa oğlu Quliyev Ağdam şəhərində doğulmuşdur. O, jurnalist, nəşriyyat işçisi, mətbuat tarixçisi idi.

H.Quliyev Azərbaycan Dövlət pedaqoji institutunu (?) qurtarıb bir neçə il respublika rayonlarında müəllimlik etmiş, məktəb direktoru, Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarı, respublika ədliyyə nazirinin müavini, Azərbaycan KP MK nəşriyyatı və mətbəsinin direktoru işləmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi illərində H.Quliyev döyüşən orduda partiya işində çalışmış, «Vətən uğrunda» diviziya qəzetinin, sonra isə 3-cü Ukrayna cəbhəsində «Sovet döyüşçüsü» qəzetinin məsul redaktoru olmuşdur. Bu qəzetlərdə onun döyüşçülərin faşizmə qarşı mübarizədə göstərdiyi rəşadət və qəhrəmanlıqlar haqqında çoxlu oçerk və məqaləsi nəşr edilmişdir.

1944-cü ildə jurnalist-zabit Həsən Quliyev SSRİ Silahlı Qüvvələri Baş Siyasi İdarəsində şöbə rəisi vəzifəsinə irəli çəkilmişdir.

Həyatının son illərində o, fərdi pensiyaçı idi. Ağır xəstə olsa da, rahatlıq bilmədən işləyir, respublika qəzet və jurnallarında cəbhə mət-

buatı tarixinə aid məqalələr dərc etdirirdi. Mən mərhumun bu dövrdəki yorulmaz, məhsuldar fəaliyyətinin şahidiyəm. Onun «Azərbaycanda nəşriyyat və poliqrafiya işi», «Cəbhə qəzetləri» kimi elmi və elmi-kütləvi kitabları çap olunmuşdur.

Həsən İsa oğlu Quliyev Vətən qarşısında xidmətlərinə görə I-ci dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni və bir neçə medalla təltif edilmişdi.

QULİYEV MUSTAFA (1893-1937)

Mustafa Zəkəriyyə oğlu Quliyev partiya və dövlət xadimi, jurnalist, ədəbiyyat tənqidçisi idi. İlk təhsilini Şəkidə almış, 1913-cü ildə Tiflis gimnaziyasını qurtarıb Kiyev universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsində oxumağa başlamış, tələbələrin inqilabi hərəkətində iştirak etmişdir.

M.Quliyev RK (b) P Kiyev Komitəsində Müsəlman bölməsinin sədri seçilmiş, 1919-1920-ci illərdə Bakı və Lənkəranda gizli inqilabi iş aparmışdır. «Maarif və mədəniyyət» (1923-26), «İnqilab və mədəniyyət» (1929-32) jurnallarının məsul redaktoru olmuşdur.

M.Quliyev Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarı işləmiş (1922-28), Moskva Kommunist Akademiyasını qurtarmış, bir sıra məsul vəzifələr daşımışdır (Qarayazı MTS-i siyasi şöbəsi rəisi, Qazaxistanın Çimkənd Şəhər Partiya Komitəsinin katibi və s.).

M.Quliyev alovlu, mahir təbliğatçı, hazırlıqlı alim və yazıçı idi. O,

zərərli ideoloji təmayüllərin ifşa olunmasında da iştirak edirdi.

Azərbaycan və rus dillərində nəşr olunan «Kommunist», «Bakinski raboçi», «İnqilab və mədəniyyət», «Ədəbiyyat cəbhəsində» və s. mətbuat orqanlarında əməkdaşlıq edən M.Quliyevin kəsərli jurnalist qələmi vardı.

Əsas yaradıcılıq janrları publisistika və ədəbi tənqid idi. Məqalələrində yeni quruculuq işlərinin mühüm məsələlərinə, mədəni inqilab, orta və ali təhsil sahəsində vəzifələrə geniş yer verirdi. Bu məqalələr adətən inqilabi, səfərbəredici ruhda olurdu. Belə məqalələrindən birində oxuyuruq: «Kim özünü vətənin vətəndaşı hesab edirsə, (...) yüksək vəzifələri həyata keçirmək arzusu ilə yaşayırsa, kim xalqın yaradıcı işi ilə ayaqlaşmaq istəyirsə, işləməli və oxumalıdır, oxumalı və yeni həyat qurmalıdır» (Sitat A.Hüseynovun 29 dekabr 1968-ci il tarixli «Kommunist» qəzetində çıxmış «Xalqın sədaqətli oğlu» adlı məqaləsindən götürülmüşdür).

20-30-cu illərdə Azərbaycanda yaranan yeni mədəniyyətin əməli və nəzəri məsələləri haqqında qiymətli məqalələri ilə M.Quliyev bədii ədəbiyyat və tənqidin inkişafına böyük kömək etmişdir. O, ədəbiyyat, musiqi ilə ümumiləşdirərək qarşıda duran vəzifələri də göstərirdi. Məqalələrində müasirlik, xalqilik qüvvətli idi; ədəbiyyat və incəsənət işçilərini proletar işinə sədaqətlə xidmət etməyə çağırırdı («Hazırkı türk ədəbiyyatı haqqında», 1926;

«Hüseyn Cavid. «Uçurum», 1926; «Od gəlini», 1928; «Proletar ədəbiyyatına doğru», 1928; «Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığı», 1928; «Sevil və tənqid», 1928; «Ədəbiyyatda şəkil və mündəricə məsələsi», 1930; «Əbülhəsənin «Dünya qopur» romanı haqqında», 1934 və s.).

Ayrı-ayrı tamaşalara dair məqalələri ilə səhnə sənətinin və teatr tənqidinin tərəqqisinə kömək edirdi. C.Cabbarlının novatorluqla yaratmış olduğu Sevil surəti ətrafında bəzi tənqidçilər hay-küy qopardıqları və dramaturqa böhtan atdıqları zaman M.Quliyev «Maarif və mədəniyyət» jurnalında «Sevil» və onun müəllifini haqsız hücumlardan müdafiə etmiş, əsil həqiqəti məharətlə şərh edib aydınlaşdırmışdı.

1926-cı ildə yenə «Maarif və mədəniyyət»də çıxan məqaləsində Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının «Hamlet» quruluşunu təhlil edərək, bu cəhanşümul əsərdəki hadisələri Şərq zəmininə köçürmüş tərcüməçi C.Cabbarlı və rejissor A.Tuqanovun təşəbbüsünü müsbət qiymətləndirmişdi. Lakin məqalədə yanlış fikirlər də yox deyildi («Hamlet bizim hazırkı quruluşumuzda mənfi bir tipdir» və s.).

Ümumiyyətlə, mədəni irsə münasibət məsələsində bir müddət proletkültçuların zərərli təsiri altına düşmüş, lakin partiya mətbuatının prinsipial tənqidindən sonra səhvini düzəltmişdir.

«Oktyabr və türk ədəbiyyatı» kitabında inqilabın Azərbaycan ədəbiyyatında yaratdığı dönüş,

ədəbi inkişafın mürəkkəb səciyyəsi, buradakı kəskin ideoloji mübarizə, qarşıda duran vəzifələr və s. haqqında söhbət gedir.

QURBANOV AĞAZAL (1941)

Müasir Azərbaycan jurnalistikası və bədii publisistikasının orta nəslinə mənsub olub sevdiyi ixtisasla mənəvi tərəqqiyə xidmət edən Ağazal Əlirza oğlu Qurbanovun ilk yazıları 1956-cı ildən «Pioner» jurnalı, «Azərbaycan pionerləri», «Azərbaycan gəncləri» qəzetlərində, habelə müxtəlif toplu və təqvimlərdə görünürdü. Əsasən məqalə, xəbər, öçerklərdən ibarət olan bu yazılardan əlavə o arabir mövzusu gündəlik həyatımızdan alınmış hekayə və şeirlər də yazırdı. Əmək fəaliyyətinə isə 18 yaşında Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında (Azərnəşrdə) başlamışdı.

1967-ci ildə A.Qurbanov Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsini qiyabi bitirərək rəsmi jurnalist ixtisası və diplomu alır. O vaxtdan «Ədəbiyyat və incəsənət», «Azərbaycan müəllimi», «Kənd həyatı» və s. qəzet və jurnallarda çıxış edən gənc yazıçı bir-birinin ardınca respublikanın görkəmli adamları – elm, ədəbiyyat, incəsənət, maarif və dövlət xadimləri, əmək qabaqcılları haqqında yüzrlərlə publisist məqalə, öçerk, şeir və kitab yazmışdır. SSRİ Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan xalq artisti

Ələkbər Hüseynzadə, SSRİ xalq müəllimi Zahid Şöyübov, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Feyruz Mustafayev, SSRİ-nin fəxri neftçisi, Azərbaycan neft ustası, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Gülbala Əliyev, Fransa Müqavimət Hərəkatı iştirakçısı, partizan Əhmədiyyə Cəbrayilov, akademik Həsən Əliyev, Azərbaycan Memarlıq İttifaqının vitse-prezidenti, respublikanın əməkdar memarı, Şərq Ölkələrinin Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının həqiqi üzvü Elbəy Qasımsadə və başqaları haqqında Ağazal Qurbanovun çap etdirdiyi əsərlər fakt, məlumat, informasiya, üslub, ifadə zənginliyi ilə seçilir.

1972-ci ildə jurnalistin «Həmişə hazır!» adlı kitabı çıxır («Gənclik» nəşriyyatı). Bu, istedadlı bir qələmin məhsuludur. Kitabda gənclər təşkilatının tarixindən, həyata keçirdiyi rəngarəng tədbirlərdən, istehsalata köməyindən, ictimai-faydalı işlərindən danışılır.

1970-ci ildən Jurnalistlər Birliyinin üzvü olan A.Qurbanov «Yeni yol» (1922-1939) qəzetində pedaqogika tarixi və nəzəriyyəsi məsələləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası yazmışdır.

Respublikanın müxtəlif qəzet-jurnallarında texniki redaktor, ədəbi işçi, xüsusi müxbir, şöbə redaktoru, baş redaktor müavini vəzifələrində çalışmışdır. A.Qurbanov 1990-cı illərin ortalarında «Həkimyyət» və 1997-ci ildən məsul redaktoru olduğu «Aktual» qəzetlərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və görkəmli poliqrafçı, nəşir, jurnalist Əjdər Xanbabayev haqqında «Bir Əjdərimiz vardı...» (müştərək, 4 çap vərəqi) silsiləvi məqalələrini və «Gələcəyi görən insan» (müştərək, 6 çap vərəqi) adlı sənədli povestini nəşr etdirmişdir (Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1999, 200 s.).

M

1. **Mahmudov Ağə bəy (1890-1972)**
2. **Mahmudbəyov Mahmud bəy Polad oğlu (1863-1923)**
3. **Mehdiyev Şəfaət Fərhad oğlu (1910 -1993)**
4. **Mehmandarov Səməd bəy (1856-1931)**
5. **Məmmədbəyov Hüseynağa (1887-1957)**
6. **Məmmədov Cəlal (1918-1983)**
7. **Məmmədzadə Cabbar (1882-1937)**
8. **Məmmədzadə Mirzəbala (1898-1959)**
9. **Məlikov Rəhim bəy Məhərrəm oğlu (1886-1936)**
10. **Məlikov Süleyman (1899-1969)**
11. **Minasazov Hüseyn (1881-1932)**
12. **Mirəhmədov Mirəhməd Mirdadaş oğlu (1881-1948)**
13. **Mirzəyev Şərif Həsən oğlu (1860-1937)**
14. **Muradov Məmmədhüseyn Hacımurad oğlu (1925-1994)**
15. **Mustafa Lütfi (XIX əsrin ortal. – XX əsrin 20-ci illəri)**
16. **Mustafayev Əliməmməd (1883-1970)**
17. **Mübariz Əlizadə (1911-1994)**

M

**MAHMUDOV AĞA BƏY
(1890-1972)**

Respublikanın qocaman nəşriyyat və poliqrafiya işçilərindən Ağa bəy Mahmudov ömrünün 70 ilə qədərini öz sevimli peşəsinə həsr etmişdir. «Kommunist» qəzeti onun haqqında yazırdı: «Ömrü boyu bağlı olduğu, ürəkdən sevdiyi işindən indi də ayrılmaz. Hələ inqilabdan (1920-ci il 28 aprel işğalından. – Red.) əvvəl mürəttib şagirdi kimi əmək fəaliyyətinə başlamış A.Mahmudov sonralar məsul vəzifələrdə işləmişdir». 50-60-cı illərdə o, «Gənclik» nəşriyyatında direktor müavini olmuş, çap cədvəlinə əməl olunması üçün var qüvvəsini sərf etmişdir. Kitabların əlyazmalarının mətbəyə vaxtlı-vaxtında, səliqə ilə verilməsində, nəşriyyat redaksiyaları ilə mətbəə arasında ahəngdar münasibət yaranmasında onun əməyi böyükdür.

A.Mahmudov təcrübəli poliqrafçı və ictimai işlərdə fəal olmaqdan əlavə A.Quliyev, V.Avdeyeva, B.Qurbanova və başqalarının bacarıqlı nəşriyyat işçisi kimi yetişmələrinə də qayğı göstərərək xeyli əmək sərf etmişdir.

Qocaman nəşriyyat və poliqrafiya işçisinin əməyi layiqincə qiymətləndirilmiş, o, iki dəfə Respublika Ali Sovetinin Fəxri Fərmanı ilə

təltif olunmuş, ona Əməkdar poliqrafçı adı verilmişdir.

**MAHMUDBƏYOV MAHMUD
BƏY POLAD oğlu
(1863, Şamaxı – 1923, Bakı)**

Mətbuat və maarif xadimi, yazıçı. Şamaxı şəhər rus məktəbini, sonra 1883-cü ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını qurtarmış, uzun illər Bərdə, Tərtər və Şamaxıda müəllimlik etmişdir. 1920-ci ildən Bakıda görkəmli ictimai və maarif xadimlərindən biri olmuşdur. Sadə, alicənab, istiqanlı adam olduğuna görə el arasında «Mahmud əmi» adı ilə tanınırdı.

90-cı illərdən etibarən mətbuatda elmi və publisist əsərlər çap etdirir. Məqalələrinin bir çoxu Tiflisdə çıxan «Sbornik materialov dlya opisaniya plemyon i mestnostey Kavkaza» məcmuəsində nəşr olunmuşdur («Qafqazda müridizm təriqəti», «Aşıq Qərib» və s.). 1894-cü ildə 480 atalar sözü və məsəlini, habelə «Molla Qasım» dastanını rus dilinə tərcümə edib həmin məcmuədə çap etdirmişdir. Göyçay məktəbinin müdiri N.D.Kalaşyevin bu məcmuədə nəşr etdirdiyi 2000-dən artıq atalar sözü və məsəli, bir sıra Azərbaycan xalq mahnısının mətnini rus dilinə çevirmişdir.

**MEHDİYEV ŞƏFAƏT
(1910-1993)**

Mehdiyev Şəfaət Fərhad oğlu görkəmli alim-geoloq, jurnalist, dramaturq, nasir, şair, pedaqoq və ictimai xadimlərimizdənir. M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft İnstitutunu (1934) qurtarıb, bir neçə il geoloq işləmişdir. Böyük Vətən müharibəsində iştirak etmişdir. Fədakar əməyinə görə orden və medallarla təltif olunmuşdur. 1945-ci ildə namizədlik, 1950-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edəndən sonra sovet geologiya-mineralogiya elmlərinin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınmış, Azərbaycan SSR EA Geologiya İnstitutunun direktoru (1950-1954), Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü (1955) və akademiki seçilmiş (1958), S.M.Kirov adına ADU-nun (indiki BDU-nun – Tərt.) rektoru olmuşdur (1958-1965). Ölkəmizdə və xaricdə nəşr edilmiş əlindən artıq elmi əsərin müəllifidir. Qırmızı Əmək Bayrağı və «Şərəf nişanı» ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Mətbuatda hələ tələbəlik illərindən işləməyə başlamış, institutun «Neft kadrları uğrunda» coxtirajlı qəzetinin, 1932-1936-cı illərdə isə «Gənc işçi» qəzetinin və «Gənc bolşevik» jurnalının redaktoru olmuşdur. Bir müddət sonra Xəbərlər Mətbuat Agentliyi idarə heyətinin üzvü, agentliyin Azərbaycan şöbəsi sədrinin müavini seçilmişdir.

«Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası» Baş redaksiya heyətinin və

1883-1896-cı illərdə xalq məktəblərində müəllimlik etdiyi zaman öz şagirdləri üçün qiraət kitabı tərtib edib əlyazması halında onlara oxudur. Dərsliklərində əlifba təliminə həsr olunmuş söz və cümlələrdən əlavə, uşaqların qiraəti üçün yazılmış hekayələr, xalq nağıllarından parçalar, rəvayətlər, tapmacalar və təmsillər də verilir.

1898-ci ildə Bakıda 4-cü rus-Azərbaycan məktəbini açır; burada 120-dən artıq kitabı olan uşaq kitabxanası təşkil edir.

Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə daha geniş miqyasda məşğul olmaq və bu işdə ata-analara kömək etmək məqsədilə 1906-1907-ci illərdə Bakıda «Rəhbər» adlı pedaqoji jurnal buraxmağa başlamışdır.

Dil və ədəbiyyata aid bir neçə yaxşı dərsliyin müəllifidir. 1909-cu ildən başlayaraq Abbas Səhhətlə birlikdə Azərbaycan məktəblərinin üçüncü sinfi üçün «Yeni məktəb» dərsliyini bir neçə dəfə çap etdirmişlər.

Böyük xalq şairi M.Ə.Sabirin yaxın dostlarından idi. «Vaqiey-yubileykaranə» satirasında şair onun adını Xaqani, Zərdabi və başqa klassiklərlə yanaşı çəkir. «Hop-hopnamə»nin 1914-cü ildə nəşr olunmasına xeyli əmək sərf etmiş və bu kitaba müqəddimə yazmışdır.

Sovet hakimiyyəti illərində Bakı Hərbi İnqilab Komitəsi maarif şöbəsinin müdiri, Xalq Maarif Komissarlığı dərslik komissiyasının sədri olmuş, təhsilin və mədəniyyətin inkişafına çalışmışdır.

«Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri (yer haqqında elmlər seriyası)» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur.

10-dan çox xarici ölkədə (Meksika, Hindistan, Kanada, Avstraliya, AFR, İsveçrə, Sudan, Somali, Zənzibasar, Tanzaniya, ABŞ, ADR...) yüksək səviyyəli mühazirələr oxumuş və məruzələrlə çıxış etmişdir.

Bir sıra bədii və publisist əsərlər də yazmışdır («Mirzə Fətəli» pyesi, satirik hekayə və felyetonlar, publisist məqalələr).

1932-ci ildə professor P.P.Suşin-skinin «Kristalloqrafiyanın qısa kursu» kitabını azərbaycancaya tərcümə etmişdir.

1970-ci ildə «Su pərisi» hekayələr və publisist qeydlər kitabı çıxmışdır (Bakı, Gənclik, 58 s.). AMEA Elmi-Nəşriyyat Şurasının qərarı ilə yüksək poliqrafik səviyyədə bir cildlik «Ədəbi əsərlər toplusu» işıq üzü görmüşdür (Bakı, Elm, 1990, 384 s.). Topluya müəllifin müxtəlif qəzet və jurnal səhifələrində çap olunmuş, həmçinin şəxsi arxivində saxlanılmış pyesləri («Mirzə Fətəli», «Ərk qalası», «Vicdan yükü», «Sabir», hekayələri, miniatürləri, publisist qeydləri, şeirləri toplanmışdır.

(Akademik Ş.F.Mehdiyevin 95 və 100 illiyi münasibətilə buraxılmış iri həcmli xatirələr kitabı da ədəbi və elmi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır – Tərtibçi).

MEHMANDAROV SƏMƏD BƏY (1856-1931)

Xalqımızın XX əsrdə yetirdiyi adlı-sanlı sərkərdələrdən Səməd bəy Sadıq bəy oğlu Mehmandarov hərbi xadim olmaqla yanaşı dərin bilikli, iti, məhsuldar qələmli jurnalist, publisist kimi tanınır. O, Lənkəranda doğulub orta təhsilini Bakıda, hərbi təhsilini isə Peterburqun ikinci Konstantin hərbi məktəbində almış (1875), topçu praporşikindən general-leytenant rütbəsinə (1908) yüksəlmişdir.

S.Mehmandarov 1904-1905-ci illərdə rus-yapon müharibəsində, Port-Arturun müdafiəsində böyük şücaət göstərmişdir ki, bunu A.Stepanov özünün «Port-Artur» əsərində yaxşı təsvir edir. Vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq o, Sibirdə, Tiflis, Vladıqafqaz və başqa yerlərdə yaşamışdır. Birinci dünya müharibəsi zamanı general S.Mehmandarov 21-ci piyada diviziyasına başçılıq etmişdir.

1920-ci ildən sonra S.Mehmandarov dostu, general Əliqası Şıxlinski ilə birlikdə Bakı hərbiyyə məktəbində topçuluqdan dərs demişdir.

S.Mehmandarov Rusiyadakı inqilabi xalqçılıq ideyalarının təsiri altında 1890-cı illərdə Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin mühüm məsələləri ilə məşğul olmağa başlamış, «Novoye obozreniye» qəzetində çap etdirdiyi publisist məqalələrdə tərəqqipərvər fikirlər irəli sürmüşdür («Müsəlmanların geriliyinin səbəb-

ləri», «Nə etməli?», «Müsəlman ətəli əleyhinə», «Şiələrdə dini şəbihlər» və s.).

Məqalələrindən görünür ki, S.Mehmandarov dünya xalqlarının tarix, fəlsəfə və ədəbiyyatını, müxtəlif dini təlimləri (Zərdüş, Konfutsi, Şakya-Muni və b.), rus və Qərb şərqşünaslarının (Renan, Şlosser, Veber, Dreper, Vamberi, V.Solovyov, S.Umanets və b.) əsərlərini, protestantizm və reformasiya hərəkatının tarixini (İ.Quss, Münser, Lüter, Kalvin, Zinigen və b.) yaxşı öyrənibmiş.

S.Mehmandarov müsəlman Şərqinin, o cümlədən Azərbaycanın ictimai inkişafı nöqteyi-nəzərindən əhəmiyyətli olan məsələlərdən bəhs edərək göstərirdi ki, tərəqqiyə mane olan səbəblərdən biri dini mövhumatdır. «...Bütün xalqlarda və mədəniyyətin bütün mərhələlərində mövhumat hər cür istismar üçün əlverişli bir mənbə olmuşdur, indi də belədir» («Novoye obozreniye», 18 yanvar 1894, №3459).

S.Mehmandarov müsəlman dininin yanlış təbliğ edilməsini «elm və mədəniyyət qarşısında bir maneə və sədd» olduğunu iddia edən E.Renan kimi filosof müəlliflərlə tam həmrəy olmuş, Ə.Ağaoğlu və başqa ideoloqların islamda islahat aparmaq və onu müasirləşdirmək ideyasına şəriq çıxmışdır.

General-jurnalist haqqında Ə.Şıxlinski «Xatirələrim» (Bakı, 1944), H.İbrahimbəylinin «Səməd bəy Mehmandarov» (Bakı, 1946),

A.A.Brusilovun «Moi vospomina-niya» (Moskva, 1958), A.Abbasovun «Qeneral Mexmandarov» (Baku, 1977) kitablarında və s. mənbələrdə ətraflı məlumat verilir. Bu əsərlərdə generalın əsasən hərbi fəaliyyətindən danışılır.

Səməd bəy Mehmandarov 1930-cu ildə Bakıda gözlərini əbədi yummuşdur. Mərhumun publisist irsi indiyədək toplanılıb kitab halında nəşr olunmamış, tədqiqatçıların diqqətini nadir hallarda cəlb etmişdir.

MƏMMƏDBƏYOV HÜSEYNAĞA (1887-1957)

Qəzetlərimizdən biri «Xalq onu sevirdi» başlığı, «Nəsillərə nümunə» rubrikası ilə verdiyi oçerkdə yazmışdı ki, Vətəninə və xalqına sədaqətlə xidmət edən ziyalılarımızdan Hüseynağa Məmmədbəyov «70 illik ömrünün 50 ilini, yəni bütün şüurlü dövrünü Azərbaycanda mətbuat işinə sərf etmişdir. (...) Azərbaycan, rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilir, həm redaktor və mühərrir, həm də mütərcim və müəllif kimi çıxış edir, tanınırdı. (...) O, dövrünün məşhur ziyalılarından, o cümlədən yazıçılarından və şairlərinin məhəbbətini qazanmışdı» (Yaşar Rüstəmov. Xalq onu sevirdi. «Şəfəq» Quba rayon qəzeti, 24.11.1987).

Mənim qırxıncı illərdən tanımağa başladığım Hüseynağa müəllim, doğrudan da, belə bir şəxsiyyət idi.

Onu görən, onunla danışan hər kəs nəcabətinə, biliyinə vurulurdu.

O, Şahdağın ətəyində, «Qubanın ağ alması» mahnısının «qəhrəmanı» olan şəhərdə doğulub, ilk təhsilini evdə, atası Məmmədmusadan almışdı. Gənc Hüseynağa 1908-ci ildən həyatını jurnalistika ilə bağlayır. «İrşad» qəzetində məqalələr, felyetonlar və s. ədəbi parçaları nəşr olunur. «Gülzari-məhəbbətdən bir dәмət», «Röya», «Dәyirməndə çəkdiyim keflər», «Dәrәdәn-tәpәdәn» kimi əsərləri bir tərəfdən məhəbbət aləmindən romantik lövhələri, o biri tərəfdən realist, tənqidi həyat səhnələrini əks etdirir; birincilərdə o, Ə.Hüseynzadə, M.Hadi kimi füyuzatçı romantiklərin, ikincilərdə isə Mirzə Cəlil, Sabir, Haqverdiyev kimi mollanəsrəddinçi realistlərin səsində səs verirdi.

1913-1916-cı illərdə H.Məmmədbəyovun «İqbal» qəzetinin redaksiyasında işləməsi onun Hadi ilə dostluğunu daha da möhkəmləndirdi. Hadi ona bir neçə şeir həsr edir. Hüseynağa müəllimlə ilk görüşümüz zamanı onun şair dostu barədə dissertasiya yazmağa başladığını eşitdikcə çox sevinib mənə xeyir-dua verdi. Sonra o, Hadinin «Firdovsi-ilhamat» və başqa kitablarını, şəkillərini gətirib göstərdi. Şairin ona həsr etdiyi bu misralar gör necə səmimidir: «Əziz dostum, iki şey yarı yarıdan ayırır, Birisi mövtdür (ölüm. – Ə.M.), biri hicran. Məni səndən ayırsa da dövrən, Əsərim səndə yadigar qalar».

Müsavət dövründə H.Məmmədbəyov «Azərbaycan» qəzetinin redaksiyasında işləyir. Baş redaktor Ü.Hacıbəylinin ona verdiyi vəsiqədə yazılmışdı: «Bu sənədi təqdim edən Məmmədbəyli H. «Azərbaycan» qəzetinin əməkdaşdır. Redaksiya dövlət və ictimai təşkilatlardan xahiş edir ki, məlumat almaqda ona kömək etsinlər» (sitat «Şəfəq» qəzetindəki məqalədənir).

1920-1940-cı illər Hüseynağa müəllimin jurnalistika və tərcümə sahəsində yenə məhsuldar işlədiyi dövrdür. Bu illərdə o, «Əxbar» və «Yeni dirilik» qəzetlərini redaktə edir. Bütün qüvvə, istedad və bacarığını «Kommunist» səhifələrində üzə çıxaran jurnalistin ilk günlərdən yazdığı məqalələr, hazırladığı klişələr redaksiya heyətini razı salır və bəyənilir. Bir müddət o, rəhbərliyin göstərişi ilə «Kommunist» qəzetində kənd təsərrüfatı şöbəsinə başçılıq eləyir.

Təxəllüs və ləqəbləri: Hüseyn Rza, Əfi, Bürhan idi.

Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında (Azərnəşrdə) redaktor və tərcüməçi işlədiyi zaman H.Məmmədbəyov rus klassik ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrini dilimizə çevirir: A.Serafimoviçin «Dəmir axın», M.Qorkinin «Artomonovların işi» romanlarını, B.Fyodorovun «Kulikova vuruşması»nı, N.V.Qoqolun bir neçə əsərini, A.Tolstoyun «Əzablı yollarla» trilogiyasının iki kitabını (ikinci hissə natamam qalmışdır).

1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi başlananda Azərbaycan partiyası təşkilatının respublika Radio Komitəsinə işləməyə göndərdiyi ən yaxşı jurnalistlər sırasında H.Məmmədbəyov da vardı. Ona türk dilində verilişlər üçün mətnlərin redaktəsi tapşırılmışdı. O, burada da ləyaqətlə işləyirdi.

Qocaman jurnalist 1957-ci ildə, yetmiş yaşını təzəcə haqlamışdı ki, gözlərini həmişəlik yumdu.

MƏMMƏDOV CƏLAL (1918-1983)

Tanınmış tənqidçi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, nəşriyyat xadimi Cəlal Cabbar oğlu Məmmədovun bütün fəaliyyəti yüksək vətəndaşlıq, xalqa, mədəniyyətə xidmət nümunəsi olmuşdur. O, görkəmli pedaqoq Cabbar müəllimin layiqli oğlu idi.

1918-ci il sentyabrın 9-da İrəvan şəhərində qulluqçu ailəsində dünyaya gələn Cəlal iki yaşında olanda ailəsi Bakıya köçmüşdür. Orta məktəbi bitirib Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olandan az sonra Cəlalin imzası mətbuatda görünür.

İlk qələm təcrübəsini hekayə və məqalə yazmaqla keçirir, Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrini ruscaya çevirməyə başlayır. Ali məktəbi bitirib hüquq məsləhətxanasında vəkillik eləyir (1941-1942). Sonra Zaqafqaziya dəmir yolu idarəsinin 6 nömrəli məktəbində ədəbiyyat və tarixdən dərs demişdir (1942-1944).

Azərbaycan qadınlarının İkinci Dünya müharibəsindəki qəhrəmanlıqlarına həsr etdiyi «Tərlən» pyesi 1943-1944-cü illərdə Gənc Tamaşaçılar Teatrında tamaşaya qoyulur. Sonra o, Azərbaycan Maarif Nazirliyində tarix üzrə metodist işləyir (1944-1947); eyni zamanda Respublika məhkəmə vəkilləri kollegiyasının üzvü seçilir.

C.Məmmədov «Azərbaycan müəllimi» qəzetində, Azərnəşrdə, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Tədris Ədəbiyyatı Nəşriyyatında da işləmişdir. O, 1961-ci ildə Aztele-radio sədrinin müavini olmuşdur. 1975-ci ildən o, Azərbaycan Dövlət nəşrkömu sədrinin birinci müavini idi.

Müharibə zamanı bədii tərcüməyə başlayan Cəlal Məmmədov bir-birinin ardınca M.S.Ordubadı, Mehdi Hüseyn, Ə.Məmmədخانlı, Süleyman Rəhimov kimi yazıçıların əsərlərini ruscaya çevirmişdir. O, klassik və müasir rus ədiblərinin məşhur romanlarından da bir neçəsini dilimizə tərcümə edir: A.Fadeyevin «Gənc qvardiya», E.Kazakeviçin «Oderdə bahar», V.Sobkonun «Sülhün rəhni» romanlarını, B.Polevoyun «Əsl insan haqqında po-vest»ini və s.

C.Məmmədovun rus klassiklərindən tərcümələri arasında N.V.Qoqolun, V.Beliniskinin, İ.Turgenevin, A.Makarenkonun əsərləri də vardır.

Ədəbiyyatşünas-tənqidçi kimi Azərbaycandakı ədəbi prosesi diqqətlə izləyən C.Məmmədov respublika qəzet və jurnallarında yaxşı

təhlil, gözəl üslubla seçilən məqalələr çap etdirirdi. «Tənqid, ədəbiyyat və müasirlik», «Azərbaycan sovet ədəbiyyatında xalqlar dostluğu və beynəlmiləçilik ideyaları» məqalələri üçün o, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının «Qızıl qələm» mükafatına layiq görülmüşdü.

Sənətsünəşliq məsələlərini məhəbbətlə öyrənən Cəlal Məmmədov «Cəfər Cabbarlı və Azərbaycan teatri» monoqrafiyasının, SSRİ xalq artistləri Ə.Ələkbərovun, A.İskəndərovun, M.Davudovanın və başqalarının həyatına, fəaliyyətinə həsr edilmiş bir çox əsərin müəllifidir.

Ölümü münasibətilə nəşr edilmiş rəsmi nekroloqda Cəlal Məmmədov haqqında hörmət və məhəbbət ifadəsi olan bu sözlər var: «Bacarıqlı rəhbər işçi, mehriban və həssas yoldaş Cəlal Məmmədov respublikanın yaradıcı ziyalıları və ictimaiyyəti arasında böyük hörmət və nüfuz qazanmışdı» (Kommunist» qəz., 5 fevral, 1983).

Cəlal Məmmədov xidmətlərinə görə «Şərəf Nişanı» ordeninə, bir sıra hökumət medalına layiq görülmüşdü.

Mərhumun cənəzəsi Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

MƏMMƏDZADƏ CABBAR (1882-1937)

Pedaqoq, alim, jurnalist Cabbar Abbas oğlu Məmməd zadə sağlığında İrəvan ziyalılarının yaxşı tanıdıkları şəxsiyyət idi. O, el arasında

«Fars Abbas» adı ilə tanınan şair və xalq müəllimi Abbas Razi Məmməd zadənin (Seyid Əzim Şirvani onun maarifpərvər fəaliyyətinə xüsusi şəir həsr etmiş, onu «əhli-məna sərvəri», «müini-əhli-ürfan» adlandırmışdır, bax: üçcildlik «Əsərləri», II cild, Bakı, 1969, s.67-68) oğludur. 1902-ci ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını qurtarandan sonra C.Məmməd zadə ədəbi-maarifpərvərlik fəaliyyətinə başlamış, teatr tamaşalarının təşkilinə və yerli xeyriyyə cəmiyyətinin işinə yaxından kömək etmişdir.

«Molla Nəsrəddin» jurnalına və mollanəsrəddinçilərə dərin rəğbəti vardı. M.Ə.Sabirin «Hophopnamə»sinin birinci nəşrinin buraxılması yolunda çalışan ziyalılardan biridir. A.Şaiqə 22 iyun 1912-ci il tarixli məktubunda yazırdı ki, «artıq təəssüf edirəm ki, mərhum Sabir əfəndinin əsarı təb olmayır» («Azərbaycan» jurn., Bakı, 1968, №4, s.202). Bu məqsədlə Dilican yaylağında tərəqqipərvər Azərbaycan ziyalıların verdiyi tamaşanın təşkilində Mirzə Cabbarın mühüm rolu olmuşdur. Onun «Molla Nəsrəddin» səhifələrində, Bakı və Tiflis qəzetlərində xırda yazıları çıxırdı.

C.Məmməd zadə böyük çətinliklər nəticəsində İrəvanda yeni üsulda məktəb açıb müəllimlik etmiş, məktəblilər üçün dərslik və proqramların hazırlanması sahəsində işləmişdir. «Samouçitel azerbaydjan-skoro yazıka dlya russkix» dərsliyi 13 dəfə nəşr olunmuşdur. Yeni əlif-

banın həyata keçirilməsi uğrunda səmərəli fəaliyyət göstərmiş, S.Ağamalı oğlu və F.Ağazadə ilə birlikdə yeni əlifba ilə ilk dərsliyi yazmışdır.

Cabbar Məmməd zadə Azərbaycan kitabının coşğun təbliğatçılarından və onu xalq içində yayarlardan idi. O hələ cavan yaşlarından başlayaraq Bakı, İrəvan və Tiflisdə buraxılan kitabların, xüsusilə «Orucov qardaşları nəşriyyatı» məhsulunun məktəbli gənclər, ziyahlar arasında yayılması yolunda xeyli əmək sərf etmişdir.

20-30-cu illərdə C.Məmməd zadə orta və ali məktəblərdə pedaqoji fəaliyyətini davam etdirərək, «Azərbaycan tədris metodikası tarixi» əsərinə görə professor adına layiq görülmüşdür; dil və ədəbiyyat tədrisi metodikasına dair bir sıra elmi əsərlər müəllifidir. O dövrdə S.Ağamalı oğlu, C.Məmmədquluzadə, F.Ağazadə ilə birlikdə C.Məmməd zadə də yeni əlifbanın təbliği sahəsində çox çalışmışdır.

Cabbar Məmməd zadə xalqımızın onlarla layiqli xadimi kimi 1937-ci ildə şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün terror qurbanı olmuşdur.

MƏMMƏDZADƏ MİRZƏBALA (1898-1959)

Jurnalist, tənqidçi, tarixçi, ədib, ictimai-siyasi xadim. Bakıda doğulub orta təhsil almış, gənclikdən milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə iştirak etmiş, sonralar müsavətçi olmuş, Azərbaycanda ədalətin

zəfər çalmasına çalışmışdır. Az müddət «Kommunist» qəzeti redaksiyasında işləmiş, 1923-cü ildə xaricə mühacirət etmişdir.

Dünyagörüşünün baş xətti, əsas pafosu milliyətçilik, doğma xalqının sosial və milli intibahı ilə bağlı olan M.Məmməd zadə mətbuat və ədəbiyyat sahəsində fəaliyyətə müsavət dövründə başlamışdı. 1918-1919-cu illərdə «Bəsirət» qəzetinin əsas əməkdaşlarından biri idi. Bu qəzetdə çoxlu publisist məqaləsi çap olunmuşdur. 1919-cu ildə «Bakı uğrunda müharibə» adlı beş pərdəlik dram əsəri Bakıda tamaşaya qoyulmuşdu. 1918-ci ilin iyulunda Tiflisdə Firidun Tofiglə birlikdə «Gənclər yurdu» jurnalını burarmışdır. 1921-1922-ci illərdə «Yeni yıldız» jurnalında sambalı məqalələri çıxmışdır.

1922-ci ildə Bakıda «Azərbaycan mətbuatı tarixi» adı ilə izahlı biblioqrafiya nəşr etdirir. 1926-cı ildə İstanbulda «Azərbaycan lisani-millisi» kitabı çapdan çıxır.

M.Ə.Rəsulzadənin redaktə etdiyi «Azəri-türk» (1928-1931), «Odlar yurdu» (1929-1930) jurnallarında fəal iştirak etmişdir. İstanbulda, Berlində, Təbrizdə, Varşavada, Bakıda yaşadığı illərdə qələmini bir an yerə qoymamış, yüzlərlə məqalə, xeyli kitab yazmışdır.

30-cu illərdə Türkiyədəki azərbaycanlı mühacirlərin məfkurəvi başçılarından biri olur. «Milli Azərbaycan hərəkatı» (Berlin-Şarlottenburq, 1938) və daha bir neçə dəyərli

kitabı (Ermənilər və İran; Azərbaycan tarixində türk Albaniyası və s.) vardır. Bütün şüurlu həyatını Azərbaycanda milli azadlıq ideyalarının inkişafı, milli istiqlaliyyətin qazanılması, milli mədəniyyətin tərəqqisi yolunda mübarizəyə həsr etmişdir. Həyatı və fəaliyyəti XX əsrin sonlarından öyrənilir.

MƏLİKOV RƏHİM BƏY (1886-1936)

Jurnalist, mütərcim və fizikşünas Rəhim bəy Mehrəli oğlu Məlikov Zərdabda doğulmuşdur. Dövlət idarələrində tərcüməçi işləyən atası çox tez ölmüş, əmisi Həsən bəy Zərdabının ailəsində və onun yaxından köməyi ilə tərbiyə alıb böyümüşdür. R.Məlikov 1906-cı ildə Bakı real gimnaziyasını, 1912-ci ildə isə Kazan Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsini qurtarmış, burada məşhur inqilabçı S.Əfəndiyevlə dostluq etmişdir.

Çar hakim dairələrinin təqibi nəticəsində R.Məlikov Şimali Qafqaza köçüb, 1923-cü ilədək orada xalq maarifi sahəsində işləyir. Sonra o, Azərbaycanın görkəmli fizikşünaslarından biri, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun professoru olur, respublikada fizika və riyaziyyata dair dərslərlərin dərş vəsaitlərinin hazırlanması sahəsində fəal çalışır, bir sıra dərslərləri azərbaycancaya tərcümə edir.

Jurnalist fəaliyyətinə 1905-ci il inqilabından sonra başlayan R.Mə-

likovun Bakı, Tiflis, Həştərxan, Kazan və Moskvada Azərbaycan və rus dillərində çıxan qəzetlərdə («Vestnik Baku», «Kaspi», «Bakinski den», «Baku» və s.) publisist, ədəbi-tənqidi məqalələri, ictimai fikir, mədəni həyat haqqında yazıları, teatr resenziyaları çap olunmuşdur. «Kaspi»də nəşr etdirdiyi məqalələrdə o, Kazan Universitetindəki inqilabi tələbə hərəkətindən və digər əlaqədar məsələlərdən bəhs edir, əksinqilabi qüvvələri pisləyirdi. Belə qaragüruhçulardan birini ifşa edərək yazırdı ki, «o heç bir elmi dəlil gətirmədən, ancaq bazar arabacılarına xas olan söyüşlərlə Marksı, Plexanovu tənqid edirdi» («Kaspi», 1906, №257).

1906-cı ildə «Trudovaya jizn» qəzetində çap etdirdiyi bir məqalədə R.Məlikov kapital dünyası barədə yazırdı: «Qoy bizim kapitalistlər bilsinlər ki, bu gündən onlarla bizim aramızda heç bir mənafə birliyi yoxdur. Biz artıq başqa millətlərdən olan şüurlu, mübariz yoldaşlarımızın dəstəsindənlik. Xalqımızın tərəqqisi və müsəlman proletariatının inkişafı da bundan asılıdır» (Sitat Şamil Qurbanovun «Rəhim bəy Məlikovun publisistikası» məqaləsindən götürülmüşdür, «Azərbaycan» j., 1968, №11).

O, 1920-ci ildən əvvəlki məfkurəvi mübarizələrdə mütərəqqi mövqedə dayanmış, N.Nərimanov, S.Əfəndiyev və başqaları ilə yaxınlıq etmişdir. N.Nərimanov məqalələrindən birində onun milli burjuaziyani ifşa etməsinə yüksək qiymət verir.

1911-ci ildə M.F.Axundzadənin yubileyi münasibətilə R.Məlikov dolğun məzmunlu publisist və tənqidi məqalələr yazmışdır. «Unudulmuş xatirə» adlı məqaləsində o göstərirdi ki, «bu il gərək qırılmaz surətdə bizim tərəqqimizlə, xalqın ictimai şüurunun oyanması ilə, ümumən bütöv bir millətlə, onun ən yaxşı meylləri, arzuları və ümidləri ilə bağlı olsun». Çünki «bizim ən yaxşı xatirələrimiz M.F.Axundzadənin adı ilə bağlıdır, biz Axundzadəsiz tərəqqi edə bilmərik». Məqalədə böyük ədibin irsini toplamaq, nəşr etmək və öyrənmək, ona «xalq abidəsi ucaltmaq» zərurəti irəli sürülürdü («Baku», 17 oktyabr 1911, №232).

R.Məlikov teatr tənqidçisi və həvəskar artist sifətilə Azərbaycan teatrının tərəqqisi yolunda çox işləmiş, bu sahədəki maneələri mətbuatda kəskin tənqid etmişdir. «Nicat» xeyriyyə cəmiyyətinə İ.Aşurbəyov başçılıq etdiyi zaman R.Məlikov bu cəmiyyətin teatr truppasının tutduğu yanlış yolu tənqid edərək göstərirdi ki, aşurbəyovlar xalqın gözündən pərdə asır, səhnə sənətinin müqəddəs qanunlarını tapdalayırlar. Başqa bir məqaləsində tənqidçi Bakıya qastrola gələn İ.İ.Çirikov və digər artistlərin oyunundakı nöqsanları göstərmişdi.

Tənqidi məqalələrində R.Məlikov Azərbaycan realist ədəbiyyatı ənənələrini yaşatmağa, inkişaf etdirməyə çağırır, molla-nəsrəddinçilər, N.Vəzirov, N.Nərimanov haq-

qında iftixarla danışır, H.Vəzirov, Q.Qarabəyov və b. jurnalistlərin qələminə hörmət etsə də, bəzi fikirlərini tənqid edirdi. O, «Təzə həyat» redaktoru H.Vəzirovu «Molla Nəsrəddin» əleyhinə iş aparmaqda, qadın azadlığına qarşı çıxıb çadranı müdafiə etməkdə taxsirləndirirdi: «Kifayətdir, cənab Vəzirov, özünü avam yerinə qoymayın. Siz bulvar qadınları haqqında danışsınız, ancaq başa düşürsünüz ki, qadınları ora elə biz özümüz sürükləyirik. Sizin görüşləriniz II Vilhelmin qadın məsələsindəki görüşlərinə uyğun gəlir, çünki o, qadının vəzifələrini alman dilində «k» hərfi ilə başlayan kinder, kirxe, klayder, kyuxer, yəni uşaq, kilsə, paltar, mətbəx kimi sözlərlə məhdudlaşdırır».

Bu cür tənqidi çıxışları mühafizəkar mətbuatın xoşuna gəlmədiyinə görə, qəzetlərdə R.Məlikovu «pozğun», «fərari», «cəmiyyətdən qovulmuş müsəlman ziyalı», «millətini (...) satan sərxoş» kimi sözlərlə təhqir edib nüfuzdan salmağa çalışsalar da, döyüşkən Rəhim bəy Məlikov ruhdan düşməmiş və öz qələm mübarizəsindən geri çəkilməmişdir.

O, üç pərdəlik «Mərizlər» («Porçenniye») pyesini tərcümə etmişdir (bax: İ.Polumordvinov. Spisok pyes..., Tiflis, 1914, s.11).

Ömrünü şəərəflə başa vurmuş Rəhim bəy Məlikov 1936-cı ildə Bakıda vəfat etmişdir.

**MƏLİKOV SÜLEYMAN
(1899-1969)**

Xalqına, milli ədəbiyyatına, jurnalistika və tərcümə sənətinə əlli ilə qədər xidmət edib dünyadan gedən Süleyman Dadaş oğlu Məlikov sağlığında bəxti gətirən, ölümündən sonra isə gətirməyən nadir Azərbaycan xadimlərindən biri idi. S.Məlikova bu qərribə taleyi onun özünə seçdiyi əmək yolu vermişdi: o, ömrünün yarısını həmişə üzdə olan, bəşəriyyət tərəfindən gah müsbət, gah da mənfi qiymət alan sahələrə – satirik ədəbiyyata və siyasi-fəlsəfi kitabların tərcüməsinə həsr etmişdi.

Süleyman Dadaş oğlu Məlikov Bakıda doğulmuş, rus-Azərbaycan məktəbini və real məktəbi qurtarmışdı. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən o, ictimai-mədəni həyatda və mətbuatda işləməyə başlamışdır. 25 ilədək Azərbaycan KP MK Partiya Tarixi İnstitutunun tərcümə bölməsinə başçılıq etmişdir. Pensiyaya çıxdıqdan sonra da sevimli peşəsindən əl çəkməyib İnstitutda baş elmi işçi sifəti ilə işini davam etdirmişdir.

1940-cı ildən Sov.İKP üzvü idi. Bir neçə orden və medalla təltif olunmuş, Azərbaycan SSR Əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adına layiq görülmüş, dəfələrlə Bakı Sovetinə deputat seçilmişdi.

S.Məlikov «Kommunist» və «Zəhmət» qəzetlərinin əməkdaşı olmuş, bu qəzetlərdə «Qıraqdaxan», «Qəmişqulu» və s. imzalarla duzlu felyetonlar çap etdirmiş-

dir. «Zəhmət»də felyetonları əsasən «Deyirlər ki...» sərlövhəsi ilə nəşr olunurdu. «Kommunist»dəki məqalələrində dram və opera teatrlarının inkişafı məsələləri mühüm yer tuturdu; «Türk teatr səhnəsi» məqaləsində milli opera sənətimiz haqqında inkarçı tənqidlərə cavab verən Ü.Hacıbəylinin səsinə səs vermişdi («Kommunist», 26.9.1924, №215). Başqa bir məqaləsində o, Teatr səhnəsinin 50 illiyi münasibətilə yazırdı ki, Nəcəf bəy Vəzirov gecədə «şairanə bir məcazi misal gətirib türk teatrlarının başlanğıcını bir xarabazarlıqda əkilən ağaca bənzədir və haman ağacı əkən şəxsin ixtiyar yaşında yenə haman xarabazarlığa qayıtdığı zaman orada (...) abad, gözəl və müəttər bir bağ (...) görərək şadlandığını təsvir edir» (Q.Məmmədli. «Üzeyir Hacıbəyli. Sənamə», B., 1984, s.290).

S.Məlikov Azərbaycan Partiya Ədəbiyyatı Nəşriyyatında və Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında işləmiş, «Molla Nəsrəddin» jurnalının katibi və felyetonçusu (imzası: Əbülhol) olmuşdur. Məqalələrindən birində «Kommunist» qəzeti redaktoru Həbib Cəbiyevin onu «Molla Nəsrəddin» redaksiyasına məsul katibliyə göndərməsini xatırlayaraq yazır: «Bir dəfə məni kabinetinə çağırırdı:

– Süleyman, şöbə müdirliyindən əl çək. (...) Bizdə felyetonçu qalmaqla bərabər, «Molla Nəsrəddin»ə kömək edəcəksən. Mirzə (Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə – Red.)

təkdir, ona «əl yetirmək» lazımdır. (Sonralar bildim ki, Mirzə özü, Həbib Cəbiyev və «Molla Nəsrəddin»in işlərində yaxından iştirak edən Məmmədali Sıdqi üçlükdə bu qərara gəlmişlər. («Mənim iki redaktorum», «Kommunist» – 50. Kitab-albom», Bakı, 1969, s.59).

Süleyman Məlikov «Kirpi» jurnalı redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Dövrünün vacib problemlərinə toxunan bir çox oçerklərin, felyetonların və tənqidi məqalələrin müəllifidir.

İctimai elmlər sahəsində Azərbaycan dilində elmi terminlərin və bir sıra lüğətlərin yaradılmasında yaxından iştirak etmiş, rusca-azərbaycanca ilk lüğətin tərtibçilərindən biri olmuşdur.

S.Məlikov yüksək ixtisaslı mütəxəssis, zəngin təcrübəyə və biliyə malik bir mütərcim, K.Marksın, F.Engelsin, V.İ.Leninin əsərlərinin, partiya tarixinə aid ədəbiyyatın Azərbaycan dilinə tərcümə və nəşr olunması işinin təşkilatçılarından idi. Geniş bilik sahibi olması, Azərbaycan və rus dillərini mükəmməl bilməsi, tərcümədə aydınlıq və dürüstlük prinsipinə riayət etməsi sayəsində tərcümələri orijinalın məzmun və ruhunu, üslubunu düzgün canlandırırdı.

Süleyman Məlikovun rus dilindən azərbaycancaya tərcümənin nəzəri və əməli məsələlərinə dair məqalələri, C.Məmmədquluzadə və molla-nəsrəddinçilər haqqında xatirələri vardır ki, bir çoxu hələ çap olunmamışdır.

Nəhayət, belə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, Süleyman Məlikov və həmkarlarının marksist ədəbiyyatdan çevirdiyi kitablar Bakıda, ana dilində çapa verildəndə çox vaxt makinada yazılmış mətnin bir surəti qardaş Orta Asiya, Qazaxstan və Dağıstan nəşrləri və tərcüməçilərinin xahişi ilə o ölkələrə göndərilib, onların həmin sahədəki fəaliyyətində əvəzsiz köməkçi vasitə olurdu.

P.S. Süleyman müəllimi mən cavanlığımdan tanımışam. Onun molla-nəsrəddinçi satiriklərdən olduğunu bildirdim. 1943-cü ildə Bakı Universitetinin tələbəsi olan oğlu Oqtaya dərs deməkdən xeyli əvvəl, 1938-ci ildə onun özü ilə görüşmüşdüm. Birinci arvadının ölümündən sonra qonşuluğumuzdakı sinif yoldaşım Ruqiyyənin bacısı Sara xanım ilə ailə qurmuşdu. Partiya «Tarix»inin qısa kursunu azəricəyə çevirməsi ilə o, respublikanın tanınmış ziyalı olmuşdu. Bu kitabı bizə bir neçə dəfə oxuyub öyrətdilər. Ruscası Stalin tərəfindən yazılmış «Dialektik və tarixi materializm» fəslinin tərcüməsində bir cümlənin üslubca qarışıq olduğunu coğrafiya alimi, tərcüməçi, yaxın qohumumuz Abbas Quliyevə dedim. Onun məsləhətilə Heydər Hüseynovun «Azərbaycan Şura Ensiklopediyası» idarəsindəki kabinetinə getdim. Cümləni dərhal ruscası ilə tutuşdurdular, zəng vurub S.Məlikovla danışandan sonra məni onun yanına göndərdilər. Süleyman müəllim təşvişlə tərcüməsini ruscası ilə yoxladı. İradın

düz olduğunu görüb, mənə «çox sağ ol, oğul» - dedi. O vaxtdan aramızda səmimiyyət vardı. Çox və gərgin işlədiyi kimi, asudə vaxtlarında yaxşı istirahəti də bacaran qocaman ziyalını hərdən gənc həmkarı və dostu Midhət Ağamirovla «İnturist»də görər, birgə nahar elərdik. Şirin, elmi söhbətlərinə valeh olardım.

MİNASAZOV HÜSEYN (1881-1932)

Gürcüstandakı azərbaycanlı elərin yetirdikləri qüdrətli qələm sahibi, fəal şəxsiyyət, jurnalist, yazıçı, mütərcim, nəşir, tənqidçi Hüseyn Baxşəli oğlu Minasazov Borçalının Sarvan kəndində doğulub. İlk savad və təhsilini dövrünün məlumatlı ziyalılarından olub rus, fars, ərəb və gürcü dillərini bilən atasından almışdır.

1899-cu ildə H.Minasazov Qori Müəllimlər Seminariyasını qurtarıb əvvəlcə Xıllı, sonra Sabunçu kəndlərində dərs deyir. Sabunçuda məktəbin müdiri ilə ixtilafı nəticəsində müəllimlikdən əl çəkməli olur. 1902-1904-cü illərdə «Kaspi» qəzeti redaksiyasında işləyir. Burada o, H.Zərdabi və Ə.Ağaoğlu ilə, həmçinin «Mayak» jurnalını və «Trud» qəzetini çıxaran Y.A.Bondarenko ilə tanış olmuşdu. Dostları içərisində məşhur latış klassiki, uzun zaman Bakıda yaşayıb yaradan Ç.Birzniyek-Upit də vardı.

Birinci rus inqilabı başlananda Tbilisidə olan H.Minasazov Q.Dia-

samidze, P.Qotua, A.Kançeli kimi gürcü ziyalıları ilə dostluq edir, 1907-ci ildə böyük gürcü yazıçısı A.Çavçavadzenin vəfatı münasibəti ilə «Zakavkazye» qəzetində çox təsirli, səmimi bir məqaləsi çap olunur. O, bu şəhərin ictimai-mədəni həyatında fəal çalışır, azərbaycanlı artistlər truppasına tamaşalar təşkilində yaxından kömək edir. M.F.Axundzadənin anadan olmasının 100 illik yubileyində də xeyli faydalı iş görmüşdü.

Cavanlıq enerjisi, yorulmadan yazıb yaratmaq eşqi, xüsusilə yeni-yeni ölkələri, şəhərləri, müxtəlif xalqların həyatını, güzəranını, ehtiyaclarını öyrənmək həvəsi gənc Hüseyni Rusiya və Qafqazın bir çox yerlərinə aparıb çıxarırdı.

1907-ci ilin payızında H.Minasazov «Zakavkazye» qəzetinin xüsusi müxbiri sifətilə Təbrizə gedib 1908-ci ilin iyun ayınadək orada qalır. İran inqilabına dair publisist əsərlər jurnalistin yaradıcılığında geniş yer tuturdu. «Zakavkazye», «Zakavkazskoye obozreniye» kimi qəzetlərdə «İrandan məktublar» və s. ümumi adlarla çoxlu məqaləsi çap olunmuşdur. («Zilli-Sultan», «İran istiqrazı», «Təbrizin qələbəsi», «Rəhimxan», «İran və Tifliski listok» və s.). Bu məqalələrdə o, Səttarxan hərəkatını böyük tarixi hadisə kimi qiymətləndirir və xalqın «ışıqlı gələcəyinə» inandığını bildirirdi.

1908-ci ildə H.Minasazov bir müddət həmin qəzetin Peterburq müxbiri, sonra «Zakavkazye»nin

məsul katibi, «Yejenedelnoye obozreniye» qəzetinin redaktor-nəşiri, 1911-ci ildə yenə «Zakavkazye»nin Batum müxbiri olur, «Kavkaz», «Tiflis» kimi orqanlarla əməkdaşlıq edir. 1913-cü ildə o, «Baku», 1915-ci ildə isə Qroznıda çıxan «Sever Kavkaza» qəzetinin redaksiyasında işləyir.

Sovet hakimiyyəti illərində doğma Sarvan kəndində müəllim, Bakı və Naxçıvan dövlət arxivlərində elmi işçi işləmiş, Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində mütərcim, sonra isə «Azərbaycanı Tədqiq və Tətabbə Cəmiyyəti»nin əməkdaşı olmuşdur. 1826-cı il Quba üsyanı haqqında «Bir inqilabın yüz illiyi» adlı kitabı 1930-cu ildə Bakıda kitabça halında çıxmışdır.

Jurnalist fəaliyyətinə «Kaspi»də başlayan H.Minasazov 1902-1904-cü illərdə həmin qəzetdə «Doğuluş», «İnsan», «Oğul», «Olmuş hadisə» kimi xırda hekayələrini çap etdirir. Bu əsərlərin əsas mövzusu-xalqın məhrumiyyətlə keçən güzəranı idi.

Jurnalist ustalığına yiyələnməsində «Zakavkazye» qəzeti və «Oqni» jurnalı mühüm iş görmüşdü. 1905-1907-ci illər inqilabının qüvvətli təsiri altında olan «Zakavkazye» qəzeti dünyagörüşünün mübariz istiqamətdə inkişafına kömək etmişdi.

1907-ci ildə P.S.Nasidzenin bir il əvvəl bağlanmış «Oqni» jurnalını yenidən nəşr etdirir. Müəllifləri azərbaycanlı, gürcü və s. xalqların jurnalistlərindən ibarət olan həftəlik

«Oqni» jurnalı «yatmış düşüncələri» oyatmağı, tərəqqipərvər ideyalar yaymağı qarşıya məqsəd qoymuşdu. Cəmi 6 nömrəsi çıxmışdır.

Publisist və ictimai fəaliyyətində milli-azadlıq hərəkatına rəğbət bəsləyən H.Minasazov, obyektiv surətdə bu hərəkata kömək edirdi. «Tiflis», «Zakavkazye» və s. qəzetlərdə çarizmi, onun Purişkeviç, Rasputin, Milyukov kimi nökrələrini, həmçinin Azərbaycan milli burjuaziyası arasındakı eqoist, cahil şəxsləri, iri mülkədarları və s. tufeyli zümrələri ifşa edən publisist məqalələri çap olunmuşdur. Onun tənqidi bəzən ifrat inkarçılıq, düşməncilik şəkli alırdı. 1907-ci ildə «Zakavkazye» qəzeti H.Z.Tağıyev və H.Vəzirovu ifşa etdiyi zaman H.Minasazov da bu işə qoşulmuşdu. («Tiflis», 13 aprel, 1907, №20).

Ümumiyyətlə H.Minasazovun 300-dən artıq publisist məqaləsi məlumdur. Çarizmin milli siyasətini, dövlət dumalarını, müsəlmanlar arasındakı mürtəce siyasi cərəyanları, satqın burjua mətbuatını ifşa edən onlarla məqalə yazmışdır. Milli ədavəti pisləyən məqalələrində publisist bu ədavətin kökünü çarizmdə axtaran qabaqcıl ideoloqlarla həmfikir idi.

Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir və digər molla-nəsrəddinçi yazıçılarımızın həyatı, yaradıcılığı, əsərləri H.Minasazovun fəaliyyətinin əsas, səmərəli xəttlərindən idi. O, «Molla Nəsrəddin» jurnalının xalqı oyada biləcək bir qüvvədə olduğunu

inamla yazmışdı («Baku» qəzeti, 18 dekabr, 1911, №284). Müəllif Mirzə Cəlilin «Ölülər»ini məhz bu cür təkanverici əsərlərdən biri hesab edirdi.

H.Minasazov «Molla Nəsrəddin»in ən fəal, ən sevimli milli nəğməkarı Mirzə Ələkbər Sabirə həsr etdiyi məhəbbət dolu məqaləsində onu «aydın ağıl, geniş dünyagörüşü, cazibədar ruhi keyfiyyətlər, misilsiz bədii istedad sahibi, geridə qalmış mühitin ürcah etdiyi bütün xasiyyətlərdən uzaq olan incə psixoloq, «satira zəhərini yumor balı ilə yumşaldan» şair sayırdı.

Mollanəsrəddinçi şair Ə.Qəm-küsarın ölümünün ildönümü münasibətilə yazdığı məqalədə Minasazov onu «...poeziyada Sabir məktəbinin istedadlı nümayəndəsi» kimi qiymətləndirmişdi («Vozrojdeniye», 17 mart 1920, №62).

H.Minasazov publisist və tənqidi məqalələrində Azərbaycan maarifi və incəsənətinin inkişafı məsələlərinə geniş yer verirdi. O, teatr sənətinin vəziyyəti, vəzifələri, görkəmli xadimləri, yüksəliş çətinlikləri və s. haqqında qiymətli mülahizələr, ağıllı məsləhətlər irəli sürürdü, böyük Azərbaycan sənətkarı H.Ərəblinski haqqında xüsusi məhəbbətlə yazırdı. Onun «Müsəlmanların səhnəyə münasibəti» məqaləsində oxuyuruq: «Ərəblinski daimi müsəlman səhnəsini yaradan ilk müsəlman peşəkar artistidir. Gələcək nəsillər bunun üçün ona «çox sağ ol!» deyəcəklər, lakin müasirləri

hələ onu başa düşmür və qiymətləndirmirlər» (Zakavkazye», 17 iyun 1909, №107). Azərbaycan teatrının ayrı-ayrı tamaşaları haqqında çap etdirdiyi resenziyalarla milli teatr tənqidinin inkişafında mühüm iş görmüşdür.

İmzaları: «Hüseyn Minasazov, «H.Minasazov», rus mətbuatında: «Q.M.», «Q.M-zov» və b.

Hüseyn Minasazovun milli düşüncə və qayğılarla keçirdiyi zəngin mənəvi mirasını toplayıb öyrənmək və nəşr etmək sahəsində böyük iş görən tanınmış alim-jurnalist Şamil Qurbanov ona qiymətli əsərlər həsr etmişdir.

Hüseyn Minasazov ömrünü 56 yaşında Bakıda başa vurub, bir gün əvvəl ölmüş sevimli ədib Mirzə Cəlilin məzarının yanında dəfn olunmuşdur.

MİRƏHMƏDOV M.M. (1881-1948)

İyirminci əsrdə dövrü mətbuatın oxucuları, hətta milli qəzet və jurnalları səylə təbliğ edib yayanlar arasında çox keçmədən unudulmuş şəxslər də olmuşdur ki, Mirəhməd Mirdadaş oğlu Mirəhmədov onlardan biridir. O, 1881-ci ildə Bakı şəhərində doğulub, mollaxanada oxumuş, fars dilini və farsca poeziyanı sevib öyrənmişdir. 15 yaşında ikən atasız qaldıqlarından bir müddət kiçik qardaşları ilə Qoşa Qala qapısından aşağıdakı zərgərlik emalatxanasında işləmiş, çox keçmədən

dükanı satıb xırda ticarətə başlamışdır.

1909-cu ildən Mirəhməd əmim ailəsi ilə Aşqabada köçüb, orada Qafqaz nəşriyyat müəssisələrinin Zakaspi vilayətlərində vəkili olur; bəzzazlıq etməklə yanaşı o, şəhərin mədəni həyatında fəal çalışır.

Hələ cavanlıqdan Mirəhməd maarif və mətbuata böyük maraq göstərir; yumor və satiraya xüsusi xoşu varmış. Dükanında mətbuat üçün ayırdığı guşədə kitab, qəzet və jurnal satmışdır. 1921-ci ildə Türkiyə hərbi və siyasi xadimi, general Ənvər paşa Aşqabadda ikən ətrafına könüllülər topladığı zaman M.Mirəhmədov da ona qoşulur. Bakıya qayıdır, yuxarı Təzə pir küçəsindəki poliklinikada, sonra Əlibayramlıda feldşer işləyir. 30-cu illərdən o, Tehrandə yaşamış, yenedən ailə qurub ticarətlə dolanmışdır.

M.Mirəhmədov Azərbaycanın bir sıra mətbuat orqanlarının, xüsusilə çox sevdiyi «Molla Nəsrəddin» jurnalının Aşqabad müvəkkili kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Bu şəhərdən «Molla Nəsrəddin» üçün yazılan materialları və onların müəlliflərinin şəxsiyyətini ilk dəfə «seyid» yoxlayırmış. Aşqabaddan «Molla Nəsrəddin»ə göndərilmiş «Təhvil» felyetonunda (22 mart 1909, №12) «zərgər oğlu»nun (yəni M.Mirəhmədovun) siyasi fəaliyyətinə açıq işarə var: Qazinin verdiyi xəbəərə görə, «məşhur danosçu zərgər oğlu hökumətə danos verib ki,

məktəbin (Aşqabaddakı «Firiduni» məktəbinin – Ə.M.) sədri Xanlar bəy Ağayev və bundan savayı gənə iyirmiye qədər şəhərin millət və mərifətpərəstləri həmişə uşqolda siyasi məclislər qurub xalqı yoldan çıxarırlar».

«Tərəqqi» (1909), «Yeni iqdam» (1914), «Yeni iqbal» (1917) və s. qəzetlərdə onun Aşqabad «mü-səlman həyatı», maarif və mədəniyyət yenilikləri barədə məqalələri, xırda xəbərləri çap olunmuşdur. O, yerli teatr həvəskarlarının hazırladıqları tamaşaların göstərilməsinə də kömək etmişdir.

Gənc köməkçilərindən olan Qulam Məmmədlinin dediyinə görə hamisinin gətirdiyi qəzet və jurnalları oxuya-oxuya mətbuatda iştirak etməyə başlamışdır (bax: «Qulam Məmmədli» oçerki).

(«Qulam Məmmədli» oçerkinin izi Ə.Mirəhmədovun arxivindən tapılmadı. – Tərt.)

MİRZƏYEV ŞƏRİF (1860-1937)

Gürcüstandakı türk elinin yetirdiyi istedadlı şəxsiyyətlərdən Şərif Həsən oğlu Mirzəyev 1860-cı ildə Tiflis şəhərində doğulub bütün ömrünü orada keçirən müəllim, alim, tərcüməçi, publisistdir. Yaxın qohumu Bəhmən Mirzənin köməyiylə mollaxana və mədrəsədə, məşhur şərqşünas N.B.Xanikovun başçılıq etdiyi, müəllimləri İ.İ.Qriqoriyev, Fazılخان Şeyda olan şəhər məktə-

bində, sonra Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasında təhsil almışdır (1878-1882). Tam iyirmi il Qafqaz Müsəlman Ruhani idarəsinin Tiflisdəki məktəbində dərs deyən Mirzə Şərif, eyni zamanda, İran və Türkiyə tarixləri üzrə alim, general-mayor M.D.Qutorun rəislik etdiyi zabitlər məktəbində Şərq dilləri müəllimi işləyir, hərbi ekspedisiyalarda olur, Əfqanıstana göndərilir, Rusiya-Türkiyə, Rusiya-İran mübahisələrini nizama salan komissiyaların tərkibində dəfələrlə müxtərcim-katiblik edir, müxtəlif rütbələrə, nəhayət, saray müşaviri rütbəsinə çatır.

80-ci illərdən başlayaraq Mirzə Şərif «Kəşkül», «Kavkaz», «Novoye obozreniye», «Qruziya», «Həyat» və s. mətbuat orqanlarında publisist, elmi, ədəbi-tənqidi məqalələr, teatr resenziyaları çap etdirmişdir. Məqalələrinin biri A.S.Qriboyedovun öldürülməsi təfərrüatına aiddir.

1906-cı ildə Ş.Mirzəyev Qafqaz canişinin əmrilə Tiflis Mətbuat İşləri İdarəsinə üzv, türk, fars, ərəb və s. dillərdə mətbuatın, xarici materialların senzoru təyin olunur. O vaxtdakı başqa milliyyətdən olub bu vəzifədə işləyənlər Şərq dillərində, xüsusilə azərbaycanca mətbuat üçün dözülməz qanun-qayda düzəltdilər. Mirzə Şərif bu mətbuata nəzarət edən ilk türk sensor idi. Həmin işdə 15 il çalışmaqla bərabər I Dünya müharibəsi zamanı o həm də hərbi senzura komitəsinə daxil edilir.

Düzdür, Mirzə Şərif də öz işində hökumət göstərişlərindən kənara çıxma bilməzdi və adətən çıxmırdı; amma azərbaycanca mətbuata köməyi də az olmurdu; məsələn, senzura sahəsində antimüsəlman qanun və tədbirlər gücləndiyi vaxtlarda Ş.Mirzəyev «yuxarılar»ın iradəsinə tabe olub, bir sıra «asi» jurnalistlərin məsuliyyətə cəlb edilməsi haqqında rəylər yazmışdı. Buna baxmayaraq Komitədəki işinin lap başlanğıcından o dəfələrlə doğma qəzet və jurnalları təqibdən, məhkəmədən qurtarmağa çalışmışdı.

Ş.Mirzəyevin bu cür diqqətəlayiq işləri 1900-cü illərdə çoxalır. O zaman o, M.F.Axundzadənin oğlu Rəşid bəylə dostluq edirdi. Hakim dairələrin Azərbaycan klassikini kölgədə saxlamağa cəhd etdiyi bir vaxtda Ş.Mirzəyev Rəşid bəylə birgə mətbuatda onun atası haqqında məqalə nəşr etdirmişdilər.

1906-cı ildə Mirzə Şərif xalqını və milli mətbuatı düşmən fitnələrindən qorumaq üçün daha ciddi bir addım atır: o, şovinst, irticaçı jurnalist O.Menşikovun «Novoye vremya» qəzetindəki «Tulu edən hilal» məqaləsinə «Okraını Rossii» orqanındakı «N.K.» imzalı cavabı «Həyat» qəzeti üçün tərcümə edir və bu cavab «İbnül-Həsən» imzası ilə çap olunur. Menşikov türklərin guya qədimdən rus və erməni xalqlarına düşmən olduqlarını, onların əleyhinə fitnə-fəsad işlədiklərini, «erməni tayfasını paymal» etməyə çalışdıqlarını iddia edirdi. «N.K.»

yazır ki, mən Qafqazda dörd il qalıb ancaq keçən payız fəslində Rusiyaya gəlmişəm, Qafqazda gördüklərim və eşitdiklərim «məni məcbur edir c. Menşikovun əfkar və rəylərini qəti bir halda rədd və təkzib edirəm». Qafqazdakı «münsif və bitərəf ruslar» bütünlüklə bu xüsusda mənimlə həmrəydirlər. Menşikovun yazdığına görə, ermənilər «şivən və vaveyla ilə bar-bar bağırırlar: Aman! Biz ermənilər cəmi xaçpərəstlərin üzərinə hücum edən hilalitaləin (yəni türklərin – Ə.M.) qabağında bir səddi-məntək dayanıb onları (yəni xaçpərəstləri) mühafizə edirik və ona görə ümum səlibiyyun və xüsusən ruslar gərək bizə hami olsunlar».

N.K. cavabında yazır: «Müsəlmanlar (xüsusilə türklər - Red) Qafqazda sakin olan ruslar, gürcülər, imeremilər, qorilər, svanətlər, abxazlar, osetinlər, nemsələr və s. xaçpərəstlər ilə büğz və ədavətdə olmayıblar və heç vaxt onları təhdid etməyiblər». Əksinə, daşnaklar Qafqazda «ermənilərlə həmrəy olmayanların» qətlinə fitva verir, hətta öz cinayətkar fəaliyyətlərini Parisdə və Londonda da icra edirlər. Onların əsl sifətləri «adam aldatmaq, yalan söyləmək, münafiqət, xəyanət, özgələrin mülk və malından (...) istifadədir». Bakıda ilk qırğını «bişək ermənilər törətdilər», pristav Məmmədbəyovun, başqa möhtərəm müsəlmanların qətlinə bais oldular. Onlar yaddan çıxarıblar ki, «Qılınc

qaldıran qılıncdan həlakə çatıb nabud olar».

Cavabda belə bir rəy də var ki, «Tərbiyə yapmış ermənilər çoxdan məzhəblərini buraxıblar» və bunlar öz katolikoslarına riayət edirlərsə, bu da «politika» səbəbinədir», əslində onların da «hüsni-əxlaq»dan, pak xasiyyətlərdən, müqəddəs dindən uzaq olduqları zahir və əyandır.

Sonundakı beş maddəlik rəşional, müdrik nəticədən iki tezisi misal gətirməklə məqalə barədə bəhsimizə yekun vururuq. Biri: «... ermənilər (...) bilaistisna cəmi Qafqaz əhalisinin nifrət və istikrahlarına (nifrətlərinə) müstəhəqqən düşar olurlar»; digəri: «Erməniləri məqsudlarına, – ki istiqlalıyyətdən ibarətdir, – çatdırmaqdan ötrü səy və kuşış Rus dövlətinin tərəfindən bir ümdə, əzim və tarixi qələtdir».

Göründüyü kimi, M.Ş.Mirzəyevin bu ciddi siyasi məzmunlu məqaləni «Okraını Rossii» qəzetindən ana dilinə çevirməsinin və «Həyat» redaktoru Ə.Hüseynzadənin bu tərcüməni tam şəkildə öz qəzetində verməsinin həm 1905-ci ildəki, həm də sonrakı illərdəki əhəmiyyəti inkaredilməzdir.

Publisistikasında əsasən Şərq xalqlarının tarixi, iqtisadiyyatı, dini görüşləri, ədəbiyyatı və məşhur simalarından bəhs olunur: M.F.Axundzadənin komediyalarının səhnə tarixi, Aşıq Pəri ilə Mirzəcan Mədətovun şeirləşməsi, A.O.Çernyayevskinin «Vətən dili» dərslisi, Xurşudbanu Natəvanının

oğlu, general-mayor, şair Mehdiqulu xan Nəvanın həyat və fəaliyyəti, Qərb ekspansiyaçıların İran təbii sərvətlərini ələ keçirmələri və s. b.k.

20-ci illərdə Azərbaycan dövrü mətbuatı və H.Zərdəbiyə həsr olunmuş yubiley tədbirləri keçirildiyi zaman yubiley komitəsi Ş.Mirzəyevə mətbuata dair xatiratını yazmağı tapşırırmışdı. Komitənin sədri, görkəmli dövlət və mətbuat xadimi Həbib Cəbiyev 1925-ci ildə yazacağı xatiratın planını da tərtib edib ona vermişdi.

Ş.Mirzəyevin «Qafqazdakı türk mətbuatı tarixindən xatirələr» adlanıb 200 səhifədən ibarət olan bu əsərinin mündəricatı belə idi: Ön söz, üç fəsil, iki bölməli «Əlavə».

Müəllif uzun illər Qafqaz Mətbuat Komitəsində və digər müəssisələrdə işlərkən, xarici səfərlərə gedərkən, Şuşada müəllimlik edərkən topladığı zəngin sənədlərdən, mətbuatdan və şəxsi hafizəsindəki məqamlardan istifadə yolu ilə bizdə xatirat janrı tarixinin qiymətli bir nümunəsini yarada bilmişdi. Əsərdə «Əkinçi», «Ziya», «Ziyayi-Qafqaziyyə», «Kəşkül» kimi mətbuat orqanları, onların nəşir və redaktorları, jurnalistlər, müxbirlər kollektivi, mündəricəsi, qoyub həll etdikləri məsələlər, işıqlandırdıqları hadisələr, dil və üslub, xarici teleqramlar və s. b. k. mövzular əhatə olunmuşdur. Komitədə yuva salmış erməni millətçiləri Korqanov, Melik-Meqrabov, Kişmişev, Qaraxanov kimi senzorların Azərbaycan mətbuatına

böyük ziyan vurduqlarına dair faktlar da burada xeyli yer tutur.

«Əlavə»də 1905-1917-ci illərdə Qafqazda türkcə nəşr edilmiş mətbuat orqanlarının, habelə 1917-1918-ci illərdə oxuculara Qafqazda senzuranı keçəndən sonra çətdirilmiş qəzet və jurnalların siyahısı verilmişdir.

Qeyri-mətbu bir xatiratında Mirzə Şərif mühafizəkarların «mürtəd və qətli vacib» hesab etdikləri Axundzadənin əsərləri ilə ilk gənclik illərindən tanış olduğunu və «zavallı Mirzə Fətəliyə» ehtiramını təsvir etmişdir.

M.Ş.Mirzəyevin Azərbaycanda poliqrafiyanın yaranması, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə və M.Ə.Bağırovun açdıqları «Qeyrət» mətbəsinin tarixçəsi, xüsusilə Ö.F.Nemanzadənin ədəbi və ictimai fəaliyyəti haqqında məqalələri çox əhəmiyyətlidir.

M.Ş.Mirzəyev 1919-cu ildə Azərbaycanda açılmış ilk Dövlət Universitetində professor vəzifəsində çalışmışdır.

Sovet hakimiyyəti illərində M.Ş.Mirzəyev Tiflisdə İran və Türkiyə səfirliklərində işləmiş, müəllim olmuş və jurnalist fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Məxəzlərdə M.Ş.Mirzəyev haqqında bir sıra tənqidi qeydlərə təsadüf olunur. Belə qeydlərin müəllifləri sırasında D.Bünyadzadə və M.S.Ordubadi ilə yanaşı alimlər də var. M.Ş.Mirzəyev xatiratında onlardan bəzilərinin əsassız idtihamlarına cavab vermişdir.

Filologiya elmləri doktoru Ağarəfi Zeynalzadə «Xatirat»ın bəzi nöqsanlarını göstərməklə bərabər haqlı olaraq belə hesab edir ki, Ş.Mirzəyevin əsəri «Azərbaycan dövrü mətbuatının tarixinin öyrənilməsində etibarlı mənbələrdəndir».

P.S. Əllinci illərdə Mirzə Şərif Mirzəyevin həyatı ilə maraqlandım. Uzun axtarışlardan sonra məşhur gürcü şairi və xadimi G.Leonidzenin köməyi ilə bu unudulmuş ziyalımızın yaşadığı evi tapdım. İllər boyu Mirzə Şərifin qonşusu olan qocalarla söhbət elədim, özü, ailəsi, məişəti, xarakteri, 1937-ci ildəki faciəli aqibəti barədə məlumat topladım. Tədqiqatçı Yenikolopov mənə onun Avlabarda yaşayan oğlunun evini tanıtdı. Getdim. Həyat yoldaşı rus idi, marağımı ehtiramla qarşıladı, amma ərinin ruhi xəstə olub yataqdan dura bilmədiyini söylədi.

1997.

MURADOV MƏMMƏDHÜSEYN (1925-1994, 12 fevral)

10 may 1925-ci ildə Bakıda, neftçi Hacımurad Muradovun ailəsində doğulmuşdur. 1938-ci ildə M.F.Axundzadə adına ikillik Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuşdur. 1939-cu ilin yanvarından noyabr ayına qədər «Şərq qadını» jurnalında ədəbi işçi kimi çalışmışdır. Həmin ayda (II kursda oxuyarkən) hərbi qulluğa çağırılmışdır. 1944-cü ilə qədər cəbhədə vzvod komandirliyindən polkovnik rütbəsinə qədər

yüksəlmişdir. 1944-1945-ci illərdə Bakıda Stalin Rayon Hərbi Komissarlığında işləmişdir. 1947-1950-ci illərdə Qusar rayonunda hərbi komissarın müvavini olmuşdur. 1950-1953-cü illərdə Yevlax rayonunda, 1953-1961-ci illərdə Azərbaycan Respublika Hərbi Komissarlığında məsul vəzifələrdə çalışmışdır. 1961-1969-cu illərdə Bakının Kirov (indiki Binəqədi) rayonunda, 1969-1974-cü illərdə isə Nəsimi rayonunda hərbi komissar olmuşdur.

Şərəfli əməyi çoxlu orden, medal, fəxri fərman və s. mükafatlara layiq görülmüşdür (Qızıl ulduz ordeni – 1955, Birinci dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni – 1985).

1958-ci ildə ADU-ya (indiki BDU-ya) daxil olub 1964-cü ildə filologiya fakültəsini bitirmişdir. Cəbhə illərində məqalələr yazıb çap etdirmiş, bu yolu ömrünün sonuna qədər fasilələrlə davam etdirmişdir. Bir müddət AMEA ilə əlaqə saxlamış, «Azərbaycan jurnalistlərinin cəbhə mətbuatında fəaliyyəti» mövzusunda namizədlik dissertasiyası üçün xeyli material toplamışdır. Zaqafqaziya cəbhəsi qəzetlərindən topladığı materiallar arasında S.Vurğun, S.Rüstəm, İ.Səfərlı, N.Rəfibəyli, Ə.Əlibəyli, B.Qasımzadə, Ə.Cəmil, Z.Cabbarzadə, Mir Cəlal, H.Abbasızadə və başqalarının müharibə mövzusunda şeirləri də vardır. Bu şeirlər əsasında «Məhəbbət qalib gəlir» məqaləsini yazmışdır («Bakı» qəz. 1973, 22 iyun).

1975-ci ilin fevralından oktyabr ayına qədər Azərbaycan «Maarif» nəşriyyatında direktor müavini vəzifəsində çalışmışdır. 1975-1981-ci illərdə Dövlət təchizat idarəsinin rəisi vəzifəsinə irəli çəkilmişdir.

«Kırım işçisi» (1939, 26 oktyabr), «Azərbaycan qadını» (1975, №3; 1977, №2), «Elm və həyat» (1975, №5), «Ulduz» (1985, №3), «Müxbir» (1970, №2; 1975, №5) və s. qəzet və jurnallarla yanaşı, «Kommunist», «Bakı», «Baku», «Azərbaycan müəllimi», «Azərbaycan pioneri», «Azərbaycan gəncləri», «Zəhmətkeş» (İsmayilli rayon qəz.), «Na strane», «Kaspiyets» və s. mətbuat orqanlarında da xeyli yazıları çıxıb.

M.Muradov SSRİ Jurnalistlər İttifaqının üzvü və 100-dən çox məqalənin müəllifi idi.

Mənim tövsiyəmlə qələmə aldığı cəbhə xatirələrini «Neva sahillərində» adı ilə Bakıda (1989) çap etdirmiş və kitab yaxşı əks-səda doğurmuşdur.

Şəkli ilə birlikdə çap olunmuş «Nekroloq»da («Bakı» qəz., 1994, 17 fevral, №5 (10574) vəfatı ağır itki kimi qeyd olunmuşdur.

(Vəfatından bir müddət sonra Azərbaycanın çoxtirajlı «Polis» qəzeti (2006, 6 may, №18 (510), s.6) Məmmədhusəyn Muradovun həyat və fəaliyyətinə xüsusi səhifə həsr etmişdir – Tərtibçi).

MUSTAFA LÜTFİ HACI SƏDRƏDDİN oğlu İSMAYILZADƏ

(XIX əsrin ortaları, Şamaxı – XX əsrin 20-ci illəri, Həştərxan)

Jurnalist, ictimai xadim. XIX əsrin axırlarınadək doğma yurdunda olmuş, təhsilini burada almış, məşhur Azərbaycan şairi, qohumu gənc Məhəmməd Hədinin təlim və tərbiyəsinə böyük kömək etmişdir.

XX əsrin əvvəlindən Həştərxanda yaşayır, mətbuat və maarif sahəsində çalışır. «Şərqi-Rus» qəzetinin Həştərxan müvəkkili olur, oradan bu qəzetə məqalə və xəbərlər göndərir. Mövzuları: elmi və texniki tərəqqi məsələləri, din, maarif problemləri və s. idi.

Həştərxanda «Şurayi-ümmət» adlı xeyriyyə cəmiyyətini təşkil edir. 1905-ci ildən «Bürhani-tərəqqi» qəzetinin redaktor və nəşiri olur (bir müddət onu M.Hadi əvəz etmişdir). Bu, əsasən panislamist məsləkli qəzet olsa da, səhifələrində Rusiya müsəlmanlarının ictimai-mədəni ehtiyacını haqqında faydalı məqalələr də az deyildir. «Həmiyyət» (1907), «Mizan» (1909), «Haqq» (1911) qəzetlərini də nəşr etmişdir. Bunlardan «Həmiyyət»in çarizm tərəfindən çox tez bağlaidılması M.Ə.Sabirin təəssüfünə səbəb olmuşdu (Bax: «Əlminnəti lillah ki, «Dəbistan» da qapandı». «Hophopnamə», I cild. Bakı, 1962, s.110).

1908-ci ildə «İrşad» qəzeti «ömrünü və malını millət yolunda fəda» edən bu xadimin «jandarm tərəfin-

dən həbs olunduğunu» xəbər vermişdi («İrşad», 24 mart 1908, №38). 1909-cu ildə N.Nərimanov Həştərxana sürgün olunduğu zaman onun haqqında dərin ehtiramla məqalə nəşr etdirdiyinə görə çar hakim dairələri tərəfindən təqib olunmuşdur. (Ə. Mirəhmədov Mustafa Lütfi haqqında ayrıca məqalə yazmışdır: Unudululardan biri «Odlar yurdu» qəz., 1991, N 8 (avqust). – Red.)

MUSTAFAYEV ƏLİMƏMMƏD (1883-1970)

Yazıçı, jurnalist, müəllim Əliməmməd Əbdülməmməd oğlu Mustafayev Şamaxı şəhərində dünyaya gəlib doğma yurdunda mollaxanada və şəhər məktəbində oxumuş, 1906-cı ildə Bakıda H.Zərdabinin sədrlik etdiyi komissiyaya imtahan verib müəllim attestatı almışdır. 1907-ci ildən Bakı məktəblərində, sovet hakimiyyəti illərində isə N.Nərimanov adına Sənaye Texnikumunda, M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Sənaye İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetində müəllimlik etmişdir.

Ə.Mustafayev hələ cavanlığından ictimai-mədəni həyatda fəal çalışır, 1905-ci ildə M.Ə.Sabir, A.Səhhət və başqa ziyalılarla birlikdə Şamaxıda qiraətxana açılmasına və teatr tamaşalarının təşkilinə kömək edir, qadın rollarını oynayır. 1911-ci ildə o, müəllim və yazıçı Ağa bəy İsmayilbəyovla birlikdə, xəstə Sabirə ianə yığılmasında böyük iş görür. 1917-ci ildə Ə.Mustafayev

Bakı Müəllimlər İttifaqının sədri seçilir, az sonra Şamaxı «Fəhlə və saldat Deputatları Şurası»nın katibi, 1919-20-ci illərdə Bakı Maarif Şöbəsinin metodisti olur, respublikada fəhlə kurslarının açılmasına xeyli əmək sərf edir.

Bütün bu xidmətlərinə görə ona Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi fəxri adı verilmişdir.

Ə.Mustafayev pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, ədəbiyyat və mətbuat sahəsində də işləmişdir; jurnalist kimi yetişməsinə «Molla Nəsrəddin» jurnalının güclü təsiri olmuşdur. Bu jurnalda «Səfeh şamaxılı» gizli imzası ilə bir sıra satirik yazılar, xəbərləri çap edilmişdir («Tufan quyusu», «Oruculuqda mollaların vəzi», «Şamaxılılar çətin vəzifə qarşısında», «Məhəmmədəli şahın həqiqi dostu», «Qadınların səs verməsi» və s.). Mövzuları əsasən mühafizəkar adamların, dini mövhumatın və qadına feodal münasibətinin tənqidindən ibarət idi. O, satirik «Məzəli» jurnalında «Mirzə Fıstıqlı» imzası ilə, «Məktəb» jurnalında isə açıq imza ilə yazırdı. «Məktəb»dəki yazıları içərisində uşaqlar üçün qələmə alınmış «Gülməli nağıllar» xüsusi diqqəti cəlb edir.

1911-ci ildə Ə.Mustafayev Bakıda «Ümid» şirkət nəşriyyatını təşkil edib burada bir neçə kitabça (Hacızadə Axund Zəki «Yədi-beyza», 1914 və s.) nəşrinə müvəffəq olur; lakin bu nəşriyyat çox ömür sürmür.

Sovet dövründə Ə.Mustafayev pedaqoji ədəbiyyatın hazırlanması

sahəsində çalışaraq, «Beşinci il» kitabının müəlliflərindən biri olmuş, müəllimlərə kömək məqsədilə «Metodik məktublar» əsərini yazıb çap etdirmişdir. «Diqqətli olmağa öyrəş!»», «Müəllimin məsləhətləri», «Qrammatikanın əsası – xalq dilidir» və s. elmi-metodik əsərləri də nəşr olunmuşdur.

(Ə. Mustafayevin xatirələri, hekayələri, felyetonları, müasirlərinin və tələbələrinin (M. İbrahimov, M. A. Dadaşzadə, Mir Cəlal, A. Abdullayev, M. Şirəliyev, M. E. Əfəndiyev, Ə. Abdullayev və b.) onun haqqında xatirələri kitabını «Yazıçı» nəşriyyatı 1985-ci ildə çapdan buraxmışdır. 188 səhifəlik kitaba Ə. Mirəhmədov «Görkəmli maarif xadimi» adlı ön söz yazmışdır. – Red.).

MÜBARİZ ƏLİZADƏ (1911-1994)

Azərbaycan elmi və mədəni mədəniyyətinin görkəmli siması – şərqşünas alim, müəllim, şair, tərcüməçi Məmməd Mübariz Əli oğlu Əlizadə Vətənimizin cənubundakı Xamna kəndində doğulub ibtidai təhsilini də orada almışdır. 1928-ci ildə gənc Mübariz Naxçıvana, az sonra isə Tbilisiyə gəlib təhsilini davam etdirir. Elə həmin vaxtdan o, yerli mətbuatda şeirlərlə, məqalələrlə çıxış etməyə başlayır.

1935-ci ildən Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu ədəbiyyat kafedrasının aspirantı olan M. Əlizadə o

ildən də elmi tədqiqata, pedaqoji fəaliyyətə başlayıb Azərbaycan və fars ədəbiyyatından dərs deyir. Onun ilk tədqiqat əsərləri dəhi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı ilə bağlı olmuşdur; bu istiqamətdə tədqiqatını alim on illər boyu dərinləşdirib Nizamiyə otuzdan artıq məqalə, oçerk, kitab həsr edir. Xaqani, Füzuli, M. F. Axundzadə kimi sənətkarların həyatı, yaradıcılığı haqqında da qiymətli məqalələr yazır. M. Əlizadənin əsərləri arasında M. S. Ordubadi, C. Cabbarlı, Mehdi Hüseyn və b. yazıçılar haqqında oçerklər vardır. «Səməd Vurğun və müasir fars ədəbiyyatı» (1956), «Sabir və İran inqilabı» (1962) oçerkləri ən yaxşı tədqiqat əsərlərindəndir.

Alim dünyaca məşhur klassiklər Rudəki, Firdovsi, Xəyyam, Sədi, Hafiz, Cami haqqında elmi məqalələr, oçerklər yazmışdır. 1969-cu ildə o, «XIX və XX əsrlərdə fars ədəbiyyatında demokratik ideyaların inkişaf yolları» mövzusunda dissertasiya müdafiə edib filologiya doktoru elmi dərəcəsi almışdır. Mərhumun son əsərləri içərisində məşhur tacik şairi Əbülqasim Lahuti haqqında monoqrafiyası xüsusi qeyd olunmalıdır.

Mübariz Əlizadə dərin məzmunlu tədqiqatların müəllifi olmaqla yanaşı Azərbaycan klassikləri Qəttar Təbrizi və Fələki Şirvani lirikasının, Nəsimi və Füzulinin farsca əsərlərinin, M. F. Axundzadənin «Kəmalüddövlə məktubları»nın, elə

cə də Caminin «Yusif və Züleyxa» poemasının, Firdovsinin «Şahnamə» mənzum dastanının mahir mütərcimi kimi şöhrətlənmişdir.

Mübariz Əlizadə yeni dövr İran ədəbiyyatı və jurnalistikasının da mötəbər tədqiqatçısı, bilicisi idi. Onun İran publisistikasına həsr etdiyi əsəri 1980-ci ildə Tehrandə fars dilində nəşr olunmuşdur. O, müasir İran ədəbiyyatının Eşqi, Əfraştə, Bəhbəhani, Etisami və Jalə kimi nümayəndələrinin yaradıcılığını həm tədqiq etmiş, həm də onların şeirlərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Ustad mütərcim orijinalın məzmununa, süjeti, üslubu, kompozisiyası, dildə-ifadə incəliklərinə böyük hörmətlə, diqqətlə yanaşır, bunları azərbaycanca gözəl «danışdırmağı» bacarırdı.

Elmi və mütərcimlik yaradıcılığında M. Əlizadə üçün Nizami Gəncəvi başlıca mövzu, əsas qayğı idi. Ölümü zamanı respublikanın mərkəzi orqanı «Kommunist»də deyilirdi: «Alimin «Nizami və onun dünyagörüşü» adlı monoqrafiyası 1976-cı ildə Tehrandə nəşr olunmuşdur. Nizami lirikasının yüksək səviyyədə bədii tərcüməsi və «Leyli və Məcnun» poemasının filoloji tərcüməsi də ona məxsusdur. O, Azərbaycanın hüdudlarından kənarda, o cümlədən İran, Türkiyə, Hindistan və Pakistanın elmi dairələrində də böyük nüfuza malikdir. Mübariz Əlizadənin təqdirəlayiq pedaqoji fəaliyyəti sayəsində neçə-neçə tanınmış iranşünas tərcüməçi-şair, diplomat və alim yetişmişdir».

1994-cü ildə nəvə-nəticəli baba ikən professor gözlərini əbədi yummuş, Bakıda Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

P. S. Mərhumu cavanlıqdan tanıyırdım. 39-40-cı illərdən. İnstitut tələbəsi idim, rus ədəbiyyatı müəllimim Məmməd Cəfərlə bir aspirant kimi yaşadıkları mehmanxanada Mübarizi də, onu da gördüm. 43-44-cü illərdə onlar artıq ədəbiyyatşünas və pedaqoq kimi tanınırdılar. Mən-cə universitetin aspiranturasında oxuyurdum. Şərqşünaslıq şöbəsində dərs dediyim vaxt Mübariz müəllimlə tez-tez görüşürdük. Səmimi, canlı söhbətləri adamların ürəyini açırdı. Elmi əməkdaşlığımız qırxıncı illərin axırı, əllinci illərin əvvəlində, artıq mən Azərnəşrdə redaktor işlədiyim zaman başladı. M. F. Axundzadənin üçcildlik «Əsərləri»ni ikinci cildini, illah fars dilində məqalələri və «Kəmalüddövlə məktubları»ni tərtib edib çapa hazırlayanda nəşriyyat rəhbərliyi ilə danışib Mübariz müəllimi özümə elmi məsləhətçi, köməkçi götürdüm. Mətnlərə, onların bir çox çətin yerlərinə, söz və ifadələrinə birlikdə əl gəzdirib redaktə işi apardıq. Əməkdaşlıq etdiyimizi xatırlayanda ruhuna xoş sözlər dediyim vaxtlar az olmur. Onun arif, alim, xadim oğlu Zərdüştün ictimai-mədəni həyatımızdakı yaxşı işlərini görəndə də Mübariz Əlizadəni hörmətlə, ehtiramla xatırlayıram.

N

1. Nemanzadə Ömər Faiq (1868-1938)
2. Nəcəfov Mürsəl (1918-1994)
3. Nəcəfov Nəcəf (1935)
4. Nəcəfov Rzaqulu (1885-1937)
5. Nərimanov Nəriman (1870-1925)
6. Nərimanov Salman (1847-1907)
7. Nəvvab Mirmöhşün (1833-1918)

N

**NEMANZADƏ ÖMƏR FAİQ
(1868-1938)**

Görkəmli mətbuat fədaisi, «Molla Nəsrəddin» jurnalının banilərindən və müəlliflərindən biri olan Ömər Faiq Neman oğlu Gürcüstan ölkəsinin Azğur kəndi, Axalsıx qəzasında dünyaya gəlib, ilk təhsilini doğma kəndində almışdır. 1883-1891-ci illərdə o, İstanbulda «Darüşşəfəqə» mədrəsəsində oxumuş, türk ədəbiyyatı tarixini, xüsusilə Namiq Kamalın əsərlərini mükəmməl öyrənmişdir.

«Darüşşəfəqə»də digər tərəqqipərvər tələbələrə birlikdə gizli dər-nək təşkil edib əlyazması halında məktəb qəzeti buraxmağa başlayırlar. Qəzetdə əvvəllər məktəbin müdiriyyəti, tədris-təlim üsulları, dər-s proqramları tənqid olunur, sonra isə hökumət əleyhinə də bəzi yazılar verilir. Çox çəkmədən Nemanzadə başqa «üsyankar» tələbələrə birlikdə həbs olunur.

Mədrəsəni qurtarandan sonra o, Qalata poçtunda işləyir, Qərbdən gələn, lakin hökumətin qadağan etdiyi mətbuat və ədəbiyyatı, o cümlədən sultan Əbdülhəmid əleyhinə çevrilmiş əsərləri oxuyub onlardan təsirlənir. Yoldaşları ilə birlikdə gizli bir təşkilat düzəldib «gənc türklər»lə əlaqəyə girişirlər. Az sonra Nemanzadə təqiblərdən yaxa qurtarmaq və doğma vətəninə xidmət

etmək məqsədilə Azğura qayıdıb tərəqqipərvər ziyalılarla əlbir surətdə mədəni-maarif işlərinə dair təbliğat aparır. Qaragüruhçular ona «Gavur Ömər» adı qoyurlar.

1894-cü ildə Tiflisə gəlib mətbəə açmağa təşəbbüs edir, amma müvəffəq olmur. Həmin ilin payızından Nemanzadə Şəkidə dördsinfli şəhər məktəbində müəllimliyə başlayır (tarix, coğrafiya və yazı dərsləri); eyni zamanda, Qərbi Avropa fəlsəfə və ədəbiyyatı ilə məşğul olub, Kant, Spenser, Renan, Darvin, Bayron və başqa klassiklərin əsərlərini öyrənir, onların qabaqcıl ideyalarını xalq arasında yaymağa çalışır, Şəkidə ikinci teatr tamaşasının (M.F.Axundzadənin «Müsyö Jordan») hazırlanmasında və göstərilməsində böyük əmək sərf edər, tamaşada Müsyö Jordan rolunu oynayır.

1896-1898-ci illəri Nemanzadə Abastuman və Azğurda keçirir. Məktəb açmaq istəyir, hökumət icazə vermir. Sonra o, Tiflis, Şəki və Bakıda müəllimlik edir.

Kapitalist Bakısı və buradakı din xadimlərinin mühafizəkarlığı onda ikrah oyadır. Bakı qız məktəbini çox bəyənilib o barədə «Sərvəti-fünun» (İstanbul) jurnalına məqalə yazır. Nemanzadənin mətbuatda çıxan bu ilk məqaləsini bir neçə başqa jurnal və qəzet də çap edir.

1900-cü ildə o, Şamaxıya gedib iki il orada müəllimlik edəndən sonra 1903-cü ilin yazında təkrar Tiflisə qayıdır, C.Məmmədquluzadə, S.Qayıbov, Ü.Hacıbəyli, R.İsmayılov və başqaları ilə birlikdə orada M.Şahtaxtinskiyin nəşr etdiyi «Şərqi-Rus» qəzeti redaksiyasında işləməyə və publisistik fəaliyyətə başlayır. Nemanzadənin bu məqalələrində milli azadlıq, mədəniyyət, qadın, azad məhəbbət, dil, əlifba, imla və s. haqqında danışılır. Feodal-patriarxal geriliyin və dini mövhumatın tənqidi, mədəni tərəqqi arzuları demokratik məzmununda olan bu məqalələrdə başlıca məsələlər idi («Dərdimiz və dərmanımız», «Nə üçün haqqımızı istəmirik?», «Biz də vaxta görə çalışaq» və s.).

«Dərdimiz və dərmanımız» məqaləsində müsəlman Şərqi-Rus, o cümlədən Azərbaycanın mədəni ehtiyaclarından, mətbuat və nəşriyyat işlərinin çox zəif inkişaf etdiyindən danışılır. Mətbuatın, xüsusilə qəzetin ictimai tərəqqidə böyük rolu ayrıca qeyd edilir: «...hər millət mərifətlə yaşar, cəhəllə yox olur. Mərifətin birinci vasitəsi, xətib, vaizi isə məcmuələr, qəzetlərdir. Qəzet aləmin güzgüsüdür. Qəzet zamanın ən kəskin qılıncıdır» («Şərqi-Rus», 11 aprel 1903, №5). Məqalədə həmçinin göstərilir ki, bizdə «kitab, qəzet basanlar əksərən müştəri bulma-dıqlarından kağız pulunu, basma-xana xərcini belə çıxara bilmirlər».

Bir sıra məsələlərdə M.Şahtaxtinski ilə düz gəlmədiyinə görə Nemanzadə «Şərqi-Rus»da işləyə-

işləyə «Tərcüman»da onun əleyhinə yazılar («Məhəmməd ağa xətti» və s. barədə) çap etdirir.

«Şərqi-Rus» bağlandığı zaman Ömər Faiq dostu C.Məmmədquluzadə və maarifpərvərlərə meyl edən, naxçıvanlı tacir M.Ə.Bağırovla birlikdə mətbəni M.Şahtaxtinskidən alıb, 1905-ci ilin mart ayında «Qeyrət» mətbəsi və nəşriyyatını açırlar.

Ö.F.Nemanzadə Azərbaycan xalqının mədəni vəzifələri, «Qeyrət»in məqsədi və gələcək fəaliyyəti haqqında «Dəvət» adlı dolğun məzmunlu bir kitabça yazıb çap etdirir; Azərbaycan kitab mədəniyyətini inkişaf etdirmək məsələlərinə əsərində xüsusi yer verir.

C.Məmmədquluzadə Azərbaycan mətbuatı yolunda uzun illər əlbir işlədiyi Ömər Faiqlə «Şərqi-Rus» redaksiyasında tanış olduğunu təsvir edərkən dostu haqqında bu səmimi sözləri yazırdı: «...Bu qəzetin idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki, onun varlığı ilə, onun yoldaşlığı ilə «Molla Nəsrəddin» məcmuəsini bina etdim. Daha doğrusu, onunla bərabər, onunla birlikdə «Molla Nəsrəddin» məcmuəsini bina etdik» (C.Məmmədquluzadə. Əsərləri 3-cü cild, Bakı, 1967, s.659).

«Qeyrət» Tiflisdəki azərbaycanlı inqilabçılarla möhkəm əlaqə saxlayır, gizli ədəbiyyat, mübariz vərəqə və intibahnamələr nəşri yolu ilə onların apardıqları təbliğata kömək edirdi. Nəşriyyatın işləri yoluna düşəndən sonra Ö.Faiq «Tor-

paq» adlı həftəlik kənd təsərrüfatı jurnalı çap etmək barədə ərizə verir; hökumət bu xahişi rədd edir.

1905-ci il inqilabı Ö.Faiqin demokratik görüşlərinin və publisistikasının inkişafına qüvvətli təkan verir. O, azadlıq hərəkatına yaxınlaşır, keçirdikləri yığıncaqlarda, çarizmin və yerli istismarçıların törətdikləri milli qırğına son qoymaq üçün tədbirlərdə fəal iştirak edir, 1905-ci ilin oktyabrında Tiflisdə təşkil olunan alovlu nitq söyləyir.

Əsil qızgın jurnalistik fəaliyyəti Ömər Faiq «Molla Nəsrəddin» jurnalında başlamışdır. O, «Molla Nəsrəddin» redaktorunun sağ əli idi. Jurnalın materiallarının hazırlanmasında, poliqrafik məsələlərin həllində, müxbirlər, müvəkkillər və oxucularla əlaqədar işlərdə yaxından iştirak etməkdən əlavə, mahir bir jurnalist kimi müxtəlif satirik yazılar – felyeton, dialoq, xəbər, elan, lüğət və s. firmalarda əsərlər yazıb çap etdirirdi. Onun publisistikasının bütün müsbət, yaxşı cəhətləri «Molla Nəsrəddin»in təmsil və ifadə etdiyi inqilabi-demokratik ideyalarla bağlı idi. «Məzlum – ən böyük zalımdır» sərlövhəli məqaləsində o, zülm və istibdada dözməməyə, ayılıb haqq və ədalət uğrunda vuruşmağa çağırırdı: «Bəsdir bu qədər səbr! Bəsdir çəkdiyimiz bu qədər həqarət! Vaxtdır ki, cümləmiz ittifaq edib tələb edək: cənablar! Biz öz dilimizlə oxuyub, dilimizi, milliyətimizi bilmək istəyirik... Biz öz xahişimizlə rusca, firəngcə, nemesçə oxuyub mərifətli, mədəniyyətli ol-

maq istəyirik ki, bir para bixəbər olan cahil və zalım qulluqçular bizim başımıza bəla olmasınlar» («İrşad», 18 oktyabr 1906, №245).

Bununla bərabər, 1906-1907-ci illərdə Ö.Faiq bir sıra məsələlərdə C.Məmmədquluzadə və digər molla-nəsrəddinçilərdən seçilirdi. O, çıxışlarında və mətbu yazılarında bəzi sırf islahatçı tələblər irəli sürür, çar hökumətindən müəyyən güzəştlər qoparmaq istəyən milli burjuaziya ilə bir mövqedə dayanırdı; məsələn, o, Qafqaz Müsəlman Ruhani İdarəsinin çarizm asılılığından qurtarıb müstəqil olması, islam ehkamına əsaslanan məktəblər təşkili fikrinə tərəfdar idi.

Ö.Faiqin yazıları çox vaxt «Mozalan» imzası ilə çap olunurdu. Mövzuları rəngarəng, üslubu yığcam və canlı, ifadə tərzı sərrast, dili sadə və aydın idi.

«Molla Nəsrəddin»də fəaliyyətinin ən qızgın dövrü 1906-1910-cu illər olmuşdur; lakin sovet dövründə də o, C.Məmmədquluzadə ilə dostluğunu davam etdirmiş, jurnalda bir çox yazıları çıxmışdır. Oğlu K.Nemanzadənin xatiratında oxuyuruq: «Molla Nəsrəddin»in nəşri ilə əlaqədar çətinliklər anamın yadına düşəndə həmişə Mirzə Cəlillə atamın o illərdəki fədakarlığına heyran qaldığını söylər və onu da gizlətməzdı ki, «Molla Nəsrəddin» çıxmağa başlayan gündən biz bir xoş gün görməmişik, daim Faiq qayğılı, yorğun, ehtiyac içində olub; onu dəfələrlə təqib və həbs ediblər!» (C.Məmmədquluzadə. Məqalələr,

xatirələr. Bakı, 1967, s.399-400). Doğrudan da çar jandarmı Ö.Faiqi nəzarət altında saxlayır, mənzilində axtarışlar aparır, onu həbs edirdi. Onun fədakar mübarizəsi M.Ə.Sabir, Əli Nəzmi və başqa molla-nəsrəddinçilərin əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Mübariz ruhda olan publisist əsərlərinə görə 1907-ci ildə çar hökuməti tərəfindən həbs edildiyi zaman M.Ə.Sabir «Soldumu gülzarın, ey Faiqi-Nemənnəsər!» şeirində ona dərin rəğbətini ifadə etmişdi:

... Söyləmədimmi sənə, rahat otur, heyf sən,
Çəkmi bu millət qəmin, çək özünə keyf sən?..
... Mən demədimmi sənə başda otur tac tək,
Durma müqabil bəla tirinə amac tək,
İstəmə hürriyyəti fəleyi-möhtac tək?..

(«Hophopnamə», I cild,
Bakı, 1962, s.130)

1906-cı ilin ortalarında «Molla Nəsrəddin» nəşriyyatı «Ümidvar» imzası ilə Ö.Faiqin «Bəsdir bu qədər zülm!» adlı kitabçasını çap edib jurnalın oxucularına «təhfə» göndərmək istəyir; lakin çar senzurası kitabçanın nəşrinə icazə vermir. Yuxarıda bir parçası misal gətirilən «Məzlum – ən böyük zalımdır» sərlövhəli məqalə həmin kitabçanın bir hissəsidir.

«Molla Nəsrəddin»lə bir vaxtda Ömər Faiq Bakıda çıxan «İrşad», «Tərəqqi», «Açıq söz», «İqbal» və s. qəzetlərdə publisist məqalələr çap etdirir, satira dili ilə ifadəsi çətin və qeyri-mümkün olan məktəbləri ciddi tərzdə yazırdı.

1911-ci ildən sonra səhhəti pisləşdiyinə görə, Ö.Faiq doğma Azğura köçüb bir müddət təsərrüfat işləri ilə məşğul olur. Fevral inqilabı dövründə və sonra biz onu yenə ictimai-siyasi fəaliyyətdə görürük; o, çarizmə və burjua mülkədar ağılığına qarşı mübarizələrə qoşulur. 1919-cu ildə həbs olunub Tiflisin Metex qalasında saxlanılır.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq İnqilab komitəsinin tapşırığı ilə Ö.Faiq bir sıra ciddi siyasi tədbirlərin həyata keçirilməsinə kömək edir, doğma Axalsix qəzasında gizli iş aparır. Bu zaman bilavasitə N.Nərimanov kimi rəhbərlərin başçılığı altında işləyir. O, Gəncədə xalq maarifi sahəsində işləməklə yanaşı dövrü mətbuatda iştirak edir, öz xatiratını yazır.

Ömər Faiqin Azərbaycanda nəşriyyat işinin tarixi və görkəmli mətbuat xadimləri haqqında hələ çap olunmamış əsəri «Ünsizadələr mətbəəsi», «Məhəmməd ağa Şəxtəvinski mətbəəsi» və «Qeyrət mətbəəsi» kimi üç bölmədən ibarətdir. Ölümündən bir az əvvəl Götenin «Faust» əsərini tərcümə etməyə başlamış, lakin bu iş yarımçıq qalmışdır.

1920-1921-ci illərdə Ö.Faiq Azərbaycan fəhlə-kəndli müfəttişliyinin orqanı olan «Zəhmətkeşlərin gözü» jurnalının redaktoru idi. 1921-ci ildə Azərbaycan KP MK və Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sərəncamı ilə o, Gürcüstana İnqilab Komitəsinə göndərilir, orada inqila-

bi hərəkata rəhbərlik edən M.Maxaradzə, B.Mdivani və b. ilə komitəyə seçilir. Bir müddət Tbilisidə çıxan «Yeni fikir» qəzeti redaksiya kollegiyasının üzvü olur.

1923-1924-cü illərdə Ö.Faiq Gəncədə pedaqoji məktəbin, sonra da Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru vəzifəsində işləyir. 1926-1927-ci illərdə o, Azərnəşrdə redaktor olur. 1927-ci ildə pensiyaya çıxıb xəstələnən Ömər Faiq Nəmanzadə şəxsiyyətə pərəstişlə bağlı irtica tərəfindən 1938-ci ildə günahsız məhv edilir.

NƏCƏFOV MÜRSƏL (1918-1994)

Respublikanın ictimai, mədəni, elmi həyatında fəal xadimlərdən olan sənətsünas, jurnalist, müəllim Mürsəl Nəcəfqulu oğlu Nəcəfov Bakıda doğulub ilk təhsilini burada almışdır. O Bakıda Ə.Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Texnikumunu (1936), İ.Y.Repin adına Leninqrad Dövlət Boyakarlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutunu qurtarmışdır. Bakı Rəssamlıq Texnikumunda müəllim və direktor, R.Mustafayev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində elmi katib, Azərbaycan EA İncəsənət və Memarlıq İnstitutunda elmi işçi olmuşdur. Sənətsünaslıq namizədi və sənətsünaslıq doktoru dərəcələri almaq üçün dissertasiyalar müdafiə etmişdir.

1969-cu ildən M.Nəcəfov Azərbaycan Politeknik İnstitutunda

(1975-ci ildən İnşaat Mühəndisləri İnstitutunda) təsviri sənət kafedrasının müdiri, 1972-82-ci illərdə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının katibi olmuşdur.

M.Nəcəfov Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısıdır (1941-1945).

Sənətsünaslıq və tənqid sahəsində fəaliyyətə 40-cı illərdə Mirzə Qədim, Mirzə Möhsün Nəvvab, Bəhrüz Kəngərli və başqa klassik rəssamlar haqqında elmi məqalələri ilə başlamış, Azərbaycan təsviri və tətbiqi sənətinin tarixi, inkişafı məsələləri haqqında elmi əsərlər yazıb çap etdirmişdir. Azərbaycan rəssamları və hekkəltəraşlarından T.Salahov, V.Səmədova, B.Mirzəzadə, F.Əbdürrəhmanov, O. Sadıqzadə, İ.Seyidova və başqalarının yaradıcılığına, habelə müasir təsviri və tətbiqi sənətin aktual problemlərinə dair məqalələri ilə respublikada sənətsünaslığın və bədii-tənqidi fikrin tərəqqisinə mühüm xidmət göstərmişdir («Böyükəgə Mirzəzadə», B., 1963; «Tahir Salahov», B., 1964; «Oqtay Sadıqzadə», B., 1968; «Əzim Əzimzadə», B., 1972; «F.Abduraxmanov», M., 1954; «İzzet Seidova», M., 1965. «İskusstvo Azerbaydjanskoy SSR», L., 1972; Elbek Rzakuliev», M., 1982 və s.).

Böyük Vətən müharibəsi illərindən başlayaraq mətbuatda tez-tez çıxış etmişdir. Respublika mətbuatında («Kommunist», «Bakinski raboçi», «Ədəbiyyat və incəsənət», «Azərbaycan» və s.), habelə Moskva qəzet və jurnallarında təsviri və tətbiqi sənət məsələlərinə həsr

olunmuş yüzlərcə elmi-tənqidi, publisist məqaləsi, resenziyası çap olunmuşdur. Tənqidçilik və jurnalistlik fəaliyyətində incəsənətin xəlqiliyi prinsiplərini əsas tutmuş, bədii sənətkarlıq məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Xeyirxahlıq, yoldaşlıq köməyi tənqidi məqalələrinin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

M.Nəcəfov «Sovetskaya kultura» qəzetinin Azərbaycanda xüsusi müxbiri, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur.

Satirik jurnalistika və kitab qrafikası məsələlərinin tədqiqi fəaliyyətinin başlıca cəhətlərindən biridir. «Mollanəsrəddinçi rəssamlar», Ə.Əzimzadənin jurnalistik fəaliyyəti, respublikada kitab qrafikasının inkişaf yolu haqqında tədqiqatı mətbuat tarixinin öyrənilməsi sahəsində diqqətləyiş işlərdəndir. «Ə.Əzimzadənin Azərbaycan təsviri sənəti tarixində mövqeyi» adlı doktorluq dissertasiyasında da bu məsələlər xeyli yer tutur.

Azərbaycan təsviri sənəti nailiyyətlərinin respublikada, Ümumittifaq miqyasında və xaricdə təbliği məqsədilə mətbuat, radio, televiziya vasitəsilə, həmçinin muzey salonlarında, klublarda, məktəblərdə çıxış edir, estetik tərbiyə məsələlərinə dair kitabçalar, kataloqlar yazıb çap etdirirdi.

M.Nəcəfov səmərəli fəaliyyətinə görə «Qırmızı Ulduz» ordeni, «Şərəf nişanı» ordeni və medallarla təltif olunmuşdu.

NƏCƏFOV NƏCƏF HƏSƏN oğlu (1935)

Nəcəf Həsən oğlu Nəcəfov Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü, Əməkdar müəllim, akademik M.Mehdizadə və Qızıl qələm mükafatı laureatıdır. 1935-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Amasiya rayonunun Oxçuoğlu kəndində anadan olmuşdur. 1942-1949-cu illərdə 7 illik məktəbdə oxumuş, sonra Xanlar Pedaqoji Məktəbinə daxil olmuş, 1953-cü ildə həmin məktəbi bitirərək bir il Amasiya rayonunun Təpəkənd kənd 7-illik məktəbində müəllim işləmişdir. 1954-cü ildə Həsən bəy Zərdabi adına Gəncə Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuş, 1959-cu ildə oranın tarix-filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1959-1969-cu illərdə Şamaxı rayonunun Sündü, Nərimankənd orta məktəblərində müəllim, direktor müavini işləmişdir. 1969-cu ilin avqustunda Azərbaycan Mərkəzi Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutuna işə dəvət edilmiş, orada metodist, kabinet müdiri vəzifələrində çalışmışdır. 1974-cü ilin iyunundan Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin Mərkəzi aparatına irəli çəkilmiş, 1976-1988-ci illərdə üç nazirlik birleşənə qədər nazirliyin kadrlar idarəsinin rəisi vəzifəsində çalışmışdır.

1988-1998-ci illərdə Təhsil Nazirliyində baş inspektor, Baş idarə rəisi və kadrlar idarəsi rəisinin müavini, Baş inspeksiyanın şöbə müdiri, 1998-2000-ci illərdə Təhsil Problemləri üzrə Respublika Elmi-

Metodiki Mərkəzin direktoru vəzifələrində işləmişdir. 1995-ci ildən «Azərbaycan məktəbi» jurnalının redaksiya heyətinin üzvüdür.

1953-cü ildə ilk dəfə Xanlar rayonunun «Namuslu zəhmət» qəzetində məqalələr və şeirlərlə çıxış etmiş, sonra «Kirovabad kommunisti», «Azərbaycan gəncləri», «Ədəbiyyat qəzeti», «Kommunist», «Bakinskiy raboçiy» qəzetlərində, «Ulduz», «Azərbaycan məktəbi», «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi», «Kimya və biologiyanın tədrisi», «Russkiy yazık v azerbayd-janskiy şkoled» və b. mətbuat orqanlarında, həmçinin «Narodnoye obrazovaniye» jurnalında, «Uçitelskaya qazeta»da, Qazaxıstanın «Turan», Özbəkistanın «Zərəşan» qəzetlərində məqalələri dərc olunmuşdur. Orta ümumtəhsil məktəblərinin IX sinfi üçün «Ədəbiyyat», X və XI sinifləri üçün «Ədəbiyyat müntəxəbatı», təlimi rus dilində olan məktəblərin VII sinfi üçün «Azərbaycan dili», təlimi Azərbaycan və rus dilində olan ümumtəhsil məktəblərinin VIII-XI sinifləri üçün «İnsan və cəmiyyət» («Человек и общество») dərsliklərinin, ali məktəblər üçün «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri» dərs vəsaitinin, ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün ədəbiyyat, ali məktəblərin filologiya fakültəsi üçün «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» proqramlarının həmmüəlliflərindəndir. 1987-ci ildə «Salman Mümtazın ədəbi və elmi fəaliyyəti» adlı monoqrafiyası çap olunmuşdur. 12

dərslik və kitabçanın elmi redaktorudur.

Qəzet və jurnallarda 100-dən çox məqaləsi dərc olunmuşdur.

Türkiyə, İngiltərə, Hollandiya, İtaliya, həmçinin MDB məkanındakı ölkələrdə (Rusiya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Özbəkistan, Qırğızıstan, Baltıqyanı ölkələr) təcrübə mübadiləsində və yaradıcılıq eza-miyyətlərində olmuşdur.

1971-ci ildə Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin «Qabaqcıl maarif xadimi», 1981-ci ildə «SSRİ Maarif Əlaçısı», 1958-ci ildə Ümumittifaq Komsomolunun «Xam torpaqlardan istifadəyə görə» döş nişanları ilə, 1987-ci ildə «Şərəf nişanı» ordeni ilə təltif edilmişdir. Qazaxıstan Komsomolunun, Təhsil Nazirliyinin və digər təşkilatların Fəxri fərmanlarına layiq bilinmişdir.

1975-ci ildə mollanəsrəddinçi Salman Mümtazın ədəbi və elmi fəaliyyətinə dair dissertasiya müdafiə edib, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru adını almışdır.

(2000-ci ilin sentyabrından 2006-cı ilin oktyabrına qədər Azərbaycan Təhsil Nazirliyində dərslik və nəşriyyat şöbəsinin müdiri olmuşdur. 2006-cı ilin oktyabrından «Azərbaycan məktəbi» jurnalının baş redaktorudur. 2005-ci ildən respublikanın Əməkdar müəllimidir. 2012-ci ildən ADPU-nun «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tarixi» kafedrasının dosentidir.

Ailəlidir, dörd övladı, 8 nəvəsi vardır. – Tərt.)

NƏCƏFOV RZAQULU (1885-1937)

Bir jurnalist, ədəbiyyatçı kimi XX əsrin əvvəlində mətbuatımızda işləyən Rzaqulu Nəcəfov Naxçıvan şəhərində savadlı kişilərdən Ələkbərin ailəsində dünyaya gəlmişdi. O, bir müddət Cəlil Məmmədquluzadə ilə birlikdə «Molla Nəsrəddin» jurnalının redaktoru olmuş məşhur şair Əliqulu Nəcəfovun kiçik qardaşı idi.

Rzaqulu Nəcəfov molla-nəsrəddinçi qələm sahibi idi. Qəzet və jurnallarda ədəbiyyat və mətbuatımıza dair məqalələri çıxırdı. Ən çox yazdığı orqanlar Tbilisidə çıxan «Yeni fikir» qəzeti və «Dan yıldızı» jurnalı idi.

Tədqiqat zamanı mən onun «Şair Əliqulu Qəmküsar» adlı, «R.N.» imzalı məqaləsinə və başqa yazılarına rast gəlmişəm.

Rzaqulu Nəcəfov böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadənin dram və nəsr əsərləri, felyetonları ilə «cavan nəslə tərbiyələndirən klassiklərdən» olduğunu yazırdı («Yeni fikir» qəzeti, 11.2.1926). C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabir haqqında maraqlı, qiymətli xatirələri çap edilmişdir.

Nəcəfov Rzaqulu «İnqilab və mədəniyyət» jurnalının 1936-cı il 4-5-ci sayında molla-nəsrəddinçi müəlliflərin öz yazılarını bu gizli imzalarla nəşr etdirdiklərini göstərir: «Hop-hop», «Əbunəsr Şeybani» (Sabir), «Kefsiz», «Sijimqulu» (Əli Nəzmi), «Mozalan», «Xortdan», «Ceyranəli» (Ə.Haqverdiyev), «Qız-

dırmalı» (Məşədi Həbib Zeynalov), «Dabanıçatdax xala» (Ə.Şamçıza-də), «Hərdəmxəyal» (Səid Ordubadi), «Xortdan bəy» (Salman Müm-taz), «Cüvəllağ», «Sarsaqqulu bəy» (Əliqulu Qəmküsar), «Yetim cücə» (Əli Məhzun), «Dastançı» (Sabit Məmmədəli) və i.ə.

Mirzə Cəlilin məqalələri «Molla Nəsrəddin», bəzən (?) «Lağlağ» və başqa imzalar ilə, Ömər Faiqin yazıları ümumiyyətlə, yəni 1911-ci ilə kimi «Lağlağ», «Mozalan» və «Heyrani» imzaları ilə gedirdi. 1913, 1914 və 1915 (?) -ci illərdə «Lağlağ» imzası ilə gedən məqalələr isə bu sətirləri yazanıdır. Burada yaddan çıxmışdır ki, «Molla Nəsrəddin» jurnalı 1915-ci ildə nəşr edilməmişdi.

Qardaşı Əliqulu Qəmküsar kimi Rzaqulu Nəcəfov da Tiflisdə daşnak gülləsinin qurbanı olmuşdur. Əsərləri topla halda nəşr edilməmişdir.

NƏRİMANOV NƏRİMAN (1870-1925)

Onillər boyu yoxsulluq, keşmə-keş, mübarizə, xidmət ağırlığı altında yaşayıb məzlum xalqların azadlıq və səadəti uğrunda fədakarlıqla can qoyan nəriman Nərimanov XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda yetişən nadir tarixi şəxsiyyətlərdən biridir.

Tbilisidə doğulan Nəriman 1890-cı ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını qurtarmış, bir il müəllimlik etdikdən sonra Bakıya gəlib ictimai-mədəni fəaliyyətə başlamış-

dır. 1894-cü ildə müəllim dostu Ə.Cəfərzadə ilə birlikdə Azərbaycanda ilk kütləvi qiraətxana-kitabxana (1894-1898 – Red.) açmışdır.

Kütlələrin maariflənməsində ciddi rol oynayan bu mədəniyyət ocağında bədii ədəbiyyatla yanaşı, rus, türk, fars, ərəb dillərində qəzet və jurnallar da vardı («Həblül-mətin», «Əxtər», «Tərcüman», «Kavkaz», «Novoye obozreniye» və s.). O, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının milli və mədəni azadlıq hərəkatı tarixində görkəmli iş görən İran mühacir qəzetlərinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Bir müddət «Həblül-mətin»in Bakı müvəkkili olmuş və bu qəzetə Azərbaycan haqqında yazılar göndərmişdir.

1902-ci ildə N.Nərimanov Odessa Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olur. Odessadakı inqilabi mühitin təsiri ilə gənc Nərimanov fəhlələr arasında inqilabi təbliğat işinə qoşulur.

Odessa, Bakı, Tiflis və başqa yerlərdə apardığı inqilabi, siyasi-tərbiyə işinə görə xalq ziyalıları içərisində böyük nüfuz qazanır.

Universiteti qurtarıb həkimlik diplomu alandan və Vətənə qayıdandan sonra o, (...) «Hümmət» təşkilatına rəhbərlik edir; eyni zamanda İran və Cənubi Azərbaycan inqilabçıları arasında iş aparan «Mücahid» fırqəsinin yaradılmasında da fəal rol oynayır. 1909-cu ilin mart ayında çar jandarmı onu Tiflisdə həbs edib Metex qalasına salır; sonra bir neçə il Həştərxanda sürgündə qalıb orada da inqilabi iş

aparır, xalq universitetinin sədri olur, zəhmətkeşlər tərəfindən şəhər dumasına üzv seçilir.

1913-cü ildə Bakıya gələn N.Nərimanov inqilabçı dostları ilə birlikdə azadlıq hərəkatına rəhbərlik edir, Fevral inqilabından sonra «Hümmət» təşkilatının başçılarından biri olur, 1917-1918-ci illərdə həmçinin «Hümmət» qəzetinin redaktoru vəzifəsində işləyir.

1918-ci ildə Bakıda Sovet hökuməti qurulduğu zaman N.Nərimanov şəhər təsərrüfatı komissarı təyin edilir. Sonralar Həştərxan və Moskvada bir sıra rəhbər vəzifələrdə çalışır, RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığında Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri olur.

Azərbaycanda Sovetlər iş başına keçəndən sonra N.Nərimanov İnqilab komitəsinin sədri, 1921-ci ilin sonunda isə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Şurasının sədri seçilir. O, hər iki vəzifədə böyük işlər görür. 1922-ci ildə Zaqafqaziya İttifaq Soveti sədrlərindən biri seçilir. SSRİ-nin təşkilindən ömrünün axırınadək SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədrlərindən biri olur.

Hələ 1906-cı ildə N.Nərimanov leqal «Həyat» və «İrşad» qəzetlərində özünəməxsus bir ustalıqla inqilabi ideyalar yayır, «Hüriyyətə dair bir neçə söz» məqaləsində («Həyat», 28 iyun 1906) «materialist əqidəni» öyrənməyə çağırırdı.

N.Nərimanov ədəbi yaradıcılığa keçən əsrin 90-cı illərində M.F.Axundzadə realizminin qüvvətli təsiri altında başlamış, «Baha-

dır və Sona» adlı hekayəsini, «Dilin bəlası, yaxud Şamdan bəy», «Nadənliq», «Nadir şah» kimi pyeslərini yazmışdı. Bütün böyük maarifçilər kimi, N.Nərimanov da kütlələrin mədəni tərəqqisində teatr sənətinin gücünə müstəsna əhəmiyyət verirdi. Uzun müddət bir səhnə həvəskarı kimi tamaşalarda iştirak etmiş, 1899-cu ildə N.V.Qoqolun «Müfəttiş» əsərini ana dilinə çevirmişdi.

N.Nərimanov Azərbaycan dövrü mətbuatının tərəqqisi yolunda çalışan xadimlərdən idi. O, «Həyat», «İrşad», «İqbal», «Kaspi», «Bürhani-tərəqqi», «Astraxanski kray», «Bəsirət», «Hümmət», «Bakinski raboçi» kimi müxtəlif istiqamətli qəzetlərdə əməkdaşlıq etmişdir. O, ana dilində «Təzə xəbərlər» adlı qəzet, «Sovqat» və «Məktəb» adlı jurnallar nəşr etmək fikrində olmuş, lakin çar hökuməti bu barədə xahişlərini rədd etmişdi. «Fikir» adlı aylıq jurnal nəşr etmək haqqında 1916-cı ildə etdiyi təşəbbüs də uğursuz olmuşdu.

Mətbuat səhifələrində çap olunmuş əsərlərini bir neçə yerə bölmək mümkündür: publisist və ədəbi-tənqidi məqalələr, satirik felyetonlar, bədii nəsr.

N.Nərimanov Azərbaycanda ədəbi tənqidin yaranmasında və inkişafında parlaq xidməti olan bir simadır. Onun ədəbiyyat və incəsənətin ictimai-tərbiyəvi rolu, Azərbaycan realizminin ideya-bədii xüsusiyyətləri, dünya ədəbiyyatının bir sıra klassik nümayəndələri, bədii dil və s. məsələlər haqqında dərin məz-

munlu məqalələri bu tənqidin qiymətli nümunələrindəndir.

Tənqidçi Nərimanov Azərbaycan klassiklərindən Füzuli, Vaqif, Zakir, S.Ə.Şirvani, C.Məmmədquluzadə, Sabir, rus klassiklərindən Krılov, Puşkin, Lermontov, Turgenyev, Qoqol, Tolstoy, Qərb klassiklərindən Şekspir, Şiller, Zolya, Hüqo, Heyne, Göte, Bayron, İbsen və başqaları haqqında dəyərli mülahizələr irəli sürmüşdür.

Dövrünün alovlu inqilabçı publisistlərindən biri olan Nərimanovun məqalələrində 1905-ci il inqilabı dövründə və ondan sonrakı illərdə Azərbaycan həyatının, demək olar, bütün böyük məsələləri öz əksini tapmışdır. Sözü yüksək mənasında müasirlik və publisistikanın səciyyəvi xüsusiyyətidir. Publisist Nərimanov dövrü mətbuatdan bir tribuna kimi istifadə edərək çar hakim dairələrinin təqib və hədə-qorxusuna baxmayaraq öz sözünü ustalıqla demokratik oxucuya çatdırırdı. Bu publisist əsərlərin böyük bir hissəsi «Cümə söhbətləri» və «Həftə fəryadı» adı, «Nər», «N.», «Arı bəy» imzaları ilə çap olunmuşdur (xüsusilə «Həyat» və «İrşad»da). Xalq məişətindən tutmuş çar dumasına, 17 oktyabr manifestinə, milli hərəkata, maarifə, ana dilinə, təbabətə və s. məsələlərə qədər bütün mövzulara həsr etdiyi publisist əsərlərində N.Nərimanov istismar dünyasının rəzalətlərini göstərir, kütlələrin siyasi şüurunun inkişafına kömək edir, onları tərəqqi yolunda mübarizəyə çağırırdı.

Dostu və məsləkdaşı C.Məmmədquluzadə kimi, N.Nərimanov da yalnız «Ay camaat! Ayılınız!» - deyib də «çığırışan», lakin tərəqqi və azadlığa çatmaq üçün «müəyyən yol göstərməyən» qələm sahiblərini və xadimləri kəskin tənqid edirdi. Məqalələrindən birində onlara istehza edərək yazırdı: «... bədbəxt mühərrirlər!.. Özünüzü ağalarınıza oxşadıb, tədbirsiz bir qələmlə camaata yol göstərirsiniz... Maskanızı atınız, yoxsa vaxt gələr ki, zamanə özü maskanızı üzünüzdən qoparıb, darmadağın edər!» («Həyat», 28 iyul 1906, № 166).

«Cavaba cavab», «Yol veriniz, millət gəlir!», «Dövri-cədid», «Aqibəti nə olacaq», «Duma və dövlət» kimi publisist əsərlərində Nərimanovun mətləbi «boynu zəncirli, ağzi möhürlü» olan əməkçi insanların mübarizə üçün birləşmələrinə nail olmaqdır, zəhmətkeşlərin beynəlmiləl azadlıq hərəkətindən öz məqsədləri üçün istifadəyə çalışan, «vətəni satan, aldadan» riyakar xadimlərin iç üzünü ifşa etməkdir. Çar mütləqiyyətinin azadlığa düşmənin olduğunu göstərən ədib yazırdı ki, çar bürokratiyası «19-cu qərində hərrıyyətpərəstlərin başına gətirdiyi işləri 20-ci qərində də gətirir» («Həyat», 16 iyun 1906, №130). «Bu yaşayış yaşayışmı?» məqaləsində Nərimanov xalqa nicat yolu göstərərək yazırdı ki, mübarizəsiz «Vətən yüz illərlə bəslədiyi məqsuduna çatmayacaqdır... Ya hür yaşamal, ya hürriyyət yolunda getməli!.. Yoxsa bu yaşayış yaşayış

deyildir!» («Həyat», 21 iyun 1906, №134).

N.Nərimanovun publisistikası həyatı, inqilabi məzmununda olduğu kimi, ruhən də nikbin idi. Burada xalqın qüvvəsinə, onun böyük, azad gələcəyinə dərin inam vardı. Bu xüsusiyyətləri 1917-1918-ci illərdə çap etdirdiyi məqalələrdə aydın görmək mümkündür.

Sonrakı illərdə də N.Nərimanov mətbuatla və nəşirlərlə əlaqəsini üzüməmişdir. Xeyli məqalələr, əsərlər yazmış, xalqımızın elm, ədəbiyyat, mətbuat, kitab və dövlətçilik tarixinə ən parlaq simalardan biri kimi daxil olmuşdur.

NƏRİMANOV SALMAN (1847-1907)

Yazıçı, jurnalist, mürəttib Salman Nəcəf oğlu Nərimanov Tbilisidə doğulub Bakıda vəfat etmişdir. Cavanlığı ehtiyac içində keçmiş, sonralar qəddini düzəldib məşhur inqilabçı və yazıçı olan kiçik qardaşı Nərimanın təlim-tərbiyəsində mühüm rol oynamışdır.

S.Nərimanov mütaliə yolu ilə dünya ədəbiyyatını və folklorunu öyrənmiş, «Səyyar» təxəllüsü ilə satirik və lirik şeirlər yazmışdır. Əsərlərində Sədi, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani, İ.A.Krılov, M.Lermontov və başqa klassiklərin adı çəkilir.

İran inqilabına kömək edən Qafqaz tərəqqipərvər ziyalılarından olan S.Nərimanov qardaşı Nərimanın rəhbərliyi ilə İran inqilabçıla-

rına Bakıdan göndərilən mətbəə avadanlığının əldə edilməsinə kömək etmişdir.

S.Nərimanov ilk azərbaycanlı mürəttiblərindən sayılır. XX əsrin əvvəllərində Bakıda «Kaspi», «Həyat», «İrşad», «Təzə həyat» kimi qəzetlərin və «Füyuzat» jurnalının mürəttibi olmuşdur. O, 1905-ci il inqilabından ruhlanaraq «Həyat» qəzetində «Qoca Salman» imzası ilə bir sıra publisist məqalələr çap etdirir («Qissədən-hissəyə», «Hürriyyətdən həqqilə istifadə lazımdır», «Danışmalı, ya danışmamalı», «Nəmrudlar və şəddadlar», «Ağacı qurd içindən yeyər» və s.). Əsas mövzuları Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatı, İran inqilabı, mürəccə siyasəti xadimlərin ifşası, xalqlar dostluğudur. Bir çox məsələdə qardaşı N.Nərimanovla həmrəy idi.

Üslubu alovlu, kəsərli, ifadə təzi canlı və təbiidir. Məsələn, dövrünün bəzi ictimai və din xadimləri əməkçi kütlələri itaətkarlığa, hər zülmə dözüb danışmamaya çağırırdıqları halda, «Qoca Salman», «Danışmalı və ya danışmamalı?» məqaləsində molla-nəsrəddinçilər kimi, döyüş-kənlik, ayıqlıq təbliğ edərək yazırdı ki: «Məncə danışmalı, hər nə olursa-olsun. Çünki rəylər müxtəlifdir. Bəziləri danış deyir, ... amma bəziləri də bildiyini ürəyində saxlayma, danışma, lal ol – deyib dururlar. Bunların hansına baxalım, hansına qulaq asalım?.. Bəzənirəm – xanım döyür, bəzənmirəm – ağa söyür...» («Həyat», 1906, №181).

Ölümü «Füyuzat», «Təzə həyat» və s. mətbuat orqanlarında qeyd olunmuşdu. «Füyuzat»da deyilirdi: «Səlmən Vətənimizdə yetişmiş bir mürəttib idi və həm də behəqq mürəttib idi. Mərhum Qafqazda türkcə mürəttiblik icad etdi və bəlkə mürəttiblərimizin çoxunu da yetişdirdi. Əgər bugün Qafqaz müsəlman mətbuatı mürəttibdən mərhum deyilsə, bu onun cəhd və qeyrətinin səmərəsidir» («Füyuzat», 8.9.1907).

NƏVVAB MİR MÖHSÜN (1833-1918)

Çoxcəhətli fəaliyyəti ilə məşhur olan Mirmöhsün Mirəhməd oğlu Nəvvab nəşir, mətbəə sahibi, şair, müəllim, rəssam, musiqişünas idi.

Seyid nəslindən olan şuşalı Mirmöhsün uşaqlığında mollaxana təhsili görmüş, şəxsi mütaliə sayəsində fars, ərəb, rus dillərini öyrənmiş, Şərq ədəbiyyatı və tarixi haqqında geniş, zəngin bilik əldə etmişdir. O, Şuşada yeni üsulda məktəb açıb orada dərs demişdir. Məktəbə xeyli kitab toplamışdı.

M.Nəvvab 1880-1900-cü illərdə Şuşada təşkil olunan «Məclisi-fəramuşan» adlı ədəbi məclisinin fəal üzvlərindən idi. Şeirleri əsasən qəzəl və qəsidə janrlarında, lirik-məhəbbət mövzularında idi. Bu əsərlərin çoxunu o öz şəxsi basmaxanasında kitab halında çap etmişdir («Kitabi-divani-farsi», 1896; «Divani-farsi», 1897; «Kitabi-kəşfül-həqayiq. Şeir-lər», 1896). Dini mövzularda da mənzumələri çoxdur («Mərsiyə və

qəzəllər», 1898; «Məzlumənamə», Bakı, 1913).

M.Nəvvabın əsərləri içərisində «Nəsihətnamə» (Bakı, 1912), «Təzkireyi-Nəvvab» (1913), «Vüzuhül-ərqam» (Bakı, 1913) kitablarının xüsusi əhəmiyyəti var. «Vüzuhül-ərqam» yeni dövrdə Azərbaycan və ümumiyyətlə Şərq musiqisi, muğamlar haqqında yaxşı əsərlərdən biridir.

İlk mətbəə sahiblərindən biri kimi Nəvvab xeyli iş görmüşdür. Təşkil etdiyi daş basmaxanasında o, xəttatlıq və çapçılıq edir, buraxdığı kitabların bəzilərində illüstrasiya çəkir, şəkilləri üçün rəngləri özü düzəldirdi. Öz kitablarından əlavə, XIX əsr Azərbaycan tarixçisi Mir Mehdi Xəzaninin (1819-1894) «Şəraitül-islam» (1884) risaləsini və bəzi başqa əsərləri də çap etmişdir.

Rəssamlıq istedadı da olan Nəvvab Şuşada «Yuxarı məscidin həyətidəki binanın və bir neçə başqa binanın içəri divarlarında rəsmlər çəkmişdir.

XIX əsrin axırlarında şagirdlərə musiqi tədris etmək məqsədilə Nəvvab Kərbəlaya məşhur müctəhidlərdən Fazil İrəvaniyə kağız yazıb icazə istəyir, mənfi cavab alsa da, fikrini həyata keçirməyə başlayır. O dövrün gənclərindən C.Bağdadbəyov yazır ki, «...Novruz bayramına üç-dörd gün qalmış şagirdlərə kətlər, yəni şeirlə yazılmış və kənarları şəkillərlə bəzənmiş, əl mətbəəsində çap olunmuş vərəqələr

paylayırdılar. Məktəblərdə şəkil çəkmək (...) dinin göstərişinə görə qadağan olunduğundan uşaqlar kətlə paylayan günü həsrətlə gözləyirdilər. Məzkur kətlələrin şəkillərini Nəvvab özü çəkib, daş çapında hazırlayıb, Şuşanın bütün məktəblərinə payladır» (C.Bağdadbəyov. Xatirələr, əlyazması, Azərbaycan MEA İncəsənət İnstitutunun elmi arxiv, inv. №149, s.7-8).

Nəvvabın basmaxanası çox ibtidai, nöqsanlı idi. Odur ki, o, mətbəəsinin «kəsir və nöqsanlarından» dönmə-dönə şikayət edirdi (M.M.Nəvvab. «Kitabi-divani-farsi», Şuşa, 1898).

1883-cü ildə Nəvvab Şuşada öz puluna qiraətxana açmışdır. Bu qiraətxana üçün o, Tbilisi, Peterburq, Vena, Paris, İstanbul, Bağçasaray və s. şəhərlərdən qəzetlər gətirirdi. Kitabxana tez-tez erməni təhlükəsi ilə üzləşsə də, Nəvvabın və oğlu Miriş ağanın (1871-1948), həmçinin başqa mütərəqqi fikir adamlarının söyləri ilə onu düşmən ünsürlərin bəlasından qorumaq cəhdləri hədəf almamışdır.

Dövri mətbuatda müxbirlik edərək «Kavkaz» və «Tərcüman» qəzetlərində bir neçə xırda yazı çap etdirmişdir. O, «Molla Nəsrəddin» jurnalını Qarabağda yayanlardan biri idi. Oğlu Miribrahimin (Miriş ağanın) isə hərdən bir «Molla Nəsrəddin»də və s. mətbuat orqanlarında xırda yazıları çap olunurdu.

O

1. Ordubadi Məmmədsəid (1872-1950)
2. Orucov Abuzər (1884-1944)
3. Orucov Qənbər (1880-1841)
4. Orucov Oruc (1878-1954)

O

**ORDUBADI MƏMMƏDSƏİD
(1872-1950)**

Məşhur yazıçı, jurnalist, ictimai xadim Məmmədsəid Hacığa oğlu Ordubadi satirik şair Hacığa «Fəqir»in ailəsində doğulmuş, Məmmədağı Sidqinin açdığı «Məktəbi-tərbiyə»də oxumuş, irticaçıların təzyiqinə məruz qalan bu məktəb tezliklə bağlandığına görə, Ordubaddakı ipəkçilik fabrikində işə girmişdir.

Əsrin ilk illərindən M.Ordubadi yerli tərəqqipərvər ziyalılarla dostlaşıb, onların mədəni-maarif işlərinə qoşulur. C.Məmmədqluzadə, E.Sultanov, M.Şahtaxtinski ilə tanışlığı və yaxınlaşması onun ədəbiyyat və mətbuata marağını gücləndirir. 1905-1907-ci illərdə sosial-demokrat «Hümmət» təşkilatı Culfa dəstəsinin işində yaxından iştirak edir.

1906-1907-ci illərdə o, başqa Qafqaz inqilabçıları ilə birlikdə İran inqilabına, Səttarxan qoşunlarına kömək etmək üçün dəfələrlə Təbrizə gedir, inqilabçılar üçün silah və gizli ədəbiyyat aparılmasına kömək edir.

M.Ordubadi ədəbiyyat və mətbuata XX əsrin əvvəllərində gəlmişdir. 1903-cü ildə «Şərqi-Rus»da bu qəzetin nəşrə başlanmasını təbrik edən şeri çap olunur. 1905-ci il inqilabından sonra M.Ordubadi şeir, nəsr və jurnalistika sahəsində fəaliyyət göstərir, «Vətən və hürriyyət», «Qəflət», «Qrenadanın süqutu» ki-

mi kitablarını çap etdirir. «Qəflət» kitabına görə o, Ordubadın cümə məscidində və Yəhya bəy məscidində təkfir olunur. «Qeyrət» mətbəəsinə təqdim etdiyi «İnqilabi-pərişan» mənzum əsəri senzura tərəfindən qadağan edilir və yandırılır. «Vətən və hürriyyət» kitabçası nəşr ediləndən sonra jandarm şairin mənzilində axtarış aparıb özünü də həbsə alır.

1905-1906-cı illərdən başlayaraq «İrşad», «İttifaq», «Səda», «Təzə həyat», «Tərəqqi» və s. qəzetlərdə «Molla Nəsrəddin» jurnalında onun publisist əsərləri, felyetonları çıxır.

Yaradıcılığının bu dövründə M.Ordubadi demokratik, tərəqqipərvər ideyalara səs verir, milli intibah yolunda çalışır, mübariz fikirlər təbliğ edirdi.

C.Məmmədqluzadə, N.Nərimanov, M.Ə.Sabir kimi qüdrətli realistlərin, «Molla Nəsrəddin» satira məktəbinin Azərbaycan ədəbiyyatında yaratdığı yenilik onun realizm yoluna düşməsinə kömək edir. 1914-cü ildə çap etdirdiyi «Bədbəxt milyonçu, yaxud Rzaquluxan firəngiməab» povestində yazıçı o dövr üçün əhəmiyyətli olan tərəqqipərvər ideyalar irəli sürür. Ədibin qəhrəmanı Rzaquluxan Qərb mədəniyyətinin təsiri ilə böyüyüb vətəni İranda faydalı ictimai və mədəni islahatlar keçirməyə çalışan, feodal

münasibətlərinə və orta əsr geriliyinə qarşı mübarizədə məğlubiyyətə uğrayan maarifçi ziyalıdır.

Mətbuat sahəsində keşməkeşli yol keçən M.Ordubadi bəzən ziddiyyətli «Təzə həyat» qəzetinə meyl etsə də, publisistikası getdikcə aydın demokratik məzmun almışdır.

1913-cü ildə M.Ordubadi bir neçə qələm yoldaşları kimi hökumət tərəfindən Saritsinə sürgün edilir. Burada onun dünyagörüşündə ciddi inqilabi dönüş əmələ gəlir. Xatiratında o yazır ki, 1916-cı ildə Saritsində «...Bakıdan məktub aldım. Məktubları Cəfər Bünyadzadə, Əlabbas Müznib və Əzim Əzimzadə yazırdı. Bu məktublardan sonra mən «Babayi-Əmir», «Tuti» adlı gülgü məcmuələrində iştirak edirdim. Qəzetlərə yaza bilmirdim; çünki onlar açıq imza ilə mənim məqalələrimi dərc edə bilmirdilər» («Həyatım və mühitim», maşın çapı, Respublika Əlyazmaları İnstitutu arx. 16.q-49, №423).

1917-ci il sosialist inqilabını ruh yüksəkliyi ilə qarşılayan M.Ordubadi bir il sonra bolşevik partiyası sıralarına keçir. Bu zaman o, Bakı və Tiflisdə çıxan müxtəlif mətbuat orqanlarında, o cümlədən «Hümmət» qəzetində publisist məqalələr, satirik felyetonlar, şeirlər çap etdirir. «Hümmət» Bakıdan Həştərxana köçürüldükdən sonra M.Ordubadi onun redaktoru N.Nərimanov tərəfindən əməkdaşlığa dəvət olunur. M.Ordubadinin «Hümmət»dəki fəaliyyəti onun tərcümeyi-halının ən mənalı səhifələrindən birini təşkil

edir. 1920-ci ildə yazıçı Dağıstanda mətbuat və nəşriyyat işlərinin sahmana salınması yolunda qızgın iş aparır. Xatiratında o, yazır ki, 1920-ci ilin yazında, Teymurxanşurada ikən «mənə bir neçə dəfə vəzifə tapşırıbmışdılar. Mən əvvəlcə orada olan mətbəələri götürməyə başlamışdım. Məmmədmirzə Mavriyevin mətbəəsi böyük mətbəə idi. Böyük kitab ambarları vardı. Lakin kitablar tamamilə Quran və dua kitablarından ibarət idi. Bir yəhudinin də kiçik bir mətbəəsi vardı. Onu da götürüb birləşdirdim, Teymurxanşurada «Dağpoliqraf» təşkil etdim. Bundan əlavə, ölkə komitəsi məni «Qırmızı Dağıstan» qəzetinin məsul müdiri təyin etdi» («Həyatım və mühitim», maşın çapı, RƏF, arx. 16, q-49, №423, s.270).

Sovet dövründə M.Ordubadinin fəaliyyətinin yeni, məhsuldar, yetgin dövrü başlanır. O, yeni mədəniyyətin görkəmli xadimlərindən biri kimi tanınır, Azərbaycan KP MK-nin orqanı «Kommunist» qəzetinin məsul redaktoru olur, «Azərbaycan fəqərəsi», «Yeni yol», «Fəqərə füyuzatı» və s. orqanların işində çox yaxından iştirak edir.

Daxili və xarici düşmənlərin ifşası, dini mövhumat və köhnə adət-ənənələr əleyhinə mübarizə ədibin inqilabdan sonrakı publisistikasının əsas ideya-mövzu keyfiyyətləridir. Bu illərdə o, dini fanatizm əleyhinə çoxlu elmi-kütləvi очерк, məhərrəmlik, babilik, bəhailik və s. haqqında kitabçalar yazıb çap etdirir.

30-cu illərdən başlayaraq M.Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatını tarixi mövzulara, yaxın keçmişə dair samballı romanlarla zənginləşdirir: dördcildlik «Dumanlı Təbriz», «Gizli Bakı», «Döyüşən şəhər», «Qılınç və qələm». O, eyni zamanda «Koroğlu», «Nərgiz», «Səfa» və «Nizami» operalarına, «Beş manatlıq gəlin» və «Ürək çalanlar» musiqili komediyalarına librettolar, Nizami, Füzuli, Vəqif, Sabir və b. klassiklər haqqında məqalələr, «Dumanlı Təbriz» və «Maral» dramları və s. əsərlərini yazır.

Böyük Vətən müharibəsi dövründə M.Ordubadinin faşizmi və beynəlxalq imperializmi ifşa edib lənətləyən, əmək adamlarını və döyüşçülərimizi Vətən yolunda qəhrəmancasına mübarizəyə ruhlandıran alovlu publisist əsərləri nəşr olunmuşdur.

Ədibin SSRİ xalqları ədəbiyyatından və dünya klassiklərindən çoxlu təcrübələri vardır: A.S.Puşkinin «Boris Qodunov» və «Bağçasaray fantanı», Lebedev-Kumaç, M.İsakovski, M.Rılski, S.Çikovani və başqa yazıçıların əsərlərini, bir sıra rus və Qərbi Avropa operalarının librettolarını da azərbaycana o çevirmişdir.

Xalq M.Ordubadiyə dərin ehtiram bəsləyirdi; o dəfələrlə Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmiş və bir çox orden və medallarla təltif olunmuşdu, Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı almışdı.

P.S. Ömrünün son illərində qəcaman ədib səhərlər, günortaya qədər yazı ilə məşğul olub, dincəlmək vaxtında yaxınlıqdakı Yazıçılar İttifaqına gəlir, orada ona tapşırılmış işlərlə məşğul olurdu. Mən onu çox vaxt «Ədəbiyyat qəzeti» redaksiyasında məsul redaktor O.Sarıvəlli ilə M.Cəfərin oturduqları kabinetdə söhbət edən, məsləhətlər verən görürdüm. Qapı açıq olanda oradakı maraqlı, məzəli söhbətləri, qəzetlə bağlı danışmaları dinləyər, amma o otağa keçməzdim.

1950-ci il mayın 1-də axşam küçədə Məmməd Əkbərlə rastlaşdım, pərişan halda dedi ki, Səid əfəndi rəhmətə gedib; tabutu filarmoniyanın zalında qoyublar. Birlikdə oraya getdik. Gecə hamı dağılışanda məlum oldu ki, keşiyi milis nəfərləri çəkəcək. Mən böyük ədibə hörmət əlaməti olaraq orada qaldım. Skamyada mürgü vura-vura oturub, mərhumun oxuduğum əsərləri barədə nisgillə fikirləşdim.

ORUCOV ABUZƏR (1884-1944)

Azərbaycan kitab nəşri və ticarəti sahəsində çalışmış fəal xadimlərdən Abuzər Əli oğlu Orucov milli mətbuat və poliqrafiya tariximizdə unudulmuş bir şəxsiyyətdir. O, Qarabağın Alpout kəndində doğulub ibtidai təhsil alandan sonra, 1905-1907-ci illərdəki milli intibah dövründə qızgın fəaliyyətə başlayır. «Orucov qardaşlarının mətbəəsi» kitabının (Bakı, «Qartal», 1999)

müəllifləri Ə.Əfəndiyev və Z.Əliyevanın yazdıqlarına görə «Abuzər və böyük qardaşı Oruc Tiflisdə, sonra isə Peterburqda təhsil almışlar» (s.25).

Abuzər «Orucov qardaşlarının nəşriyyatı» adı ilə tanınan şirkətin çalışqan üzvü olmuşdur. Çox çək-mədən Abuzər həmin nəşriyyatın maddi-texniki işlərində əsas simalardan biri olub, bu sahədə 1918-ci ilədək çalışır (ətraflı məlumat üçün «Oruc Orucov» məqaləsinə bax-malı).

Əli Zeynalov yazır: «1917-ci ildə A.Orucov özünün payına düşən mətbəə avadanlığını ayırır. O, yalnız üç kitab nəşr etməyə müvəffəq olmuşdur» («XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab nəşri», «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı 1997, s.57-58). Həmin kitablar bunlardır: Axundov Mirzə Məhəmməd. Məcəlis yaraşığı. Üç yüz mütəəddid məzhəb-kələri havidir (...). Nəşriyyatı – A.Orucov. Badkubə, 1917, 101 s.; S.Axundzadə xanım. Şahzadə Əbül-fəz və Rəna xanım. Abuzər Orucov nəşriyyatı. Bakı, (...) 1918, 45 s.; Ü.Hacıbəyli. «O olmasın, bu olsun». Müəllif və bəstəkarı Ü.Hacıbəylidir. Nəşriyyatı-Abuzər Orucov. Bakı, 1918, 71 s. («XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab nəşri», Bakı, 1997, s.57-58).

1918-ci ildə Orucovlar arasında iş bölgüsü gedir: böyük qardaş Oruc mağazada, ortancıl qardaş Qənbər anbarda, kiçik qardaş Abuzər isə nəşriyyatda müdirlik etməyə başlayır. Azərbaycan mətbuatı səhifələ-

rində və nəşriyyatında çap edib yaydığı reklam vərəqlərində bu barədə konkret məlumatlara rast gəlmək olur. A. Orucovun nəvəsi Kübra Orucova sənətsüənəslıq namizədidir, Azərbaycan EA-nın İncəsənət İnstitutunda işləməkdədir.

Abuzər Orucov sovet dövründə Ağdam şəhərində və başqa yerlərdə kitab ticarəti ilə məşğul olmuşdur.

ORUCOV QƏNBƏR (1880-1941)

Azərbaycan poliqrafiyasının və kitab ticarətinin orta dairələrindəki işi ilə tanınmış əllinci illərdə büsbütün unudulan Qənbər Əli oğlu Orucov Qarabağın Alpout kəndində doğulmuş, uşaqılıqdan atasını itirdiyindən böyük qardaşı, məşhur nəşriyyat və mətbuat xadimi Oruc Orucovun himayəsi, maddi köməyi ilə böyümüşdür.

Qənbər Orucov doğma kəndlərində ibtidai təhsil alandan sonra Bakıya gəlib bir müddət Ruhulla Axundov, Seyid Hüseyn, Səid Səlməsi, Hacıbrahim Qasımov kimi ziyalılarla birlikdə işləmişdir. Orucov qardaşlarının mətbəəsində işləkən Ruhulla Axundovun fəhlələr arasında apardığı inqilabi təbliğat ona təsir göstərmişdir. Yetkin vaxtında o, poliqrafiya, kitab ticarəti və dövrü mətbuat sahəsində Oruc Orucovun yaxın köməkçisi olmuşdur.

Müsavat dövründə Qənbər Orucov Bakıdakı «Orucov qardaşlarının mətbuat şirkəti»ndə anbar

müdiri, 1920-ci illərdənsə kitab-dəftər mağazasının işçisi kimi çalışmaqda dolanmışdır.

P.S. Q.Orucov haqqında bu məlumatın bir qismini mən otuzuncu illərdə oğlu Əlabbasla dost olduğum buzovnalı kitab ticarəti xadimi mərhum Qafur Şıxəliyevdən (indiki Hüsü Hacıyev küçəsində mağaza müdiri) eşitmişəm.

ORUCOV ORUC (1878-1954)

Azərbaycanda dövrü mətbuat və poliqrafiyanın bünövrəsini XIX əsrdə «Əkinçi» qəzeti, onun banisi, redaktoru, publisisti Həsən bəy Zərdəbi qoymuşsa, XX əsrdə milli jurnalistika və poliqrafiyamız Oruc, Qənbər və Abuzərin sayəsində yaranıb inkişaf etmiş, yüksək tərəqqiyə çatmışdır.

Orucovlar nəslində ən fəal, bilikli, qələmli şəxsiyyət olan Oruc Qarabağın Bərdə rayonunun Alpout kəndində doğulmuşdur. Orucov qardaşları ata-babalarından qalma mülk və əmlakı satmaq vəsaiti düzəldərək, Bakıda bina kirayə etmiş, mətbəə avadanlığı almış və geniş nəşriyyat fəaliyyətinə başlamışlar (Ə.Zeynalov. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab nəşri. «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1977, s.14).

Orucov qardaşları mətbəəsinin təşkili tarixi bir sıra mənbələrdə 1905-ci il qeyd edilir; əslində bu tarix 1906-cı ildir. Mətbəə Bakının keçmiş Nikolayevski (indiki İstiqla-

liyyət) küçəsində mesenat H.Z.Tağıyevin xüsusi binasında yerləşirdi (bax: Azərbaycan Respublikası. MDTA, F. I 495, siyahı 1, qovluq 2, vərəq 78).

Orucov qardaşlarının mətbəəsində «nəşriyyat və mətbəə işində istifadə olunan «Mille» markalı ən böyük özüyüqan maşın, «Frannental», «Aqzburq», «Amerikanka» markalı çap maşınları, tikən və kəsən maşınlar, habelə sinkoqrafiya aparatları vardı (Bax: orada).

Nəşriyyat üçün müxtəlif ölkələrdə müvəkillər işləyirdilər: İrəvanda, Tbilisidə, Batumda, Şuşada, Naxçıvanda, Krasnovodskda, Aşqabadda, Həştərxanda və s.

Oruc Orucov mətbuat işləri üzrə Tbilisi komitəsinə 8 avqust 1907-ci il tarixli teleqramda «Fəhlə sinfinə nə tövr azadlıqlar gərək?» adlı kitabçanın çap olunmasına icazə verilməsini xahiş edirdi (Gürcüstan MDTA, F. I 480, siyahı 2, qovluq 182, vərəq 1). Həmin kitabçanın mətbəədən buraxılması haqqında O.Orucovun məktubu senzor M.Ş.Mirzəyevin xatirələrində eynilə verilmişdir:

«Tiflis Mətbuat İşləri Komitəsinə.

Bununla çap olunmuş «Nə tövr fəhlələr özlərinə ittifaq qayırma-lırlar» kitabçasından iki ədəd göndərib, onun min altı yüz (1600) ədəd tirajının mətbəədən buraxılmasına icazə verməyinizi xahiş edirik.

Hörmətlə O.Orucov. Bakı, Nikolayevski küçə, tel. 1291, 28 iyun

1907-ci il». (M.Ş.Mirzoev. İz istorii pečati na Kavkaze. Respublikanskiy rukopisniy fond, str.135).

Çapdan çıxmış həmin kitab 14 avqust 1907-ci ildə hökumət tərəfindən müsadirə olunmuşdu (TQA Qruz.Resp. v qor. Tbilisi, f. 480, op.2, d.182, delo 2).

Arxivdə bu kitabçanın 15 fəslə barədə sənəd də qalmışdır:

1. Siyasi mübarizə haqqında (...) 4. Seçki hüququ. 5. Xalq nümayəndələri şurası (...) 9. Vəcdan azadlığı, 10. Söz azadlığı, 11. Yığıncaq azadlığı. 12. Tətil azadlığı. 13. İttifaqlar azadlığı və s.» (orada, vər.12).

Tirajı məhv edilmiş bu kitabdan Gürcüstan Respublikası MDTA-da bircə nüsxə mühafizə edilməkdədir.

Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsində buraxılmış kitabların tam qeydiyyatı heç yerdə yoxdur, çap olunmuş ədəbiyyatın məcburi nüsxələri kitabxana və arxivlərdə bütünlüklə saxlanılmamışdır; bu kitabların adlarını və onlar barədə bibliografik məlumatı ancaq müxtəlif məxəzlərdə tapmaq mümkündür.

Orucovların fəaliyyətinin tarixi və onların həmkarları haqqında ən yeni və ən qiymətli əsər Əli Zeynalovun «XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab nəşri» əsəridir («Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı, 1998, 92 s.). «Ön söz»ündə müəllif kitabın bəşər həyatında roluna dair qısaca məlumat verdikdən sonra bizim kitabşünaslığımız sahəsində M.F.Axundzadə, C.Məmmədqulu-

zadə, Ö.Faiq Nemanzadə, H.Arashlı, Ə.Ə.Səidzadə, Ə.Mirəhmədov, H.Həsənov, B.Allahverdiyev, İ.Zəkiyev və başqa müəlliflərin xidməti haqqında məlumat verir (s.3-10), I fəsildə «Azərbaycan kitab çapı tarixində Orucov qardaşları nəşriyyatı və mətbəəsinin rolu» (s.11-31) fəslində 1918-ci ilə kimi və sonra kitab nəşrindən, II fəsildə «İnqilabi-demokratik və mütərəqqi məzmunlu kitabların çapının Orucov nəşriyyatı tərəfindən həyata keçirilməsi»ndən (s.33-58), III fəsildə «Orucov qardaşlarının dövrü mətbuatın inkişafında və publisistika sahəsində fəaliyyəti»ndən (s.59-87) bəhs olunur.

Məxəzlərin bəzisində Orucovların «300-dən çox» və «200-ə yaxın kitab buraxdıqları» (Ə.Zeynalov. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab nəşri, Bakı, 1997, s.58) göstərilir. Bu natamam rəqəmdir.

Dövrü mətbuata gəldikdə 1909-cu il dekabrın 25-dən çıxan siyasi, iqtisadi, ədəbi «Həqiqət» qəzetinin nəşiri və imtiyaz sahibi Oruc Orucov, müdir və baş mühərrir Üzeyir Hacıbəyli olmuşdur. O.Orucova bu qəzeti çıxarmaq icazəsi Bakı bələdiyyə rəisi polkovnik Martinov tərəfindən imzalanmışdır (TQA Qruz.Resp. v qor. Tbilisi, fond 480, op.2, d.253, ll.146-147).

«Həqiqət» Orucovlar nəşriyyatının buraxdığı çap məhsulunun təbliğinə öz səhifələrində geniş yer verirdi. Məsələn qəzetin 7 aprel 1910-cu il tarixli nömrəsində 55

adda kitabın bibliografik təsviri və mövzusu vardı.

Lazım gəldikdə «Həqiqət»i yersiz tənqidlərdən müdafiə edən O.Orucovun «Rəfi-iştibah» məqaləsi bu qəzet barədə yersiz, haqsız tənqiddə tutarlı cavab idi. (28 fevral 1910, №44).

Ü.Hacıbəyli «Leyli və Məcnun»u barədə müsbət fikirdə olan O.Orucov bəstəkarın «Şeyx Sənan»ını bəyənmədiyini bildirmişdir. Bu rəylərdə doğru tənqid olduğu kimi, əsassız öcəşmə, gözdən salma cəhdi də yox deyildi.

«Həqiqət»ə xidmət edən mürəttiblər qəzetin sahiblərindən narazı qaldıqda tətil etmişlər. O.Orucov yazırdı ki, qəzet ona baha başa gəlir, hər ay 200 manat zərər verir. Mürəttiblər əmək haqlarını artırmaq tələbini davam etdirsələr, biz qəzetin nəşrini dayandırmağa məcbur olacağıq (bax: Ə.Zeynalov, göstərilən əsəri, s.61). 10/20 avqust 1910-cu ildə Bakı bələdiyyə rəisi «Həqiqət»i bağlamışdı. Onun əvəzinə Oruc Orucov yenə Bakıda siyasi və ədəbi «Günəş» qəzetini nəşr etməyə başlayır. Bu qəzetin proqramı onun mündəricə və istiqamətcə «Həqiqət»dən, demək olar, fərqlənmədiyini göstərir (bax: (TQİA. Tbilisi F.483, op.2, d.461, l.71).

«Günəş»dən sonra Orucovlar «Yeni həqiqət» qəzetini və ona əlavə halında «Palanduz» adlı satirik vərəqələr nəşr etdilər. «Günəş», «Həqiqət» və «Yeni həqiqət»in ən fəal müəllifi M.Ə.Sabir idi. Bu, satiralarına görə onu görməyə gözü

olmayan mühafizəkar və mürtəcə şəxsləri qəzəbləndirmişdi; hətta onu öldürmək istəyən namərdlər də vardı. Onlar O.Orucovun qabağını kəsib ondan pul tələb etmişdilər (bax: Ə.Zeynalov. Göstərilən əsəri, s.71). Haşım bəy Vəzirov da O.Orucovun tənqidi yazılarından, çap etdiyi satiralarından bərk qəzəblənmişdi; şəhərdə onun əleyhinə sui-qəsd hazırlandığı barədə şayiə gəzirdi.

H.Vəzirovun «Səda» qəzeti bütün nəşri boyunca Oruc Orucovu, onun fəaliyyətini ləkələməyə cəhd edir, haqqında böhtanlar yayırdı. Cənubi Azərbaycanın görkəmli şairi və Səttarxan hərəkatının qorxmaz mücahidlərindən olan Səid Səlməsi O.Orucovun yaxın dostlarından idi. Bədxahlar onları rüsvay etmək üçün cürbəcür iftiralar yayır və O.Orucov həmin iftiralara yaxşı cavablar verirdi.

Azərbaycanın dünyada tanınan C.Məmmədquluzadə kimi klassik yazıçısına və onun məşhur «Ölülər» pyesinə münasibətində də yanlış mövqedə dayanması O.Orucovu kəskin tənqiddə düşər etmişdi. Buna səbəb O.Orucovun İskəndər surətini düzgün qiymətləndirə bilməməsi idi. O.Orucovun «Yeni iqbal» qəzetində Nəriman Nərimanovun «Ölülər» barədə məqaləsini çap etmək istəməməsi, əlbəttə, böyük yazıçının prinsipial tənqidi ilə qarşılanmaya bilməzdi və elə bu cür də oldu.

Əmin Əfəndiyev və Zakirə Əliyevanın «Orucov qardaşlarının mətbəəsi» (Bakı, «Qartal», 1999, 98

s.) adlı biblioqrafik göstəricisi də O.Orucovun, onun qardaşlarının həyat yolu, nəşirlik fəaliyyətləri, çap etdikləri kitablar haqqında çoxlu məlumat verir: «Ön söz» (s.3-7); «Nəşir qardaşlar» (s.8-35); «Azərbaycan dilində kitablar» (s.36-77); «Fars dilində kitablar» (s.77-78); «Ərəb dilində kitablar» (s.78-də iki kitab); «Rus dilində kitablar» (s.78-79-da doqquz adda kitab; ikisi «zapis», ikisi «ustav», biri «Vozroждение» başlıqlı məlumat, o cümlədən: «Sila tvorçestva; Çest; Xosrov i Şirin; Şeyx Sanan); «Dövri mətbuat» (iki səhifəlik bölmədə 18 adda jurnal, qəzet, vərəqə haqqında biblioqrafik məlumat verilir, onların nəşri tarixi, redaktorları göstərilir; «Köməkçi göstəricilər» (1. Sərlövhlərin əlifba göstəricisi, s. 83-90; Təcümələrin əlifba göstəricisi, s. 90-92; Nəşirlərin əlifba göstəricisi, s.92-94; Müştərək müəlliflərin əlifba göstəricisi, s. 94-95).

Orucovların nəşr etdikləri kitablar bir çox sahələrə aiddi: ana dilinə, onun əlifbasına, türk ədəbiyyatına aid kitablar, müntəxabatlar; islam dininə, şəriətə dair ədəbiyyat; siyasətə, maarifə, mədəniyyətə, biblioqrafiyaya, hesaba, cəbrə aid kitablar; Şərq və Qərb ədəbiyyatından tərcümələr; qəzetlər, jurnallar; kataloqlar və s.

Mətbuat və elmi ədəbiyyatda Orucov qardaşlarının çapçılıq işindəki nöqsanlar, qüsurlar da göstərilmişdir. Məmmədəli Sidqi «Nəşriyyatımıza dair» məqaləsində Azərbaycan nəşriyyatlarının, o cümlədən Orucovların fəaliyyətindəki qüsurlar və nöqsanlardan bəhs edərkən onların M.Ə.Sabirin «Hophopnamə»sini, F.Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair əsərinin nəşrinə münasibətini böyük təəssüflə qeyd edir («Təzə xəbər» qəzeti, 2 may 1915, №22).

1999.

P

1. Pyotr Çagin (1898-1967)

PYOTR ÇAGİN
(1898-1967)

XX əsr rus ədəbiyyatı və jurnalistikasının, habelə Azərbaycanda çıxan rusdilli mətbuatın, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin tarixində mühüm rol oynamışdır. Bu sahədə özündən sonra silinməz izlər qoymuş fəal simalardan olan Pyotr İvanoviç Çagin (əsl familyası Bol-dovkin) Moskvada doğulub orada da vəfat etmişdir. 1917-ci ildən partiya üzvü, oktyabr inqilabının iştirakçısı P.Çagin Moskva Universitetinin filologiya fakültəsində oxumuşdur. O, Volqa boyu almanları vilayətində RK (b) P vilayət komitəsinin katibi, 1922-1925-ci illər-

də Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi və eyni zamanda «Bakinski raboçi» qəzetinin redaktoru olmuşdur.

30-cu illərdən etibarən P.Çagin jurnalistika və nəşriyyat sahələrində görkəmli şəxsiyyət idi. O, «Krasnaya qazeta» (Leninqrad) və «Zarya Vostoka»nın (Tiflis) redaktoru, bir sıra nəşriyyatların direktoru işləmişdir.

P.Çagin məşhur rus şairi S.Yesenin Bakıda olduğu zaman onunla dostluq etmiş, birlikdə şəhərin görməli yerlərini gəzib, fəhlələr, ziyalılar, sadə adamlarla görüşmüşlər. Onun bu səyahət haqqında maraqlı xatirələri vardır.

R

1. Rəhmanov Həsən (? – 1937)
2. Rəsulzadə Məmmədəmin (1884-1955)
3. Rəşidov Əhməd (1918-1981)
4. Rüstəmli Asif (1954)
5. Rzaquliyev Ağacəbrayıl (1906-1968)
6. Rza Şahvələd (1909-1984)
7. Rzayev Ağababa Qasım oğlu (1923-2000)
8. Rzayev Ağababa Səməd oğlu (1921-1993)

R

RƏHMANOV HƏSƏN (? - 1937)

XX əsrdə yazıb-yaratmış fəal jurnalist kimi tanınan Həsən Paşa oğlu Rəhmanov Bakı şəhərində doğulmuş, orta təhsil alandan sonra komsomol və partiya işində çalışmağa başlamışdır. Ədəbiyyat və jurnalistikaya böyük həvəsi olan gənc Həsən 1923-cü ildən Azərbaycan Gənclər İttifaqının Bakı və Mərkəzi Komitəsinin ədəbi-bədii orqanı satirik «Əqrəb» jurnalının redaktoru vəzifəsində işləmişdir.

Jurnala belə bir adın verilməsində hikmət vardı: o, cəmiyyətə «gizləndən pislik edən» («Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti», II cild, Bakı, 1980, s.230) şəxsləri ifşa və rüsvay etmək məqsədi izləyirdi.

Respublika həyatındakı nöqsanları acı gülüslə tənqid edib islahatçı işən «Əqrəb» üçün bu işdə əsas nümunə, məktəb Cəlil Məmmədquluzadənin «Molla Nəsrəddin» jurnalı idi.

Həsən Rəhmanov jurnalın birinci nömrəsində «Əqrəb» imzalı baş məqaləsində yazırdı: «Zəhmətkeş gənclərin düşmənləri ilə ciddi surətdə mübarizəyə girişib, onları bərk sancıb məhv edəcəyəm». «Əqrəb» oxuculara «köhnə xəyal administrasiyadan (yəni köhnə fikirli vəzifə sahiblərindən – Ə.M.), kənd qolçomaqlarından, yalançı molla-

lardan, seyiddən, mövhumatdan» və sair məsələlərdən yazacağını vəd edirdi. Onun obyektiv tənqid hədəfləri içərisində «xaricdəki kapitalçı qudurğanlar və onların quyruqları» da vardı.

«Əqrəb»də Ə.Əzimzadə, Ə.Müzəhib və b. müəlliflər iştirak edirdilər.

Qardaşı, görkəmli partiya və dövlət xadimi Hüseyn Rəhmanov kimi Həsən Rəhmanov da 1937-ci il qurbanlarından biri olmuşdur.

RƏSULZADƏ MƏMMƏDƏMİN **ƏBDÜLƏZİZ oğlu** (1884-1955)

Məmmədəmin Rəsulzadə Əbdüləziz oğlu (1884, Bakı, 1955, Ankara) – jurnalist, ictimai xadim, alim. Bakıda rus-Azərbaycan məktəbini qurtarmışdır. 1905-07-ci illərdə «Həyat» qəzetində əməkdaşlıq etmiş, «Nicat» xeyriyyə cəmiyyətinin sədri, «Molla Nəsrəddin» jurnalının Bakı müvəkkili, «Yoldaş» qəzetinin fəal müxbirlərindən olmuşdur.

1905-1910 illərdə İ.Aşurbəyov, Q.Qarabəyov, Ə.Ağaoğlu kimi ziyalılarla yaxınlıq etmişdir. 1909-1910-cu illərdə Tehrandə yaşayıb işləmiş Mustofiyül-məmalik kabinətinin süqutundan sonra çar Rusiyasının tələbi ilə İrandan xaric edilmiş, İstanbula gedib «Türk yurdu»

dərnəyində fəaliyyət göstərmiş, 1913-cü ildə Bakıya qayıtmışdır.

1917-ci ildə keçirilmiş Rusiya müsəlmanları qurultayının təşkilatçılarından, «Müsavət» hökumətinin başçılarından biridir. Əvvəlcə «Müsavət» proqramı «Bund»un proqramına yaxın olub milli-mədəni muxtariyyət tələbini irəli sürürdü. Türkiyədə gənc türklərlə sıx əlaqəyə girişmiş M.Ə.Rəsulzadə az sonra gənc türklərin təsiri ilə türkcülüyn mütərəqqi prinsiplərini «Müsavət» proqramının əsas maddələrinə çevirir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devriləndən sonra bir siyasi mühacir kimi Ankara, İstanbul, Berlin, Varsava, Budapeşt və başqa şəhərlərdə yaşayır.

Ədəbiyyat və mətbuatda 1903-cü ildən işləməyə başlayır. Elmə çağırışdan ibarət ilk yazısı «Şərqi-Rus»da çıxır (2 may, 1903, №14). Bir neçə gün sonra həmin qəzetdə yenə eyni mövzuda bir şeir-müəmməs çap etdirir (18 may, 1903, №20).

«İnqilabi hərəkətin yüksəlişi dövründə sosial-demokratların sıralarına daxil olur və bir müddət Azərbaycan bolşevik mətbuatında (əsasən «Təkamül» qəzetində) publisist məqalələri nəşr olunur. Bu məqalələrdə İran və Türkiyə hadisələrinə böyük yer verilir. («İran işləri», «Təkamül» qəzeti, 17 fevral 1907, №9). Başqa bir məqaləsində Türkiyə sultanı Əbdülhəmidə ifşa edərək yazırdı ki, «onun öldüyü, azarladığı odur ki, heç bir vəchlə onun həndəvərinə hürriyyət dolanmasın. Hürriyyət adı, qanuni-əsasi sözü eşi-

dən kimi ağı başından uçur...» («Təkamül» qəzeti, 30 dekabr 1906, №3).

A.Blyumun «Fəhlə sinfinə nə tövr azadlıqlar gərək (Camaat nümayəndəliyi barəsində)» əsərini bu zaman tərcümə etmiş və kitabça 1907-ci ildə «Təkamül» redaksiyası tərəfindən nəşr etdirilmişdir.

Böyük proletar ədibi Maksim Qorkinin əsərlərini azərbaycancaya çevirən mütərcimlərdən biridir. Ədibin «Arvad və ana», «Xan və oğlu» əsərlərini tərcümə edib Bakıda kitabça halında buraxdırmışdır. Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin (1838-1897) milli birlik fəlsəfəsindən bəhs edən «Məqaləti-Cəmalyyə» adlı farsca məqaləsini türkcəyə çevirib «Türk yurdu» jurnalında çap etdirmişdir (İstanbul, 1329, №3) və s.

1907-ci ilin axırlarında «Füyuzat» jurnalında və «İrşad» qəzetində xeyli yazılar çap etdirmişdir.

1908-ci ilin aprelində «İrşad»ın redaktoru Ə.Ağaoğlu xəstələndiyinə görə qəzetin müvəqqəti redaktoru vəzifəsini ifa edir. Az sonra Tehrana gedib orada Avropa tipli ilk gündəlik «İrani-nov» qəzetinin redaktoru olur və bu qəzetdə «İranlıların oyanmasına mühüm xidmət edən» (Bax: «Tarixi-cəraid və məcəlləti-İran», s.347-349) bəzi faydalı yazılar buraxmışdır.

1909-cu ildə «Qaranlıqda işıqlar» adlı dörd pərdəlik dram yazmış, lakin oynanılmamışdır.

Birinci dünya müharibəsi illərində, xüsusilə «İqbal» qəzetinin redaktoru olduğu zaman öz çıxışlarında və məqalələrində görkəmli

türkçü Əli bəy Hüseynzadənin formula halına saldığı və Ziya Göy-
alpın dəstəkləyib inkişaf etdirdiyi
«türkləşmək, islamlaşmaq, müasir-
ləşmək» şüarını təbliğ edirdi. Məqə-
lələrindən birində yazırdı: «...hansı
qrupa mənsubiyyətimizdən asılı ol-
mayaraq biz islamın əsaslarını sax-
lamalıyıq». Daha sonra: «İslamdan
kənar bizi məhv olmaq gözləyir.
Əgər mən, islam bizim üçün yeganə
çıxış yoludur-desəm, onda heç bir
gunaha yol vermiş olmaram»
 («Azərbaycan tarixi», II cild, Bakı,
1964, s.540).

«Açıq söz» qəzetinin nəşir və
redaktorlarından biri, «Yeni iqbal»
(1917) qəzeti və «Kars, Ərdəhan
hərbzadələrinin nəfinə çıxan birdə-
fəlik «Qardaş» köməyi» məcmuə-
sinin redaktoru sifətilə mətbuat və
ədəbiyyatda mütərəqqi ideyaların
təbliğinə rəvac verməyə çalışmış,
kütlələrin siyasi şüurunu oyadan
yazılar çap etdirmişdir.

20-ci illərdə İstanbulda «Yeni
Qafqaziya» (1923-1925), «Azəri-
türk» (1928-1929), «Odlu yurd»
(1929-1931), sonralar Berlində
«Qurtuluş» (1934-1938) və s. müha-
cir orqanlarının redaktoru olmuş-
dur. Bütün bu qəzet və jurnallarda
sovet dövləti və Azərbaycan düş-
mənləri əleyhinə təbliğat aparmış
sağlam ideyalar yaymışdır.

Qahirədə çıxan «Azad Şərq»
(1923) qəzetində çap etdirdiyi mə-
qalələr də eyni mövqedən yazıl-
mışdır. Əvvəllər yeni əlifba əleyhinə
çıxsada, sonralar bu əlifbanın Tür-
kiyədə də qəbul olunduğunu görüb

həmin qəzetdə yeni əlifba tərəfdar-
ları cəbhəsinə keçmişdir. (bax:
S.Ağamalı oğlu. Mədəni inqilab və
yeni əlifba, «Dan ulduzu» jurn.,
Tiflis, 1928, №11).

Azərbaycan mətbuatı tarixinə
dair çoxlu məqalə çap etdirmişdir.
 («Azəri mətbuatının şanlı xatirəsi»,
«Yeni Qafqasiya» jurn., 1926, №9
və s.). Bu məqalələrində əsas eti-
barilə vacib məsələlər üzərində da-
yanır, bolşevik mətbuatının üstün-
dən ya ötəri keçir, ya da onların
zərərinin əhəmiyyətindən çox oldu-
ğunu göstərir.

Azərbaycan tarixi və ədəbiyyatı
haqqında bir neçə elmi əsəri vardır:
«Azərbaycan cümhuriyyəti» (İstam-
bul, 1922), «Milliyyət və bolşevizm»
(İstanbul, 1923), «Qafqasiya türk-
ləri» (İstanbul, 1928), «Azərbaycan
türkləri haqqında bəzi qeydlər» (Ber-
lin, 1933), «Azərbaycan şairi Niza-
mi» (Anqara, 1951), «Çağdaş Azər-
baycan tarixi» (Anqara, 1951) və s.

«Əsrimizin Səyavuşu» əsəri də
ona böyük şöhrət qazandırmışdır.
Kitab halında bir neçə dəfə İstam-
bulda, Bakıda nəşr olunmuşdur.
«İnsanlara hürriyyət, millətlərə is-
tiqlal» arzulayan böyük mütəfəkkir
M.Ə.Rəsulzadə «Çağdaş Azər-
baycan tarixi» əsərində Azərbaycanın
mədəni nailiyyətlərindən bəhs edə-
rək yazır:

«...indi oxuyub yaza bilməyən-
lərin sayı minimuma çatmışdır,
Azərbaycanda nəşr olunan qəzet və
kitabların tirajı aşkar artmışdır. Al-
maniyada görüşdüyümüz azərbay-
canlı hərbi əsirlər arasında bir nəfər

də savadsız yox idi (...). Bakı
Universitetinin professorları sıra-
sında azərbaycanlı qadın profes-
sorlar da vardır. Ədəbiyyat, teatr və
musiqi sahəsində böyük irəliləmə
nəzərə cəpırır (...) Bakıda Nizami,
Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə və
Ələkbər Sabirə abidə qoyulmuşdur.
Onların əsərləri təkrar-təkrar nəşr
olunmuş və külliyyatları buraxıl-
mışdır...» («Çağdaş Azərbaycan
tarixi», s.14-15).

Bu sözlər uzun illər boyu Sovet
hökuməti və Kommunist partiyası
əleyhinə ideoloji mübarizə aparmış
müstəqil Azərbaycan Xalq Cüm-
huriyyəti (1918-1920) yaradıcıları-
ndan biri, məhsuldar jurnalist, pub-
lisist, ədib, alim, görkəmli ictimai-
siyasi və dövlət xadimi olmuş bir
parlaq simanın – M.Ə.Rəsulza-
dənin qələmindən çıxmışdır.

RƏŞİDOV ƏHMƏD (1918-1981)

Ömrünün qırx ildən çoxunu mil-
li mətbuatımızın inkişafına verən
təvazökar ziyalı, fəal jurnalist Əh-
məd İsmayıl oğlu Rəşidov Şəkiddə
fəhlə ailəsində doğulmuş, Azər-
baycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu və
Moskvada Ali Partiya Məktəbini
qurtarmışdı.

Ə.Rəşidov mətbuat sahəsində
20 yaşından, tam qırx il işləmişdir.
O, respublikamızın sosial, siyasi,
mədəni həyatı, əməkdaş fərqlənən
həmvətənləri haqqında yazırdı. Bu
materialların operativ surətdə, yığ-
cam, sərrast ruhda olmasına böyük

əhəmiyyət və diqqət verirdi. Təc-
rübəli jurnalist olduğundan işlədiyi
qəzetin nömrələri üçün maketi çox
vaxt özü tuturdu.

Ali partiya məktəbini qurtaran-
dan sonra o, doğma şəhərinə gön-
dərilmiş, «Nuxa fəhləsi» şəhər
qəzetinin məsul katibi işləmiş, sonra
Azərbaycan Dövlət Radio Veriliş-
ləri Komitəsində redaktor, çoxtiraajlı
«Mingəçevir inşaatçısı» qəzetinin
redaktoru, Azərbaycan KP MK-nın
«Təbliğatçı» jurnalı redaksiyasının
şöbə müdiri və məsul katibi, Azər-
baycan Teleqraf Agentliyi tərcümə
şöbəsinin redaktoru, ömrünün son
22 ilində isə «Bakı» (axşam) qəzeti
redaktorunun müavini olmuş, Azər-
baycan dilində nəşr olunan siyasi
ədəbiyyatın buraxılışında iştirak
etmişdir.

M.Rəşidov respublikanın ictimai
həyatında həvəslə çalışmış, yerli
Sovetlərə deputat seçilmişdir. O,
mətbuatda çoxillik səmərəli fəaliy-
yətində görə hökumət mükafatına
layiq görülmüşdür.

Əhməd Rəşidov Bakı şəhərində
vəfat etmişdir.

RÜSTƏMLİ ASİF (1954)

Azərbaycan jurnalistlərinin ca-
van, fəal nəsli arasında özünün
məqsədyönlü işi, tərəqqisi ilə seçilən
Asif Heydər oğlu Rüstəmli bizim
müasir nəşriyyat və mətbuatımız sa-
həsində məhsuldar çalışmaqdadır.

Ağcabədi rayonunun Qiyaməd-
dinli kəndində anadan olan Asif
Ağdam şəhərində orta məktəbi bi-

tirdikdən sonra 1971-ci ildə Bakıya gəlib zavodlardan birində fəhlə işləmiş, 1973-1975-ci illərdə orduda xidmət etmiş, 1976-cı ildə M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Universiteti bitirdikdən (1982) sonra o, «Azərbaycan məktəbi» jurnalında korrektor, ədəbi işçi işləyir, 1988-ci ildə müsabiqə yolu ilə Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna baş laborant vəzifəsinə qəbul olunur. İnstitut mühiti, qocaman alimlərlə ünsiyyət Asif Rüstəminin elmi-tədqiqat işlərinə həvəsini daha da artırmışdı. Böyük Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cəbbərlinin, molla-nəsrəddin şair Bayraməli Abbaszadənin həyat və yaradıcılığını tədqiq edərək gənc ədəbiyyatşünasın elmi axtarışları səmərəli idi. 90-cı illərdə C.Cəbbərlinin kitablarına salınmamış 20 ç.v. həcmində əsərlərini toplayıb tərtibləmiş, onlara müqəddimə və izah yazaraq «Ədirnə fəthi» sərəlvəsi ilə «Elm» nəşriyyatına təqdim etmiş, kitab 1996-cı ildə işıq üzünə çıxmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banilərindən Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Azərbaycan Cümhuriyyəti» (Bakı, «Elm», 1990), «Böşəvikiərin Şərq siyasəti» (Bakı, «Sabah», 1994), Adil xan Ziyadxanovun «Azərbaycan» (Bakı, «Azərbaycan», 1995) kitablarını da A.Rüstəmli ərəb qrafikasıdan transliterasiya edərək çapa hazırlamışdır. Azərbaycan Respublikasının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdiyi ərəfədə bu kitabların

əhəmiyyəti böyük idi. Onun «Molla-nəsrəddin şair Bayraməli Abbaszadə Hambalın həyat və yaradıcılığı» mövzusunda namizədlik dissertasiyası da mütəxəssislər tərəfindən yaxşı qarşılanmışdı. Bir neçə rəy: «A.Rüstəmli Bayraməli Abbaszadə haqqındakı tədqiqatını böyük məsuliyyət hissi ilə qələmə almış, inandırıcı və səmərəli üsullar müəyyənləşdirmiş, ədəbiyyatımızı qiymətli bir əsərlə zənginləşdirmişdir» (Xəlil Yusifov, professor); «Mən dissertasiyanın xüsusilə mətnşünaslıqla bağlı fəslini yüksək qiymətləndirirəm. Təkcə bu fəslə görə A.Rüstəmliyə namizədlik adını vermək olar» (Hüseyn İsmailov, filologiya elmləri doktoru). «Dissertasiya ilə tanışlıq bu əsərin uzunmüddətli axtarışların və gərgin zəhmətin məhsulu olması qənaətinə yaradır. Müəllif (...) ədəbiyyat tariximizdə «Molla-nəsrəddin», Sabir ədəbi məktəbinin davamçısı kimi tanınan B.Abbasazadənin həyat və yaradıcılığını ilk dəfə sistemli şəkildə araşdırmış, bir çox bioqrafik və ədəbi faktları üzə çıxarmış, yaxud dəqiqləşdirmişdir (...). Şairin bir çox gizli imzalarına aydınlıq gətirmək, 30-dan çox əsərini ilk dəfə elmi ictimaiyyətə təqdim etmək, şübhəsiz böyük nailiyyətdir». (Vəli Nəbiyev, filologiya elmləri doktoru).

A.Rüstəminin tədqiqatlarının nəticələri xeyli vaxtdır Beynəlxalq tribunadan da eşidilməkdədir. O, Bakıda, Ankarada, Bağdadda, Təhranda keçirilən beynəlxalq simpoziumlarda məruzələrlə çıxış etmiş,

respublikamızda elmi-praktiki müşavirələrin iştirakçısı olmuşdur. Onun 100-dən çox elmi-publisist məqaləsi Ankarada çıxan «Azərbaycan» dər-gisində, Bakıda nəşr olunan «Elm və həyat», «Azərbaycan məktəbi», «Azərbaycan», «Ulduz», «Açıq söz», «Dialog», «Xəzər» jurnallarında, «Ədəbiyyat və incəsənət», «Azərbaycan gəncləri», «Odlar yurdu», «Səhər», «Azərbaycan», «Vətən səsi», «Həqiqət», «Bakinski raboçi», «Novruz», «Azadlıq», «Dədəm Qorqud», «Ədəbiyyat qəzeti», «Xalq qəzeti», «Aydınlıq», «Boz qurd», «Bakı» (axşam qəzeti), «Doğru yol», «Respublika» və s. qəzetlərdə çap olunmuşdur.

Alim-jurnalst onlarla kitaba redaktorluq etmiş və onlara ön söz yazmışdır. 1991-93-cü illərdə o, Azərbaycan televiziyası ilə nümayiş etdirilən «Yaddaş», «Azərbaycan deyəndə», «Tarix bizə nə deyir» verilişlərinin ilk təşəbbüsçüsü və müəllifi olmuşdur.

Asif Rüstəmli baş laborantlıqdan baş elmi işçi, şöbə müdiri vəzifələrinə qədər yol keçmiş, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində yaradılmış Folklor Elmi Mərkəzinə (indiki Folklor İnstitutuna) dörd il (1991-95) rəhbərlik etmişdir. Hazırda o, «Ozan» nəşriyyatının direktorudur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin elmi-ədəbi irsini tədqiq və təbliğ etdiyinə görə A.Rüstəmli Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyinin mükafatına (1994), C.Cəbbərlı mükafatı komissiyasının «Xüsusi dip-

lomu»na (2001) və s. təltiflərə layiq görülmüşdür.

(Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü (1996), AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının üzvü (2003), Həmkarlar Təşkilatının sədri (2010), filologiya elmləri doktoru (2011), ADMİU-nun professoru (2012) A.Rüstəmli bir sıra beynəlxalq elmi konfransların iştirakçısı və məruzəçisi olub: Ankara (1991), Bağdad (1994), Təhran (1995), Təbriz (1998), Bəsrə (1999), Urmiya (2004), Varşava (2007), Tomski (2008), Elazığ (2008). Azərbaycanda və xaricdə çap olunmuş xeyli elmi məqalənin və kitabın müəllifi, tərtibçisi və redaktorudur. – Tərt.).

RZAQULİYEV AĞACƏBRAYIL (1906-1968)

Azərbaycan nəşriyyat xadimi, mütərcim Ağacəbrayıl Əbdülmanaf oğlu Rzaquliyev 1906-cı ildə Bakıda doğulub, A.Şaiq adına pedaqoji texnikumu (1927), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu (1931) və Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu qurtarmışdır (1941).

Əmək fəaliyyətinin ilk illərində o, maarif və mədəniyyət müəssisələrində çalışmış, həkim diplomu olsa da, mətbuata, kitaba, mütaliyəyə böyük şövqü onu bir fəda kimi ömrünün axırınadək bu sahələrə bağlamışdır.

Məqalələrində kəskin ictimai məsələlərə və aktual problemlərə toxunmuşdur.

A.Rzaquliyev nəşriyyat işlərində bacarıqlı mütəxəssis, təşkilatçı idi. Ayı-ayrı vaxtlarda respublikanın ali məktəb, elmi müəssisə, mətbuat və nəşriyyat orqanlarında məsul vəzifələrdə çalışmış, Azərbaycan LKGİ MK orqanı «Pioner» jurnalının redaktoru olmuş, Azərbaycan, Uşaqgəncnəşr və s. nəşriyyat orqanlarına rəhbərlik etmişdir.

Ömrünün son illərində A.Rzaquliyev Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyasının məsul katibi idi. A.Rzaquliyev rus və xarici ədəbiyyatdan bir sıra əsərləri azərbaycancaya tərcümə etmişdir..

RZA ŞAHVƏLƏD (1909-1984)

Dünyaya Tiflis şəhərində gəlib ömür yoluna, ədəbi-jurnalistik fəaliyyətinə də orada başlayan Rza Nəbi oğlu Şahvələd həyatı iki ölkənin – Gürcüstan və Azərbaycanın torpağında keçən qocaman qələm sahibimiz, mətbuat xadimimiz idi. O, jurnalist, dramaturq, nasir, tərcüməçi kimi tanınırdı.

1909-cu ildə Tbilisdə doğulub orta təhsil alandan sonra R.Şahvələd, A.S.Puşkin adına Gürcüstan Dövlət Müəllimlər İnstitutunu bitirib (1943), bir müddət pedaqoji fəaliyyət göstərir. Qarayazı və Adışirin rayonlarında maarif şöbəsi müdiri işləyir. Ədəbi yaradıcılığa 1930-cu ildə «Sona» pyesi ilə başlamış, onun ardınca «Vətən oğlu», «İki qardaş», «Qız qalası», «Fərəh» və başqa pyeslərini qələmə almışdır. Vətən,

xalq məhəbbəti, tarixi keçmişin xatırlanması, milli abidələrin ölməzliyi kimi mövzularda yazılan bu pyeslər onillərlə doğma respublikamızın və Gürcüstanın səhnələrində göstərilmişdir.

Rza Şahvələd bir sıra povest, hekayə, oçerk və məqalələr də yazmışdır. Onun xüsusilə «Könüldə bahar» povesti oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdı.

Mahir jurnalistin ömrünün əlli ilindən çoxu mədəniyyətə, ədəbiyata, mətbuata xidmətdə keçmiş, 1947-ci ildə o, Tbilisidə Azərbaycan türkçəsində çıxan «Sovet Gürcüstanı» qəzetinin şöbə müdiri olmuş, şəhərin ədəbi mühitində fəal çalışmış, gənc yazıçıların yetişməsinə var qüvvəsini sərf etmişdir.

1950-ci ildə R.Şahvələd Bakıya gəlib respublikanın mərkəzi mətbuat orqanı «Kommunist» qəzetində mədəniyyət şöbəsinin müdiri təyin olunur. Sonra o, uzun illər «Elm və həyat» jurnalının baş redaktoru vəzifəsində işləyib, oradan təqaüdə çıxır.

Yaradıcılığının yetkin dövründə yazıçı bədii tərcümə ilə də məşğul olub. Məşhur klassiklər Akakii Serebellinin «Kinto» komediyasını və s. əsərləri məharətlə dilimizə çevirmişdir.

R.Şahvələdlə işləyən qələm yoldaşları, onu yaxından tanıyanlar bu qayğıkeş insan, təvazökar əməkçi, istedadlı ədib və jurnalistə dərin ehtiram bəsləyirdilər. Həmkarlarından biri onun ölümü münasibətilə yazmışdı: «İndi yüzlərcə saç ağarmış keçmiş şagirdləri Rza müəllimi

böyük hörmət və minnətdarlıq hissi ilə xatırlayır, vaxtilə onun şagirdi olduqları üçün fəxr edirlər. (...) Rza Şahvələd şəxsiyyəti ilə əməlləri arasında üzvi bağlılıq olan nadir adamlardandı» («Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 6.7. 1984, №27).

Rza Şahvələd 1984-cü il iyulun 2-də Bakıda vəfat edib burada da torpağa tapşırılmışdır.

RZAYEV AĞABABA QASIM oğlu (1923 - 2000)

Azərbaycan ədliyyə sistemi, hüquq elmi, milli jurnalistika və tarixşünaslığının görkəmli xadimlərindən Ağababa Qasım oğlu Rzayev Bakıda doğulub orta təhsil almış, Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsini qurtarmışdır. O, XX əsrin 60-70-ci illərində respublikanın ədliyyə və daxili işlər orqanlarında nazir müavini vəzifələrində işləmişdir.

Elmə, bədii ədəbiyyata, mətbuata, hüquqşünaslığa marağı, çoxcəhətli biliyi sayəsində A.Rzayev əllinci illərin axırlarında qəzet və jurnallara müxtəlif sosial mövzulu məqalələr yazmışdır. Onun «Azərbaycan, «Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri», «Literaturnı Azerbaydjan» jurnalında, habelə Moskva mətbuat orqanlarında 100-dən artıq elmi-tədqiqat əsəri, oçerki nəşr edilmişdir.

Ağbaba Rzayev hüquqşünaslıq və tarixçilik sahəsində ciddi tədqiqatdan sonra dissertasiyalar yazıb

hüquq elmləri namizədi (1956), hüquq elmləri doktoru (1968) elmi dərəcələri, sonra professor adı (1972) almışdır.

Alimin tədqiqat mövzuları A.Bakıxanov, Mirzə Kazım bəy, M.Ç.Topçubaşov, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə kimi klassiklərə aiddir. Onlardan biri «Cəlil Məmmədquluzadə və hüquqşünaslıq»dır.

A.Rzayev yazır ki, dahi ədib hüquq elminə, bütövlükdə hüquqşünaslığa, onun praktiki sahələrinə böyük maraq göstərirdi. Azərbaycan dilini bilməyən hüquqşünas – vəkillərin olmamasından böyük əzablar çəkən xalqın məhkəmələrdə hüquqlarını qorumaq məqsədiylə keçən əsrin 90-cı illərində Mirzə Cəlil Naxçıvanda tanınmış hüquqşünas Məhəmmədqulu bəy Kəngərlinin köməyiylə hüquq elminin əsaslarını öyrənməyə başlayır, məhkəmələrdə vəkillik fəaliyyətinə hazırlaşır. Məktublarının birində ədib yazırdı: «yolumu hüquq orqanlarına yönəltmişəm. (...) Vəkil olmaq qərarına gəmişəm. (...) Bunun üçün mülki qanunları və başqa hüquqi ədəbiyyatı öyrənməyə başlamışam».

Mirzə Cəlil V.P.Litvinov-Falinskiyinin «qüvvədə olan Rusiya qanunlarına əsasən fəhlələrin şikəst olmalarında və ölümlərində müəssisə sahiblərinin məsuliyyəti» («Otvettvennost predprinimateley za uveyçya i smerti raboçix po deystvuyuşim v Rossii zakonam»). S.Peterburq, 1900) kitabını diqqətlə oxumuşdur. Kitab Azərbaycan MEA

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır (Arx. 6, Q-25). Kitabın səhifələrində Mirzə Cəlilin qeydləri vardır. Edilmiş qeydlərdən məlum olur ki, Mirzə Cəlilin diqqətini torpaq mübahisələri, özünümüdafiə məsələləri, şikəst olmuş fəhlələrin əmək qabiliyyətini itirmələri üçün məsuliyyət problemləri və maddi ödənc məsələləri cəlb edirdi.

A.Rzayev çox doğru deyir ki, vəkillik fəaliyyətinə, Mirzə Cəlil 1902-ci ildə İrəvan şəhərində başlamışdı. Apardığı işlərlə bərabər o, İrəvana gəlmiş görkəmli vəkillərin çıxışlarını dinləyir və onlarla fikir mübadiləsi edirdi. Ədibin torpaq, kəhrizlər ətrafındakı mübahisələr üzrə məhkəmədə müdafiəçi kimi çıxışları İrəvan dövlət arxivində saxlanılır.

Professorun Azərbaycan və rus dillərində 25 kitabı çap olunmuşdur: «M.F.Axundzadənin siyasi görüşləri», «XIX əsr Rusiya və Azərbaycanın qabaqcıl siyasi fikri və onların əlaqələri», «XIX əsr Azərbaycan alim və mütəfəkkirləri haqqında öçerklər», «Azərbaycan siyasi və hüquqi nəzəriyyələr tarixinə dair etüdlər», «Mirzə Kazım bəy. Dünyagörüşü» (bir neçə dəfə nəşr olunmuşdur), «Mirzə Cəfər Topçubaşov. Həyatı, dünyagörüşü», «Qosudarstvo i pravo» və s.

Moskvada çap olunmuş «Dünya xalqlarının fəlsəfi fikri» adlı çoxcildli sanballı tədqiqat əsərinin Azərbaycana aid fəsillərini də professor A.Rzayev yazmışdır.

RZAYEV AĞABABA SƏMƏD oğlu (1921-1993)

Ömrü Vətənə xidmətdə keçən Ağababa Səməd oğlu Rzayev istedadlı jurnalist, milli mətbuatın rəhbər simalarından biri, görkəmli ictimai xadim idi. Gənc Ağababa 16 yaşından korrektor işləmiş, Bakı Sənaye Texnikumunda poliqrafçı ixtisasına yiyələnib, «Azərbaycan pioneri», Gənc işçi» qəzetlərində savadlı və çevik qələm sahibi kimi tanınmağa başlamışdır.

1941-ci ildə respublikanın ən mötəbər mətbuat orqanı «Kommunist» qəzetində müxbirliyə dəvət olunan A.Rzayev müharibə başlanan kimi cəbhəyə gedir, dörd il atıcı briqadada döyüşür. Pribaltikanın, Polşanın, Almanıyanın faşizmdən təmizlənməsində fərqlənir. Reyxstaq divarındakı imzalardan birinin – «İz Baku Aqababa Rzaev» avtoqrafının müəllifi o idi.

Şücaətli jurnalist sonrakı dövrlərdə də üst-üstə 30 il «Kommunist» redaksiyasının divarları arasında və mətbəələrdə işləyir. «Kommunist»ə ikinci dəfə 1945-ci ildə, bir başa cəbhədən, əsgər paltarında gələn A.Rzayev burada düz on il məsul katib müavini, şöbə müdiri, məsul katib vəzifələrində çalışır, respublikanın sayılıb seçilən jurnalistləri cərgəsinə keçir. 1955-1958-ci illərdə o, Moskvada ali siyasi jurnalistika kurslarında təhsil alıb, «Kommunist»ə redaktor müavini təyin edilir. bir neçə il mətbuat sahəsində mühüm partiya və dövlət işlərinə irəli

çəkilir, respublika Mətbuata Nəzarət Müvəkkilliyi sədri olur.

A.Rzayev 1963-ci ildən respublikanın partiya, dövlət və hökumət orqanı olan «Kommunist» qəzetinə (1980 ildə təqaüdə çıxanadək) rəhbərlik etmiş, eyni zamanda Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin katibi və sədri vəzifələrində fəaliyyət göstərmişdir. Təqaüdə çıxandan sonra da mətbuatla əlaqəsini üzməyən mahir jurnalist 1991 ilədək Azərbaycan nəşrdə kitabların redaktəsi ilə məşğul olurdu.

Sonuncu dəfə tale onu sevimli kollektivinə – «Xalq qəzeti»-nə (keçmiş «Kommunist»ə) redaksiya üçün ağır günlərdə redaktorun məsləhətçisi kimi göstərmişdi. Bu qəzeti doğma övladı qədər sevən Ağababa müəllim respublikanın qocaman nəşrinin yeni şəraitdə fəaliyyətini uğurla davam etdirməsi üçün bütün qüvvəsini, təcrübəsini sərf edirdi.

Dünyasını dəyişdiyi gün «Xalq qəzeti»ndə çıxmış rəsmi nekroloqda yaxşı deyilirdi ki, «Ağababa müəllim çətin və şərəfli peşə sayılan qəzetçiliyin bütün acılarını və şirliklərini dadmış jurnalistlərdən idi. Onun üçün mətbuatdan kənarda həyat yox idi (...). Bu sadə, prinsipial, gözütöx insan mətbuatı sözün həqiqi mənasında vicdan tərəzisi, həyat aynası, ictimai rəy yönəldicisi hesab edirdi. Yetirmələrinə də həmişə bu duyğunu təlqin etməyə çalışırdı». O, respublika Ali Sovetinin üç çağırış deputatı olmaq imkanından mətbuatımızın inkişafı və xalqın problemlərinin həll olunması yolunda istifadə etmişdir.

A.Rzayevin təcrübə, təklif və iradlarına onun cavan həmkarları diqqətlə, etibarlı ağsaqqal sözü kimi yanaşırdılar. O, son vaxtlar «mətbuat bolluğu»nun müsbət cəhətini qiymətləndirdiyi kimi, bu «bolluğun» törətdiyi qüsurlara, özbaşmaılığa, məsuliyyətsizliyə, səriştəsizliyə də ürək ağrısı ilə baxırdı; dəfələrlə bu barədə çıxışları olmuşdu.

Dostları, həmkarları Ağababa Rzayevi «barmaqla sayılan mətbuat xadimlərindən» sayıb, bu «gülümsər çöhrəli, qəti baxışlı, zəngin dünyalı nurani» şəxsiyyətin əziz xatirəsini daim yaşadacaqlarına söz vermişdilər (bax: «Xalq qəzeti», 20.10.1993, №161).

Əzizim Ağababa ilə əlli ilədək yoldaşlıq tariximiz olduğundan yuxarıda deyilənlərə bir neçə kəlmə əlavə etməyə bilmirəm: onunla Bakının Persidski küçəsində doğulmuş, oxumuş, böyümüşük. O iki il, mən dörd il məsul vəzifədə, qonşu otaqlarda işləmişik. Çoxlu rəsmi yığıncaqda, hökumət ziyafətlərində, yubiley mərasimində, ailə məclisində həmsöhbət, həmaş, hətta, - gizlətmirəm, - həmpiyalə (!) olmuşuq. Ağababa yalnız işdə prinsipial, sədaqətli, səmimi, yorulmaz deyildi; gündəlik həyatda, məişətdə, yoldaşlıqda da bu sifətləri uca tuturdu. Mərkəzi Komitədə mətbuat bölməsində müdir, respublika senzura idarəsində rəis, «Kommunist» redaktoru olanda da, Azərnəşrdə işləyəndə də o mənə qardaş gözü ilə baxırdı. Bərk ayaqda bir-birimizə kömək eləməkdən xoşhal olurduq.

S

1. Sadıxlı Murtuz Zeynal oğlu (1929-1997)
2. Seyid Əzim Şirvani (1835-1888)
3. Seyid Musəvi (1882-1907)
4. Seyidov İmran (1922 - 2001)
5. Seyidzadə Bağır (1912-1968)
6. Səfiyev Məmmədali (? - ?)
7. Səttaroğlu Mürşüd (təqr.1883-195?)
8. Səlməsi Səid (1887-1909)
9. Sokolinski Nikolay Alekseyeviç (1814-1897)
10. Sultanlı Əli (1906-1960)
11. Sultanova Ayna Mahmud qızı (1895-1938)
12. Starsev Q.J. (təqr.1860-ci illərin sonu - ?)

S

**SADIXLI MURTUZ
(1929 - 1997)**

Məxluqatın çox böyük hissəsinin – milyonlarca insanın dünyaya göz açandan göz yumana qədər sınaqlı olmasına bəis kimdir, nədir – sualına cavab vermək nə qədər çətin də olsa, bizlərə çox aydın olan həqiqət budur ki, səbəb və bəis – ədalətsizlikdir, zamanə sitəmi, siyasi irtica, yekəbaşlar ağalığıdır...

Unudulmaz alim, yazıçı, tənqidçi, jurnalist Murtuz Zeynal oğlu Sadıxlıya bu zülm-sitəmin hansı qismət olmuşdur? Bir çoxu!..

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonundakı Nüs-Nüs kəndində fəhlə ailəsində dünyaya gələn Murtuzgil məşum 37-ci ilin sürgün və təqiblərini çox görmüşdü.

Qazaxıstandan qayıdandan sonra o, M.F.Axundzadə adına Müəllimlər İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsində oxumuş, oranı qurtarıb (1951), C.Məmmədquluzadə adına Müəllimlər İnstitutunda ədəbiyyat kafedrasının baş müəllimi, H.Zərdabi adına Gəncə Pedaoloji İnstitutunda müəllim, Balakən rayon məarif şöbəsində metodik kabinetin müdiri, məktəb direktoru olmuşdur (1951-1957).

M.Sadıxlı təhsilini Azərbaycan Pedaoloji İnstitutunun aspiranturasında davam etdirərək, 1961-ci ildə

burada «Azərbaycan dekabrist ədəbiyyatı (Bestujev-Marlinski)» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir.

1959-1967-ci illərdə o, vaxtilə oxuduğu M.F.Axundzadə adına Rus Dili və Ədəbiyyatı Dövlət Pedaoloji İnstitutunda müəllim, baş müəllim, dosent, dekan kimi çalışır. Murtuz müəllim ömrünün axırınadək burada rus və xarici ədəbiyyat kafedrasının müdiri işləyir.

M.Sadıxlı ədəbi, tənqidi və filoloji fəaliyyətinə 1950-ci ildə «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetində çap etdirdiyi oçerklə başlamışdır. İldən-ilə onun yazıları janr etibarilə rəngarəng olur: monoqrafiya, oçerk, esse, rəy, məqalə...

1987-ci ildə M.F.Axundzadənin anadan olmasının 125 illiyi münasibətilə M.Sadıxlının «M.F.Axundov» kitabçası ərəb, fars, rus, ingilis, fransız, alman dillərində kütləvi tirajla nəşr edilir. Namizədlik əsəri kimi, rusca yazılan yeni tədqiqatların da böyük bir hissəsi ədəbi əlaqələrimizin keçdiyi tarixi yola aiddir: «Dekabrist yazıçılar Azərbaycanda» (1967, 142 s.); «Azərbaycan - rus ədəbiyyatı və jurnalistikasında (ədəbi əlaqələr, problemləri)» (1959, 89 s.); «Rus yazıçıları Azərbaycan haqqında» (1970, 144 s.), «XIX əsr Rus-Azərbaycan-Polşa ədəbi əlaqələrinə dair oçerklər» (1975, 183 s.) və s.

M.Sadıxlı 1967-ci ildə «M.F.Axundzadə» (77 s.), 1984-cü ildə həmkarları ilə birlikdə «Russkaya literatura» («Rus ədəbiyyatı» dərsliyini yazıb çap etdirirlər (113 s.).

XX əsrin səksəninci illərində professor M.Sadıxlının fəaliyyətində siyasi aktualıq, mübariz ruh xeyli qüvvətlənib genişlənir. Onun təsis etdiyi «Vicdan» komissiyası xalqımızın başına gələn müsibətləri araşdırmış, mətbuatda bu barədə çoxlu məqalə dərc etdirmişdir. Alim yazıçının bu zaman yazmağa başladığı əsərlərindən biri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin ailəsinin faciəsini göstərən sənədli povest idi. Jurnalist T.Vəlixanlı yazır: «Azərbaycan ədəbiyyatı və publisistikasında repressiya» mövzusunun mühüm yer tutmasında Murtuz Sadıxlının xidmətləri əvəzsizdir. Yaddaşsız bir xalq, tarixsiz bir millət gələcəyi bəlli olmayan bir varlıqdır. «Sənə tarix cavab verəcək» - deyən görkəmli alim, yazıçı, tədqiqatçı Murtuz müəllim millətinin «Qan yaddaşı» ilə 30-cu illərdən bəri müsibətlər görmüş bir neçə nəslin yaddaşını silkələdi» («Ədəbiyyat qəzeti», 2.5.1997, №18). Təəssüf ki, M.Sadıxlı bu sənədli povestini də, 20-30-cu illərdəki Balakən və Zaqatala qırğınları barədə xatirələrini və bir neçə başqa əsərini də başa çatdırmağa macal tapmadı.

Doxsanıncı illər mübariz alimin tədqiqatları xarici ölkələrdə də maraqla qarşılanır. O, institutda metodoloji seminarın, təşkilati-metodik komissiyanın, Nəsimi Rayon Kitab-

sevərlər Cəmiyyətinin sədri, «Literaturniy Azerbaydjan» jurnalı redaksiya heyətinin, SSRİ Maarif Nazirliyi Metodika Şurası rəyasət heyətinin üzvü kimi çoxcəhətli elmi, ictimai iş aparır, ümumittifaq səviyyəli konfrans, müşavirə və ədəbi məclislərdə iştirak edir, qarşılıqlı mədəni əlaqələrə həsr olunan Polşa (1981) və Fransa (1989) simpoziumlarında sovet nümayəndə heyətinin tərkibində olur.

M.Sadıxlı bu yorulmaz, səmərəli fəaliyyətinə görə «Əməkdaş fərqlənməyə görə», «Əmək veteranı» medallarına layiq görülmüşdü.

1997-ci il aprel ayının 24-də gözlərini əbədi yuman Murtuz Sadıxlının ölümü münasibətilə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun çap etdirdikləri nekroloqda oxuyuruq: «Görkəmli alim və tanınmış qələm ustası kimi Murtuz müəllim Azərbaycanın müstəqilliyinə yorulmadan xidmət göstərmiş, Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradıcısı Məmməd Əmin Rəsulzadə və onun ailəsinin taleyi ilə bağlı axtarışlar aparmış, böyük öndərin siyasi, elmi və ədəbi irsinin tədqiqi ilə məşğul olmuşdur».

Mərhum professor Murtuz Sadıxlının cənazəsi Bakının Məmməd Əmin Rəsulzadə qəsbəsinə qəbristanlıqda dəfn edilmişdir.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ (1835 – 1888)

Görkəmli şair, maarifpərvər, jurnalist, müəllim. Seyid Əzim Məhəmməd oğlu Şirvani uşaqlıq illərini 18 yaşınadək Dağıstanın Yaqsay kəndində, ana babası Molla Hüseynin yanında keçirib, ilk təhsilini də orada xüsusi müəllimdən və babasından almışdır. 50-ci illərin ortalarında Bağdada, oradan da Şamaxı gedir. Qayıdıb Şamaxıda bir az qalandan sonra Məkkə, Mədinə və Qahirəyə səfər edir. Bu səfərləri zamanı bir tərəfdən təhsilini artırır, böyük kitabxanalarda məşğul olur, digər tərəfdən də bir çox Şərq alim və yazıçıları ilə görüşüb dostlaşır.

Əvvəllər ruhani olmaq istəyən Seyid Əzim dini elmlərlə tanışlıqdan sonra bu fikrindən əl çəkib dövrünün ayıq, mütərəqqi ziyalılarından biri olur; Şərq ədəbiyyatı, tarixi, fəlsəfəsi ilə yanaşı rus və Qərb mədəniyyəti ilə də maraqlanır, xüsusilə Nizami, Sədi, Hafiz, Füzuli, Krilov, Puşkin kimi klassikləri məhəbbətlə öyrənir. Müasirlərindən A.Zaxarov yazırdı ki, S.Ə.Şirvani «...18 ildir məktəbi idarə edir. Dağıstanda təhsil almışdır; fars, ərəb dillərini və bir neçə Dağıstan ləhcəsini bilir. O, birinci dərəcəli şair kimi tanınmaqdadır. (...) Rus dilində oxuyub yazmağı bacarır: Rus dilində çətin danışır, lakin yaxşı başa düşür, hətta rus ədəbiyyatı ilə maraqlanır. Puşkindən bir neçə şəri fars dilinə tərcümə etmişdir. Onun məktəbində uşaqlara rus dili də təlim edilir» («Sbornik mate-

rialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza», doqquzuncu buraxılış, Tiflis, 1890, s.26-27).

Yeni Azərbaycan mədəniyyətinin tərəqqisində çoxcəhətli fəaliyyət göstərmişdir: lirik və satirik şeirlər, tərbiyəvi uşaq əsərləri yazmış, müəllimlik etmiş, dərslik, elmi-tarixi əsərlər, təzkirə və s. üzərində işləmiş, tərcümələr etmiş, «Beytüs-sə'ad» ədəbi məclisinin başçılarından olmuşdur və h.b. Yeni üsulda açılmış Şamaxı şəhər məktəbində dərs deyərək gələcək xalq şairi M.Ə.Sabirin istedad və biliyinin inkişafına böyük kömək etmişdir.

Q.Zakir və M.F.Axundzadədən sonrakı Azərbaycan realist ədəbiyyatının ən görkəmli simaları sırasına daxildir. Həm ana dilində, həm də farsca birər Divanı vardır. Həyat sevgisinin, məhəbbət və gözəlliyin tərənnümü, ağıl, idrak, elm və maarifin təbliği, dini mövhumatın, feodal dünyagörüşünün, zalım hakimlərin tənqidi, «gətirmək təzə üsluba görəkdir köhnə dünyanı» ideyası şairin başlıca ideya-mövzu xüsusiyyətlərindəndir.

Azərbaycan kitab mədəniyyəti və mətbuatı sahəsində də səmərəli işləri olmuşdur. M.F.Axundzadə kimi, S.Ə.Şirvani də ictimai-fəlsəfi və elmi fikrin, habelə ədəbiyyatın inkişafına əngəl olan köhnə, dinisxolastik kitabların əvəzinə xalqı tərəqqiyə çatdırma biləcək müasir ruhlu kitablar yaratmaq və yaymaq tərəfdarı idi. «Gürbəvü müş», «Hüseyn Kürd» kimi kitabları dönə-dönə tənqid etmişdir.

Sadəcə təbliğ və tənqidlə kifayətlənməyib Azərbaycan kitabının inkişafı yolunda əməli surətdə də çalışırdı. «Tarixi-Şirvannamə», «Təzkirə» (Şərq şairləri haqqında), «Rəbiül-ətfal» və s. kitabların müəllifi, «Bəxtiyarnamə»nin mütercimidir. «Rəbiül-ətfal»ın müqəddiməsində yazır ki, Azərbaycan məktəbləri üçün dərs kitabları çox az olduğundan və bunlar çətin dildə, çox zaman farsca və ərəbcə yazıldığından müterəqqi pedaqojinin tələblərinə uyğun yeni dərsliklər yaratmaq mühüm bir vəzifə kimi qarşıda durur, mən bu yolda işləməyi özümə şərəf bilirəm.

Bədii irsi (farsca Divanından başqa) XIX əsrin axırlarından başlayaraq dəfələrlə kitab halında nəşr edildiyi halda, elmi əsərlərinin ancaq bəzi hissələri çap olunmuşdur. «Rəbiül-ətfal»ın nəşrinə çar senzurası icazə verməmişdir. «Tarixi-Şirvannamə»nin bir parçası 1882-ci ildə, şairin sağlığında Tiflisdə «İzvestiya Kavkazskoqo obşestva istorii i arxeologii» məcmuəsində buraxılmışdır.

Birinci Azərbaycan qəzeti «Əkinçi»nin nəşrə başlamasını böyük sevinclə qarşılamış və s. zəmandan bir jurnalist sifətilə dövrü mətbuatda fəal işləmişdir. İlk mətbu əsəri də «Əkinçi»yə yazdığı mənzum təbriknamədir («Əkinçi», 5 oktyabr 1975, №6). Bu qəzetin səhifələrində lirik və satirik şeirləri (1876, №11; 1977, №5,8,10,16), müxbir məktubları və s. yazıları dərc olunmuşdur. Şeirləri qəzetin

demokratik ideyaları ilə tamam həmahəng idi. «Qafqaz müsəlmanlarına xitabı» bu cəhətdən çox səciyyəvi əsərdir. Burada şair doğma xalqını əsrin yeni tələbləri səviyyəsinə çatmaq üçün tərəqqi, maarif yolunda mübarizəyə səsləyirdi. «Əkinçi» sütunlarında Həsən Qara Hadi, kapitan Sultanov və başqa qaragüruhçular əleyhinə aparılan məfkurəvi mübarizədə M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, H.Vəzirov, Ə.Gorani ilə bir mövqedə dayanırdı.

«Əkinçi»ni maddi böhrandan qurtarmaq, ona abunəçilər toplamaq və beləliklə də qəzeti bağlanılmaq təhlükəsindən xilas etmək üçün var qüvvəsi ilə çalışırdı. Bu münasibətlə bir neçə odlü şeir yazmışdır:

*Səy edin, ey gürühi-niksifat,
Etməsin ta bizim «Əkinçi» vəfat.*

Yaxud:

*Bəs «Əkinçi» cəlalımızdı bizim,
Nasehi-xoşməqalımızdı bizim.*

H.Zərdabi 1905-1906-cı illərdə çap etdirdiyi məqalələrdə S.Ə.Şirvaninin realist, maarifçi şeirlərinin «Əkinçi» üçün, «Əkinçi» oxucuları üçün, ümumiyyətlə yeni Azərbaycan ədəbiyyatı üçün ciddi əhəmiyyəti olduğunu minnətdarlıqla yazırdı.

«Əkinçi»dən sonra çıxan «Ziya» və «Kəşkül» qəzetlərində də Seyid Əzimin bir çox şeirləri, məqalələri, müxbir məktubları çap olunmuşdur. Mövzuları: 80-ci illərdəki qaçaqçılıq hərəkatı, maarif məsələləri, təbii hadisələr, kənd təsərrüfatının vəziyyəti, zərərvericilər

əleyhinə mübarizə və s. idi. Xalqın ağır həyatı, maddi ehtiyacı, Şirvan mahalındakı qəhətlik haqqında ürək ağrısı ilə yazırdı. «Ziya» qəzetindəki məqalələrindən birində deyilirdi: «Dul övrətlər və yetim uşaqlar Şamaxı naçalnikinin qapısına cəm olub, «nə unumuz var, nə pulumuz, nə donumuz var, nə odunumuz...» deməklə raz-niyaz etməkdə idilər» («Ziya», 1860, №5).

«Kəşkül»ə göndərdiyi bir məqalədə yerli hakimlər haqqında tənqid çox kəskin olduğuna görə məqalənin nəşri çap senzurası tərəfindən qadağan edilmişdi.

Bəzi müasirləri kimi S.Ə.Şirvani də əsərlərini mətbuat səhifələrində açıq, gizli imzalarla, bəzən kriptonimlə (S; S.Ə. və s.) çap etdirmişdir.

SEYİD MUSƏVİ (1882-1907)

Həyatda bəxti gətirməyən istedadlı Azərbaycan gənclərindən Seyid Musəvi – Mirhəsən Hacı Mirağa oğlu Möhsünov cəmi 25 il ömür sürməsinə baxmayaraq, xalqın azadlıq mübarizəsi və mədəniyyəti tarixində yaxşı bir ad qoyub getmişdir.

1907-ci ildə Şamaxıda doğulan Mirhəsən təhsilini doğma yurdunda mollaxanada və real məktəbdə almış, müstəqil mütaliə yolu ilə tarix və ədəbiyyatı öyrənmiş, dövrünün tərəqqipərvər ziyahlarından olmuşdur.

O, keçən əsrin axırlarında ailəsi ilə Bakıya köçüb texniki məktəbdə

oxumağa başlayır. 1903-cü ildə RSDFP-ya daxil olub azadlıq hərəkatına qoşulur, "Hümmət" təşkilatında mühüm iş görür, gizli ədəbiyyat yayır. 1904-cü ildə siyasi mülahizələrlə H.Z.Tağıyevin Bakıda "Ağ şəhər" deyilən yerdəki toxuculuq fabrikində elektrik mantyoru sifətilə işləməyə başlayır. Bu fabrikdə fəhlələrin tətlinə başçılıq etdiyi üçün çar polisi tərəfindən təqib olunan Musəvini tutub döyürlər. Yoldaşları ilə birgə işlədiyi otaqdan axtarış zamanı gizli ədəbiyyat ("İskra" qəzetinin bir nömrəsi, "Yaponiya ilə müharibə", "Müharibə və inqilab" kitabçaları və s.) tapılır.

Erməni-müsəlman qırğınının səbəb və nəticələrini yoxlamaq üçün 1905-ci il 3 aprelə Bakıya gəlmiş senator Kuzminski öz hesabatında Seyid barəsində yazmışdı: "Seyid 1905-ci il fevralın 16-da Bakı Obşestvenni sobraniyesində hökumətin əleyhinə çıxış edərək, 6-10 fevralda erməni-müsəlman qırğınının törədilməsində hökuməti təqsirləndirmişdi" (göstərilən hesabat, s.49). Bir neçə ay o, Bakı və Tiflisdə həbsxanada saxlanılır; buraxıldıqdan sonra Gədəbəyə qaçmalı olur və orada mis mədəninə adi fəhləlik edir. Gədəbədəki həyatı Seyid Musəviyə gələcək ədəbi-publisist əsərləri üçün zəngin material verir.

Seyid Musəvi mətbuat tariximizdə parlaq yer tutan "Dəvət" və "Təkamül" kimi qəzetlərin yaranması, onların kütlələr arasında yayılması yolunda böyük əmək sərf etmişdir. Yoldaşı S.Əfəndiyev yazır

ki, "Dəvət" qəzeti "bizim tam bir sıra partiya yoldaşlarımızın iştirakı ilə çıxırdı; başlıca olaraq Seyid Möhsünov (...) və başqaları ilə işləyirdik. Qəzet böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı" (Azərbaycan proletariyatının inqilabi hərəkəti tarixindən, Bakı, 1957, s.20).

Azərbaycan ədəbiyyatına sözün həqiqi mənasında proletar məfkurəsini və fəhlə mövzusunun ilk dəfə S.Musəvi gətirmişdir. Onun "Çaq-çuq" və "Təzə əsrin tuluunda" hekayələri, "Mis mədəni" pyesi milli nəsr və dramaturgiya sahəsində tamamilə yeni hadisə idi. Bu əsərlər yalnız ideyaca deyil, dil, üslub, janr cəhətindən də orijinal olub, demokratik bədii formada yazılmışdı. "Dəvət" qəzetinin 1-4-cü nömrələrində çap olunmuş "Təzə əsrin tuluunda" hekayəsi xalqlar dostluğu mövzusunə həsr edilmişdi. İki inqilabçı dost 1905-ci ildə xalq arasında beynəlmiləl təbliğat aparmaq üçün Borçalı mahalına gəlir və ağıllı, tədbirli işləri ilə milli ədavətin yatırılmasına nail olurlar.

Fəhlə həyatından danışan "Çaq-çuq" hekayəsi isə bilavasitə xalq kütlələrinin ideya tərbiyəsinə kömək məqsədi ilə qələmə alınmışdı. Hekayədə fəhlə həyatı realist boyalarla təsvir olunmuşdur. Burada Salman müsbət fəhlə surətidir. Salman öz fəhlə yoldaşlarındakı ətalət və siyasi kütlüyə son qoymaq haqqında, azadlıq haqqında düşünən bir gəncdir. Yoldaşlarının axşamlar, işdən sonra bir yerə cəm olub "Molla" ləqəbli birisinin əfsanəvi nağıllarına

qulaq asmaları Salmanın qızgın etirazına səbəb olur.

Salman tək deyil. O, "fabrikdə beş-altı nəfər fəhlələrdən özünə həmfikir tapmışdı. Bunlar istəyirlərdi ki, bir yerdə bir iş başlasınlar. Hekayədə siyasi dustaqların yatdığı həbsxana, müxtəlif milliyyətdən – müsəlman, rus, gürcü, alman, yəhudi olan fəhlələrin beynəlmiləl birliyi, həbsxanadakı vəziyyəti və məşğələləri də təsvir edilir. "Bunların (...) bəzisi böyrü üstə yığılıb kitab mütalə edirdi. Mütalə edənlərin cümləsindən biri də bir nəfər müsəlman idi. Bu fəhləyə dair iqtisadi və siyasi məsələlər barəsində bilik təhsil edirdi. Bu, müsəlman dustaq bizim Salman idi ki, tətildən sonra buraya düşübdür».

"Mis mədəni" pyesi müəllifin Gədəbəydəki həyat müşahidələri əsasında yazılan realist bir əsər idi. Həmin pyes əlyazması şəklində maraqla oxunurdu. Onun iki pərdəsi 1906-cı ildə jurnalda çap olunmuş, tam halda mətbuatda çıxmamışdır.

SEYİDOV İMRAN (1922-2001)

Səfəli, bağ-bağatlı Quba şəhərində bir nücəba ailəsində 16 dekabrda doğulmuş İmranın təbiəti şairlik mayası ilə yoğurulmuşdu. O, orta məktəbdə də, Azərbaycan Dövlət Sənaye İnstitutunda da rusca təhsil almışdı (1945).

Gündəlik danışqda öz doğma dilini sevə-sevə işlədən bu istedadlı gənc çox çəkmədən şair qələminə

sarılr. Çox əlamətdardır ki, onda bu istedadı görüb qiymətləndirən ilk şəxsiyyət Səməd Vurğun olur. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri kimi 1943-cü ildə o, İmranı Yazıçılar İttifaqına qəbul edib və 1945-ci ildə gənc şair İmran Seyidova "Böyük Vətən müharibəsində əmək rəşadətinə görə" medalı təqdim edir. 1945-1948-ci illərdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi, sonra 21 il respublika Elmlər Akademiyasında bölmə elmi katibi olur.

1943-cü ildə yazdığı ilk şeirlərindən İmranın lirika yolu tutacağı aydınlaşır. "Yol vermək olmaz", "Abşeron", "M.Y.Lermontov", "Cücərən otlar", "Büllur qlobus", "Mənim nəslim" və bir çox başqa şeirləri vətənpərvərliklə bərabər, təbiət-insan gözəlliyi, sənətkar taleyi haqqında hərarətli misralardan ibarətdir. Məzmunu kimi poetik ahəngi də gözəl, xoşagəlim olan bu şeirlərin bir neçəsinə Rauf Hacıyev, Nikolay Rakov və b. bəstəkarlar musiqi bəstələmişdi. Deməli, sənət aləmi onu qəbul etmişdi.

İmran Seyidov özü də həmişə yaxşı şeirə eyni səmimi, qayğıkeş münasibət bildirir: o, bədii tərcümə ilə maraqlanıb məşğul olur. Bu sahəyə sanballı bir elmi məqalə həsr edən şair İ.Seyidov başqa xalqların klassiklərindən Nəvai və Sayat Novanın, milli poeziyamızın bayraqdarlarından Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəmin, habelə Osman Sarıvəllinin, Əhməd Cəmilin bir çox əsərini özünün ilhamlı tərcüməçi əməyli rus oxucularına çatdırır.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlər məcmuəsinin, Qabilin ruscaya çevrilmiş "Nəsimi" poemasının və bir sıra başqa kitabların redaktoru olur.

Mənzum tərcümədən əlavə, İmran Seyidov filoloji tərcümənin də ustalarından biridir. Belə bir işi o, Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu və Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə bağladığı əmək müqaviləsi ilə "Koroğlu" dastanının tam mətni üzərində aparmışdır.

Heyf ki, çox illər keçməsinə baxmayaraq bu filoloji tərcümə indiyə kimi nəşr edilməmişdir.

İyirmi-otuzuncu illərdən bəri bizim mədəni həyatımızda elə simalar olmuşdur ki, ömrünün günlərini, aylarını, illərini çox vaxt tək-cə öz şəxsi təbiətlərinə, arzularına, əsas ixtisaslarına yox, əsrin, zamanın ictimai sifarişinə həsr etmişlər: bunu özlərinə sadəcə vətəndaşlıq borcu bilmiş, bununla fəxr etmişlər. İmran Seyidov da belə yazıçılardandır. Onun üçün böyük-küçük iş yoxdur; Vətənə, xalqa lazım olan iş vardır, ona görə də şair qələmini yerə qoymamaq şərti ilə ədəbiyyat və elmi-publisist, redaktor, tərcüməçi, mətnşünas kimi də bitkin, kəsərli-dir. Bunu onun "Literaturnaya qazeta", "Bakinski raboçi", "Vişka", "Literaturniy Azerbaydjan"da çıxan şeir və hekayələri, publisist əsərləri aşkar sübut edir.

Yarım əsrlik şairliyi və jurnalistliyi ərzində İmran Seyidovun "Xozeyin zemli" ("Torpağın sahibi", 1948) adlı şeir kitabı, təqribən 800-ə yaxın şeir və məqaləsi nəşr olun-

muşdur. 1977-ci ildən üzvü olduğu Respublika Jurnalistlər İttifaqı onu "Qızıl qələm" mükafatına layiq görmüşdür.

Bir faktı ayrıca qeyd edək ki, çox fəal jurnalist kimi son dörd ildə onun mətbuatda təkcə Rusiya-Azərbaycan əlaqələrinə və Azərbaycan-Ermənistan konfliktinə dair 100-dən artıq publisist məqaləsini oxumuşuq. Bu əsərlər üçün elmi, tarixi həqiqətlər geniş tədqiqatçı əməyi, mübariz, vətənpərvər ruhu səciyyəvidir.

Əlli iki il biz İmran Seyidovu Respublika Akademiyasının divarları arasında təvazökarlıqla işləyən görmüşük. O, bir çox elmi məqalələrin müəllifi, onlarca elmi işin redaktorudur. "Rus yazıçıları Azərbaycan haqqında" adlı sanballı bir müntəxəbatın tərtibçisidir. Akademiyada gözəl elmi məktəb keçəndən sonra 1969-cu ildə İmran Seyidov çox məsul bir vəzifəyə yalnız SSRİ-də deyil, bütün dünyada ilk və yeganə elmi-tədqiqat jurnalı, ümumitifaq orqanı olan "Sovetskaya türkologiya"nın baş redaktor müavini təyin edilir. Türkologiya fənninin aktual problemlərinin həlli və işıqlandırılmasına o, böyük rol oynayır.

Sovet filologiyası və türkologiyası sahəsində xidmətlərini onun bütün fəaliyyətinin baş xətti, canı hesab etmək lazımdır. 7 dekabr 1997-ci ildə İmran Seyidov Elmlər Akademiyasının Fəxri Fərmanı ilə təltif edilmişdir. Jurnalın səhifələrində keçmiş SSRİ-nin və xarici ölkələrin onlarca tanınmış aliminin

əsəri nəşr edilir. "Sovetskaya türkologiya"nın nəşrində İmran müəllimin əməyi barədə ən yaxşı təsəvvürü Sovet Türkoloqlar Komitəsinin sədri, dünyada məşhur türkoloq, akademik A.N.Kononovun ona göndərdiyi təbriknəmə verir: "İşimizin müvəffəqiyyətində Sizin təcrübəli ədəbiyyatçı və jurnalist bacarığınızın böyük rolu vardır. Məhz bunun sayəsində jurnal əməkdaşlarının fəaliyyəti düzgün istiqamət alır, (...) bizdə ədəbi və elmi redaktorluğun nə qədər istedad, əmək, hazırlıq, məsuliyyət tələb etdiyini bilməyənlər, təəssüf ki, hələ az deyil. Mətnin işıq üzü görməyində redaktorun xidmətini heç də hamı təsəvvür etmir. Bu baxımdan "Sovetskaya Türkologiya" kimi nüfuzlu, ciddi elmi jurnalda özünün əsl mənada ziyalılığı, ədəbi hazırlığı, jurnalist bacarığı, tələbkərliliyi və prinsipiallığı ilə seçilən İmran Seyidov kimi bir təşkilatçı-redaktorun işləməsi layiqincə qiymətləndirilməlidir"

1998.

SEYİDZADƏ BAĞIR (1912-1968)

Jurnalist, mütərcim, ictimai xadim Bağır Qasım oğlu Seyidzadə çox erkən əmək fəaliyyətinə başlamış, Bakıda fəhlə-gənclər məktəbini, sonra M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Neft və Kimya İnstitutunu və Sov.İKP MK yanında Ali Partiya Məktəbini qurtarmışdır.

1926-cı ildə o, LKGİ-yə daxil olub respublika komsomol təşkilatlarında fəal çalışır, Azərbaycan LKGİ MK-sının katibi olur.

1940-cı ildən Sov. İKP üzvü olan B.Seyidzadə bir sıra məsul vəzifələrdə işləyir (respublika kinematofaqiya naziri, mədəniyyət nazirinin müavini və s.).

Bağır Seyidzadə mətbuata hələ tələbəlik illərində gəlmiş, az müddət ərzində respublikada ən bacarıqlı və istedadlı jurnalistlərdən və nəşriyyat xadimlərindən biri olmuş və ömrünün axırınadək bu sahədən ayrılmamışdır. Bağır Seyidzadə "Gənc işçi" qəzetinin redaktoru, Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi Poiqrafiya və Nəşriyyat İdarəsinin rəhbəri kimi vəzifələrdə, habelə respublika radiosu, "Azərtədrisnəşr" və Azərbaycan Teleqraf Agentliyi sisteminə səmərəli işinə görə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi adına layiq görülmüşdür, Qırmızı Əmək Bayrağı və "Şərəf nişanı" ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Bədii və siyasi ədəbiyyat tərcüməsi sahəsində də çalışmış və respublikada tərcüməçilik işinin inkişafına, gənc tərcüməçi kadrlarının yetişməsinə yaxından kömək etmişdir.

Bağır Qasım oğlu Seyidzadə 1968-ci ildə Bakıda xəstələnib dünyasını dəyişmişdir.

SƏFİYEV MƏMMƏDƏLİ (? - ?)

Səfiyev Məmmədali (? - ?) – XIX əsr Azərbaycan mətbuatı və maarifinin qabaqcıl xadimlərindən biri, folklorçu, mifoloq, etnoqraf. Ana dili ilə birlikdə rus, ərəb, fars dillərini də mükəmməl bilirdi. 50-ci

illərdə Lənkəranda məktəb açıb, orada pulsuz rus dili dərsi vermişdir. 1853-1876-cı illərdə «Zakavkazski vestnik» və «Kavkaz» qəzetlərinin azərbaycanlı əməkdaşlarından olmuşdur. «Zakavkazski vestnik»də «Abbas oğlu Abdullanın hekayəsi», «Müdrək şahzadə qız», «Zəvvar qadının məharəti», «Səxavətli naməlum şəxs», «Yer cənnəti», «Şərq aşıqları» kimi Şərq əfsanə və rəvayətlərinə əsaslanan materiallar çap etdirmişdir. «Kavkaz» qəzetində ərəb əlyazmalarından istifadə yolu ilə yazılmış «Şərq hekayətləri» adlı bədii əsəri, habelə Lənkəran və Bakının ictimai-mədəni həyatı, təbii sərvətləri, Azərbaycan xalqının mədəni mədəniyyəti, mifik təsəvvürləri, adət-ənənələri haqqında samballı yazıları çap olunmuşdur.

M.Səfiyev haqqında bu məxəzlərdən məlumat almaq mümkündür:

H.Əhmədov. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı, 1985; Ə.Bağırov. Məmmədali Səfiyev kimdir? «Azərbaycan müəllimi», 23 may 1980; A.Mişiyev. Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi-ictimai mühiti. Tbilisi, 1987 və s.

SƏTTAROĞLU MÜRŞÜD (Təqr. 1883-195?)

«Səttaroğlu Mürşüd kimdir?» məqaləsində (1992) Aslan Kənan yazır ki, Səttaroğlu Mürşüd Muradzadə şair, publisist, dramaturq, jurnalist kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. 1902-ci ildə «Qafqaz istilahi», 1916-cı ildə «Məhəbbət»

kitabları çıxmışdır. «Savadsızlığın bəlası», «Savadsızlıq nə yaman imiş» kitabları da öz dövründə rəğbətlə qarşılanıb.

«Azərbaycan kitabı»nın I cildində (Bakı, 1963, s.176) 1919-cu ildə «Azərbaycan» qəzeti mətbəəsində onun «Ordu marşları» kitabçasının çıxdığı qeydə alınmışdır. «Sabirin həyatı» pyesi 1925-ci ildə Bakıda Ali Siyasi Maarif İdarəsi tərəfindən çap olunmuşdur.

Qulam Məmmədli onun Bakıda doğulduğunu və dörd il birlikdə işlədiyini deyir.

Cəfər Rənzinin tərtib etdiyi «Deyilən söz yadigardır» kitabında onun haqqında müxtəsər məlumat verilmişdir.

Türk, ərəb, fars, rus və s. dilləri mükəmməl bilmişdir. Bir müddət «Kommunist» qəzetində və «Uşaq-gənclər»də işləmişdir. «Damğa» məcmuəsində, «Azərbaycan», «Molla Nəsrəddin», «Zənbur», «Babayi-Əmir» və s. qəzet və jurnallarda müxtəlif imzalarla çıxış etmişdir. Xeyli şeir, pyes-nağıl, felyeton, məqalə və tərcümə əsərlərinin müəllifidir. Bir sıra rus yazıçılarının əsərlərini Azərbaycan türkcəsinə çevirmişdir.

Həyatı, fəaliyyəti, xidmətləri öyrənilməmiş, yaradıcılığı elmi tədqiqata cəlb edilməmişdir.

SƏLMAŞİ SƏİD (1887-1909)

Səlməsi Səid Xəlil oğlu 1887-ci ildə Dilməqanda (Cənubi Azərbaycanda) doğulmuş inqilabçı, şair,

jurnalistdir. O, mollaxana təhsili almış, şəxsi səyi və müəllimi sayəsində ana dilindən əlavə fars, ərəb, fransız və rus dillərini də öyrənib, dünya ədəbiyyatı və bəzi sosioloji nəzəriyyələrlə tanış olmağa başlamışdır.

S.Səlməsi 15-16 yaşlarında Bakıya gəlib, Azərbaycanın mütərəqqi yazıçı və ictimai xadimləri ilə yaxınlıq edir, xüsusilə romantik şair Məhəmməd Hadi ilə dostlaşır və görkəmli mollanəsrəddinçi Əliqulu Qəmküsarla məktublaşır.

1905-ci ildəki milli-azadlıq hərəkatı gənc Səlmasının dünyagörüşü və yaradıcılığının mütərəqqi istiqamətdə inkişafında həlledici iş görür. Şeir yaradıcılığında Məhəmməd Hadi və Hüseyn Cavidin başçılıq etdikləri romantizm məktəbinə mənsub idi. «Füyuzat» jurnalında onun istibdad və zülm əleyhinə lirik şeirləri çap olunmuşdur. 1907-ci ildə «İrşad» qəzetində «Müstəbidlərə!» adlı inqilabi şeir nəşr etdirmişdir. Bəzi əsərlərində mücərrədlik, ərəbizmlər, farsizmlər və s. əlamətlər də vardır.

S.Səlmasının əsərləri Azərbaycan və fars dillərindədir. Cənuba qayıtdıqdan sonra o, Səlmada yeni üsulda bir məktəb açmış və bu məktəbə öz adını («Səidiyyə») vermişdir. İran sosial-demokrat fırqasının üzvü olmuşdur.

1906-cı ildə bir neçə ay Asiya və Avropanın bir neçə şəhərini gəzir, o şəhərlərin mədəni həyatı ilə tanış olur. Həmin il şair Təbrizə qayıdıb, Avropadan gətirdiyi mətbəə ləvazimatı ilə «Ümidi-tərəqqi» adlı bir

mətbəə açır. «Tarixi-fərhəngi-Azərbaycan» adlı əsərdə deyilir ki, bu, dövrünə görə «ən böyük və ən mükəmməl bir mətbəə idi. Bu mətbəəni Səlməs məarifpərvəri və azadixahlarından olan mərhum Səid Səlməsi öz xərci ilə Təbrizə gətirmişdir». (Sitat İsmayıl Cəfərpurun «İnqilabçı şair» məqaləsindən götürülmüşdür. «Azərbaycan» jurn., Bakı, 1968, №11, s.194).

Mətbəənin buraxdığı ədəbiyyat və mətbuat haqqında heç bir məlumat yoxdur. 1909-cu ildə irticaçı qüvvələr mətbəəni dağıdırlar. «Mükafat» qəzeti bu barədə yazır: «Ümidi-tərəqqi» mətbəəsi xalq zehninə təmizlənməsi və maarifin inkişaf etdirilməsində birinci və ən yaxşı vasitə idi. Azadixah bir millətin nəcisi üçün vasitə olan belə bir mətbəə biqeyrət və cahil Nizam Şücai tərəfindən dağıdıldı. Onun hücrəti əridilərək top gülləsinə çevrilib, qeyrətli Təbriz xalqının üzərinə atıldı. (Orada).

Səid Səlməsi jurnalist fəaliyyətini Xoy şəhərində nəşr etməyə başladığı «Şəfəq» qəzetində davam etdirir. Lakin bu mətbəə də qaragüruhçuların hücumuna məruz qalıb az sonra bağlaidir.

Səlmasının Urmiyada çıxan «Fəryad», Xoyda çıxan «Mükafat» qəzetlərində məqalə və şeirlər çap etdirdiyi də məlumdur.

İstedadlı bir jurnalist kimi tanındığına görə S.Səlməsi Təbrizin «Əncüməni-məşvərət» təşkilatı tərəfindən həftəlik «Şurayi-İran» qəzetinə əməkdaşlığa dəvət olunur. O,

Həsən Şərifzadə və Həcəli Dəvafü-ruşla birlikdə bu qəzetin redaksiya heyətinə daxil idi.

Ölümündən bir az əvvəl Ə.Qəmküsara göndərdiyi bir məktubda S.Səlməsi «fəqir, müztərib və bəkəs olan fəqərayi-kasibənin» mənafeyini müdafiə etməsi uğrunda fədakarlıq göstərdiyini, lakin ümid bəslədiyi son nəticəni görə bilmədiyi üçün təəssüfləndiyini yazmışdır...

İnqilabi İran qoşunlarının başçısı Səttar xanın sərkərdəlik etdiyi vuruşlarda Səid Səlməsi qəhrəmancasına həlak olmuş və mütərəqqi mətbuatda «Şəhidi-hürriyyət» adlandırılmışdır. Vəfatı münasibətilə Bakıda «Tərəqqi» qəzetində Ə.Qəmküsar mətam məqaləsi və M.Hadi qəmli bir şeir çap etdirmişdir.

SOKOLİNSKİ NİKOLAY (1814-1897)

Jurnalist, ədəbiyyat tənqidçisi Sokolinski Nikolay Alekseyeviç Moskvada Birinci kadet korpusunda təhsil almış, 1878-ci ildən Bakı quberniyasında dövlət mükafatı idarəsinin müdiri olmuşdur.

1882-ci ildə o bütünlüklə mətbuat və ədəbiyyat sahəsinə keçib ömrünün axırınadək «Kavkazskiye obozreniye», «Novoye obozreniye» və ən nəhayət «Kaspi» qəzetlərində əməkdaşlıq edir. 1889-1897-ci illərdə «Kaspi»nin redaktoru olur. 1889-cu ildə çıxmış 40-cı nömrədə «Oxuculara» adlı baş məqaləsində N.Sokolinski Bakı əhlinə «vicdanla» və «qərəzsiz» xidmət etmək,

«təkcə bizim Bakı ictimaiyyətini deyil, bütün Rusiyanı narahat edən mübahisəli məsələlərin həllində» intirak etmək məqsədini izlədiyini yazmışdı.

N.Sokolinski «Kaspi» səhifələrində Bakıda körpə uşaqlar evi («yasli»), yeni məktəb və kitabxana açmaq məsələsini qaldırmış, kitabxana açılandan sonra onun üçün Moskvadan kitab gətirilməsinə kömək etmişdir.

Təcrübəli jurnalistin redaktorluğu müddətində qəzetin formatı böyüyür, şöbələri və mündərcəsi zənginləşir. 1890-cı ildə artıq «Kaspi» bu rubrikalarla nəşr olunurdu: «Teleqramlar», «Ümumi xəbərlər», «Mətbuat icmalı», «Yerli letopis», «Qafqaz və Zakaspidə», «Rusiyada», «Felyeton», «Jurnallara bir nəzər», «Məhkəmə və birja xronikası» və s.

Neft sənayesinə dair yazılar «Kaspi» səhifələrində xüsusilə geniş yer tuturdu.

N.Sokolinski «Dobryak» imzası ilə Qafqaz həyatına dair felyetonlar çap etdirmişdir. Bəzən «Polkovnik literaturı» («Ədəbiyyat polkovniki») imzasını işlədirdi...

SULTANLI ƏLİ (1906-1960)

Azərbaycanda xarici ədəbiyyata maraq və diqqətin tarixi böyükdür. Həm Şərq, həm də Qərb haqqında yazan, yaxud onları sözgəlişi yad edən azərbaycanlı müəllif az olmamışdır. Orta əsrlərdə Qərblə, xüsusilə

silə qonşu ölkələrlə, hətta ailəvi, nigah əlaqələri də olduğu barədə qaynaqlar çoxdur. Bununla bərabər qədim dövr və orta əsrlər ədəbi həyatını, şəxsiyyətlərini, klassik və folklor irsini öyrənənlərin ən görkəmliləri XIX əsrdə ortaya çıxmışlar. Bizim yüzilliyin otuzuncu illərində biliyi, elmi, jurnalist, pedaqoji fəaliyyəti, əsərləri ilə bu işdə diqqəti ən çox cəlb edən şəxsiyyət professor Əli Sultanlıdır.

Varlı zümrədən, zadəgan nəslindən çıxan bir çox həmyerlilərindən fərqli olaraq o, yoxsul ölkənin – naxçıvanlı bənnə Abdullanın oğlu idi. Əlinin ibtidai təhsili təzəcə yoluna düşürdü ki, o zaman İrəvan quberniyasına daxil olan doğma yurdunda müsəlmanlarla ermənilərin ədavəti qanlı hadisələrə səbəb oldu.

Təhsili yarımçıq qalan gənc Əli yalnız 20-ci ildən sonra Naxçıvanda müəllimlər seminariyasının hazırlıq kursunda oxuyur. O illərdə o, eyni zamanda, yerli «Şərq qapısı» qəzetində müxbirlik eləyir. 1923-cü ildə Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı onu Bakı Mərkəzi Pedaqoji Texnikumuna oxumağa göndərir. Texnikumu bitirdikdən sonra 1926-1929-cu illərdə Əli Sultanlı Azərbaycan Dövlət Universitetində ali təhsil alır. Yaxşı oxuduğunu görən müəllimləri onu Qərb ədəbiyyatı kafedrasında assistent saxlayırlar. Aspiranturanın üçüncü ilində Ə.Sultanlı Azərnəşrdə «Volfhanq Göte» adlı ilk tədqiqat əsərini (1932) çap etdirir.

Mütaliəsi, universitet mühazirələri, elmi axtarışları, rusdilli filoloji qaynaqların tədqiqi sayəsində illər keçdikcə onun elmi və ədəbi-tənqidi fəaliyyəti bu istiqamətlərdə gedir: Azərbaycan ədəbiyyatı, Qərb ədəbiyyatı, rus ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi.

Redaksiya və nəşriyyatlarla müntəzəm əlaqə saxlayan Əli Sultanlının milli söz sənətimizin tarixinə dair ilk məqalə və kitabları M.F.Axundzadənin həyatı və yaradıcılığına aiddi: «M.F.Axundovun dramaturgiyası», «Aldanmış kəvakib» çarizmə kəskin bir pamflet kimi».

30-40-cı illərdən başlayaraq gənc alim Nizami Gəncəvi sənəti və dahi şairin Qərbi Avropa ədəbiyyatı ilə əlaqələri haqqında qiymətli tədqiqat əsərləri yazır: «Leyli və Məcnun» və «Qərbi Avropa ədəbiyyatı» (1947), «İskəndərnamə» və «Qərbi Avropa ədəbiyyatı» (1947). Bu əsərlərin elmi konsepsiyası Nizami sənəti ilə Qərb sənəti arasındakı mövzu, ideya, bədii və fəlsəfi əlaqəni nəzəri paralel halında əsaslandırır işıqlandırmaq idi.

Alimin ədəbi-tənqidi fəaliyyəti də doğma ədəbiyyatımızla, bu ədəbiyyatın həm qədim nümunələrindən olan Dədə Qorqud dastanları, həm də müasir yazıçılardan Nəcəf bəy Vəzirov, Cəfər Cəbbarlı, Məmməd Səid Ordubadi, Abdulla Şaiq, Üzeyir Hacıbəyli, Hacıbaba Nəzərli, Mehdi Hüseyn və başqalarının yaradıcılığı, yeni-yeni əsərləri ilə bağlı idi. (Bu əsərlərin bir neçəsi

oçerk halında üçcildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»ndə verilmişdi).

Ə.Sultanlının milli ədəbi irsimizlə bağlı kitabları da çapdan çıxmamış idi: «M.F.Axundovun dramaturgiyası haqqında» (1938; 38 s.), «Azərbaycan xalq dramı» (1945; 82 s.).

Professorun ölümündən sonra çapdan çıxan kitabları: «Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixindən», (1964, 300 s.; «Məqalələr», 1971, 327 s.).

Elmi və jurnalist fəaliyyətinin ən çox davam edən, ən səmərəli qolu olan Qərb ədəbiyyatının öyrənilməsi məqsədilə Ə.Sultanlı bu kitabları çap etdirmişdir: «Roma və Yunanıstanda ədəbiyyatşünaslıq və poetika» (1945, 82 s.), «Antik dövrdə bədiiyyat və ədəbiyyatşünaslıq mərhələləri» (1946, 48 s.). 1958-ci ildə professorun bu silsilədən olan daha səmərəli iki əsəri – «Antik ədəbiyyat tarixi» (496 s.), «Xarici ədəbiyyat və renessans ədəbiyyatı» (675 s. M.Əlizadə və H.Zeynalı ilə birlikdə) çapdan çıxır.

Ə.Sultanlı qəzet və jurnallar üçün məqalələrinin də çoxunu Qərbi Avropa ədəbiyyatı məsələləri və klassik sənətkarların həyatı, yaradıcılığı barədə yazmışdır: «İlk İtaliya realizmi və Bokkaççio», «F.Şillerin yaradıcılığı», «Otello» (V.Şekspir əsərinin tamaşası haqqında), «Böyük fransız yazıçısı Viktor Hüqo», «Mopassanın hərbi novellaları», «Sevilya ulduzu» (Lope de Veqanın əsərinin tamaşası), «Henrix Heyne», «Romen Rollan» və s.

Rus klassik irsi, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri haqqında tədqiqat işi isə dövrü mətbuatda çap olunan bu əsərlərdə ifadəsini tapmışdır: «Puşkin dramaturgiya haqqında», «Lev Tolstoyun dramaturgiyası», «Ostrovski və Azərbaycan dramaturgiyası», «V.Mayakovski» və s.

Ömrünün son illərində professor Respublika Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçi vəzifəsində çalışırdı.

Müəllimin Əli Sultanlı fəaliyyətinin ən yetkin, məhsuldar çağında – 1960-cı ildə Bakıda ağır xəstəlikdən gözlərini əbədi yumdu.

SULTANOVA AYNA (1895 – 1938)

Görkəmli ictimai və dövlət xadimi, publisist Sultanova Ayna Mahmud qızı Quba şəhəri yaxınlığındakı Pirəbədil kəndində doğulmuş, Bakıda «Müqəddəs Nina» məktəbini qurtarmışdır. Böyük Oktyabr inqilabı ərəfəsində xalq azadlıq hərəkatına qoşulmuş və Azərbaycanda xoşbəxt gələcək uğrunda fəal mübarizlərdən olan qardaşı Qəzənfər Musabəyovla, habelə N.Nərimanov, H.Sultanov və başqaları ilə birlikdə işləmişdir. 1919-cu ildə RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığında Yaxın Şərq şöbəsinin katibi olmuş, 1920-ci ildə Sverdlov adına Kommunist Universitetində oxumağa başlamışdır.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra bir sıra məsul partiya və dövlət vəzifələrində işlə-

məklə bərabər, ədəbi-jurnalistik fəaliyyət də göstərmiş, publisist əsərlər, şeirlər yazmış, «Şərq qadını» jurnalının redaktoru olmuşdur. Bu jurnalda onun «Azərbaycanda qadınlar arasında fəaliyyətin birinci illiyi və yoldaş Nərimanov», «Savadsızlığın ləğvinə dair», «Şuların kütləvi fəaliyyəti və orada qadın iştirakı», «Məktəbə qədər tərbiyə işləri» və s. publisist, elmi-pedaqoji məqalələri çap olunmuşdur. Jurnalın ətrafında çoxlu müxbir, yazıçı və oxucu toplamaq məqsədi ilə 1929-cu ildə A.Sultanovanın təşəbbüsü ilə Əli Bayramov adına mərkəzi qadınlar klubunda «Şərq qadını» oxucularının birinci konfransı keçirilmişdir.

A.Sultanova 1928-ci ildə Almaniyanın Gölın şəhərində keçirilən mətbuat sərgisində iştirak etmişdir.

Sonrakı illərdə də mətbuatla əlaqəsini üzməmiş, bir sıra mədəni tədbirlərin təşəbbüsçüsü, təşkilatçısı, təbliğatçısı və iştirakçısı olmuşdur. Məqalələrini Azərbaycan və rus dillərində yazmışdır.

STARSEV Q.J.

(təxm. 1860-cı illərin axırları - ?)

Q.J.Starsev – jurnalist, tarixşünas, siyasi xadimdir. 1885-ci ildə Bakı real məktəbini qurtarıb. Moskvanın Petrovsko-Razumovski Akademiyasına daxil olmuşdu. Hələ Bakıda tələbə ikən o, inqilabçılarla əlaqəyə girişmiş, bir sıra inqilabi ruhlu müəlliflərin əsərlərini və s. kitabları oxumuşdur.

Akademiyada Q.J.Starsev rus, azərbaycanlı və başqa tələbələrle birlikdə inqilabi işə başlayır, kitab və mətbuat nəşrinə maraq göstərir, gizli mətbəə təşkilinə kömək edir. 1886-cı ildə çar jandarmı onun mənzilindən gizli ədəbiyyat tapır. Onu Bakıya sürgün edib göz dustağı kimi saxlayırlar. 1888-ci ildə çar III Aleksandr Bakıya gəldiyi zaman o, Lənkərana göndərilir.

90-cı illərdə Starsev Bakı və Tiflisdə çıxan rus qəzetlərində jurnalist fəaliyyəti göstərir, «Kaspi»də elmi-kütləvi və publisist əsərləri çap olunur, «Kavkaz» qəzetində əməkdaşlıq edir.

Əsas mövzuları Bakı neft sənayesi və fəhlə həyatıdır. Gizli imzası: «Yox» idi. «Kaspi»də çap etdirdiyi «Bir eşqin tarixi» adlı əsərində irəli sürdüyü mübariz fikirlərinə görə o, ta 1899-cu ilə qədər polis nəzarəti altında olmuşdur.

XIX əsrin axırı, XX əsrin əvvəllərində Starsev Bakıda neft sənayeçiləri qurultayı şurası Statistika bürosunun müdiri olmuş, neft sənayesinin tarixini, Bakıda proletar kadrlarının əmələ gəlməsi məsələlərini və fəhlələrn vəziyyətini öyrənərək bir neçə elmi əsər yazmışdır («Raboçie i slujəşşie Balaxano-Sabunçinskix promislov», Bakı, 1900; «Bakinskaya neftyanaya promışlennost», Bakı, 1901 və s.). Bəzi məsələlərdə burjua tarixşünaslığı təsiri altında olsa da, XIX əsr Azərbaycan neft sənayesi tarixinin dövr-
lərə bölünməsi, Abşeron kəndlərinin

neft quyularında icbari əməyinin şərhı və s. məsələləri yaxşı işləmişdir.

1909-cu ildə «Baku», 1910-cu ildən sonra isə «Kavkazskaya kopeyka», «Kavkazski teleqraf» qəzetlərinin redaktoru olmuşdur. Bu qəzetlərdə dövrün aktual ictimai-siyasi məsələləri haqqında publisist yazılar, ədəbi-tənqidi məqalələr, resenziyalar və s. çap etdirirdi.

İrtica illərində Starsevin ədəbi-tənqidi görüşlərində burjua ideologiyası təsirləri özünü göstərirdi. Bunu böyük proletar ədibi M.Qorkiyə həsr etdiyi məqalələrdə aydın görmək mümkündür. Həmin məqalələrlə Qorkinin ideya-yaradıcılıq inkişafı yanlış təhlil olunur, ədibin əsərlərinin ideya məzmunu təhrif edilirdi. Belə səhvlərinə görə «Sovremennaya jizn» jurnalında kəskin tənqid olunmuşdu. («Sovremenniy jizn», 26 mart 1911, №1).

1. Şahtaxtlı Behbud bəy – (1881-1924)
2. Şahtaxtlı Əbülfət – (1855-1913)
3. Şahtaxtlı İsa Sultan Nəcəf oğlu – (1851-1894)
4. Şahtaxtlı Məhəmməd ağa – (1848-1930)
5. Şahtaxtinski Cahangir – (?- 1905)
6. Şahtaxtinski Əsədulla bəy – (1887-1939)
7. Şahgəldiyev Həsən – (1918-1961)
8. Şamilov Seyfulla Əli oğlu – (1902-1974)
9. Şıxlinskaya Nigar xanım Hüseyn əfəndi qızı – (təqr. 1878-1931)
10. Şirəliyev Məmmədağa – (1909-1991)
11. Şürbi Mirzə Cəlil Məhəmməd oğlu Mirzəyev – (1865-1916)

ŞAHTAXTLI BEHBUD BƏY (1881-1924)

C.Məmmədquluzadənin müasirlərindən Behbud bəy Şahtaxtlı Naxçıvanın Şahtaxtı kəndində bəy ailəsində doğulmuşdur. 1917-ci ildə “Hümmət” təşkilatının üzvü olmuş, 1918-ci ildə N.Nərimanov Həstəxanda olan vaxt “Hümmət” komitəsinin sədri seçilmişdir. Həmin il o, Kəndli Deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin üzvü olmuş, Bakıda Xalq Komissarları Sovetində işləmişdir. Xarici işğalçılar Bakıya soxulan zaman Vətənin müdafiəsinə çalışmış və inqilabi fəaliyyətinə görə həbs olunmuş, üç ay Gəncədə həbsdə qaldıqdan sonra Naxçıvana qayıtmışdır.

1920-ci ildə B.Şahtaxtlı Azərbaycan SSR Xalq Ədliyyə Komissarı və Azərbaycan SSR-in RSFSR-də fəvqəladə nümayəndəsi təyin olunmuşdur. O ilin 29 sentyabrında RK \b\ P MK-nın plenumunda B.Şahtaxtlının hesabat məruzəsinə əsasən Azərbaycanla RSFSR arasında bağlanmış iqtisadi, siyasi və hərbi müqavilə təsdiq edilmişdir. Sentyabrın 30-da həmin müqaviləni RSFSR hökuməti adından Georgi Çiçerin, Sovet Azərbaycanı adından isə B.Şahtaxtlı imzalamışdır. Oktyabrın 7-də B.Şahtaxtlı Moskvadan Bakıya yola düşərkən xüsusi məktub yazıb, yaradılan qardaşlıq

ittifaqı üçün V.İ.Leninə təşəkkürünü bildirmişdi.

Bu illərdə Q.Çiçerinlə yaxın əlaqə saxlayan B.Şahtaxtlı Yaxın Şərq ölkələri ilə dostluq əlaqələrinin yaradılmasında da böyük rol oynamışdır. 1921-ci ilin mart və oktyabr aylarında Zaqafqaziya sovet respublikaları ilə Türkiyə arasındakı dostluq münasibətlərinin yaradılmasında da B.Şahtaxtlının mühüm xidmətləri olmuşdur.

1920-ci ilin iyununda B.Şahtaxtlı Kominternin II konqresinə nümayəndə seçilmiş, Zaqafqaziya federasiyasının və SSRİ-nin təşkilində fəal iştirak etmişdir.

1921-ci ildən başlayaraq B.Şahtaxtlı Naxçıvan MSSR İnqilab Komitəsinin sədri və Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifələrində işləmiş, 1922-ci ildə isə əvvəlcə Azərbaycan SSR Xalq FKM (Fəhlə-kəndli müfəttişliyi) komissarı, sonra isə Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini olmuşdur. Sonralar Gürcüstan SSR-də məsul vəzifələrdə işləmiş, Zaqafqaziya rusdilli mətbuatında siyasi-publisist məqalələrlə çıxış etmişdir.

B.Şahtaxtlı çar Rusiyasının Menşikov və Purişkeviç kimi şovinistlərini tənqid edərək yazırdı: «...svoimi zlostnimi donosami i qnusunimi provokatsiyami na inorodçev, ya-

kobı, vızıvaemimi çuvstvomu prisuşaqo emu «patriotizma», Menşikov okazıvayet Rossii çisto «medveyu usluqu» (Bax: B.Şaxtaxtinskiy. Poxod protiv musulman. «Zakavkazye» qəzeti, 17 aprel 1908, №85).

Behbud bəy Şaxtaxtılı 1924-cü ildə vəfat etmişdir. Tədqiqatçılarından Əsgər Qədimov, Məcid Katibli və başqalarının əsərlərindən Behbud bəy Şaxtaxtılı barədə daha ətraflı məlumat almaq mümkündür. 1983.

ŞAHTAXTLI ƏBÜLFƏT (1855 – 1913)

Azərbaycanın ilk ali təhsilli jurnalistlərindən Əbülfət Nəcəf oğlu Şaxtaxtılı böyük bir nəsiləndən çıxıb Naxçıvan ölkəsinin Şaxtaxtı kəndində varlı ailədə dünyaya gəlmişdir; tanınmış publisist, mütərcim, hərbi və ictimai xadim İsa Sultan Şaxtaxtılına kiçik qardaşıdır.

Ə.Şaxtaxtılı Tiflis Real məktəbini qurtarıb 1877-ci ildə inqilabçı marksist G.V.Plexanovun oxuduğu və gizli inqilabi iş apardığı Peterburq Texnoloji İnstitutuna girir. Burada digər azərbaycanlı dostları ilə birlikdə “İmdadiyyə” adlı gizli cəmiyyətin fəaliyyətində yaxından iştirak edir və o zaman Petrovski-Razumovski Akademiyada təhsil alan N.Vəzirovla, habelə Bakıda “Əkinçi”ni çıxaran H.Zərdabi ilə sıx əlaqə saxlayır.

N.Vəzirova 3 mart 1878-ci il tarixli məktubunda Ə.Şaxtaxtılı yazır: “İmdadiyyə”nin nizamnaməsini al-

dım. Üzümüzə gələn yay biz gərək təxirəsalmadan “İmdadiyyə”nin əsas müddəalarını müzakirə edək ki, ölkəmizin müxtəlif yerlərinə yola düşdükdə vahid bir məslək naminə fəaliyyət göstərək (...). Bizim məqsədimiz şəri kökündən məhv etmək üçün çoxlu adam hazırlamaqdır (...). Biz tərəqqipərvərlər nəzərlərimizi ancaq aşağı təbəqəyə dikməliyik” (Sitat O.Mirzəyevin “Plexanovla birlikdə” məqaləsindən götürülmüşdür, “Vışka”, 26 oktyabr 1969, №252). Bir il sonra Elmi komitənin qərarı ilə “tələbələrini icazə verilməyən çıxışlara sövq etmək üstündə” institutdan xaric edilir, çar II Aleksandrın əmri ilə polis nəzarəti altında saxlanılır. Ali məktəbə girmək üçün Moskva, Kazan və Varşavaya gedir, məqsədinə nail olmur. Bir müddət Moskva Lazarev Şərq Dilləri İnstitutunda oxuyur, sonra Heydelberqdə (Almaniya) diplom müdafiə edib bakalavr adı alır. 1883-cü ildə Aleksandr yunker məktəbinə girir.

Jurnalist və mütərcimlik fəaliyyətinə XX əsrin əvvəllərində Məhəmməd ağa Şaxtaxtılına köməyi ilə başladığı güman edilir. “Kavkaz” qəzetində ictimai intibaha və maariflənməyə çağıran məqalələri çap olunmuşdur.

Ə.Şaxtaxtılı Dünya ədəbiyyatı klassiklərini, xüsusilə alman poeziyasını çox oxumuş və sevmişdir. V.Götenin “Gənc Verterin iztirabları” romanını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir; tam, yaxud, hissə-hissə çap olunub olunmadığı haqqında məlumatımız yoxdur.

ŞAHTAXTLI İSA SULTAN NƏCƏF OĞLU (1851-18.X.1894)

İlk Azərbaycan jurnalistlərindən biri, alim və ictimai xadim İ.S.Şaxtaxtılı İrəvanda anadan olmuşdur. İlk təhsilini Naxçıvan qəza məktəbində aldıqdan sonra 1865-ci ildə görkəmli gürcü yazıçısı D.K. Kipianinin pansionunda oxumağa başlamış, 1871-ci ildə Tiflis Real Gimnaziyasını qurtarıb Peterburq Əkinçilik İnstitutuna daxil olmuşdur. İki il Paris və Londonda siyasi-iqtisadi elmlərinə, Sürix politexnikumunda isə təbiətşünaslığa dair mühazirələrə qulaq asmış, 1875-ci ildə kənd təsərrüfatı və meşəçilik elmləri üzrə namizədlik dissertasiyası müdafiə edib Tiflisə qayıtmışdır. Bu zamandan məşhur gürcü ictimai xadimi və publisisti N.Nikoladze, habelə D.Eristavi, A.Sereteli, M.Antonoviç və başqaları ilə birlikdə mətbuatda işləmiş, “Tiflisski vestnik” qəzeti redaksiyasında siyasi məsələlər şöbəsinin müdiri olmuşdur. Rusiya-Türkiyə müharibəsi zamanı atası və yaxın qohumlarından bir neçəsi müharibəyə getdikləri və ailəni dolandırmaq onun öhdəsinə düşdüyü üçün 1877-ci ildə Kars vilayəti rəisinin dəftərxanasında xüsusi işlər üzrə baş məmur vəzifəsində işləməli olmuşdur. Burada “Kars” adlı həftəlik qəzet nəşr etməyə və gündəlik teleqraf bülleteni buraxmağa başlamışdır. Müxtəlif dövlət işləri üçün Peterburq, İstanbul və Ərzurumda olmuşdur.

Arvadı Sofya xanım dövrünün mədəni Azərbaycan qadınlarından biri idi, C.Məmmədquluzadənin arvadı Həmidə xanım ilə birlikdə Tiflis müsəlman qadınları arasında mədəni-xeyriyyə işləri aparırdı. Qızı Leyla xanım 1904-cü ildə İsveçrənin Lozanna şəhərinə tibb təhsili almağa getmiş, dörd il oxuduqdan sonra 21 yaşında vəfat etmişdir. “Molla Nəsrəddin”in 1908-ci il 52-ci nömrəsində onun haqqında nekroloq çap olunmuşdur.

Dərin bilik sahibi olan İ.Şaxtaxtılı bir neçə Qərb və Şərq dilini bilirdi. Bunun müsbət nəticələrini onun publisist məqalələrində və beynəlxalq hadisələrə dair icmallarında aydın görürük.

1877-1878-ci illərdə Tiflisdə “Kavkazski almanax”ı buraxmışdır. Almanaxa müxtəlif təqvimlər, bayramlar haqqında məlumat, astronomiya və meteorologiyaya aid yazılar, Qafqazın inzibati bölgüsü, coğrafiyası, dövlət idarələri, maarif işləri və s. haqqında materiallar daxildir. Almanaxda D.T.Eristavinin “Keçən ilin yekunları”, N.Nikoladzenin “Bizim bir ilimiz” (yerli icmal) adlı məqalələr də vardır.

“Kavkazski almanax”da yer almış “Şərqi böhranı” adlı böyük (44 səh.) məqaləsində Şərqi ictimai-siyasi və iqtisadi həyatını, xüsusilə Türkiyənin beynəlxalq münasibətlərini təsvir etmişdir.

**ŞAHTAXTLI MƏHƏMMƏD
AĞA SULTAN OĞLU
(1848, Şahtaxtlı,
İrəvan qub. – 1930, Bakı)**

Görkəmli jurnalist, alim və ictimai xadim M.Şahtaxtlı ilk təhsilini xüsusi müəllimdən almış, fars və ərəb dillərini öyrənmişdir. 15-16 yaşlarına qədər Naxçıvanda rus məktəbində oxumuşdur.

70-ci illərdə tərəqqipərvər ziyalıların təsiri ilə mükəmməl təhsil almaq həvəsinə düşüb, Peterburqa gedir. Xəstəliyinə görə bu məqsədinə nail olmasa da, Peterburqda alman dilini öyrənməyə başlayır. 1875-ci ildə Parisdə Beynəlxalq Coğrafiya konqresində iştirak edir.

Uzun illər Moskva, Paris, Leypsiq, İstanbul və başqa şəhərlərdə yaşayıb, dil və din tarixi ilə, həmçinin jurnalistika ilə məşğul olmuşdur. Fəaliyyətində əsas cəhət publisistika idi. Artıq 70-80-ci illərdə Rusiyada və Qərbdə müsəlman Şərqinə dair elmi və publisist əsərlərin, məqalələrin müəllifi kimi tanınmağa başlamışdı.

Bir müddət “Moskovski vedomosti” qəzetinin fəal əməkdaşlarından olması və mürtəce jurnalist Katkovun təsiri altına düşməsi dünyagörüşünə mənfi təsir göstərmişdi. 80-ci illərdə “Kəşkül” qəzetində məqalələri nəşr olunur, Tiflisdə çıxan “Novaya obozreniya” qəzetində İran, Türkiyə və s. Şərq ölkələrinin ictimai-siyasi həyatı, ədəbiyyatı, mədəniyyəti haqqında xeyli məqaləsi çap edilir. Bu məqalələrdə L.Tolstoy, Mirzə Mülküm xan,

Əhməd Midhət, Cəmaləddin Əfqani və başqalarının fəaliyyətindən, əsərlərindən, dünyagörüşündən danışılır. İslam peyğəmbəri Məhəmmədin həyatına dair elmi əsərlərini də bu zamanlar yazmış, lakin çap etdirə bilməmişdir. 90-cı illərin axırlarında Azərbaycan dilində “Tiflis” adlı qəzet çıxarmaq istəyirsə də, Peterburq Baş mətbuat idarəsi icazə vermir. Məqalələrindən birində bu idarənin sədri, velikorus şovinisti Solovyovla görüşü barədə belə yazır: “... bir şərqli kimi var qüvvəmlə ona dil töküüb xahiş etdim, lakin bundan heç bir şey çıxmadı. O, xahişimi qəti rədd etdi. Bu üzdənirəq alim 16 il rus mətbuatının başında durdu və qeyri-rus xalqlarından bir nəfərə də olsun ana dilində qəzet çıxarmağa icazə vermədi. Cənab Solovyovla qısa söhbətim bugünkü kimi yadımdadır. O dedi:

– Tatar (Azərbaycan. – Red.) dilində qəzetə heç cür icazə verə bilmərəm. İstəyirsinizsə rusca çıxarmağa icazə verim. Qoy tatarlar sizdən nümunə götürüb rusca təhsil alsınlar. Siz rusca əla danışırınsınız. Tatar qəzeti nəyinizə lazımdır?

– Mən öz həmvətənlərimin hamısının tərəqqisinə kömək etmək istəyirəm. Tatarlar hamısı rus dilində təhsil ala bilməzlər. Bu, ancaq varlı ailələrə müyəssər olan bir nemətdir.

– Qəzet xalqın nəyinə lazımdır? Ziyalılar qoy rus dilində oxusunlar, adi tatarlar isə qoy gedib sürülərini otarsınlar».

Parisdə Sorbonna Universiteti professoru Pavel Passinin başçılıq

etdiyi “Asiya fonetikasi cəmiyyəti”ndə Şərq dillərinin fonetikasi sahəsində tədqiqat aparmış, fransız və ingilis dillərini öyrənmiş, ərəb əlifbasını əvəz edəcək yeni əlifba yaradılması sahəsində M.F.Axundzadənin işini davam etdirmiş, bu münasibətlə rus dilində “Usoverşensctvovannaya musulmanckaya azbuka” adlı əsər yazmışdır.

1903-cü ildə Tiflisdə mətbəə təşkil edib, “Şərqi-Rus” qəzetini nəşrə başlayır. O yazırdı: “... Mənim niyyətim türk qəzetindən dövlət qazanmaq deyil, ancaq ana dilimizdə mətbuat təsis etməkdir” (“Şərqi-Rus”, 27 aprel, 1903, №12). Bu qəzetin ətrafına C.Məmmədquluzadə, Ömər Faiq, M.S.Ordu-badi, F.Köçərli, Ü.Hacıbəyli kimi görkəmli yazıçı və jurnalistlər toplaşmışdı. Böyük Azərbaycan yazıçısı, ictimai xadimi və jurnalisti, məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaktoru C.Məmmədquluzadəni ilk dəfə redaksiya işinə M.Şahtaxtlı cəlb etmişdir. C.Məmmədquluzadə “Xatiratım” əsərində yazır: “Məhəmməd ağa mənə təklif elədi ki, mən həmişəlik qalım Tiflisdə... Onun “Şərqi-Rus” qəzetində hekayənəvis, felyetonçu olum... O vaxtlar ədibimiz qəzet məşqinə düşəndə, mən eşitdim ki, Məhəmməd ağa atadan qalma mülkünün öz hissəsini satıb on səkkiz min manata və bu pulu alıb, gedib Tiflisdə qəzet nəşr etsin... Möhtərəm ədibimiz Məhəmməd ağa Şahtaxtlı mənə öz qəzetinin idarəsinə cəlb etməklə mənə qəzet dünyasına daxil etdi”

(C.Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri, III cild, Bakı, 1967, s.654-656).

“Şərqi-Rus” qəzetinin ilk nömrələrindən birinin baş məqaləsində M.Şahtaxtlı yazmışdır: “... Bizim borcumuz həqiqi nəvislikdir: yaxşılığı dediyimiz kimi, yamanlığı da gizlətməyəcəyik. Biz meydana onun üçün çıxdıq ki, xalqa doğru söz deyək və nəinki ona-buna vicdanfuruşanə mədhiyyələr oxuyaq. Biz ibn Xəldunuq, Qaani deyilik” (“Şərqi-Rus”, 16 aprel, 1903, №7). 1903-1904-cü illərdə Azərbaycan dilində yeganə qəzet olan “Şərqi-Rus” xalq azadlıq hərəkatının təsiri ilə bir çox xalqın gözünü açmış, demokratik ideyalar yaymışdır. Çarizmi və bəzi mülkədar-kapitalist münasibətlərini də tənqid etməkdən çəkinməmişdir. M.Şahtaxtlı 1904-cü illərdə Azərbaycanın görkəmli jurnalistləri Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağaoğlu ilə, habelə Qafqaz müsəlmanlarının ruhani idarəsi ilə yaxınlıq etmişdir. Lakin dövrünün bəzi bədxah adamları ilə münasibətləri düz gətirmədiyinə görə qəzet nüfuzdan düşmüş və 1905-ci ilin əvvəllərində bağlanmışdır.

1905-ci il inqilabı dövründə və sonralar M.Şahtaxtlı kadet fraksiyasının xətti-hərəkatını müdafiə edirdi. II Dövlət dumasına İrəvandan deputat olduğu zaman da o, bu mövqedə dayanmışdı. Bu illərdə onun bir sıra publisist məqalələri Suvo-rinin qaragürühcü “Novoye vremya” qəzetində çap olunmuşdur.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda mədəni quruculuq və

yeni əlifbanın tətbiqi sahəsində fəal işləmiş, Bakı Universitetinin professoru olmuşdur.

ŞAHTAXTANSKİ CAHANGİR (? - 1905)

XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin ilk illərində Azərbaycan rusdilli mətbuatının fəal şəxsiyyətlərindən biri kimi tanınan Cahangir Şahtaxtinski Naxçıvanda zadəgan ailəsində doğulub, xüsusi təhsil almış, cavanlığından jurnalistikaya həvəs göstərmişdir. XX əsrin əvvəlində o, “Baku” qəzeti redaksiyasının əməkdaşı olub, bu qəzetdə sosial mövzularda publisist məqalələr, xəbərlər nəşr etdirirdi. Əsas mövzularından biri erməni daşnak millətçilərin törətdikləri cinayətlərin təsviri idi. Onun yazılarında öz xalqının taleyi barədə narahatlıq ruhu vardı. Təsədüfi deyil ki, Cahangir Şahtaxtinski milli qırğın zamanı satın alınmış canilər tərəfindən öldürülmüşdü.

Bu qətlin təfəsilatını öyrənməmiş bəzi qəzetlər, o cümlədən “Sank-Peterburqskiye vedomosti” Cahangir Şahtaxtinskiyə məşhur publisist və alim, “Şərqi-Rus” qəzetinin redaktoru Məhəmməd ağa Şahtaxtinski ilə qarışıq salıb “Baku” əməkdaşı əvəzinə “Şərqi-Rus” redaktoru haqqında nekroloq nəşr etmişlər.

O vaxtın Azərbaycan mətbuatında ən nüfuzlu qəzet olan “Həyat” qəzeti Cahangir Şahtaxtinskiyə ölümünü böyük itki hesab edərək, onun “sahibi-fikir və ərbbi-zövq”

(yəni fikir sahibi və ürəkaçan bir şəxsiyyət) olduğunu yazmışdı (6 sentyabr 1905, №58).

ŞAHTAXTİNSKİ ƏSƏDULLA BƏY (1887-1939)

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bilicilərindən, təbliğatçılarından olan Əsədulla bəy Şahtaxtinski Naxçıvan diyarının ulu nəsilərindən birinə mənsubdur. O, ilk və orta təhsilini rusca alıb cavanlıqdan şifahi ədəbiyyatımızı öyrənmiş, ən yaxşı nümunələrini mükəmməl bildiyi rus dilinə tərcümə etmişdir.

Müərcim Ə.Şahtaxtinskiyə diqqətini cəlb edən folklor nümunələri arasında məşhur “Əsli və Kərəm” dastanı, seçmə bayatılar, habelə “Leyla” və s. mahnılar vardır.

Bir neçəsi 1906-cı ildə “Kaspi” qəzetində nəşr olunmuş bu tərcümələr Azərbaycan ədəbi abidələrinin rus dilinə çevrilməsi sahəsində mühüm, uğurlu addımdır.

ŞAHGƏLDİYEV HƏSƏN (1908-1961)

Jurnalist, müəllim, mətbuat tədqiqatçısı, ictimai xadim Həsən Əbülhəsən oğlu Şahgəldiyev Bakının Balaxanı kəndində doğulmuş, fəhlə-gənclər məktəbini qurtarandan sonra, 1931-ci ildə Moskvaya Kommunist Jurnalistlər İnstitutuna daxil olmuşdur. İnstitutda oxuyar-

kən “Pravda” qəzetinin redaksiyası və mətbəəsində təcrübə keçir, 1936-cı ildə pedaqoji fəaliyyətə başlayır, Marksizm-Leninizm İnstitutunun redaktorlar şöbəsində dərs deyir, 1945-ci ildə ADU-da (indiki BDU-da) jurnalistika kafedrasının dosenti və müdiri olur.

Uzun illər məsul vəzifələrdə işləmişdir: Azərbaycan KP MK katibi, Azərbaycan KP BK katibi, Bakı Şəhər Soveti sədrinin müavini, Azərbaycan Teleqraf Agentliyinin direktoru və s.

Mətbuatda Ramana neft mədəninə fəhlə işlədiyi zamandan çalışmağa başlayır, ilk məqaləsi “Yeni yol” qəzetində çıxır. Sonra “Kommunist” qəzetində yazıları nəşr edilir. 1929-cu ildə “Kommunist” redaksiyasında ədəbi işçi olur. Moskvada təhsilini bitirəndən sonra Nuxa (indiki Şəki) MTS siyasi şöbəsinin “Mübariz”, daha sonra “Nuxa fəhləsi” qəzetlərinin redaktoru işləyir, eyni zamanda “Kommunist” və “Şərq qadını”nda məqalələri, felyetonları çıxır (“İpəkli Nuxa”, “Abdulla dayı”, “Pendir satan müxbir və velmoj Rəcəb” və s.).

1937-ci ildə “Yeni yol” qəzetinin redaktoru təyin olunur.

İnqilabdan əvvəlki Azərbaycan dövrü mətbuatının tarixini tədqiq edən mütəxəssislərdən biridir. “İskra” və “Pravda” qəzetlərinin Azərbaycanda rolu, “Təkamül”, “Yoldaş” haqqında və s. mövzularda tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. Azərbaycan inqilabçılarının fəaliyyətinin 1905-ci ildə mərkəzi

mətbuatda işıqlandırılması, “Dəvət” qəzeti və s. məsələlər haqqında məqalələrin də müəllifidir.

Həsən Şahgəldiyev Rusiya-Azərbaycan əlaqələrinə dair elmi tədqiqat əsərinə görə tarix elmləri namizədi dərəcəsi almışdır.

ŞAMİLOV SEYFULLA ƏLİ oğlu (1902, Tath kəndi, Qazax – 1974, Bakı)

Jurnalist, yazıçı, müərcim S.Şamilov Qazaxdakı “Nüsrət” adlı üsuli-cədid məktəbində, sonra Rus-Azərbaycan, daha sonra Əhməd ağa Mustafayevin “Rüşdiyyə” məktəbində oxumuş, 1918-1920-ci illərdə Qazax Müəllimlər Seminariyasında təhsil almışdır. 1920-ci ilin mayında Azərbaycan LKİ-na daxil olmuş və Qazax qəza komsomol təşkilatının komitə sədri vəzifəsində işləməyə başlamışdır. Həmin ilin sentyabrında Azərbaycan gənclərinin fədakar nümayəndəsi sifəti ilə Bakıda keçirilən “Şərq xalqları qurultayında” iştirak edir. 1921-ci ildə Bakıda partiya məktəbini qurtarıb həmin məktəbdə müəllim və Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığında baş inspektor işləyir. 1925-1928-ci illərdə Bakı oğlan və qız seminariyalarında, Əli Bayramov klubunda, N.Nərimanov adına Sənaye Texnikumunda dərs deyir.

1928-1930-cu illərdə Gəncə okruq maarif şöbəsinin müdiri işləyir, 1932-ci ildə Ə.Haqverdiyev, C.Cabbarlı, S.S.Axundov, M.Ordubadı və başqaları ilə birlikdə Azərbaycan

Sovet Yazıçıları İttifaqının təşkilat komitəsinin üzvü və 1936-cı ildə İttifaqın sədri olur.

1931-1932-ci illərdə Moskva Qırmızı Professorlar İnstitutunun Bakı filialında, 1933-1936-cı illərdə isə Leninqrada Jurnalistika İnstitutunda təhsil alır.

1925-ci ildən Sov.İKP üzvü idi.

Respublikada ictimai-siyasi irsin təbliğində, milli mətbuatın tərəqqisində görkəmli xidmətləri olmuşdur.

İlk məqaləsi hələ 1921-ci ildə "Kommunist" qəzetində çıxmışdı. Sonralar "Azərbaycan fəqərəsi", "Qızıl əsgər", "Yeni məktəb", "Maarif işçisi", "İnqilab və mədəniyyət" kimi qəzet və jurnallarda dövrün aktual məsələlərinə, müasir ədəbiyyata, terminologiyaya və ədəbi dilə dair məqalələr çap etdirmişdir.

1928-1930-cu illərdə, "Qızıl Gəncə" jurnalının redaktoru olduğu zaman yazıçılardan Səməd Vurğun, Mir Cəlil, Həmid Araslı, Əhməd Cəmil və başqaları ilə birlikdə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin tərəqqisi yolunda faydalı işlər görür, bu jurnalda hekayə və öçerklər çap etdirir. Həmin illərdə tanınmış qələm sahiblərinin əsərlərindən seçmələr əsasında üç dildə "İlk addım" adlı almanax (Azərbaycan, rus və erməni dillərində) buraxılmasında, Mirzə Şəfi Vazehə həsr olunan ədəbi gecənin təşkili və s. b.k. mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsində fəal iştirak edir.

1931-1933-cü illərdə "Kommunist" qəzetinin redaktor müavini və "Gənc işçi"nin redaktoru olur, "Hücum" jurnalında "Marksizm və mədəni inqilab", "Mənim mövhumatla mübarizə edən yoldaşlarım", "Müqəddəs daş" kimi aktual mövzularda məqalə və öçerkləri çıxır. Bu yazılarda hər cür geriliyə qarşı mübarizə və zamanın işıqlı ideyalarının təbliği geniş yer tutur.

1933-cü ildə "Oktyabr alovları" adlı almanaxın buraxılmasına, bir neçə il sonra M.Ə. Sabirin ölümünün 25 illiyinin və A.S.Puşkinin anadan olmasının 100 illiyinin geniş surətdə qeyd edilməsinə yaxından kömək edir, H.Araslı ilə birlikdə Sabirin tərcümeyi-halına dair kitabça yazır.

1936-1937-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"nin məsul redaktoru olur. M.F.Axundzadə haqqında yazdığı monoqrafiyanın bir neçə hissəsini həmin qəzetdə çap etdirir.

İctimai-mədəni fəaliyyəti ilə yanaşı, ədəbi yaradıcılığını da davam etdirirdi. "Laçın" adlı poeması Azərbaycan və rus dillərində çap olunmuşdur. Uşaqlar və gənclər üçün də əsərləri vardır. Bu əsərlərdən biri olan "Nigarın macərası" el nağılı əsasında yazılmışdır. Bir sıra siyasi-kütləvi kitabçaları, habelə Yanın "Batı" və Götenin "Gənc Verterin iztirablari" romanlarını Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmişdir.

Həyatı, mühiti və qələm dostları haqqında ətraflı xatirat yazmışdır (hələ çap olunmayıb). Bu xatiratda

xalq şairi Səməd Vurğunun uşaqlıq və gənclik illəri, ilk əsərlərinin tarixçəsi haqqında bir çox yeni, maraqlı məlumata rast gəlmək olur.

ŞİXLİNSKAYA NİGAR xanım HÜSEYN ƏFƏNDİ qızı (təqr. 1878-1931)

Tiflisdə Zaqafqaziya Nüçəba Qızları İnstitutunu qızıl medalla qurtarmış (1889), ilk ali təhsilli Azərbaycan qadını olmuşdur. Atası Azərbaycan maarifpərvəri, Qafqaz sünni dini idarəsinin rəisi olmuş Müfti Hüseyn əfəndi Qayıbovdur. Xüsusi müəllimlərdən rus, fransız, ərəb, fars dillərini öyrənmişdir.

Nigar xanım məşhur general Əli ağa Şıxlinskiyə ərə getmiş və 1914-1918-ci illərdə zabit arvadlarının yaratdıqları "Qırmızı xaç" adlı hərbi xəstəxanaya başçılıq edən komitənin sədri seçilmiş, yüzlərlə yaralının müalicəsində iştirak etmişdir. 1914-cü il avqustun 1-də "Russki invalid" qəzetində Nigar xanımın birinci dünya müharibəsi əleyhinə qadınlara müraciəti dərc olunmuşdur.

Nigar xanımla birlikdə "Müsəlman alayı"nda olan romantik şair Məhəmməd Hadi şücaətli həmvətəninin cəbhədəki nəcib fəaliyyəti haqqında böyük ehtiramla, ilhamla danışmışdır.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Bakıda general ailəsində yaşayıb, dövrü mətbuatda ədəbiyyat, mədəniyyət tarixi və s. məsələlərə dair yazılar çap etdirmişdir, bir neçə bədii tərcüməsi var-

dır. Nigar xanımın həyat və fəaliyyəti J.Z.Barsunov, H.N.Hüseynov, S.D.İbrahimov və b. müəlliflərin əsərlərində, "ASE"-də (Bakı, 1987, c.10, s.551) işıqlandırılmışdır. Jurnalistik fəaliyyəti tədqiq olunmalıdır.

ŞİRƏLİYEV MƏMMƏDAĞA (1909-1991)

Azərbaycan filologiyasının dilşünaslıq qanadına düz yarım əsr başçılıq edib onun yeni dilçilər, xüsusilə dialektoloqlar məktəbini yaradan Məmmədağa Şirəli oğlu Şirəliyev dünya elmində tanınmış sayılan türkoloq alimlərdəndir. O, filologiya elmləri doktoru (1943), əməkdar elm xadimi (1960), professor (1943), Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü (1962), Respublika Mükafatı laureatı (1972), Türk Dili Qurumunun (Türkiyə) müxbir üzvü (1957) idi.

1909-cu il sentyabrın 13-də Şamaxı şəhərində ziyalı ailəsində doğulan Məmmədağa Şirəliyev orta məktəbi qurtarandan sonra, 1931-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmiş, 1933-cü ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur. 1936-1941-ci illərdə o, API-nin müəllimi, dil və ədəbiyyat fakültəsinin dekanı, Azərbaycan dili kafedrasının müdiri, 1942-1944-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin dekanı vəzifələrini daşımışdır.

Pedaqoji İnstitutda oxumağa başladığı 1938-ci ildən Məmmədəğa müəllimlə ailəvi dostluq eləmişik: Özü ilə özüm, bacısı Bikə xanım ilə bacım Səkinə xanım.

O vaxtlar M.Şirəliyev bizim fakültənin tələbələrini rayonlara, kəndlərə dialektoloji ekspedisiyalara aparırdı; çoxlu material toplayırdılar.

M.Şirəliyev müasir Azərbaycan dilinin morfolojiya və sintaksisinə, nitq mədəniyyəti, üslub, orfoqrafiya və orfoepiya məsələlərinə, türkologiyasının nəzəri problemlərinə dair əsərlərin, ali və orta məktəblər üçün dərslərlərin müəlliflərindən və redaktorlarından. Alimin Azərbaycan mətbuatında, respublikamızın xaricində çıxan qəzet və jurnallarda xeyli əsəri çap olunmuşdur.

Akademik M.Şirəliyev 1953-1954-cü illərdə Bolqarıstan hökumətinin dəvəti ilə Sofiya Universitetində türk dilindən mühazirələr oxumuşdur. O, Şərqişünasların 25-ci Beynəlxalq konqresində (1960, Moskva) məruzə etmiş, Varşava və Krakov universitetlərində (Polşa, 1963) mühazirələr oxumuşdur. Onun bir sıra əsəri Bolqarıstan, Polşa və Türkiyədə çap olunmuşdur.

Təkcə milli Azərbaycan mətbuatı deyil, dünya filoloji nəşrləri tarixində də ilk və hələlik yeganə elmi jurnal olan "Sovetskaya tyurkologiya"nın da ilk təşkilatçısı, məsul redaktoru (1970-1987-ci illər) akademik M.Şirəliyev idi. O, bu jurnalın profili, mündəricatı, redaksiya heyəti, əməkdaşları, əməli işi

istiqamətlərində diqqətəlayiq fəaliyyət göstərirdi. Professorun özünün də bir çox əsərləri burada nəşr olunurdu.

Azərbaycan və başqa türkdilli respublikalar üçün yüksək ixtisaslı dilçilər yetişməsinə böyük əmək sərf edən M.Şirəliyevin rəhbərliyi altında onlarla elmlər doktoru, altmışdan artıq elmlər namizədi dissertasiya yazıb müdafiə etmişdir.

Akademik M.Şirəliyevin elmi və pedaqoji xidmətləri hökumət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. Ona Qırmızı Əmək Bayrağı, "Şərəf Nişanı", "Xalqlar dostluğu" ordenləri, bir sıra medallar, respublika Dövlət mükafatı verilmişdi.

Akademik Məmmədəğa Şirəliyev ömrünü 1991-ci ilin 19 aprelində Bakıda başa vurdu. Ölümü münasibətilə mətbuatda çap olunmuş rəsmi nekroloqçu düz deyilirdi ki, bu "görməli alim-pedaqog, Azərbaycan dilinin yorulmaz tədqiqatçısı, həssas və qayğıkeş insanın adı xalqın xatirəsində əbədi yaşayacaqdır".

ŞÜRBİ MİRZƏ CƏLİL MƏHƏMMƏD oğlu MİRZƏYEV (1865, Naxçıvan-1916, Naxçıvan)

Jurnalist, şair, müəllim kimi tanınan Şürbi doğma yurdunda mədrəsədə və şəhər "Rus-Azərbaycan məktəbi"ndə oxumuş, sonra Qori Müəllimlər Seminariyasını qurtarmışdır. 80-ci illərin axırlarından başlayaraq Naxçıvan şəhərində, Vənənd, Nəhrəm və s. kəndlərdə

müəllimlik etmiş, ictimai-mədəni həyatda fəallıq göstərmiş, "Müsəlman dram cəmiyyəti"nin üzvü kimi Naxçıvan teatrının binasını qoyanlardan biri olmuşdur. C.Məmmədquluzadə, E.Sultanov, Məmmədtağı Sidqi, Ə.Qəmküsar kimi tərəqqipərvər ədəbiyyat və mətbuat xadimləri ilə yaxın dost imiş.

90-cı illərdən şeir yaradıcılığına başlayıb, Füzuli və S.Ə.Şirvaninin təsiri altında lirik qəzəl, rübai, satirik əsərlər yazmışdır. Bunlardan bəziləri A.O.Çernyayevskinin "Vətən dili" dərsləyinə daxil edilmişdir. "Yenə bəlalı başım eşqi-yar ilə doludur", "Ruzigarın gərdisindən hər zaman dad eylərəm" mətləli qəzəlləri vaxtilə xanəndələr tərəfindən çox oxunurmuş.

Jurnalistik fəaliyyəti əsasən "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə bağlıdır. Bu jurnalda Naxçıvan həyatına dair satirik yazıları çap olun-

muşdur. Xüsusilə 1910-1911-ci illərdə "Molla Nəsrəddin"-in müvəqqəti redaktoru Məmmədəli Sidqi ilə məktublaşmış və jurnal redaksiyasına müxtəlif məqalələr göndərmişdir. Məktublarından birində M.Sidqi Mirzə Cəlil Şürbiyə yazırdı: "Əzizim Mirzə! Dünən Sizin kağızınızı aldım, nə qədər şad olduğumu Allah bilir (....) Elbəylinin müəllimliyini barəsində gələn nömrədə gözlə (...) Damağın olsa, bir məqalə yaz "Molla Nəsrəddin"-ə!".

"Molla Nəsrəddin" çıxmaya başlayan gündən onun Naxçıvan müvəkkili olmuş, dostu Məhəmməd "Ərbab"la birlikdə jurnalın yayılması yolunda böyük əmək sərf etmişdir.

Mənbələrdə deyildiyinə görə, C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" əsərindəki İsgəndərin prototiplərindən biridir.

T

1. Talıblı Böyükağa Mirqasım oğlu (1897-1939)
2. Talıbov Əbdürrəhim (1834-1911)
3. Talıbzadə Yusif Mustafa oğlu (1877-1927)
4. Telinqater Benedikt Rafailovic (1876- 1964)
5. Təbrizi Mirzağa Məhəmmədmehdi oğlu (XIX əsrin II y. - XX əsrin əvv.)
6. Topçubaşov Əlimərdan bəy (1865-1934)
7. Tofiq Bayram (1934-1991)

T

**TALIBLI BÖYÜKAĞA
MİRQASIM OĞLU
(1897-1939)**

Yazıçı və jurnalist, B.Talıblı Salyanda doğulmuş, ilk təhsilini də orada almışdır. 1909-cu ildə Bakı real məktəbində oxumağa başlamış, 1917-ci ildə Petroqrad Texnoloji İnstitutunda oxumuşdur.

Təhsilini başa vurandan sonra bir neçə mühüm vəzifədə çalışmışdır. Müsəlman işləri üzrə Petroqrad vilayət komissarlığının təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri, sonra Moskvada Müsəlman işləri üzrə Mərkəzi komissarlıqda Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri üzrə şöbə müdirinin müavini olmuşdur.

Sovet hakimiyyəti illərində Xalq Təsərrüfatı Şurasının sədri, Zaqafqaziya MİK katibi, respublika xalq ədliyyə naziri, Mərkəzi Statistika İdarəsinin müdiri, Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin sədri və başqa məsul vəzifələrdə işləmişdir. Yazıçılıqla da məşğul olmuşdur.

Hələ real məktəbdə müəllimi olan məşhur Azərbaycan yazıçısı Abdulla Şaiqin təşviqi ilə mətbuat və ədəbiyyatla maraqlanmağa başlamışdır. 1912-ci ildə "Yaxşı məsləhət hər şeydən yaxşıdır" əsəri, 1914-cü ildə isə məzmunu A.S.Puşkindən alınmış "Xəsis" adlı üç pərdəli dramı çapdan çıxmışdır.

1918-ci ildə inqilabi Petroqrad-da təbliğat və təşviqat sahəsində işlədiyi zaman Azərbaycan dilində çıxan "Hürriyyət" qəzetinin redaktoru olur. Həftəlik ədəbi, elmi, siyasi, iqtisadi qəzet olan "Hürriyyət" müsəlman işləri üzrə Petroqrad komissarlığının orqanı idi; redaksiya heyətinə B.Talıblı ilə birlikdə məşhur inqilabçılardan Çingiz İldırım da daxil idi.

1920-ci ildə Krım cəbhəsində ikən "Melitopolskiye izvestiya" qəzetində əməkdaşlıq etmişdir.

1920-ci il 28 aprel çevrilişindən sonra da mətbuatın inkişafında mühüm xidmətləri olmuşdur. "Oko trudyaxşixsya" jurnalının "Azərbaycan bednotası" (füqərası) və "Kommunist" qəzetlərinin redaktoru vəzifəsində işlərkən bacarıqlı bir mətbuat xadimi və publisist kimi tanınmışdır. Bir müddət Tiflisdə "Yeni fikir" qəzetinin redaktoru olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatının tərəqqisi üçün fəal çalışan nasirlərdən biri idi. İnqilabi mövzularda, habelə köhnəlik qalıqlarını tənqid edən bir çox hekayələrin müəllifidir. Onlardan "Erkək Tükəzban" hekayəsi xüsusi seçilir. 1926-cı ildə yazılmış bu əsərdə yazıçı inqilabın qələbəsi nəticəsində ayılıb yeni həyat yollarında cəsarətlə irəliləyən, kişi tə-

biətli Tükəzbanın surətini şairin yumorla təsvir etmişdir. Hekayəyə "Pravda" qəzetində müsbət qiymət verilmişdi.

TALİBOV ƏBDÜRRƏHİM (1834 – 1911)

Keçmişin onlarca, yüzlərcə fikir və ilham sahibi kimi ömrünü xalq səadəti yolunda sərf edib, dünyaya həsrətlə göz yuman sənətkarlardan Mirzə Əbdürrəhim Talıbov əlli, altmış il bundan əvvələdək adı da, əsərləri də ancaq bəzi ziyalılara tanış olan orijinal yazıçı, mütəfəkkir, alim, ictimai xadimdir.

Tehranda dülgər ailəsində doğulub cavanlıqdan əlinin əməyi ilə dolanan gələcək yazıçı qəddini bir az düzəldən kimi fars, ərəb, rus, fransız dillərini öyrənmiş, onların vasitəsilə elmi və bədii əsərlərlə, qəzet-jurnallarla tanış olmuşdur. Bədbəxtlikdən Əbdürrəhim Talıbovun bir şəxsiyyət kimi formalaşması İranda Qacar hakimiyyəti dövrünə, müstəmləkəçi Qərb imperializminin bu ölkənin qan damarını sorub daha da azğınladığı vaxta təsadüf etmişdi. Tezliklə o, başa düşmüşdü ki, "zəlm səltənəti"nə, "qarətçilik", "hərc-mərclik" meydanına çevrilən bir ölkədə yaşaya-yasaya mütərəqqi mətbuat və ədəbiyyatı oxumaq, sərbəst düşünmək və yazmaq çox çətin məsələdir. Bütün bunlara görə də məşhur "İbrahim bəyin səyahəsnaməsi" romanının müəllifi Zeynalabdin Marağayi kimi, yazıçı və ictimai xadim, M.F.Axundzadənin dostu

M.Mülkümxan kimi, "Həblül-mətin" qəzetinin redaktoru M.Tahir və başqaları kimi, o da sevimli Vətənindən mühacirətə məcbur olub Arazın bu tayına gəlir, Tiflisdə, Bakıda, Xasavyurtda və Teymurxan-Şurada yaşayıb işləyir; o, Qafqaz mədəni mühitində, habelə İstanbulda, Kəlküttədə və Berlində özünə bir sıra tərəqqipərvər məsləkdaşlar tapır.

M.Ə.Talıbov bədii, elmi, publisist əsərlər yazmaqla bərabər, tədris vəsaiti hazırlayır, rus dilindən tərcümələr edir, 1888-ci ildə dostu Məhəmməd Şəbüstəri ilə birlikdə "Şahsevən" satirik qəzetini çıxarır. 1904-cü ildə o, məşhur İran inqilabçı-mütəfəkkiri Məlikülmütə-kəlliminlə bərabər Bakıda məktəb açır, "Həblül-mətin" (Kəlküttə), "Əxtər" (İstanbul), "Sürəyya", "Ədəb" (Qahirə) kimi qəzetlərlə əməkdaşlıq edir.

Ötən əsrin 90-cı illərindən bir şərqşünas kimi də tanınan Talıbov akademik F.Korşun dəvəti ilə bir müddət Xarkov Universitetində Şərq ədəbiyyatı və ictimai-fəlsəfi fikrinə dair mühazirələr oxuyur. Elə o vaxtdan ədib bir-birinin ardınca "Əhmədin kitabı", "Kainatın seçilməsi", "Kitab yüklü eşşək", "Yaxşı adamların yolu", "Həyat məsələləri", "Azadlıq haqqında izahat" və s. bədii, publisist, elmi, fəlsəfi əsərlərini çap etdirir. Bu əsərlərdən bir çoxu müəllifin həsrətində olduğu utopik cəmiyyətdən danışır.

1907-ci ildə Tiflisdə Cəlil Məmmədquluzadənin "Qeyrət" mətbəə-

sində nəşr edilmiş "Həyat məsələləri" traktatı birinci rus inqilabının təsiri ilə yazılmışdı. Talıbov yeni dövrdə məzlum xalq qarşısında duran ən mühüm məsələlərin azadlıq və hüquq bərabərliyi əldə etməkdən, yeni tipli, mütərəqqi dövlət quruluşu yaratmaqdan, bütün dünyada əbədi sülh, demokratiya bərqərar etməkdən, müasir elm və texnikaya yiyələnməkdən ibarət olduğunu yazır. Dinə münasibət məsələsində isə onun görüşləri M.F.Axundzadənin, rus və fransız maarifcələrinin görüşləri ilə səsleşir.

Azərbaycanda və İranda inqilabi hərəkətin yüksəldiyi dövrdə M.Ə.Talıbov liberalizm mövqeyində dayanıb Məmmədəli şahın "Molla Nəsrəddin" jurnalını qadağan etməsini müsbət qarşılamışdı: "Əncümən" qəzetinin 1906-cı il 2 və 33-cü nömrələrində o yazırdı: "Buyurun görüm, elə bir təbrizli və qaradağlı vardımı ki, "Molla Nəsrəddin" in İrana daxil edilməsini mən (qadağan. – Red.) etmək və yandırmaq məsələsində yadların təhrikinə uysun, etiraz etsin və cəmiyyətdən xahiş etsin ki, onun gətirilməsinə icazə verilsin. Hər kəs özünün tacidari-vəliyyənnemətinin həcv edilməsinə razı olsa və onu oxusa, onu yazanlarla yazışsa, belə namussuz adamın nə haqqı var ki, özünü iranlı hesab eləsin?" (Əhməd Kəsrəvi. Tarixi-məşruteyi-İran. Tehran, s. 190).

"Molla Nəsrəddin" Talıbovun bu mövqeyini, habelə onun "malımdan savay canımı da millət yolunda

fəda edərdəm!" dediyi halda öz əsərlərini qazanc xatirinə baha satmasını tənqid etmişdi.

Əsərlərindən birində M.Ə.Talıbov "hər fəsli (...) bir ömrün xülasəsi olan kitablar" yazmış mütəfəkkirlərə ehtiramını bildirirdi. Onun "Kitab yüklü eşşək" traktatı belə əsərlərdən və özü isə belə şəxsiyyətlərdən idi. Dünya satirik ədəbiyyatının yaxşı nümunələrindən olub, Apuleyin məşhur "Qızıl eşşək" əsəri ruhunda yazılan bu bədii-fəlsəfi traktatda Talıbovun yaradıcılıq ideallarının əsas qismi özünün yeni, yekunlaşdırıcı ifadəsini tapmışdır.

Həqiqətpərəstliyi, doğrucu olmağı, "düzü düz, əyrini əyri" (M.Ə.Sabir) yazdığı qələm əhlinin ən ali, vacib sifəti sayan Talıbovun işğalçı hökmdarları, israfçı, qudurğan sərvətdarları tərifləyib göyə qaldıran, onların haqqında "min dastan qoşan, şair və jurnalistləri görməyə gözü yox idi. Ədibin fikrinə, "bir şəxsin malik olmadığı sifəti ona nisbət vermək söyüşlərin ən böyüyüdür".

M.Ə.Talıbov gələcəyə dərin ümidlə baxırdı: "Yaşadığımız əsrdə mənim sözlərimi oxuyanlar düşüncələrimə, xəyallarıma güləcəklər, lakin gələcəkdə onlar görəcəklər ki, mənim fikirlərim düz, yazdıqlarım həqiqətdir".

Bu müdrik uzaqgörənliyin sahibi öz fikirləri, arzuları, ümidləri ilə bizim zamanəmizdə də yaşayır, fəaliyyətini davam etdirir.

**TALIBZADƏ YUSİF
MUSTAFA oğlu
(1877, Tiflis-1927)**

Müsəlman teoloqu, jurnalist, müəllim kimi tanınmış Qafqaz müsəlmanlarının ruhani idarəsi məmurlarından Axund Mustafa Talibzadənin oğlu, Abdulla Şaiqin qardaşıdır. Mollaxana təhsili almış, bir neçə il Xorasanda oxumuş, XIX əsrin axırlarından etibarən əvvəlcə Tiflisdə, sonra Bakıda şəriət dərsi demişdir.

1901-ci ildə N.Nərimanovla birlikdə məşhur mesenat H.Z.Tağıyevin tərcümeyi-halını yazıb Azərbaycan və fars dillərində çap etdirmişlər. N.Nərimanovla yaradıcılıq əməkdaşlığını sonralar da davam etdirərək onun məşhur "Nadir şah" pyesini müvəffəqiyyətlə fars dilinə çevirmiş, əsərə ilk söz və geniş müqəddimə yazmışdır. Tərcümə zamanı ona müəllif yaxından kömək etmişdir.

H.Z.Tağıyevin vəsaiti ilə islam tarixinə və şəriətə dair bir neçə risalə "İslam və məzhəbi" və s. "Tarixi ənbəyaya dair" bir xəritə, "1906-cı il üçün rus-müsəlman divar təqvimini" çap etdirmişdir.

"Din tərbiyəsi" adlı ilk yazısı "Şərqi-Rus" qəzetində (1903, №3) çıxmışdır. "Həyat", "İrşad", "Yeni füyuzat", "Azərbaycan" kimi qəzetlərdə islam tarixinə, quran ehkamına, şəriətə və s. dini mövzulara dair məqalələri çap olunmuşdur.

1905-ci il 17 oktyabr manifestindən ruhlanaraq Zaqafqaziya müsəlman ruhani idarəsində islahat

aparmaq fikrini ortaya atanlardan biri idi. Bu münasibətlə "Həyat" qəzetində "Sərbəstiyi-məzahib" adlı məqaləsi çap olunmuşdur. "Həyat" (26, 27 oktyabr, 1905, №88,89). Məqalə əsasən çarizmdən müsəlmanların xeyrinə bəzi güzəştlər qoparmaq məqsədi güddüyünə görə, mütərəqqi qüvvələr tərəfindən bəyənilməmişdi.

XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın bir sıra şəhərlərini gəzdikdən sonra "Rusiyaya səyahət" kitabını yazır. "Kaspi" qəzetində bu kitabın "çapda olduğu" qeyd edilmişdir (16 noyabr 1903, №247) amma çıxıb çıxmadığı məlum deyil.

Cürci Zeydanın "İslamın zühurundan ta Şam və İraqın fəthinə qədər" olan hadisələri əhatə edən "Fitati-islam" əsərini azərbaycanca-ya tərcümə etmişdir.

1907-ci ildə Quran Axund Mir-məhmədkərim Mircəfərzadənin tərcüməsində "Kəşfül-həqayiq" adı ilə üç cildə çapdan çıxdığı zaman H.Z.Tağıyevin tapşırığı ilə bu kitabın bir neçə nüsxəsini İstanbula aparıb Türkiyə sultanı Əbdülhəmidə hədiyyə verir. O zamankı mətbuatda "Füyuzat" jurnalının bağlanması bu hadisə ilə əlaqələndirilmişdi. Axund Yusifin xahişi ilə düzəldilmiş yoxlama həmin iddianı ancaq qismən təkzib etmişdi.

1914-cü ildə Qafqaz Mətbuat Komitəsi beş pərdəlik "Əmir Xalid ibn Vəlid" pyesinin oynanmasına icazə vermişdir (pyesin əlyazması RƏİ-də saxlanılır).

İrtica illərində və sonra əsasən mühafizəkar-dini dairələrə xidmət

etdiyinə görə təhqiramiz "Axund Çəyirtkə" ləqəbi almışdı.

C.Məmmədquluzadə "Batdağ" adlı felyetonunda onu kəskin tənqid edərək yazırdı ki, "bu bir qulluqçu çəyirtkədir və ixtiyarı özündə deyil: ağa buyurur "sür dərəyə, sür dərəyə!", vəssəlam" ("Molla Nəsrəddin", 18 noyabr, 1907, №43).

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra xaricə köçüb getmişdir.

**TELİNQATER BENEDİKT
RAFAİLOVİÇ
(1876, Monastrşe,
Kiyev quberniyası - 1964)**

Rəssam, karikaturacı-jurnalist Teliqater Uman şəhərində seminariya, 1898-ci ildə isə Odessada Rəssamlıq məktəbini qurtarmışdır. Üç il səyyar teatrda tərtibatçı rəssam işlədikdən sonra Tiflisə köçür. 1905-ci il inqilabından ruhlanaraq geniş ictimai yaradıcılıq fəaliyyəti göstərir, mətbuatda kəskin siyasi karikaturalar çap etdirir. Tiflisin inşaatçı fəhlələri adından çar dumasına ərizə yazan komissiyanın sədri olur.

1908-ci ildə Bakıya gəlib Azərbaycan və rus dillərində nəşr olunan satirik mətbuatda, xüsusilə "Zənbur", "Cigit", "Mirat", "Kəlniyyət" kimi jurnallarda yaxından əməkdaşlıq edir. Bu jurnallarda 300-ə qədər əsəri çap olunmuşdur. 1911-ci ildə Bakıda açılan rus rəssamları sərgisinin iştirakçılarından biridir.

Azərbaycan təsviri sənəti sahəsində mühüm xidmətləri olmuş,

Əzim Əzimzadə, O.İ.Şmerling, İ.Rotter, İ.Axundov kimi rəssamlarla birlikdə satirik jurnalistika və qrafikanın inkişafında görkəmli rol oynamışdır.

Əsas yaradıcılıq janrı siyasi karikatura idi. Əsərlərinin tənqid hədəfləri burjuva-mülkədar ağalar, çar duması, İran irticası, beynəlxalq imperializm, satqın mətbuat xadimləri və s. idi.

Azərbaycan həyatını, müxtəlif ictimai zümrələrin sinfi simasını, məişət tərzini, habelə xalq kütlələrinin həyatını, adət-ənənələrini yaxşı öyrənmişdi. Əsərlərində realizm güclü idi. Təsvir etdiyi insan surətlərinin çoxu tipik, canlı və qabarıqdır. "Cigit", "Kəlniyyət" kimi liberal satira orqanlarında çap olunmuş əsərlərinin bir qisminə isə siyasi kəsər azdır, surətlər sönükdür.

Yaxşı əsərlərinin əksəriyyətini Ə.Əzimzadə ilə bir zamanda əməkdaşlıq etdiyi "Zənbur"da çap etdirmişdir. Ən çox işlətdiyi imza "Beno"dur. (ASE, 1986, c.9. s.198).

**TƏBRİZİ MİRZAĞA
MƏHƏMMƏDMƏHDİ oğlu
(XIX əsrin ikinci yarısı,
XX əsrin əvv.)**

Yazıçı və jurnalist, M.Təbrizi Təbrizdə doğulub, dövrünə görə yaxşı təhsil almış, fransız və rus dillərini öyrənmiş, Bağdad və İstanbula yaşamış, müəllimlik etmiş, Tehrandə Fransa səfərxanasında baş katib işləmişdir.

Bədii və publisist əsərləri ilə 1906-1911-ci illər inqilabını, ideyaca

hazırlayan, məşrutə hərəkatı zamanı mübariz mücahidlərlə bir mövqedə dayanan vətənpərvər xadimlər sırasında olmuşdur.

M.F.Axundzadənin təsiri altında yaradıcılığa başlayıb, fars dilində dörd komediya yazmışdır ("Ərəbistan hakimi Əsrəfxanın sərgüzəşti", "Şahqulu Mirzənin Kirmansahda sərgüzəşti", "Zamanxanın Bərucərdə hakimliyi", "Ağa Həşimin eşqbazlığı"). XIX əsrin axırlarındakı İran cəmiyyətinin bir sıra tipik hadisələrini əks etdirən bu realist əsərlər Azərbaycan ədəbiyyatı kimi, yeni İran ədəbiyyatının tarixində də əlamətdar idi. Müəllif komediyalarını M.F.Axundzadəyə göndərmiş və ondan əsərləri haqqında ətraflı tənqidi rəy almışdı (bax: M.F.Axundov. Əsərləri, II cild, Bakı, 1961).

Mirzəgə Təbrizinin komediyalarından üçü məşhur İran yazıçısı, mütəfəkkiri və ictimai xadimi Mülkümxanın adı ilə Berlində kitab halında çap olunmuşdur. Həmin əsərlərin M.A.Təbriziə aid olduğu ancaq 20-ci əsrin ortalarında sübut edilmişdir.

Pedaqoji və etika məsələlərinə həsr olunmuş "Risaleyi-əxlaqiyyə" adlı bir əsəri də məlumdur.

Xalqın inqilabi ruhda tərbiyələnməsində ədəbiyyat və dövrü mətbuata böyük əhəmiyyət verir, bütün çətinliklərə baxmayaraq İranda "Naleyi-millət", "Həşəratül-ərz", "İstiqlal" kimi demokratik qəzetləri buraxırdı. Mücahidlərin yaxından köməyi ilə çıxan "Naleyi-millət"də İran mütləqiyyət üsulunu, zalım və

pozğun hakimləri ifşa edən, kütlələri mübarizəyə ruhlandıran yazılar çap edilirdi. "Həşəratül-ərz" isə "Molla Nəsrəddin"-in yolu ilə getməyə çalışan satirik orqan idi. Demokratik "Suri-İsrafil" qəzeti onun haqqında yazırdı: "Azərbaycan üfqündə bir səadət ulduzunun parladığını öz abunəçilərimizə müjdə verir... Həftədə bir dəfə nəşr olunan bu qəzet bizim tariximizin yeni dövrünün təhəssülərindən biri olmaqla gözəl sifətlər, yaxşı xasiyyətlər təbiiyə edir".

TOPÇUBAŞOV ƏLİMƏRDAN BƏY (1865, Tiflis-1934, Sen-Klu, Fransa)

Jurnalist, ictimai xadim, müəllim. Tiflisdə gimnaziya qurtardıqdan sonra Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur. Universitetdə bir müddət inqilabi tələbə hərəkatına qoşulsa da, çox keçmədən bu hərəkatdan büsbütün uzaqlaşır.

1888-ci ildə ali təhsilini tamamlayıb Tiflisə köçür və Okruq məhkəməsi ilə bərabər, Yerölçmə məktəbində müəllim, 90-cı illərin əvvəllərində Qafqaz Hüquqşünaslar Cəmiyyətinin kitabxanasında kitabxanaçı işləyir. 1896-cı ildən Bakıda yaşayır, Mariya Qadın Gimnaziyası şurasının üzvü, Okruq məhkəməsində vəkil olur.

1897-ci ildə vəkillikdən əl çəkib ictimai xadim və jurnalist kimi geniş fəaliyyətə başlayır, "Kaspi" qəzetinin redaktoru N.A.Sokolinskiyin

vəfatından sonra bu qəzetin redaktoru və naşiri olur (1899, fevral).

A.Bamberinin yazdığına görə, XIX əsrin sonlarında həkim, alim və jurnalist M.Ə.Axundovla birlikdə Bakıda mətbəə açmışdır. (N.Vamberu. Die Kulturbesehung der Tataren, "Deutsche Rundschau" jurn., 1907, XXXIII cild, s.72-91).

Hələ o zaman xalqın ictimai və milli əsarətdən azad olması uğrunda mübarizə ideyaları məqalələrində üstünlük təşkil edirdi. Publisist məqalələrində elmlə dini bərabərliyə çalışır, islamı müasirləşdirmək ideyalarını müdafiə edir, L.Tolstoyun dini – fəlsəfi təliminə tərəfdar çıxırdı.

Bu fəaliyyətinə görə tərəqqipərvər ziyalılar tərəfindən kəskin tənqid olunurdu. A.Şaiq xatirətində yazır: "...Əlimərdan Topçubaşov Qori Seminariyasını qurtarmış müəllimlərin ictimai və siyasi işlərə qarışmasından xoşlanmır, onlara istehza ilə "uçitəlişka" deyirdi. N.Nərimanov (...) bir müəllim kimi Ə.Topçubaşovun bu hərəkatını həzm edə bilmirdi. O, belə ziyalılarla fəaliyyətinin lap ilk dövrlərindən mübarizə etməyə başlamışdı" (A.Şaiq. Xatirələrim, Bakı, 1961, s.183).

"Kaspi" səhifələrində tənqidi məqalələrə, çəkişmələrə yer verir və bəzən də özü bu çəkişmələrə qoşulurdu. 1903-1904-cü illərdə "Şərqi-Rus" qəzetinin redaktoru M.Şəxtaxtinskiyin mesenat H.Z.Tağıyevi tənqid etməsi ilə əlaqədar olaraq "Kaspi" böyük hay-küy qoparmışdı. "Şərqi-Rus" qəzetində "Kas-

pi"-ni və onun başçılarını tənqid edən kəskin yazılar çap olunmuşdur ("Mərdan bəyin mərdanlığı", "Şərqi-Rus", 27 aprel, 1903, №12).

"Bakıda Azərbaycan dilində qəzet" adlı məqaləsində mətbuatın cəmiyyətdə rolu, XIX əsrin axırlarında ana dilində qəzet çıxarmaq təşəbbüslərinin baş tutmaması, habelə "Əkinçi", "Ziya", "Kəşkül" və "Tərcüman" qəzetləri haqqında müxtəsər girişdən sonra "Şərqi-Rus" və M.Şəxtaxtinski haqqında mülahizələrini yazmışdır. İlk nömrəsindən Tağıyevi ifşa etməsini "Şərqi-Rus"un böyük səhvi sayırdı. Məqalənin xeyli hissəsi o zaman "Kaspi"-nin əsas əməkdaşlarından olan Ə.Ağaoğlunu tərifi ilə ibarətdir. Məqalə müəllifi "Şərqi-Rus"un uğradığı müvəffəqiyyətsizlikdən sevinmədiyini gizlədə bilməmişdi ("Kaspi", 23 yanvar 1905, №18).

1905-ci il avqustun 15-də Azərbaycan və tatar burjuaziyasının təşəbbüsü ilə Nijni-Novqorodda keçirilən və "İttifaqi-müslimin" adlı Ümumrusiya müsəlman ittifaqını yaratmağı qərara alan I Ümumrusiya müsəlmanları qurultayının sədri olmuşdur. Qurultay nümayəndələri müsəlman xalqları hakim siniflərinin hüquqlarını rus kapitalistləri və mülkədarlarının hüquqları ilə bərabərləşdirməyə çalışırdı.

"İttifaqi-müslimin"-in 1906-cı il yanvarın 13-23-də Peterburqda keçirilmiş II qurultayında müzakirə və təsdiq olunmuş "İttifaqi-müslimin" nizamnaməsini tərtib etmişdi.

1906-cı ildə I Dövlət dumasına deputat seçilir, dumdakı müsəlman

fraksiyasının sədri olur. Bütün Rusiyada olduğu kimi, Azərbaycanda da hakim siniflər Dumanın açılmasını ağzadolusu təbrik etdikləri zaman Topçubaşov "Böyük gün" adlı məqaləsində I Dövlət Dumasının açıldığı 27 aprel gününü bütün Rusiya tarixində böyük bir gün kimi qiymətləndirir.

Birinci rus inqilabı illərində və irtica dövründə siyasi məsələlərdə kadet partiyasının mövqeyində dayanırdı.

İctimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq, 1900-1917-ci illər arasında çap etdirdiyi məqalələrində əsasən dövrün mühüm siyasi hadisələrindən, milli hərəkətdən, dövlət idarələrinin fəaliyyətindən, Rusiya müsəlmanlarının mədəni-maarif işlərindən və s. mövzulardan bəhs edirdi. İ.Qaspralının "Tərcəman" qəzeti, M.F.Axundzadənin tarixi xidmətləri, F.Köçərlinin "Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı" kitabı, Bakıda "Hacı Qara" tamaşası, teatr senzurasının ləğvi zərurəti və s. mövzularda ədəbi-tənqidi və biblioqrafik məqalələri də çap olunmuşdur. "İlk Azərbaycan dramaturqu" məqaləsində M.F.Axundzadənin ədəbi yaradıcılığı haqqında bir sıra düzgün, orijinal mülahizələr irəli sürmüşdü ("Kaspi", 26 oktyabr 1903, №230).

Müsavət hakimiyyəti dövründə onun tanınmış simalarından biri olur. Ədəbiyyat və mətbuatın mü-tərəqqi yeniliklərinə yüksək qiymət verir. 1919-cu ildə Parisdə keçirilən sülh konfransında Müsavat höku-

mətinin nümayəndəsi sifətilə iştirak edir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra bir siyasi mühacir kimi xaricə köçüb, Polşa, Fransa, ABŞ və s. ölkələrdə sovet hökuməti əleyhinə iş aparır, mətbuatda işləyir, bir neçə mühacir qəzet və jurnalını nəşr edir. Vəfatı Varşavada çıxan "Prometey" jurnalında geniş qeyd olunmuşdur.

TOFIQ BAYRAM (1934-1991)

Əllinci illərdə ədəbiyyata gəlib otuz ildən artıq qələm işlədən lirik şerlər müəllifi Tofiq Bayram (Tofiq Qulam oğlu Bayramov) Bakı şəhərində doğulub orta təhsilini də burada almışdır. O, 1954-1959-cu illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsində oxumuş, iki il "Azərbaycan müəllimi" qəzetində şöbə müdiri (1959-1960), sonra Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində ədəbi işçi (1960-1961), M.F.Axundzadə adına Dövlət Opera və Balet Teatrında ədəbi hissə müdiri (1961-1964) vəzifələrində çalışmışdır. Şairlik istedadı getdikcə püxtələşib mənəvi varlığına hakim kəsildəndən sonra Tofiq Bayram, eyni zamanda, mətbuat, nəşriyyat sahələrinə bağlanır. O, "Ulduz" jurnalının redaksiyasında poeziya əsərlərinin çapa hazırlayır (1964-1968), "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyasında şöbə müdiri (1968-1978), "Yazıçı"

nəşriyyatında baş redaktor müavini (1978) vəzifələrində işləyir.

Yetmişinci illərin axırlarından ömrünün sonuna qədər Tofiq Bayram bədii yaradıcılığın bir-biri ilə bağlı olan iki istiqamətində fəaliyyət göstərir. O, bir tərəfdən orijinal lirik və epik şerlər yazır, digər tərəfdən də bədii tərcümələr eləyir.

Tofiq Bayram oxuculara təqdim etdiyi "Ana təbəssümü" (1961, 36 s.), "Mənim şair xalqım" (1963, 46 s.), "Sizi düşünürəm" (1964, 78 s.), "Azərbaycan dünya gəzir" (1965, 104 s.), "İnamım, əqidəm" (1969, 174 s.), "Gərək elə yanımda" (1971, 84 s.), "Azərbaycan deyəndə" (1974, 139 s.), "Səninlə görüşəndə" (1977, 136 s.) məcmuələrində onların adlarından da göründüyü kimi lirik düşüncə və duyğularının açıqlayırdı: Vətən və xalq məhəbbətini, Azərbaycanın dünya şöhrəti qazanmağa başlamasını, sevən qəlbin ilk çırpıntılarını...

Yaşı əlliyə yaxınlaşdıqca şairin qələmi lirika ilə bərabər epik janra da qüvvətli meyl göstərir: "Əsrin oyunu" (Şeirlər və poemalar; 1979, 120 s.), "Könlümdə yaşayanlar" (Şeirlər, 1980, 252 s.), "Məsləkim-silahım" (Şeirlər və poemalar, 1984, 268 s.), "Ay gecikən məhəbbətim" (1987, 235 s.) və s. Bu siyahıdakı son kitabı istisna olmaqla o birilər adı da, mündəricəsi də, fikri və psixoloji əhvalı da artıq yaşa dolmaqla olan şairin əsrin yeni durumu haqqında, öz könlündə yaşatdığı insanlar, hadisələr haqqında, məsləkli-dəki mübarizlik haqqında idi. Onun epik janra qüvvətlənməkdə olan

meyl bizi dünya poeziyasından tanış gələn "dönüş" idi.

Tofiq Bayram bir mütərcim kimi də lirik əhvali-ruhiyyə ilə yaşayırdı. O, Puşkin, Yesenin, Axmatova, Yevtuşenkodan tərcümələr, Lope de Vega-dan ("Hiyləgər məşüqə" pyesi, "Üfüqlərdən üfüqlərə"), Rəsul Həmzətovdan ("Durnalar", "Dostları qoruyun"), "Ürəkdən ürəyə" (qardaş xalqlar poeziyası) çevirdiyi kitablar nəşr etdirəndə artıq biz mütərcimin ana dilinə əsər çevirmək üçün daha çox öz həyat təcrübəsindən, təbiətə məhəbbətindən, xalqların qardaşlığı, birliyi ideyasından, dostluğun böyük qüvvəsindən ilham, təkan aldığını görürük. Onun orijinal şerlərindəki emosionalıq, qanadlı xəyal, axıcılıq bu kitablarda da vardı.

Poeziyasındakı bu fikri, xəyali, hissi qüvvə Tofiq Bayramı, oxucular kimi Azərbaycan bəstəkarlarına da çox məhrəm edib sevdirmişdi. Onun sözlərinə bir çox gözəl mahnılar bəstələnmişdi.

Şair 1991-ci il aprelin 18-də Bakıda vəfat etmişdir.

Tofiq Bayrama ümumxalq məhəbbəti onun ölümü münasibətilə dövlət, elm və mədəniyyət xadimlərinin imzaladıqları nekroloqda çox aydın göstərilmişdi: "Şair ölkəmizdə və dünyada baş verən siyasi-ictimai hadisələrə biganə qalmırdı. Bu həssaslığı onu vətəndaş-sair səviyyəsinə qaldırmışdı". ("Kommunist", 1991, 20 aprel).

Şairin cənəzəsi doğma kəndində torpağa tapşırılmışdır. Vəfatından sonra şərəfinə abidə ucaldılmışdır.

Ü

1. Ünsizadə Cəlal (1854-1932)
2. Ünsizadə Kamal (1857-192?)
3. Ünsizadə Səid (1845-1812)

**ÜNSİZADƏ CƏLAL
ƏBDÜRRƏHMAN oğlu
(1854, Şamaxı – 1932)**

Jurnalist, mütərcim, müəllim. Dini ruhda tərbiyə almış, rus, fars və ərəb dillərini yaxşı öyrənmiş, Qafqaz müsəlmanları arasında ictimai-mədəni islahatlar aparılması yolunda çalışan xadimlərdən olmuşdur.

1891-1892-ci illərdə, “Kəşkül” bağladılardan sonra Tiflisdə Kadet korpusu məktəbində şəriət müəllimi olmuşdur. 1892-ci ilin noyabrında bir müddət gizlicə Bakıda qalmış, sonra çar təqibi nəticəsində Türkiyəyə köçüb oranın təbəəliyini qəbul etmişdir. Çar arxiv sənədlərinə əsasən belə təxmin etmək olur ki, hakim dairələr panislamizmə mənsub olduğunu güman edirmiş. Tiflis Polis İdarəsi Bakı qubernatoruna onu həbs etmək barədə məktub yazmışdı.

C.Məmmədquluzadənin “Batdağ” felyetonundan 1907-ci ildə Sultan Əbdülhəmidin sarayında məmur olduğunu öyrənirik (C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, 2-ci cild, Bakı, 1967, s. 219).

1879-1881-ci illərdə böyük qardaşı Səidə “Ziya” (sonrakı adı: “Ziyayi-Qafqasiyyə”) qəzetinin nəşrində kömək etmiş, 1883-1891-ci illərdə isə “Kəşkül” adlı əvvəl aylıq jurnal, sonra həftəlik siyasi, ictimai, sənət və ədəbiyyatdan bəhs edən

Ü

qəzet çıxarmışdır. “Kəşkül”də dövrünün görkəmli ziyalılarından olan S.Ə.Şirvani, F.Köçərli, M.Şəxtəvinski və b. əməkdaşlıq edirdilər.

“Əkinçi” və Zərdabinin mütərəqqi ideyalarından bəzilərini davam etdirməyə çalışsa da, “Kəşkül” ona bərabər mətbuat orqanı səviyyəsinə qalxa bilməmişdir.

“Maarif və elm, tərəqqi və tərəddüm” şüarını təbliğ və şərh edən məqalələr yazırdı / bax: “Kəşkül”, 28 yanvar 1884, №9 və s. /.

“Kəşkül” redaktorunun fəaliyyətini bəyanən Buxara əmiri 1889-cu ildə özünün Tiflis səfiri vasitəsilə ona iki dənə qiymətli üzük və s. hədiyyələr vermişdi.

80-ci illərdə Ukrayna inqilabçı-demokrat yazıçısı N.Qulakla yarıdıcılıq əlaqəsi saxlayır və onunla birgə Füzuli, Xəyyam kimi klassiklərdən rus dilinə tərcümələr edib “Kəşkül”də buraxırdı.

Mətbəəsində müxtəlif kitablar (dərslik, dini risalə və s.) və başqa sifarişlər də çap olunurdu. İ.Qaspralı “Tərcüman” qəzetindən əvvəl Bağçasarayda bir neçə məcmuə (məs. “Tuncuq”, “Şəfəq” və s.) tərtib edib bu mətbəədə çap etdirmişdi.

“Kəşkül”də işləməklə bərabər, “Novoye obozreniye” üçün məqalələr də yazırdı. 1885-ci ildə həmin qəzetdə “Novruzun əhəmiyyəti haq-

qında bir neçə söz" və s. məqalələri çap olunmuşdu.

1888-ci ildə ərəb dilindən "Əm-sali-Loğman, yaxud qırx iki nağıl və hekayə" adlı bir əsər çevirib öz mətbəəsində kitabça halında (55 səh.) nəşr etmişdi.

(Ə.Məmmədovun arxivindən bir qeyd: Yusif Akçura "Türkçülük" əsərində yazır ki, "Səid əfəndi və Cəlal bəy (...) Qafqaziyadan Osmanlı ölkəsinə (1901-ci ildə. – Red) pənah gətirmişdilər. Üləmadan Hacı Səid əfəndi Böyük Maarif Məclisi və Tədqiqat Məclisinə üzv təyin edilmiş, 1912-ci ildə ölmüşdür. Cəlal bəy Mətbuat və Xariciyyə Məmur-luğunda olmuş və qəzetçilik etmişdir. Son illərdə Ankara Mətbuat İdarəsində, yaşının çoxluğuna bax-mayaraq, bir gənc kimi səliqə və həvəslə işləmişdir. Hər dəfə bir ciddi və yumorlu şeirlər də yazırdı" (Yusif Akçura Türkçülük. İstanbul, 1978, s.89. – Red.).

Mənbələr:

"Ədəbiyyat məcmuəsi", Bakı, XIII cild, s.117-118; "Кавказский календарь" на 1891 и 1892 годы; Gürcüstan MDTA, fond 17/34, qovluğ 3304; "Kavkaz" qəz., 1889, №102; "Словарь Кавказских деятелей", Tiflis, 1890, s.34; Y.Akçura. Türkçülük. İstanbul, 1978, s.89 və s.

ÜNSİZADƏ KAMAL ƏBDÜRRƏHMAN oğlu (1857, Şamaxı – 192?)

Jurnalist, xüsusi mətbəə sahibi. Ruhani ailəsində doğulmuş, böyük

qardaşı jurnalist və din xadimi Səid Ünsizadənin himayəsində böyümüşdür. Ana dilindən əlavə fars və ərəb dillərini yaxşı bilirmiş; rus dilini də kifayət qədər öyrənmişdi. 1889-cu ildən "Kəşkül" mətbəəsinin müdiri olmuş, qəzet bağlandıqdan sonra (1891-ci il) onun mətbəəsi ləğv edilmiş, həmin mətbəə sonrakı illərdə Kamal Ünsizadənin adı ilə adlandırılmışdır.

1891-ci ildə K.Ünsizadə Tiflisdə "Azərbaycan" adlı qəzet çıxarmağa təşəbbüs etmiş, lakin icazə ala bilməyib yalnız nəşriyyat işləri ilə məşğul olmuş, Azərbaycan yazıçı və müəllimlərinin bir sıra bədii əsərlərini və dərsliklərini çap etmişdir. (S.Ə.Şirvani "Divan", 1895-96; Əsgər bəy Gorani "Qocalıqda yorğalıq", 1892; Mirzə Ələsgər Növrəs "Pəndi-ətfal", 1900; Mirzə Məhəmməd Axundov "Sərfi-türki" 1896-97; Əbdüssəlam Axundzadə "Qəvaidi-müxtəsəri-farsı", 1891-92 və s.).

Mətbəənin əsas işi müxtəlif xırda sifarişləri (konvert, blank, ticarət dəftərləri, təqvim və s.) hazırlamaq olmuşdur.

1896-cı ildə statski sovetnik Q.Klimovski ilə birlikdə Tiflisdə Azərbaycan və rus dillərində "Letuçi listok", "Mestniye obyavleniya" qəzetlərini çıxarmaq üçün icazə istəmiş, lakin onların bu xahişi rədd edilmişdir.

1908-ci ildə K.Yusifzadə "Məzhər" adlı qəzet buraxmışdır. İlk nömrəsi mart ayının 20-də çıxmış "Məzhər" həftəlik siyasi-ictimai və ədəbi qəzet idi. Müntəzəm çıxmırdı.

Bəzən bütün il ərzində qəzetin cəmi iki-üç nömrəsi buraxılırdı. Məzmunca kasıb olduğu üçün Azərbaycan dövrü mətbuatı tarixində səmərəli iz buraxmamışdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalı "Məzhər"-i çar hökumətinə, xüsusən canişinə yaltaqlıq etmək üstündə tənqid etmişdir. Qəzet 1920-ci ilədək çıxmışdır.

ÜNSİZADƏ SƏİD ƏBDÜRRƏHMAN oğlu (1845, Şamaxı-1912, İstanbul)

Atası Əbdürrəhman əfəndi mədrəsə müdərrisi olmuşdur. Şair Cəfərqulu xanın fars dilində yazdığı bir şerindən öyrənirik ki, o, eyni zamanda "Ünsi" təxəllüsü ilə şeirlər yazmış. Atalarının vəfatından sonra Səid və kiçik qardaşları Cəlalə Kamal "Ünsi" təxəllüsünü özlərinə fəmiya seçmişlər.

İlk təhsilini atasından almış, Şamaxı mədrəsəsini bitirdikdən sonra Bağdada gedib orada oxumuşdur. Şamaxıya qayıtdıqdan sonra bir neçə il məktəbdarlıqla məşğul olmuş, yeni üsulda məktəb açmışdır.

Ədəbiyyatla çox maraqlanırdı, klassik səpkidə şeirlər yazırdı. "Beytüs-Səfa"-nın yığıncaqlarında iştirak edirdi, bu cəmiyyətin rəhbərləri S.Ə.Şirvani və M.Bixudla yaxın dost idi.

Bir müddət Bakı quberniyası ruhani məclisində işləyir, 1870-ci ildən həmin məclisə üzv seçilir. 1870-1883-cü illərdə Tiflisdə yaşayırdı və işləyirdi, Qafqaz Ruhani İdarəsinin üzvü olur.

1878-ci ilin axırlarında "Ziya" adlı qəzetin nəşrinə icazə alır. Qardaşı Cəlalı, oğulları Əbdürrəhman və Ağanı, bacısı uşaqları Rəhim və Seyfullanı da bu işə cəlb edir. 1879-cu il yanvar ayının 14-də "Ziya"-nın ilk nömrəsi çıxır. Qəzet həftədə bir dəfə, daşbasması ilə nəşr edilirdi.

"Ziya"-nın nəşri üçün xüsusi mətbəə hazırlamışdı. Bu mətbəə Azərbaycan dilində materiallar çap edən ilk şəxsi mətbəə idi; qəzetin adı ilə "Ziya" mətbəəsi adlandırılmışdı.

Qəzet "Ziya" adı altında 76 nömrə çıxdıqdan sonra 1880-ci ilin dekabr ayında "Ziyaya-Qafqasiyyə" başlığı ilə nəşrini davam etdirmişdir. "Ziyayi-Qafqasiyyə"-nin cəmi 107 nömrəsi çıxmışdır. Qəzet mühafizəkar, dini ideyalarla yanaşı, dünyəvi məsələlər də təbliğ edirdi. H.Zərdabinin tələbələrindən və "Əkinçi"-nin mübariz əməkdaşlarından M.Əlizadə Şirvani S.Ünsizadəni və onun qəzetini çox haqlı tənqid edərək yazırdı ki, "Ziya" redaksiyası mənim məqalələrimi çap etmir, çox ehtimal ki, S.Ünsizadə bu məqalələrdə "Hökumət əleyhinə bir şey görür, ya da buna satıldığı adamlar tərəfindən təhrik olunur" (RƏİ, H.Zərdabinin fondu, inv. №5559).

Qəzetdə H.Zərdabi, N.Vəzirov, S.Ə.Şirvani kimi tərəqqipərvər müəlliflərin də bəzi yazıları çap olunmuşdur; lakin bu hal onun əsas məsləkini dəyişə bilməmişdi. Təsədüfi deyil ki, senzura sənədlərində "Ziya" çarizmə "sədaqətli" bir mətbuat orqanı hesab edilir.

S.Ünsizadə 1883-cü ildə Bakı quberniyasına qazi və ruhani idarənin sədri təyin edildiyindən Tiflisi tərk edərək Şamaxıya qayıtmışdır. “Ziyaya-Qafqasiyyə” bir müddət yenə Tiflisdə çıxmışdır. Həmin ilin dekabr ayında “Ziya” mətbəəsi və qəzetin idarəsi də Şamaxıya köçürülür və burada qəzetin 11 nömrəsi çıxır.

1890-cı ildə “Ziyayi-Qafqasiyyə”ni yenidən nəşr etməyə təşəbbüs edərsə də, hökumət onun xahişini rədd edir.

XX əsrin əvvəllərində Türkiyəyə köçüb gedir, orada da 1912-ci ildə vəfat edir (bax: Yusif Akcuranın “Türkçülük” əsəri).

(S.Ünsizadənin bəzi müasirlərinin tənqidinə tuş gəlməsinə baxmayaraq onun çap etdiyi materiallar əsasında dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini, Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatı, mətbuatı, mədəniyyəti, sen-

zura maneələri, mətbəə, abunə çətinlikləri, məktəb, kitabxana, klub problemlərini və s. məsələləri öyrənmək bu gün də aktuallığını saxlayır. Müqayisələr, paralellər aparmaq, qəzetin «Əkinçi»dən sonrakı fəaliyyətinin mükəmməl öyrənilməmiş səhifələrinə aydınlıq gətirmək üçün «Ziya» («Ziyayi-Qafqasiyyə») zəngin məlumat mənbəyidir. H.Zərdabi, N.Vəzirov, S.Ə.Şirvani, Ö.F.Nemanzadə, M.Əlizadə və başqa mübariz ruhlu ziyalıların onun fəaliyyətində iştirakını və qəzet haqqında mülahizələrini ətraflı tədqiq etmək üçün də «Ziya» və digər əlaqədar sənədlər əsas qaynaqlardan biridir. Nüsxələri və surətləri müxtəlif arxiv fondlarında (məsələn, M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında) saxlanılır. – Red.)

V

1. Vermişev Aleksandr Aleksandroviç (1879-1919)
2. Vermişev X.A. (?-?)
3. Vəzirov Həşim bəy (1868-1916)
4. Vəzirov Nəcəf bəy Fətəli oğlu (1854-1926)

V

VERMİŞEV ALEKSANDR (1879-1919)

İnqilabçı, yazıçı, jurnalist, hərbi işçi Vermişev Aleksandr Aleksandroviç Peterburqda doğulmuş, uşaqdır və gənclik illəri Qafqazda keçmişdir. Bakıda gimnaziyada oxuduğu zaman inqilabi hərəkata qoşulmuşdur. 1902-ci ildə Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş, lakin inqilabi tələbə hərəkətində iştirakına görə ikinci kursda ikən Universitetdən çıxarılmışdır (ali təhsilini sonralar Yuryev Universitetində davam etdirmişdir).

Gizli ədəbiyyat yaymaqda bərabər A.Vermişev özü də bədii əsərlər yazmışdır. 1905-ci ildə Peterburqda "Qanlı bazar" gününün bilavasitə şahidi olub çarizm əleyhinə alovlu şeirlər yazır. 1906-cı ildə həbsxanada fransız və yunan dillərini öyrənir, "Həqiqət uğrunda" adlı bir pyes qələmə alır. M.Qorkinin "Düşmənlər" pyesindən sonra ilk inqilabi dramlardan biri sayılan bu əsər "Novı mir" mətbəəsində çap olunur.

1910-cu ildə Bakıya qayıdan Aleksandr əmisi X.Vermişevin redaktorluğu ilə buraxılan "Baku" qəzetində fəal əməkdaşlıq edir, "Kavkazskaya kopeyka", "Kavkazski teleqraf" və s. mətbuat orqanlarında "Sa-Ve" imzası ilə bədii və publisist əsərləri çıxır.

Bu illərdə A.Vermişevin L.Tolstoy və M.Qorki haqqında əsərləri, "Sovremennaya jizn" jurnalında yazıları çap olunur. 1912-ci ilin əvvəlində o, "Pravda" qəzetində işə başlayır. Bu qəzetin səhifələrində yazıları "A.Saviteli", "N.R." gizli imzaları ilə gedir. Məqalə, lirik şeir, təmsil və pyeslərində Rusiyadakı dəhşətli zülm və istismar, zəhmətkeşlərin azadlıq mübarizəsi təsvir və tərənnüm olunur.

Oktyabr inqilabının və Yudenin ağ qvardiyaçı dəstələrinə qarşı vuruşların fəal iştirakçısı olmuşdur. Petroqrad tərəfi rayon Sovetinin katibi işləməklə yanaşı A.Vermişev yeni pyeslər və publisist əsərlər də yazmışdır. 1909-cu ildə yazdığı "Qırmızı həqiqət" pyesini oxuyan D.Bedni ona müsbət qiymət vermişdir.

A.A.Vermişev 1919-cu ildə Yellets şəhərində vəfat etmişdir.

VERMİŞEV X.A. (?-?)

XX əsrin əvvəlində Bakıdakı rusdilli dövrü mətbuatda bir müddət fəallıq göstərən X.A.Vermişev qardaşı oğlu, yazıçı, tərcüməçi, inqilabçı A.A.Vermişevdən fərqli olaraq jurnalist idi. Redaktor-naşiri olduğu gündəlik ədəbi-ictimai qəzet "Bakinskaya exo" (1908) qəzetinin 69 nömrəsi çıxmışdır. 1909-1910-cu illərdə "Baku" qəzetinin redaktoru

olmuşdur. 1910-cu ildə (dekabrda) o, "Kavkazski kopeyka" adlı gündəlik ictimai və ədəbi-siyasi qəzet nəşr edir, sonra bir müddət ilk nömrəsi 1910-cu il dekabrın 13-də çıxan həftəlik siyasi, ictimai və ədəbi "Kavkazski teleqraf" qəzetinin redaktoru olur. (Ə.Mirəhmədovun arxivindən bir qeyd: Bu qəzetlərdə dövrün aktual, ictimai-siyasi məsələləri haqqında publisist yazılar, ədəbi-tənqidi məqalələr, resenziyalar və s. çap etdirirdi. Bəzi yazılarında, məsələn, M.Qorkiyə həsr etdiyi məqalələrdə ədəbin ideya-yaradıcılıq inkişafı yanlış təhlil olunduğuna görə o, mətbuatda kəskin tənqid olunmuşdur ("Sovremennaya jizn" jurnalı, 1911, №1. – Red.).

VƏZİROV HAŞİM BƏY (1868-1916)

Yeni dövr Azərbaycan mədəniyyəti, jurnalistikası, ictimai fikri və nəşriyyat işinin fəal şəxsiyyətlərindən olub bütün varlığı ilə dogma xalqına xidmət edən Haşım bəy Mirəza oğlu Vəzirov Qarabağın Vəzirovlar nəslinə mənsub idi. O, Şuşada doğulub ilk təhsilini atasından, Molla Həmid və Mirzə Əlinin xüsusi məktəblərində almış, sonra Şuşa şəhər məktəbini qurtarıb İrəvan Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuşdur. Seminariyanı bitirdikdən sonra H.Vəzirov bir neçə il İrəvan vilayətinin müxtəlif yerlərində müəllimlik və müfəttişlik edir, Bərdə və Şəkidə işləyir, 90-cı illərdə Şuşaya gəlib rus-Azərbaycan məktəbində dərs deyir.

H.Vəzirov Şuşa bələdiyyə idarəsinin üzvü olduğu vaxt beş illiyə Stavropola sürgün edilir. 1905-ci ildə o, Bakıya gəlib ömrünün axırınadək burada dövrü mətbuat, xeyriyyəçilik və nəşriyyat sahələrində işləyir. Onun yaratdığı "Səda" elektrik mətbəəsi böyük poliqrafik müəssisə olub 1910-1915-ci illərdə 100-ə qədər müxtəlif məzmununda, həcmdə və tərtibatda kitab məhsulu çapdan buraxmışdır. Həmin ədəbiyyatın içində M.P.Vaqifin şeirlər məcmuəsi (1908), L.N.Tolstoyun "Allah haqqı görür, amma tez aşkar etmər" (1912), V.Lyuisin "İstanbul fəthi" (22 kitab) (1913), N.Vəzirovun "Ağakərim xan Ərdəbili" (1911), Sədinin "Mizanül-ədalət" (1912), Y.V.Çəmənzəminlinin "Məlik Məmməd" (1911), M.S.Ordubadinin "Qanlı sənədlər"i (1911) və s. kitablar var.

Yazıçılığa tələbəlik illərində başlayan Haşım bəy "Məktəb təbəsi", "Döymə qapımı, döyərlər qapını", "Evlənmək su içmək deyil" kimi səhnə əsərləri yazmışdır.

Ədib jurnalist fəaliyyətinə 90-cı illərdə başlamışdır. O, "Kaspi" və "Novoye obozreniye" qəzetlərində, "Sbornik materialov dlya opisaniya plemyon i mestnostey Kavkaza" məcmuəsində məqalələr dərc etdirir, V.Şekspirin "Otello" faciəsini və bəzi başqa əsərləri azərbaycancaya çevirir.

Haşım bəy Vəzirov güclü publisist qələminə malik olan hazırlıqlı, qəzetçilikdə bitkin bur jurnalist idi. O, 1906-cı ildə qayını Ə.Ağaoğlunun

“İrşad” qəzetində əməkdaşlıq edir və bir müddət həmin qəzetin müvəqqəti redaktoru olur.

1907-ci ildən Həşim bəy məsənat H.Z.Tağıyevin vəsiyyəti ilə “Təzə həyat” adlı gündəlik qəzet nəşr etməyə başlayır. Bu, bir çox cəhətdən “Həyat” qəzetinin yolunu davam etdirən mətbuat orqanı idi.

“Təzə həyat” redaktoru inqilabi hərəkətlərə və sinfi mübarizəyə qarşı çıxaraq yazırdı ki, “Bizdən ötrü, - necə ki əvvəlinci nömrəmizdə də demişik, - bəy, xan, əfəndi, molla, seyid, fəhlə, tacir, rəncbər – heç biri yoxdur. Bizdən ötrü ancaq islam və islamıyyət var” (“Təzə həyat”, 20 iyul, 1907, №79).

H.Vəzirovun ətrafına cəmləşən müəlliflərdən bir qisminin “Molla Nəsrəddin” jurnalını, şəxsən C.Məmmədquluzadəni görməyə gözü yox idi. Onlardan hər kimi “Molla Nəsrəddin” tənqid edərsə Həşim bəy dərhal onu öz qanadı altına alıb müdafiə edir, onun cavabını qəzetində verirdi. Çar senzurasının daimi təqibi altında olan “Təzə həyat” sonralar “Səda”, “Sədayi-həqq”, “Sədayi-vətən”, “Sədayi Qafqaz” adları ilə çıxmışdır.

1911-ci ildə hökumət əleyhinə təbliğatda və “panislamizm”də təqsirləndirilən bir çox Azərbaycan jurnalistləri ilə birlikdə Həşim bəy də bir ayadək həbsdə saxlanılır. Azad olunduqdan sonra o, “Kavkaz” (1911) adlı rus dilində qəzet 1914-1915-ci illərdə isə “Məzəli” adlı rus dilində satirik jurnal nəşr edir.

Həşim bəy Vəzirov otuz ilə qədər davam edən ədəbi fəaliyyətinin ən yaxşı xüsusiyyətləri ilə Azərbaycan realizmi ənənələrini davam etdirərək realist satirik əsərlər də yazmışdır. Bu işdə 1905-1907-ci illər inqilabının, bir çox Azərbaycan şəhər və kəndlərini gəzib, xalq həyatı ilə yaxından tanış olmasının, bəzi tərəqqipərvər yazıçılarla dostluq etməsinin ona çox faydalı təsiri olmuşdu. Feodal-patriarxal münasibətləri, kapitalizmin törətdiyi faciələri əks etdirən və demokratik mövqedən yazılan satirik felyetonları, alovlu publisist əsərləri bunu aşkar göstərməkdədir.

“Kəfim gələndə” sərlövhəsi ilə çap etdirdiyi publisist əsərlərində dövrün bir sıra ictimai eyib və nöqsanlarını cəsarətlə tənqid etməsinə baxmayaraq, H.Vəzirov çox vaxt inqilabi və demokratik ideyalara qarşı çıxır, islam dinini müasirləşdirmək istəyən ideoloqlarla həmrəylik edirdi. Bu işdə əvvəlcə H.Z.Tağıyevin, sonralar isə M.Muxtarovun himayəsinə sığınmasının böyük təsiri olmuşdu. Bunun üstündə o, tərəqqipərvər yazıçılar, xüsusilə molla-nəsrəddinçilər tərəfindən tənqid olunurdu.

H.Vəzirov İran inqilabına, habelə sultan Türkiyəsinə münasibətində də millətçi mövqedə dayanırdı.

H.Vəzirovun mətbəəsində işçilər tez-tez tətillər edir, sahibkar qarşısında tələblər qoyurdular. Nəşir və redaktor H.Vəzirov böyük xalq şairi M.Ə.Sabirlə də bir o qədər yaxşı rəftar etmirdi. Sabir onun haqqında bir neçə satirik şeir-taziyanə yazmışdır.

Taziyanələrindən birində şair onun dilindən deyir: “Sanma bir məsləki təqiblə möhkəm qalaram, Əlli arxın suyunu gündə bir arxalaram. Kəfimin gəlməsinə bax, nə görək yaxşı, yaman? Mən gəhi mixi, gəhi nəli döyüb tapdalaram”.

Belə epizodik hallara baxmayaraq, tərəqqipərvər ziyalıların çoxu yorulmaz, cəfəkeş qələm yoldaşlarının 1916-cı ildə Bakıda vaxtsız vəfatını ağır itki hesab etdi. N.Nərimanov, E.Sultanov, H.Qasımov və gənc C.Cabbarlı bu münasibətlə nekroloqlar, qəmli şeir və məqalələr yazmışdılar.

İmzaları: “H.Vəzirov”, “Həşim bəy Vəzirov”, “H.V.”, “Biris”, “Muslim” (“Kaspi” qəzetində) və s.

VƏZİROV NƏCƏF BƏY FƏTƏLİ OĞLU

(1854 Şuşa – 1926 Çuxuryurd)

Yazıçı, ictimai xadim, jurnalist. Yoxsullaşmış bəy ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini Şuşa şəhər mülkiyyət məktəbində alıb, 1868-ci ildə Bakı real gimnaziyasının ikinci sinfinə daxil olur. Bu gimnazianın müəllimlərindən biri, məşhur Azərbaycan maarifpərvəri, ictimai xadim və jurnalist H.Zərdabi idi. 1873-cü ildə N.Vəzirov onunla birlikdə Bakıda M.F.Axundzadənin “Sərgüzəşti-vəzir-xani Sərab” əsərini tamaşaya qoyaraq müasir Azərbaycan teatr sənətinin bünövrəsini qoyurlar.

1874-cü ildə gimnazianı qurtarıb Peterburq Universitetinə qə-

bul olur. Lakin az sonra ağır xəstələndiyinə görə həkimlərin təkidi ilə Moskvaya köçüb Petrovskaya – Razumovskaya Akademiyada oxumağa başlayır. Həmin illərdə bu ali təhsil ocağı Rusiyadakı inqilabi gəncliyin mərkəzlərindən biri idi. Belə gənclərin sırasında gələcək məşhur yazıçı və jurnalist V.Q.Korolenko da vardı. N.Vəzirov onunla yaxın dost olmuşdur.

Ədəbi fəaliyyətə M.F.Axundzadənin təsiri ilə başlayıb ilk pyeslərini (“Əti sənin, sümüyü mənim”, 1873; “Qaragünlü”, 1874) Bakıda qələmə alıb. Moskvada da bir neçə əsər yazıb (“Gəmi lövbərsiz olmaz” komediyası, “Ağıcı” hekayəsi və s.). Lakin ilk qələm təcrübəsi olan bu əsərlər sənətkarlıq cəhətdən zəif idi.

Tələbəlik dostu Ə.Gorani ilə bərabər 1875-ci ildə Bakıda nəşrə başlamış “Əkinçi” qəzetində fəal iştirak edirdi. M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, S.Ə.Şirvani və başqa qabaqcıl yazıçılar kimi, xalqın tərəqqisinə, ictimai şüurun inkişafına, mədəniyyət və elmin müxtəlif sahələrinin nailiyyətlərinə, Peterburq, Moskva və s. şəhərlərdəki yeniliklərə dair əsərləri çap olunurdu. İlk Azərbaycan qəzetinin dini mövhumat yayan qaragüruhçülərə, mühafizəkar yazıçı və jurnalistlərə qarşı apardığı mübarizədə yaxından iştirak edirdi.

1875-ci il dekabrın 19-da “Əkinçi”də çıxmış ilk məqaləsində Petrovskaya – Razumovskaya Akademiyadakı təhsil-təlim məsələlərin-

dən, buradakı təcrübə məşğələlərindən, akademiyanın təcrübə sahələrindən (məşələr, əkin sahələri və s.) danışılırdı. Qəzetin 1877-ci il nömrələrindən birində çap etdirdiyi məqaləsində gənc jurnalistin tərəqqi arzuları belə bir həyəcanlı dillə ifadə olunurdu: "Hərdən tənha oturub fikir edirəm: xudavənda, bizim axırımız necə olacaq? Aqlımız ata-baba ağı, getdiyimiz ata-baba yolu; heç bir dəyişiklik yoxdur. Atababamız xoruz və qoç döyüşdürüb, boğuşdurub, qurşaq tutdurub, dərviş nağılına qulaq asıb, qızıl quş saxlayıb, günlərin keçirib. Biz də ki, bu yolu gedirik, tələf olacağıq; səbəb ki, zamanə dəyişib" ("Əkinçi", 14 aprel 1877, №8).

"Əkinçi"də çap etdirdiyi məqalələrində maarif, təhsil və tərbiyə məsələləri böyük yer tuturdu. Gənc nəslin inkişafı üçün faydalı pedaqoji məsləhətlər verir, məktəblərin tədris proqramlarını canlı həyata, dövrün tələblərinə, qabaqcıl elmi nailiyyətlərə uyğunlaşdırmağı lazım bilirdi.

Tarixi sənədlərdən məlum olur ki, dostu Ə.Korani ilə birlikdə akademiya "İmdadiyyə" adlı inqilabi dərnek təşkil etmişdir. Onların məqsədi kütlələr içərisində təbliğat aparmaq, gizli ədəbiyyat yaymaq, 1877-ci ildə hökumət tərəfindən bağlanmış "Əkinçi"ni bərpa edib, onu özləri üçün məfkurəvi mərkəzə çevirmək imiş. "İmdadiyyə" Peterburq Texnoloji İnstitutundakı inqilabçılardan tapşırıqlar və qadağan olunmuş kitablar almışlar. Bundan xəbər tutan çar jandarmı "İm-

dadiyyə" başçılarını təqib etməyə başlamış və bu təqib uzun illər davam etmişdir.

1878-ci ildə təhsilini qurtarıb Vətənə qayıdır, Tərtər və Dilicanda məşəbəyi vəzifəsində işləyir.

İlk səhnə əsərlərindən sonra ədəbi yaradıcılığında 15 ilədək fasilə əmələ gəlir. Onun yeni dramaturji əsərləri 90-cı illərdə meydana çıxır ("Daldan atılan daş topuğa dəyər", "Sonrakı peşimançılıq fayda verməz", "Adı var, özü yox", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" və s.).

Azərbaycan realist dramaturgiyası tarixində yeni mərhələnin başlanğıcını təşkil edən bu əsərlər bəy, tacir və mülkədar həyatındakı mənfiyyətlərə, məişətdə və şüurlarda hökm sürən geriliyə, köhnə adət-ənənələrə, fırıldaqçı din xadimlərinə qarşı çevrilmişdi.

1896-cı ildə Azərbaycan dramaturgiyasında ilk faciə olan və tərəqqi, mədəniyyət uğrunda mübarizədə vəhşi qüvvələrlə üz-üzə gəlmiş gəncliyin bədii surətini əks etdirən "Müsiyəti-Fəxrəddin", 1898-1900-cü illərdə isə kapitalist Bakısında neft mədənlərini ələ keçirmək və varlanmaq ehtirası ilə cürbəcür rəzalət törədənləri tənqid edən "Pəhlivanani-zəmanə" pyesini yazır.

XX əsrin ilk onilliklərində Vəzirov dramaturgiya sahəsində ardıcıl və səmərəli iş aparmışdır. Yazıçı bir sıra komediya, dram, vodevil və s. əsərlərin müəllifidir. 1922-ci ildə yazılmış "Təzə əsrin ibtidası" pyesində o, köhnəliyə gülür, yeni dövrə isə alqışlayırdı.

Dramaturji yaradıcılığı ilə yanaşı publisistika sahəsində fəaliyyətini də davam etdirərək 1905-ci ildən sonra müxtəlif istiqamətli Azərbaycan qəzet və jurnallarında xeyli yazılar çap etdirmişdir. ("Həyat", "İrşad", "Təzə həyat", "Mirat", "Yeni irşad", "Tərəqqi", "Sədayi-həqq", "Açıq söz", "El həyatı" və s.).

Publisist əsərlərinin böyük bir qismini "Balaca mütəfərriqələr" adı altında, açıq imza ilə çap etdirirdi; satirik və yumoristik yazıları isə çox vaxt "Dərviş" imzası ilə nəşr olunurdu.

Məqalələri əsas etibarilə burjuva mətbuatı səhifələrində dərc olunsada, dünyagörüşünün ən yaxşı, mütərəqqi cəhətləri ilə o, Azərbaycan inqilabi demokratiyasına, xüsusilə molla-nəsrəddinçilərə yaxın idi. 1905-1907-ci illərin inqilabi hadisələrində ruhlanaraq çar mütləqiyyətini və İran şahını, Azərbaycan milli burjuaziyasını, satqın ziyalıları ifşa edir, köhnə cəmiyyətin pul üzərində qurulduğunu göstərir, əməkçi insanların arzu və həsrətindən, düçar olduğu faciələrdən danışır, xalqlar dostluğu ideyalarını yayırdı. Bununla bərabər, öz realist, satirik əsərləri, əsasən demokratik mahiyyətdə olan publisistikası ilə dövrünün qabaqcıl, mütərəqqi ictimai qüvvələrinə xidmət edirdi. Təsədüfi deyil ki, sovet hakimiyyəti illərində də məşhur yazıçıların ilk sıralarında dayanmışdı.

Publisistikasının müsbət cəhəti yalnız demokratik məzmununda deyil, eyni zamanda, alovlu, kəskin

bədii təsir qüvvəsində, sərrast ifadəsində idi. Məqalələrində aydın, canlı bir üslub, xalq danışığı dilindən gəlmə zəngin ifadə xüsusiyyətləri vardır. İran inqilabına həsr olunmuş məqalələrindən birində üzünü Cənubi Azərbaycan qəhrəmanlarına tutaraq deyirdi: "Bədbəxt, gözəl Vətənim! Yeddi milyonun müqabilində min nəfər cəllad, top və tüfəngi də olsa, bir şey bacarmaz. Birləşin, amandı, Vətən əldən gedir! Elə bilin ki, bir biyabanda qızdırmadan qırılırsınız... Fəramuş etməyin, qardaşlarım! Vətən yolunda ölməkdən gözəl ölüm dünyada yoxdur... Səhraları qanla sirab edin ki, sünbüllər uzun bitsin!"/ "Təzə həyat", 26 iyun 1908, №145 / "Quzğunlar" sərlöv-həli məqaləsində ədib eyni həyəcanla prinsipsiz həmvətənlərini ifşa edərək yazırdı: "... bilirsiniz quzğun nədir? Quzğun-nəstər caynaqlı, əyri dimdikli, leş didən bir quşdur. Onun həmkarı olan dördayaqlılardan biri tülkü, biri çaqqaldır... Pə-tənələri çuvaldan böyük, iştahları həddən ziyadə. Utanmaq bilməzlər, həya etməzlər; insaf, vicdan, mürüvət heç yuxularına da girməz. Vətən nədir, millət nədir – cərri-cəhənnəm! Cibişdanım sağ olsun! Yazıq Vətənim!" (RƏİ, inv. №5504).

Bundan fərqli olaraq, sovet hakimiyyəti illərində yazdığı əsərlərində inqilabi vüqar, azadlıq sayəsində yaranmış fərəh və sevinc vardı; Çünki o, arzularının həyata keçəcəyinə ümid bəsləyən xoşbəxt bir sənətkar idi.

Y

1. Yayçılı Kərim (1913-1974)
2. Yusifzadə Ağababa Əsgər oğlu (1886-1938)
3. Yusifzadə Cəlal Ələkbər oğlu (1862-1931)
4. Yusifzadə Qurban Yusif oğlu (1913-1982)

Y

YAYÇILI KƏRİM
(1913-1974)

Azərbaycanın Naxçıvan ölkəsindəki Yayçı kəndindən, hacı Abdulla əfəndinin oğlu olub, Kərim Yayçılı adı ilə tanınan bu milli istiqlal mübarizi ömrünü Vətən həsrətilə keçirmiş lirik şair, jurnalist, müəllim, hərbi, ictimai xadim idi. Balaca Kərimin uşaqlığı rus-erməni hücumlarına təsadüf etmişdi. O, doğma yurdunda orta təhsil alıb, 1934-cü ilə qədər müəllimlik edəndən sonra Ərzurum litseyinin ərəb şöbəsində oxuyur. 18 yaşında cigər xəstəliyinə tutulmasına baxmayaraq, 1934-1937-ci illəri o, hərbi xidmətdə keçirir, sonra Ankara Universitetinin Dil, Tarix və Coğrafiya fakültəsinin Türk dili və ədəbiyyatı şöbəsində təhsil alır. 60-cı illərdən Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyinin ikinci başqanı olur; bu vəzifədə böyük əmək sərf edir.

Ədəbiyyata romantik təbiətli bir gənc kimi gələn K. Yayçılıın ilk əsərləri 1934-cü ildə Berlində Məmmədəmin Rəsulzadənin redaktorluğu ilə çıxan "Qurtuluş" jurnalında görünmüşdü. Onlar əsasən çoxşün ruhlu, vətənpərvər məzmunlu lirik şeirlər idi. Kərim Yayçılı bir jurnalist kimi bu məcmuədə Mirzəbala Məmmədzadə, Almas Yıldırım, Əbdülvahab Yurtsevər kimi mübariz müəlliflərlə əməkdaşlıq edirdi. 1962-

ci ildə Ankarada "Azərbaycana ərməğan" ithafı ilə çıxmış ilk "Vətəni və milli şeirlər" (86 s.) kitabına Ə. Yurtsevər "Milli şeirlər dəməti" başlıqlı səmimi, məzmunlu bir müqəddimə yazmışdı. Orada əzəmlə deyilirdi: "Kərim Yayçılıın (...) hüznü Əhməd Cavadın şeirlərində gördüyümüz o dərin hüznə çox bənzəməkdədir. Bu hüzn Azərbaycanın iki illik (Müsavat dövrü nəzərdə tutulur – Ə.M.) şanlı istiqlal həyatından sonra təkrar əsarət boyunduruğu altına düşməsindən irəli gəlməkdədir". Məcmuədə bu ruhda şeirlər vardı: "Əsarət çox acıdır, hürri yaşamış bir başa, Nəfilə artıq vurma başını daşdan-daşa. İstiqlal istəyənlər hazırlansın savaşa, Var isə Türklüyünüz, var isə Vəcdəniz!.."; "Məfkurə yolunun ta başındasın, Unutma İstiqlal savaşındasın"; "Sənin ki, məbudun bir atəş idi, Dünyada aslanlar sənə eş idi, Yaqışmaz, Azəri, bu zəncir sana, O iman gücünü göstər cahana!"

Kədər, ah-zar, şikayətlə birlikdə K. Yayçılı ümid və intiqam nəğmələri də qoşurdu. O, bu münasibətlə yazırdı: "Haykır türkünü ki, dünya inansın – İstiqbal gününə yaxlaşıyoruz!"; "Qoşuyoruz Hilalın Xəzərdəki əksinə, Qoşuyoruz Türklüyün ən əski ölkəsinə!"; "Toplanın, ərənlər, Allah eşqinə, (...) Vətəndən keçməyib, candan keçəlim!"

İstiqlal mövzulu şeirlərində K.Yayçılı Oğuz xan, Şeyx Şamil, Hacı Murad, Cavad xan kimi tarixi qəhrəmanları tərənnüm edib xatırladırdı; Şəkinin rus çar qoşunlarına qarşı vuruşlarda “cəsarətilə şöhrət qazanmış (...) milliyyətpərvər” qəhrəmanı Hacı Tağıya məxsusi hekayə həsr etmişdi.

Azərbaycanda Kərim Yayçılının publisist əsərlərindən bəzi nümunələr mətbuatımızda çıxmış olsa da, onun bu istiqamətdəki fəaliyyəti bizdə özünün geniş, layiqli tədqiqini gözləyir.

YUSİFZADƏ AĞABABA ƏSGƏR oğlu (1886-1938)

Görkəmli partiya və mətbuat xadimi, jurnalist, tənqidçi. Qubada doğulmuş, 1903-cü ildə Bakıya gəlib, real məktəbdə oxumuş, tələbə sosial-demokrat dərnəyində iştirak etmişdir. 1906-cı ildə RCDFP sıralarına qəbul olunmuşdur. “Hümmət” təşkilatının və Neft Fəhlələri İttifaqının işində fəal çalışmışdır. 1911-1916-cı illərdə Şamaxı və Qubada müəllimlik etməklə bərabər kəndlilər arasında inqilabi, siyasi-mədəni təbliğat işi aparmışdır.

1917-ci il Fevral inqilabından sonra Balaxanı rayon fəhlə deputatları sovetində və “Hümmət” təşkilatında işləmişdir. Bu dövrdə Bakı, Səlyan, Quba, Şamaxı və başqa qəzalarda “Hümmət” özəklərinin təşkili və zəhmətkeşlər arasında inqilabi təbliğat sahəsində fəal çalış-

mış, “Hümmət” təşkilatı Komitəsinin heyətinə daxil olmuş, Bakı Fəhlə və Soldat Deputatları Sovetinin İcraiyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir.

1917-ci ilin avqustunda A.Caparidze ilə birlikdə Bakı partiya təşkilatının nümayəndəsi sifətilə VI partiya qurultayının işində iştirak etmiş və qurultayda “Hümmət” təşkilatının tarixi və fəaliyyəti barədə məruzə etmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda azadlıq uğrunda mübarizələrdə və xarici işğalçılar əleyhinə vuruşlarda mərdlik, qəhrəmanlıq göstərmiş, gizli inqilabi fəaliyyətinə görə həbs olunmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin devrilməsindən sonra Bakı Qəza İnqilab Komitəsinin sədri, Bakı və Şamaxı qəzalarının əksinqilabla və quldurlarla mübarizə üzrə fəvqəladə komissarı, Azərbaycan SSR-in Ankarada nümayəndəliyinin əməkdaşı, sonralar isə Naxçıvan MSSR-in Ali Məhkəməsi sədri və s. məsul vəzifələrdə işləmişdir.

Ağababa Yusifzadə mətbuat sahəsində cavanlıqdan işləməyə başlamış, bi sıra intibahnamələri Azərbaycancaya çevirmiş, yerli qəzetlərin nəşrində iştirak etmişdir. Az sonra ədəbi yaradıcılığa başlayıb “Həyatın qəhri altında” romanını yazmışdır. 1912-ci ildə iki kitabça halında çap olunmuş bu ilk qələm təcrübəsi “Həyatı-həqiqətdən götürülmüş aşiqi bir roman” idi. (A.Yusifzadə. Həyatın qəhri altında, yaxud xainin sonu, Bakı, 1912).

Yazıçı bu illərdə ədəbi tənqidlə də məşğul olur, “İqbal” qəzetində məqalələr çap etdirirdi. Həmin məqalələrdən birində dahi proletar ədibi M.Qorki rus xalqının yetirdiyi cahanşümul simalardan biri kimi qiymətləndirilmişdi. “Ədəbiyyata bir nəzər” adlı məqaləsində “Azərbaycan ədəbiyyatı hansı istiqamətdə inkişaf etmişdir?” sualına cavab verməyə çalışmışdı: “Bizcə ədəbiyyatımızın bugünkü böhranını dəf etməyə çarə arasaq, ya bir təbibihaziq adlandırdığımız ədibimiz olmalıdır ki, vaxtın ruhu ilə, icabı ilə ədəbiyyatı hərəkətə gətirib məmata qoymasın, bundan məhrum olsaq, labüd gözəl əsərləri tərcüməyə müraciət edib nicat aramalıyıq” (“İqbal”, 7 avqust 1912, N132).

Azərbaycan sovet hakimiyyətinin ilk aylarında Respublika Mərkəzi Mətbuat İdarəsinə başçılıq etmişdir. İdarənin gördüyü mühüm tədbirlərdən biri “Qırmızı jurnalist kursları”nın açılması və burada Azərbaycan mətbuatı üçün jurnalist, mürəttib, sinkoqraf və başqa mütəxəssislərin hazırlanması idi. Bu işə böyük əmək sərf etmişdi.

Azərbaycan dilində yeni nəşr olunmağa başlayan qəzet və jurnalların işinə də yaxından kömək edirdi. “Müvəqqəti Hərbi-Inqilab Komitəsinin əxbarı” şəklində buraxılıb hələlik cəmi bir nömrəsi əldə olan “Azərbaycan” (1920) qəzetinin redaktoru olmuşdur. Ağababa Yusifzadə Azərbaycan KP MK-nin orqanı “Kommünist” qəzetinin də ilk redaktorlarından biri idi.

YUSİFZADƏ CƏLAL ƏLƏKBƏR oğlu (1862-1931)

Müəllim, jurnalist, mütərcim Cəlal Yusifzadə Qarabağ ziyalılarından Mirzə Ələkbərin oğlu olub. İlk təhsilini atasından almış, doğma dili ilə bərabər fars və ərəb dillərini, Şərq ədəbiyyatını da ondan öyrənməyə başlamışdır. Təxminən iyirmi yaşında İrana və İraqa gedərək yaxşı təhsil alan gənc Vətəninə qayıdandan sonra 40 ildən artıq müəllimlik eləyir. “Kəşkül” qəzetinin Tiflisdə Kramarenko mətbəəsində 1884-cü ildə çap etdirdiyi “Hesab” kitabı C.Yusifzadənin ilk iri həcmli əsəri idi. 1896-cı ildə o, “Nasiri” (Təbriz) qəzetində Şuşa yenilikləri, H.Z.Tağıyev və Ə.Ağaoğlu haqqında yazır.

1905-ci il inqilabı zamanı C.Yusifzadə jurnalistika və bədii ədəbiyyat sahələrində fəallaşır. 1905-ci ildə Tbilisidə, C.Məmmədquluzadənin “Qeyrat” mətbəəsində “Nəhy əz münkər” adlı kitabçası çap olunur. İnsan əxlaqına və təbiətinə ziyan verən qumar, şərab və c. pis adətlər əleyhinə çevrilmiş bu 45 səhifəlik əsər müqəddimə və üç fəsildən ibarətdir. Bu illərdə onun “Həyat”, “Təzə həyat” və s. qəzetlərdə yazıları, Orucov qardaşlarının nəşriyyatında dini-ibrətamiz məzmununda “Rəşəhəti-nəbəviyyə” (“Məhəmməd peyğəmbərin “fərmayışatı-baligələri”ndən risaləsi, 1910), 1912-ci ildə uşaqlar üçün «Ata-baba nəsihətləri» kitabları çıxır.

1910-1911-ci illərdən C.Yusifzadə jurnalistikada daha fəal işləyir. 1911-ci ildə "Asari-həqiqət" qəzetini və "Yəğma" jurnalını nəşr edir.

Məqalə və kitabların çoxunu ağır, ibarətli üslubda, dilinə çoxlu ərəb və fars sözü qatıb yazan C.Yusifzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalında tənqid olunur. "Təmizləmək" felyetonunda Cəlil Məmməd-quluzadə "C.Y. cənabları"nın türk dilinə başqa dillərdən sözlər gətirilməsinə dair məqaləsində "üdəbayi və şüərayi-fəsihül-lisan və zül-ehtram əfəndilər" kimi anlaşılmaz ifadələr işlətdiyinə istehza edirdi ("Molla Nəsrəddin", I noyabr 1909, №44. İmza: Molla Nəsrəddin).

1912-ci ildə, çap hakim dairələri bir çox Azərbaycan jurnalist və yazıçısını həbs edib sürgünə göndər-diyi vaxt C.Yusifzadə Orta Asiyaya gedir. O, əvvəlcə Buxarada tacik dilində ilk qəzet olan "Turan"-ın nəşir və redaktoru olur, sonra Kaqan deyilən yerdə "Buxarayı-şərif"-in 153 nömrəsinin qeyri-rəsmi redaktoru (rəsmi redaktor çap məmurlarından biri idi) işləyir; hər iki orqanda çoxlu ədəbi və publisist əsəri, tərcüməsi nəşr edilir.

Oğlu pedaqoji elmlər namizədi, dosent Alim müəllimin və Yusifzadələr ailəsini tanıyanların köməyi ilə Mirzə Cəlal barədə xeyli məlumat toplamış jurnalist Fazil Rəhmanzadə göstərir ki, "Müəllimliklə yanaşı, ədəbi yaradıcılıq və musiqi yaradıcılığı ilə də məşğul olan M. C.Yusifzadə məhəbbət mövzusunda qəzəllər, "Fərhad və Şirin" adlı

poema, uşaqlar üçün (...) mənzum hekayələr, habelə bir neçə yumorlu əsər yazmışdır."

"Fərhad və Şirin" 1911-ci ildə Orucov qardaşlarının mətbəəsində çap edilmişdir. Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin"-inin təsiri ilə qələmə alınmışdır. 1913-cü ildə C.Yusifzadə öz poemasının mətni əsasında və Üzeyir Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun"-u ruhunda bir opera librettosu tərtib edir, onu mahir kamança çalan Səsa Oqenovaşvili orkestr və səhnə üçün işləyib hazırlayır. Bu əsər 1913-cü ildə Şuşada tamaşaya qoyulur. Fərhad – Cabbar Qaryaqdı, Şirin – Cəmil Nəcəfov.

1920-ci illərdə Mirzə Cəlal Bakı, Qaryagin (Füzuli) və Şuşada mədəni tərəqqi yolunda çalışmış, 18, 23 və 44 sayılı məktəblərdə müəllim hazırlayan kurslarda işləmiş, "Ədəbiyyat cəmiyyəti"-nin, "Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti"-nin üzvü olmuşdur. Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Ömər Xəyyam, Əlişir Nəvai, Əbdürrəhman Cami və b. klassiklər haqqında məqalələri vardır. Xəyyamın bütün rübailərini azərbaycancaya çevirən Mirzə Cəlal bunlar barədə elmi mülahizələrini də yazmışdır. Həmin məqalələrin bir çoxu Bakıda çap olunmuş yubiley nəşrlərinə daxildir.

"Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi" kitabında (c. I, B., 1967, s.81) deyilir: "20-ci illərdə qəzəl ədəbiyyatının forma və məzmunu ilə əlaqədar ənənələri ciddi gözləyən Ə.Cən-nəti, A.Müniri, İ.Azər, Ə.Vahid.

Cəlal Yusif və b. şairlər də yeni şe-rin ümumi inkişafı ilə ayaqlaşmağa can atır, arabir yeni mövzulara mü-raciət edir; köhnə səpkidə olsa da, yeni həyatdan bəhs etməyə səy göstərirdilər" (Atif Zeynallı).

"İnqilab və mədəniyyət" jurnalı, "Ədəbi parçalar" məcmuəsi, "Ok-tyabr alovları" almanaxı və s. nəşr-lərdə "Qoca kəndlinin oğluna nəsi-həti", "Çoban" kimi şeirləri, pyes-ləri, tərcümələri çap olunmuşdur.

Mətbuatda müxtəlif imzalar işlədirdi: "Mirzə Cəlal", "C", "Cəlal", "C.Y.", "Cəlal Yusifzadə", "Cəlal Yusif" və s.

C.Yusifzadənin həyat və fəa-liyyəti haqqında "Oçerk istorii tadjikskoy sovetskoy literaturı" kitabında (M. 1964) bəhs olunmuş, alimlərdən A.Benniçsen, Ş.Kelkeje, İ.S.Braginski və b. yazmışlar. Mən tacik dostum professor Vali Samadovla birlikdə "Şark yulduzu" jurnalında C.Yusifzadə barədə ətraflı oçerk nəşr etdirmişik.

7.9.1997

YUSİFZADƏ QURBAN

YUSİF oğlu

(1913, Naxçıvan – 1982, Bakı)

Jurnalist, alim, ictimai xadim, professor (1967). Naxçıvan Pedaqo-ji Texnikumunu (1931) və S.M.Ku-rov adına ADU-nu (indiki BDU-nu) qurtarmışdır. (1941) Naxçıvan

Kənd məktəbində müəllim, "Şərq qapısı" qəzetində şöbə müdiri, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədə-biyyatı Nəşriyyatında («Uşaqgənc-nəşr»də) redaktor, sonra isə orada baş redaktor vəzifələrində işləmişdir. 1942-1944-cü illərdə SSRİ Xalq Müdafiə Komissarlığı hərbi nəşriyyatının Zaqafqaziya cəbhəsi yanında nəşriyyat redaktoru olmuşdur.

1947-1950-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nin "Təbliğatçı", "Azər-baycan kommunisti" jurnallarının məsul katibi, MK-nin təlimatçısı vəzifələrində çalışmışdır.

1953-cü ildə Sov.İKP MK ya-nında İctimai Elmlər Akademiyası bitirib fəlsəfə elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almış, bir çox illər, Bakı Ali Partiya Məktəbində işlə-miş, fəlsəfə kafedrasına başçılıq et-mişdir. Fəlsəfənin nəzəri məsələləri, Azərbaycan ictimai fikri, jurnalis-tika və s. məsələlərə dair 60-dan çox əsərin müəllifidir. 1969-cu ildən ömrünün axırınadək Azərbaycan SSR Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin sədri vəzifə-sində işləmişdir.

Azərbaycan KP MK Təftiş Ko-missiyasının üzvü, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı olmuş, Qır-mızı Əmək Bayrağı, "Şərəf Nişanı" ordeninə və SSRİ medallarına layiq görülmüşdür. (Nekqoloq: Kommu-nist, 6 iyun 1982).

Z

1. Zeynalov Məşədi Həbib (1884-1919)
2. Zeynalov Zeynal Eynəli oğlu (1876-1935)

ZEYNALOV MƏŞƏDİ HƏBİB
(1884, Şamaxı -1919, Tiflis)

Ömrünün çox hissəsini Tiflisdə, molla nəsrəddinçi yazıçılarla keçirmişdir. 1910-cu ilin axırlarında C.Məmmədquluzadə qardaşı Ələkbərin həbsi və məhkəmələrə düşməsi ilə əlaqədar "Molla Nəsrəddin" in nəşri işlərini M.Sidqi, M.H.Zeynalov və İ.Həqqiyə tapşırır.

Digər mətbuat orqanlarında da müxtəlif imzalarla yazılar çap etdirən M.H.Zeynalovun əsərləri "Molla Nəsrəddin" jurnalında "Qızdırmalı" imzası ilə nəşr edilmişdir. Bəzən şerində C.Məmmədquluzadəni "Molla dayı" adlandıırırdı. Jurnalda türk şairi Mahmud Əkrəm Rəzaizadənin "Yad et!" əsərinə eyni adda satirik nəzirəsi (M.Ə.Sabirə ithaf), habelə "Yat", "Məmmədəlinin intibahnaməsi", "Yorğan" şeirləri çap olunmuşdur. "Yorğan" satirasında Vətənin, məzlum xalqın dərdlərinə, faciələrinə göz yummuş varlı kef əhlinə xitabən yazırdı: "Bax millətə, al qanə boyandıqca kefin çək, Millətçilərin sinəsi yandıqca kefin çək, Yazdıqlarımın günhünü (məhiyyətini) qandıqca kefin çək..."

"İşıq" jurnalı qadın azadlığından danışan "Molla Nəsrəddin" və redaktoru əleyhinə təhqiramiz yazılar verdiyi zaman M.H.Zeynalov

Z

bu barədə töhmətlə dolu satirik şeir nəşr etdirmişdi.

ZEYNALOV ZEYNAL
(1876-1935)

Azərbaycanda inqilabi hərəkət mübarizlərindən və jurnalistlərindən olan Zeynal Eynəli oğlu Zeynalov Bakıda yoxsul bir ailədə doğulub, ibtidai təhsil almış, kiçik yaşlarında neft sənayesində işləmişdir. 1901-ci ildən o, fəhlə hərəkətinə qoşulub, M.Məmmədyarov və S.Fətəlizadə ilə birlikdə Balaxanıda inqilabi iş aparmışdır. 1904-cü ildə partiyaya keçmiş, 1905-ci inqilabı zamanı "Hümmət" təşkilatında və Neft sənayesi fəhlələri ittifaqında fəal işləmişdir.

1907-ci ildə Bakı quberniyasından II Dövlət dumasına deputat seçilən Z.Zeynalov dumada müsəlman qrupunun təşkilatçılarından biri və bu qrupun sədri olur.

Deputat ikən, 1907-ci ildə o, Peterburqda K.Həsənovla birlikdə həftəlik siyasi, ictimai, ədəbi "Duma" qəzetinin nəşrinə kömək etmişdir. Qəzet tatar-Azərbaycan dillərində çıxırdı.

Dumanın çar tərəfindən qovulmasından sonra Bakıya qayıdub inqilabi fəaliyyətini davam etdirən Zeynalov fəhlələr üçün məktəblər və gecə kursları açılmasında yaxından

iştirak edir. 1917-ci ildə o, Bakı qəzasının ərzaq komissarı təyin olunur.

İlk jurnalist məktəbini Zeynalov "Təkamül" qəzetində keçmiş, sonra "İrşad" qəzeti redaksiyasında işləmişdir.

Publisist məqalələrində çarizmin bədnam дума siyasətini, dumada xalqa xəyanət edən deputatları, habelə mühafizəkar cərəyanları və mətbuatı ifşa edirdi. Tatar bolşevik qəzeti "Ural"-da mürtəce "Ülfət" qəzetinə cavab şəklində çap olunmuş bir məqaləsində Zeynalov Dumanın "İşçilər qrupu" adından irticaçıları, "Rusiya müsəlmanları ittifaqı"-nı və Dumadakı müsəlman fraksiyasının bir sıra üzvlərinin

fəaliyyətini tənqid edərək göstərirdi ki, bunlar xalqın ümidlərini doğrulda bilmirlər; artıq xalq bu xadimlərin yalanlarına inanmayacaqdır ("Ural", 28 mart 1907, №24). Tatar tarixçi professoru R.Nafikov "Qabaqcıl tatar ictimai-siyasi fikrinin formalaşması və inkişafı" (Kazan, 1964) əsərində Z.Zeynalovun bu fəaliyyətindən də bəhs etmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində də mətbuatla əlaqəsini üzməyən Z.Zeynalov kənd təsərrüfatı və mədəni-maarif sahələrində işləmiş, N.Nərimanov adına texnikumda müəllimlik etmişdir.

Z.Zeynalov 1935-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Mündəricat

Müqəddimə (Dilarə Mirəhmədova - Əlizadə)	3
--	---

A

1. Abbaszadə Bayraməli	8
2. Abdulla Şaiq	8
3. Abdulla Tofiq Sur	11
4. Ağaoğlu Əhməd bəy	13
5. Ağamalı oğlu Səmədağa	15
6. Ağayev Eynulla	16
7. Ağayev Həsən bəy	17
8. Ağayev Novruz	18
9. Ağazadə Fərhad	20
10. Axundova Elmira	22
11. Axundov İsmayıl	23
12. Axundov Kərim	25
13. Axundov Məmmədsadiq	26
14. Axundzadə Mirzə Məhəmməd	28
15. Aşurbəyov İsa	29

B

1. Babayev Adil	32
2. Bağırov Nüsrət	33
3. Bakıxanov Abbasqulu Ağa	34
4. Bayraməlibəyova Məryəm xanım	36
5. Bayraməlibəyov Teymur bəy	37
6. Bayramalı Ofelya	38
7. Bədəlov Ağahüseyn	40

C

1. Cəbbarlı Cəfər	42
2. Cavanşir Əhməd bəy Cəfərqulu bəy oğlu	45
3. Cəfərzadə Əliskəndər	46
4. Camaləddin Dağıstani	48

Ç

1. Çəmənzəminli Vəzir	51
-----------------------------	----

Ə

1. Əfəndiyev Abdulla bəy	54
2. Əfəndiyev Adil	55
3. Əfəndiyev Soltanməcid	57
4. Əfəndizadə Şəfiqə xanım Məhəmməd qızı	60
5. Əlabbas Müznib	61
6. Ələkbərli Məmmədkazım	64
7. Əlibəyli Ənvər	66
8. Əlibəyova Xədicə xanım	68
9. Əli Məhzun	69
10. Əli Səbri	70
11. Əlipaşa Səbur	70
12. Əliyeva Elmira İsmayıl qızı	72
13. Əliyev Mirzəağa	73
14. Əliyev Oqtay	74
15. Əlizadə İbrahim	75
16. Əskərzadə Cabbar Bağçaban	76
17. Əzimzadə Əzim	77
18. Əziz Nuri	80

G

1. Gorani Əsgər Mirzə Adıgözəlzadə	83
2. Gülarə Köylü qızı Qədirbəyova	85

H

1. Hacıbəyli Ceyhun	89
2. Hacıyev Hacı	91
3. Hacınski Mehdi bəy Süleyman oğlu	94
4. Hacıyev Yunis	96
5. Hüseynov Əlihüseyn Məmməd bəy oğlu	96
6. Hüseynov Heydər	97
7. Hüseynov Rüstəm	102
8. Hüseynzadə Aydın	103

X

1. Xaldayev Vasili	107
2. Xalıqov Qəzənfər Ələkbər oğlu	107
3. Xanbabayev Əjdər	108
4. Xəlil İbrahim	110
5. Xəlilov İmran	111

İ

1. İbrahimov İshaq	115
2. İmanquliyev Nəsir	116
3. İsayev Əhməd	117
4. İsmayıl Həqqi	118
5. İsmayilov İsmayıl Cəfər oğlu	120
6. İsmayilov Rəşid bəy	121

K

1. Kazımzadə Aydın	125
2. Köçərli Firidun bəy	126

Q

1. Qarabəyov Qara bəy	132
2. Qasimov Hacıbrahim	133
3. Qasimov İdris	135
4. Qayıbov Əbdülkərim bəy Nəsimbəy oğlu	135
5. Qəbulov Həməzət bəy Həbibulla bəy oğlu	136
6. Qəhrəmanov Əliheydər Bala oğlu	137
7. Qiyasbəyli Mədinə xanım	138
8. Quliyev Əlövsət	139
9. Quliyev Həsən	141
10. Quliyev Mustafa Zəkəriyyə oğlu	142
11. Qurbanov Ağazal	143

M

1. Mahmudov Ağa bəy	146
2. Mahmudbəyov Mahmud bəy Polad oğlu	146
3. Mehdiyev Şəfaət Fərhad oğlu	147
4. Mehmandarov Səməd bəy	148
5. Məmmədbəyov Hüseynağa	149
6. Məmmədov Cəlal	151
7. Məmmədzadə Cabbar	152
8. Məmmədzadə Mirzəbala	153
9. Məlikov Rəhim bəy Məhərrəm oğlu	154
10. Məlikov Süleyman	156
11. Minasazov Hüseyn	158
12. Mirəhmədov Mirəhməd Mirdadaş oğlu	160
13. Mirzəyev Şərif Həsən oğlu	161
14. Muradov Məmmədhüseyn Hacımurad oğlu	165

15. Mustafa Lütfi	166
16. Mustafayev Əliməmməd	167
17. Mübariz Əlizadə	168

N

1. Nemanzadə Ömər Faiq	171
2. Nəcəfov Mürsəl	175
3. Nəcəfov Nəcəf	176
4. Nəcəfov Rzaqulu	178
5. Nərimanov Nəriman	178
6. Nərimanov Salman	181
7. Nəvvab Mirmöhsün	182

O

1. Ordubadi Məmmədsəid	185
2. Orucov Abuzər	187
3. Oruçov Qənbər	188
4. Orucov Oruc	189

P

1. Pyotr Çagin	194
----------------------	-----

R

1. Rəhimov Həsən	196
2. Rəsulzadə Məmmədəmin	196
3. Rəşidov Əhməd	199
4. Rüstəmli Asif	199
5. Rzaquliyev Ağacəbrayıl	201
6. Rza Şahvələd	202
7. Rzayev Ağababa Qasım oğlu	203
8. Rzayev Ağababa Səməd oğlu	204

S

1. Sadıxlı Murtuz	207
2. Seyid Əzim Şirvani	209
3. Seyid Musəvi	211
4. Seyidov İmran	212
5. Seyidzadə Bağır	214
6. Səfiyev Məmmədəli	215
7. Sətdaroğlu Mürşüd	215

8. Səlməsi Səid	216
9. Sokolinski Nikolay	217
10. Sultanlı Əli	218
11. Sultanova Ayna	220
12. Starsev O.J.	220

Ş

1. Şahtaxtlı Behbud bəy	223
2. Şahtaxtlı Əbülfət	224
3. Şahtaxtlı İsa Sultan Nəcəf oğlu	225
4. Şahtaxtlı Məhəmməd ağa	226
5. Şahtaxtinski Cahangir	228
6. Şahtaxtinski Əsədulla bəy	228
7. Şahgəldiyev Həsən	228
8. Şamilov Seyfulla Əli oğlu	229
9. Şıxlinskaya Nigar xanım Hüseyn Əfəndi qızı	231
10. Şirəliyev Məmmədəğa	231
11. Şürbi Mirzə Cəlil Məhəmməd oğlu Mirzəyev	232

T

1. Talıblı Böyükağa Mirqasım oğlu	235
2. Talıbov Əbdürrəhim	236
3. Talıbzadə Yusif Mustafa oğlu	238
4. Təlinqater Benedikt Rafailoviç	239
5. Təbrizi Mirzəğa Məhəmmədmehdi oğlu	239
6. Topçubaşov Əlimərdan bəy	240
7. Tofiq Bayram	242

Ü

1. Ünsizadə Cəlal	245
2. Ünsizadə Kamal	246
3. Ünsizadə Səid	247

V

1. Vermişev Aleksandr Aleksandroviç	250
2. Vermişev X.A.	250
3. Vəzirov Haşım bəy	251
4. Vəzirov Nəcəf bəy Fətəli bəy oğlu	253

Y

1. Yaycılı Kərim 257
2. Yusifzadə Ağababa Əsgər oğlu 258
3. Yusifzadə Cəlal Ələkbər oğlu 259
4. Yusifzadə Qurban Yusif oğlu 261

Z

1. Zeynalov Məşədi Həbib 263
2. Zeynalov Zeynal Eynəli oğlu 263

Əziz Mirəhmədov

Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri
(*Ensiklopediya*)

Çapa imzalanmışdır: 07.05.2013
Formatı 70x100 1/16. Həcmi 17 ç.v.
Sifariş №04. Tiraj 300

«Ərgünəş» FM nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diopozitivlərdən çap olunmuşdur
Ünvan: Bakı ş. Talıblı 38
Tel/Faks (+99412) 4329307
E-mail: argunesh@yahoo.com